

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(51)

Алматы, 2015

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Kazakh National Pedagogical University after Abai**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК BULLETIN

**«Әлеуметтану және саяси ғылымдар» сериясы
Серия «Социологические и политические науки»
Series of «Sociological and Political sciences»
№3(51)**

Алматы, 2015

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

УДК 1 (091)(574)

ВКЛАД КАЗАХСТАНСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В РАЗВИТИЕ ИДЕИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Базарбаева Г.А. – доктор политических наук, и.о. профессора АТУ,
Базарбаева Л.А. – преподаватель ПСА КНБ РК

В понимании современного образа социального государства необходимо учитывать историческую традицию формирования отношений человека и общества, гражданина и власти, которая характерна для разных эпох и стран. Так, специфику подхода к построению социального государства в современном Казахстане невозможно понять без обращения к традициям менталитета и образу человека, общества, власти в тюркоязычном мире в целом и в казахской степи – в частности. Именно здесь картины общественно-политической жизни стали фоном для размышления мыслителей Востока о предназначении государства, его роли и функциях, типах правления, характеристиках народа и др. вопросах. Идеи Абу Наср аль-Фараби, Жусупа Баласагуни, Чокана Валиханова, Абая Кунанбаева, Шакарима Кудайбердиева, Ахмета Байтурсынова, Султанмахмута Торайгырова опирались на признание человека, его жизни, достоинства, свободы высшей ценностью, мерой всех вещей. Для их творчества характерны высокий гражданский долг и ответственность перед обществом, перед своим народом. Их путь, так же как и путь других общественных деятелей и просветителей казахского народа – это путь служения своему народу, путь к созиданию и знаниям.

Казахские мыслители показали нравственную природу справедливости и значение таких ценностей общественной жизни, как трудолюбие, взаимопомощь, сострадание, милосердие, достоинство и др. Это и выделяет их как носителей высокого духовного потенциала своего народа и выразителей основополагающих идей социального государства. Вклад казахских мыслителей прошлого следует рассматривать как формирование теоретических представлений о социальном предназначении жизни людей, выраженных в памфлетической, поэтической, публицистической, научной формах изложения. Так как труды и деятельность казахских просветителей были известны в сопредельных странах, то не только в казахской степи, но и у соседей, благодаря этому формировалось представление о ценностях и традициях казахского народа.

Ключевые слова: общество, менталитет, власть, традиции, социальное государство.

В понимании современного образа социального государства необходимо учитывать историческую традицию формирования отношений человека и общества, гражданина и власти, которая характерна для разных эпох и стран. Так, специфику подхода к построению социального государства в современном Казахстане невозможно понять без обращения к традициям менталитета и образу человека, общества, власти в тюркоязычном мире в целом и в казахской степи – в частности. Именно здесь картины общественно-политической жизни стали фоном для размышления мыслителей Востока о предназначении государства, его роли и функциях, типах правления, характеристиках народа и др. вопросах.

Существенное влияние на передовую тюркоязычную мысль оказала деятельность крупнейшего ученого-энциклопедиста, «Второго учителя» (после Аристотеля) Абу Насра аль-Фараби. Ему принадлежат социально-политические трактаты, в которых он рассуждает о важности знания об обществе для того, чтобы достигать благонравного поведения и добродетельной жизни. В работе «О взглядах жителей добродетельного города» аль-Фараби попытался соединить греческий политический идеал города – государства с мусульманской моралью и традициями. Развивая мысли Платона и Аристотеля, ученый писал, что государство возникает как объединение людей для удовлетворения их потребностей. Усилия мыслителя были направлены на выражение универсальной теории образцового государства, которое может реализовать основную цель жизни каждого человека и общества в целом как достижение счастья и осуществление нравственного идеала гражданского типа [1, с.239].

Только «через объединение многих помогающих друг другу людей, где каждый доставляет другому некоторую долю того, что необходимо для его существования, человек может обрести то совершенство, к которому он предназначен по природе» [2, с.303]. Аль-Фараби уже в далекие средние века обозначал основные принципы социального государств, в его представлении добродетельным является такое государство, деятельность которого направлена на заботу обо всех гражданах и на создание атмосферы помощи друг другу.

Сведения политического характера той эпохи имеются в знаменитой поэме «Наука быть счастливым» Жусупа Баласагуни (XI в.), выходяца из знатной тюркской семьи. В этом произведении характеризуются различные сословия и описываются правила взаимоотношений между правящими и управляемыми. Основным принципом, на основе которого должен, по мысли Баласагуни, управлять счастливый и праведный государь, является принцип соблюдения твердых законов в союзе с разумом, счастьем и праведной жизнью.

Представления о демократизации жизни общества выражены в политической мысли XIX века великими просветителями казахского народа Чоканом Валихановым, Абай Кунанбаевым. В работах «Очерки Джунгарии», «Записки о судебной реформе», «О мусульманстве в степи» Ч.Валиханов отвечает на вопрос «что делать?», поставленный в то время демократической общественностью. Он считает, что путь казахского народа – это путь просвещения, приобщения к науке: «Мы думаем, что усвоение общеевропейского, общечеловеческого просвещения и энергическая борьба с препятствиями, мешающими достижению этой цели, должна составлять конечную цель для всякого народа, способного к развитию и культуре». В «Записке о судебной реформе» Ч.Валиханов отмечал, что обычное право казахов имеет более гуманных сторон, чем законодательство мусульманское, китайское и русское. Он отмечал, что «для нормального роста народа, на какой бы степени развития он ни стоял, необходимы: саморазвитие, самозащитение, самоуправление и самосуд» [3, с.80, 95]. Образование является краеугольным камнем свободного общества, тем фундаментом, на котором строится и держится сильное и здоровое государство [4].

Духовное наследие Абая Кунанбаева стало достоянием общечеловеческой культуры. Его общественно-политические взгляды отражены в поэзии, в «Назиданиях» и в своде законоположений под названием «Бий ережелері» и выразили условия жизни казахского народа, его судьбу. В этих работах осуждаются и бичуются пороки в жизни феодально-родовой и чиновничьей знати, казахский народ призывается к просвещению, преодолению нищеты, невежества, рабской покорности, межродовой вражды и разобщенности. Абай последовательно проводит идею о том, что знание, вера и нравственность – это основные ценности, которые формируются и сохраняются народом: «Лишь знанием жив человек. Лишь знанием движется век». «Благословенны будьте – труд земной, ученье доброе и знания покой. Все остальное – власть ли, своевластье – тщета пред этой мудростью простой» [5, с.196].

Идеи справедливости как одном из главных принципов социального государства пронизаны произведения Махамбета Утемисова. В произведении «Что толку?» он пишет: «Что толку народу от тронов золотых, что толку народу от ханов лихих, если для немощных и бедняков нет справедливости, правды у них?» [6, с.126]. Особый вклад в развитие идеи социального государства внес Шакарим Кудайбердиев. Сущность и девиз его творчества – восхождение народа к прогрессу: «Коль честно разделить дары природы всей, то может и земля всех накормить людей. Труд в сочетании с любовью создает благополучие и счастье наших дней» [5, с.63-64]. Привлекает внимание его призыв к «честному разделению даров природы», что весьма актуально в наше время.

О милосердии и необходимости социальной помощи нуждающимся писал народный поэт, просветитель и общественный деятель Ахмет Байтурсынов: «Нет лучше милосердия в этом мире, чем поделиться помощью в нужде! В большие муки попадает тот, кто избежит на время малых мук» [5, с.86].

Призывами к овладению знаниями пронизано творчество казахского поэта Султанмахмута Торайгырова: «Знаний жаждет народ – за наукой иди! Пробивайся вперед, будь всегда впереди!» [5, с.149]. В поэме «Заблудившаяся жизнь» публицист рассуждает о сущности человеческой жизни, ее смысле применительно к развитию общества и показывает разные пути человеческого становления и утверждения: через стремление к счастью, богатству, власти и др. Но богатство, которое достигается ценой обнищания других, не делает человека счастливым: «Не счастье, нет, скорей, наоборот, копить богатство, чтоб беднел народ...» [7, с.189]. Если власть поддерживает сильных, то она, утверждает несправедливость. Справедливость власти – в оказании помощи слабым, защите бедных. Причину бедности С.Торайгыров видит исключительно в отсутствии справедливости, имущественном неравенстве. Его общественный идеал – такая система, где труд на благо всех и каждого выступает главным богатством. Справедливость должна основываться на законе: «Да, человек понятлив и смышлен. А коли так, тогда сумеет он понять и справедливость, отучиться от зла, поверить в правду и закон» [7, с.229].

Идеи Абу Наср аль-Фараби, Жусупа Баласагуни, Чокана Валиханова, Абая Кунанбаева, Шакарима Кудайбердиева, Ахмета Байтурсынова, Султанмахмута Торайгырова опирались на признание человека, его жизни, достоинства, свободы высшей ценностью, мерой всех вещей. Для их творчества характерны высокий гражданский долг и ответственность перед обществом, перед своим народом. Их путь, так же как и путь других общественных деятелей и просветителей казахского народа – это путь служения своему

народу, путь к созиданию и знаниям. «Духовно политические ценности свобода, справедливость, равенство – воплощаются в комплексе идей, доктрин, концепций» [8].

Казахские мыслители показали нравственную природу справедливости и значение таких ценностей общественной жизни, как трудолюбие, взаимопомощь, сострадание, милосердие, достоинство и др. Это и выделяет их как носителей высокого духовного потенциала своего народа и выразителей основополагающих идей социального государства. Вклад казахских мыслителей прошлого следует рассматривать как формирование теоретических представлений о социальном предназначении жизни людей, выраженных в памфлетической, поэтической, публицистической, научной формах изложения. Так как труды и деятельность казахских просветителей были известны в сопредельных странах, то не только в казахской степи, но и у соседей, благодаря этому формировалось представление о ценностях и традициях казахского народа.

1. *Философия аль-Фараби и исламская духовность.* – Алматы: МОН РК, Институт философии и политологии, 2005. – 298 с.
2. *Аль-Фараби. Философские трактаты.* – Алматы: Наука, 1974. – 144 с.
3. *Валиханов Ч. Записка о судебной реформе. Собрание сочинений в пяти томах.* – Алма-Ата: Наука, 1985. – Т. 4. – С. 80, 95.
4. *Байкадамова А.Б. Демократия и образование. Вестник КазНПУ им.Абая. № 1(17). 2007. – С.51-54.*
5. *Казахская литература: информационно-литературный сборник/ составители М.Сергеева, М.Чирчик.* – Алматы, 1998. – 200 с.
6. *Антология казахской поэзии.* – М., 1958. – 862 с.
7. *Торайгыров С. Произведения: в 2 т. – 1967. – Т. II.*
8. *Баймурзаева В.Х. Функции общекзахстанских ценностей. Вестник КазНПУ им.Абая. № 4(20). 2007. – С.16-23.*

Әлеуметтік мемлекеттің қазіргі бейнесін түсіндірушілігінде адам мен қоғам қатынасындағы тарихи дәстүрді ескеру керек, азаматшалар мен мәртебешілердің, өз заманы мен елдерінің мінезін де ескеру қажет. Әлеуметтік мемлекетті құру жүйесі қазіргі Қазақстанның өмір сүру дәстүрі мен адам бейнесін, қоғамды, мәртебелік және қазақ жеріндегі түрікшілдік әлемсіз мүмкін емес. Осы жерден бастап қоғам – саясат өміріне Шығыс ойшыл-дардың мемлекет туралы ойлау реңі келеді және оның міндеті мен қызметі, басқару жүйесі, халық мінездемесі және басқа да сұрақтар. Абу Насыр аль-Фараби, Жүсіп Баласағұн, Шоқан Уәлиханов, Абай Құнанбаев, Шәкәрім Құдайбердиев, Ахмет Байтұрсынов, Сұлтанмахмұт Торайғыров адамды мойындатуға сүйенді, олардың өмірі, еркіндікті жоғары бағалау, барлық заттың өлшемі, абзалдылықты өз идеялары ретінде ұсынған. Олардың шығарма-шылығы жоғары азаматтық парызы мен халық пен қоғам алдындағы жауапкершілікпен мінезделеді. Олардың жолы, сол сияқты басқа қайраткерлер мен қазақ халқының ағартушылары – бұл жол халыққа қызмет ету жолы, білім мен ілім жолы.

Қазақстан ойшылдары табиғи әділдік пен қоғам өмірінің мынадай байлықтарын көрсетті ол еңбеккерлік, бір-біріне көмектесу, аяныш, рақымшылдық, абзалдық және т.б. Бұл оларды өз халқының биік әлеуметтік рухын көтерушілер және әлеуметтік мемлекеттің негізін қалаушылар идеясын ұсынушылар ретінде көрсетеді. Бұрынғы Қазақстан ойшылдарының үлесі бойынша адам өмірінің қоғамдық арнауларын теориялық түрде қарастыру, ақындық, әлеуметтік, ғылыми түрде көрсету. Қазақстан ағартушыларының еңбектері мен қызметтері басқа мемлекеттерге белгілі болғанан бастап, тек қазақ халқында ғана емес сол сияқты басқа көрші мемлекеттерде біздің дәстүрімізді құрметтеп бағалай біледі.

Кілт сөздер: қоғам, өмір сүру жағдайы, мәртебе, дәстүр, әлеуметтік мемлекет.

In the modern way of understanding the social state must take into account the historical tradition of shaping the relations of man and society , the citizen and the government , which is characteristic for different ages and countries . Thus, the specificity of the approach to the construction of the welfare state in modern Kazakhstan can't be understood without reference to the traditions and mentality of the image of man , society and government in Turkic world in general and in the Kazakh steppe - in particular. This is where the picture of socio-political life became a background for thinking thinkers of the East about the purpose of the state , its role and functions , types of government, and other characteristics of the people issues. Ideas Abu Nasr al-Farabi , Zhusup Balasaguni , Chokan Valikhanova Abay , Shakarima Kudaiberdieva , Ahmet Baitursynov Sultanmakmut Torajgyrov relied on the recognition of man , his life , dignity and freedom of the highest value , the measure of all things. For their work is characterized by a high civic duty and responsibility to society , to its people . Their way , as well as the way other public figures and educators Kazakh people - it's the path of service to his people , and the road to construct knowledge.

Kazakh thinkers showed moral nature of justice and the importance of such values of public life as hard work , mutual aid, compassion, mercy , dignity , etc. This makes them stand out as carriers of high spiritual potential of its people and spokesmen of the fundamental ideas of the welfare state. Contribution Kazakh thinkers of the past should be considered as forming a theoretical ideas about the social appropriation of human life expressed in pamphleticheskoy , poetic , journalistic, scientific forms of presentation. Since the works and activities of the Kazakh educators were known in neighboring countries , not only in the Kazakh steppe , but also their neighbors , thereby form an idea of the values and traditions of the Kazakh people.

Key words: society, mentality , authority, tradition , social state .

УДК 32:932

СВОБОДА СЛОВА И ОБЕСПЕЧЕНИЕ МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНОГО И ГРАЖДАНСКОГО ДИАЛОГА

Сейсен Н.Б. – к.п.н. доцент

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Государство, провозглашая свободу слова и свободу совести, не может уклониться от решения проблем, возникающих в результате того, что отдельная часть религиозных субъектов недобросовестно пользуется свободой, создавая предпосылки для раскола и конфликтов в межнациональном и межконфессиональном обществе. Духовное единство народа Казахстана является необходимым и достаточным условием для политического, социального и экономического развития страны, для укрепления ее независимости, консолидации народа, идущего по пути Мира, Созидания и Прогресса.

Мы на стороне тех религий, которые воспитывают в человеке любовь к своей семье, окружающим, Родине, трудолюбие, законопослушность, патриотизм, культура межэтнического и межконфессионального общения и способствуют духовно-нравственному развитию личности.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, фундаментализм, этнический экстремизм, политический экстремизм, свобода слова, совести, культура межэтнического и межконфессионального общения, межрелигиозный диалог.

В современном казахстанском обществе формируется новая система взглядов, принципов, появляется соответствующая времени шкала ценностей. При этом наблюдаются такие тенденции их становления, как плюрализация мировоззрения, сосуществование рационального и иррационального толкования смысла жизни, тяга массового сознания к мифологическим и мистическим объяснениям происходящего.

В последние годы в Казахстане интенсифицировались различные религиозные практики, которые занимают образовавшуюся после распада социалистической идеологии нишу.

Если смотреть, с правовой точки зрения в стране реализуется конституционное право граждан на свободу вероисповедания, что свидетельствует о действительно толерантной духовной ситуации, имеющейся в Казахстане. С философско-культурологической позиции можно утверждать, что достигнут реальный мировоззренческий плюрализм, как состояние ментальности сограждан. В контексте аксиологии (теории ценностей) важно отметить, что общество переживает процесс трансформации прежней системы идеологических стереотипов, когда религия отождествлялась с ущербной формой массового и индивидуального сознания и не поощрялась как форма мировоззрения. С высоты научной рациональности можно констатировать о не вполне благополучных социокультурных (и экономических) условиях, в которых осуществляется гражданская идентичность и которые заставляют все большее число взрослого населения искать смысл жизни в потустороннем мире, строить свои цели в оглядке на сверхъестественную помощь и успокоение. В контексте политологического измерения эта ситуация заявляет о необходимости выработки артикулированной позиции гражданского общества, властных элит, самих конфессий о «правилах игры» на мировоззренческом поле, о характере взаимоотношений между религией и обществом, о приоритетах формирующейся общенациональной идеи.[1]

Понимая, что из-за утери простых нравственных принципов человек духовно опустошается, подвержен моральному разложению, заражается безразличием, доходит до отчаяния и может деградировать как личность, Президент Республики Казахстан П.А. Назарбаев обозначил: «Мы строим светское, демократическое, правовое и открытое миру государство. Эти принципы зафиксированы в нашей Конституции. Отделяя государство от религии, мы не собираемся ограничивать свободу конфессий, вероисповедания; мощное духовное начало, непреходящие нравственные ценности, присущие большинству религий, заслуживают поддержки, равно как и взаимоуважительные межконфессиональные отношения». [2] В действующей политике государства не содержится ни антирелигиозных, ни прорелигиозных намерений. Гражданам гарантирована свобода слова, свобода совести и свобода вероисповедания, но не допустимы пропаганда или агитация, возбуждающая религиозную или иную ненависть и вражду.

Государственное строительство в Республике Казахстан основано на принципах общественного согласия и политической стабильности, экономического развития на благо всего народа, патриотизма, демократии.

Как показывает политологический анализ, что в Казахстане никто не подвергается принуждению, ущемляющему его свободу иметь и принимать религию и убеждения по выбору. Проблема в том, что

человек, будучи членом гражданского общества, одновременно является представителем или приверженцем многих социальных групп, включая и религиозные. В условиях ломки прежнего мировоззрения, системы ценностей, на которой оно базировалось, отсутствия массовой идеологии возрастает потребность в личностно-ориентированном мировоззрении. Его может сформировать религиозность. Мы предполагаем, что все сегодняшние вопросы, связанные с религиозной ситуацией в Казахстане, следует рассматривать в контексте реальных событий новейшей истории.

Не вторгаясь во внутренние установления религиозных объединений и предоставляя им возможность действовать в соответствии с верованиями, признавая их право на организацию и функционирование согласно с законами РК, государство в целях сохранения общественного благополучия обязано постоянно проводить мониторинг религиозной ситуации в стране, изучать тенденции функционирования религий в мире.

По официальным данным, опубликованным в СМИ, в настоящее время в Казахстане существует около двух тысяч религиозных объединений, представляющих 17 конфессий. Среди взрослого населения Казахстана 53,3% (или 5,8 млн. человек) - верующие; всего 2% (220 тыс. человек) - атеисты и 7,6% (836 тыс. человек) относятся к проблемам религиозного мировоззрения равнодушно. [3] В начале 80-х годов существовала социологическая модель, согласно которой взрослое население Советского Союза по отношению к религии распределялось так: около 22-25% называли себя атеистами, 52% не спешили идентифицировать себя с верой, то есть, не думали об этом серьезно, хотя им нравились отдельные религиозные установления (к примеру, религиозные праздники, которые ими отмечались), около 23% - считали себя верующими, причем 7-8% были активно верующими, то есть непосредственно были связаны с конфессией, соблюдали все религиозные каноны, вели истинно религиозный образ жизни, и 1% определялись как фанатично верующие, то есть готовые ради идеи жертвовать всем, вплоть до своей жизни. Если сравнить данные разных моделей о тенденциях изменения соотношения верующих и атеистов среди взрослого населения, то невольно приходишь к вопросу о том, а что должно было случиться, чтобы зрелые в мировоззренческом отношении люди вдруг в массовом порядке стали верить в сверхъестественные силы, могущие облегчить им жизнь?

С одной стороны, можно было бы объяснить устойчивый интерес к вопросам веры переходностью состояния нашего общества в течение последнего десятилетия. Именно в эти годы произошел отказ от ортодоксального понимания религии в канве классовой идеологии, которое в свое время было предложено К.Марксом: «Религия - это вздох угнетенной твари, сердце бессердечного мира, подобно тому, как она - дух бездумных порядков. Религия есть опиум для народа».[4] В советский период всякая религиозная деятельность служителей религий, действовавших в Казахстане: ислама, православия и других, находилась под жестким и всевидящим оком государства, в том числе - со стороны спецслужб. Проникновение и распространение в массовом сознании религиозных убеждений рассматривалось как угроза государственной безопасности. В постсоветский период отношение к религии изменилось. Это наблюдается на всех уровнях: начиная от тяги массового сознания к религиозным воззрениям и культам (как правило, нетрадиционного толка) до публичной демонстрации политическими и общественными деятелями своей лояльности религиям в целом и приверженности какой-то одной из них. Ведущим мотивом такого повышенного и обостренного интереса к религии становятся утверждения о ее «облагораживающей» функции чистоты, способности наставлять человека на истинный путь, вселяя в него Надежду, Веру и Любовь, приводить человека к Истине. Можно сформулировать риторический вопрос, а что, разве другие (нерелигиозные) формы социальных взаимодействий полностью лишены этих ценностных основ? Или, кроме как в религии, больше их негде почерпнуть?

В условиях формирующегося в Казахстане гражданского общества необходимо поразмыслить, какие ценностные основания должны быть заложены сегодня в наше обновляющееся мировоззрение. В каком контексте (светском или религиозном) должно формироваться миропонимание у казахстанцев? К чему приведут различные модельные варианты, акцентирующие значимость религии для современного казахстанского бытия? Как должны строиться взаимоотношения между государством и религией, между религиями в самом обществе?

Для поиска ответов на эти и другие вопросы, на наш взгляд, должны быть организованы специальные диалоги и дискуссии, которые являются формами демократического взаимодействия в гражданском обществе. Диалоги предполагают межконфессиональные встречи, переговоры и контакты, когда в результате свободного, взвешенного и конструктивного обмена мнениями субъекты религиозной деятельности при участии светских организаций (и государства - в том числе) вырабатывают условия для созидательной деятельности на мировоззренческой ниве в Казахстане.

Диалог как стремление общающихся сторон совместно прояснить суть интересующего их всех общего дела или общей предметной области предполагает для своей плодотворной реализации выполнение всеми участниками ряда условий. Эти условия можно разграничить на формальные и содержательные. Под формальными условиями здесь имеется в виду соблюдение всеми участниками диалога элементарных принципов правосознания, которые можно сформулировать следующим образом.

Во-первых, это принцип свободы каждого члена религиозного сообщества как человека. Для возможного диалога это означает признание в каждом личности, т.е. свободного и равного партнера. Действительно, о каком общении вообще, не говоря уже о диалоге, может идти речь, если люди, вступающие в диалог, не изжили в себе всяких классовых, расистских, националистических и прочих дискриминационных установок и предубеждений.

Во-вторых, принцип равенства всех перед законом. Применительно к диалогу это означает признание всеми общих процедурных правил, норм публичного общения, согласованного регламента, которые позволят реализовать каждому его право быть услышанным.

В-третьих, принцип самостоятельности каждого как гражданина. Как формальное условие диалога этот принцип включает в себя признание значимости не только точки зрения, взглядов, мнения каждого из выступающих, но и право каждого на критику чужих и корректировку собственных убеждений. Таковы внешние, формальные условия возможности диалога вообще.

О содержательных же условиях речь может идти лишь в том случае, если все присутствующие объединены общей предметной областью или делом. Когда этот общий предмет уже есть, тогда имеет смысл говорить об условиях, которые должен соблюдать каждый в ходе диалога.

Во-первых, выступающий должен понимать то, о чем он говорит. Это условие, несмотря на кажущуюся тривиальность, на самом деле далеко не тривиально. Дело в том, что понять что-либо человек может лишь тогда, когда он мыслит сам. Все ли и всегда ли мыслят сами? Ведь что такое мыслить самому? Это означает, что мыслящий ничто не должен принимать просто так, без собственного принципиального сомнения и согласия. Без такой работы мысли невозможно понимание. Никто ведь не может понять другого и вместо другого. Если человек понимает, то понимает сам, собственными усилиями. Таким образом, каждый из вступающих в диалог должен уже иметь опыт самостоятельного обдумывания, осмысления интересующего его предмета. Иначе диалог превратится в бессмыслицу. Ведь диалог по сути своей и есть обмен личным опытом достижения понимания, который у каждого свой. Никто ведь не станет обмениваться совершенно одинаковыми вещами; обмен, как известно, предполагает различие.

Во-вторых, каждый из выступающих должен уметь ставить себя на место другого. Это означает умение видеть другую точку зрения как действительно другое видение того же самого предмета, который я вижу по-своему.

В-третьих, каждый вступающий в диалог должен придерживаться элементарных стандартов рациональности, т.е. уметь излагать связно и последовательно свою точку зрения на предмет.[5]

Подобная деятельность необходима для того, чтобы религиозные процессы осуществлялись в цивилизованном русле, не принося с собой деструктивности ни на уровне общества, ни на уровне личности.

История межрелигиозного диалога содержит много примеров позитивного взаимодействия между иудаизмом и христианством, имеющего формы учреждения различного вида межрелигиозных групп, ассоциаций, совместных публикаций. Ислам, христианство и иудаизм заявляют о своей универсальной миссии; эти религии объединяют в свои религиозные общины, не знающие деления на расы, нации и страны, миллионы верующих. Но диалог между христианством и исламом и, в особенности, между иудаизмом и исламом, не принял развитых форм и не проявляется столь активно.

Безусловно, и в прошлом были попытки посадить лидеров разных религий за один стол. Так, в средние века распространенным явлением были теологические диспуты. На них духовные авторитеты и богословы разных религий (либо приверженцы разных позиций внутри одной религии) пытались с помощью всевозможных доказательств обосновать правоту собственной позиции и несостоятельность чужой. Фактически, это можно назвать не диалогом религий, а конфессиональной полемикой.

Установлению контактов между религиями могут способствовать организации разного уровня. Имеется множество примеров организаций, которые занимаются изучением и установлением конкретных взаимосвязей между религиозными объединениями и конфессиями. Так, например, в 1893 г. в Чикаго был созван Всемирный Конгресс Религий (называемый также Всемирным Парламентом Религий), призванный признать равные ценности религий на пути к объяснению жизни. В честь столетия данной

организации и во имя продолжения его деятельности в 1993 г. был создан Совет Парламента Мировых Религий, который принял документ «На пути к глобальной морали: Первоначальная декларация». В документе подчеркивались общие для всех мировых религий основы морали. В 1960 г. была основана международная организация «Храм понимания», позже трансформированный в «Глобальный форум духовных и парламентских лидеров за выживание человечества». Идея создания «Храма понимания» была поддержана тибетским Далай-ламой, Римским Папой Иоанном XXII, премьер-министром Индии Джавахарлалом Неру. [6]

Большое значение для установления постоянно действующего сотрудничества между представителями различных религий имеют форумы и съезды различного уровня, которые приняли всемирный характер. Среди них можно указать конференцию «Укрепление межконфессионального диалога и взаимодействия во имя мира», проведенную в Нью-Йорке в 2005 г. по инициативе ООН. Прошедшие в Астане четыре Съезда Лидеров мировых и традиционных религий стали площадкой, на которой обсуждаются актуальные для всех верующих проблемы мирового развития.

Таким образом, в довольно сложной обстановке вокруг оценки религий в современных обществах многонациональному и поликонфессиональному Казахстану необходимы критическое, но объективное изучение состояния межнациональных и межконфессиональных взаимоотношений с участием ведущих ученых и теологов, юристов, философов, социологов, экономистов, политологов и представителей духовенства, действующих в нашей стране религиозных организаций. Необходим всесторонний обмен мнениями за «круглым столом» в форме диалогов, для достижения согласия по различным проблемам жизни религиозных общин и взаимоотношений их с государственными и другими органами.

1. Подопригора Р.А. О свободе вероисповедания религиозных объединениях: Комментарий к закону РК. 2-е изд., переработанное и дополненное. – Алматы: ЮРИСТ, 2000. – С.95.
2. Назарбаев Н.А. О положении в стране и основных направлениях внутренней и внешней политики на 1997 г. Послание Президента РК народу Казахстана // Мысль. –1996. – №12.
3. Аргументы и факты. Казахстан. – 2002. – №43. – 23-29 октября.
4. Маркс К. К критике гегелевской философии и права. Введение. / Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд. Т.1. – М., 1955. – С. 415.
5. Религия в политике и культуре современного Казахстана. Астана: Елорда, 2004. – 312 с. Авторский коллектив: академик НАН РК А.Н. Нысанбаев, доктора философских наук А.И. Артемьев, С.Ю. Колчигин, А.Г. Косиченко, К.Л. Сыроежкин, А.А. Хамидов, кандидат философских наук Ф.К. Бисенбаев.
6. Исламский сайт//<http://www.sovetulemov.ru/articles.Php?razdel=3&sid=2555>

Сөз еркіндігі мен ар-ождан еркіндігін жариялаған мемлекет діни субъектілердің бір бөлігінің еркіндік-ті арам ниетпен пайдаланып, көпұлтты және көпконфессионалды қоғамда жікке бөліну мен қатығыстарға жағдай жасауы нәтижесінде пайда болатын мәселелерді шешуден бас тарта алмайды. Қазақстан халқының рухани бірлігі елдің саяси, әлеуметтік және экономикалық дамуының, оның тәуелсіздігін нығайтудың, Бейбітшілік, Жасампаздық және Прогресс жолындағы халықтың бірігуінің қажетті және жеткілікті шарты болып табылады.

Біз адамды өз отбасын, қоршаған ортаны, Отанын сүйуге, еңбекқорлыққа, заңға бағынушылыққа, патриотизмге, этникааралық және конфессияаралық қарым-қатынас мәдениетіне тәрбиелейтін және тұлғаның рухани-ізгілікті дамуына ықпал ететін діндер жағындамыз.

Тірек сөздер: экстремизм, ланкестік, фундаментализм, этникалық экстремизм, саяси экстремизм, сөз, ар-ождан еркіндігі, этникааралық және конфессияаралық қарым-қатынас мәдениеті, дінаралық диалог.

The state, for freedom of speech and freedom of conscience, can not evade the solutions to the problems arising from the fact that a separate part of the religious subjects enjoy freedom in bad faith, creating the preconditions for division and conflict in international and interdenominational society. The spiritual unity of the people of Kazakhstan is a necessary and sufficient condition for political, social and economic development of the country, to strengthen its independence, the consolidation of the people walking on the path of peace, creation and progress.

We are on the side of those religions that bring in people a love for his family, associates, homeland, industry, law-abiding, patriotic, culture and inter-religious dialogue ethnic and contribute to the spiritual and moral development of the personality.

Key words: extremism, terrorism, fundamentalism, ethnic extremism, political extremism, freedom of speech, conscience, culture of interethnic and interfaith dialogue, inter-religious dialogue.

УДК (324) 574

ПАРЛАМЕНТТІҢ НЫҒАЮЫ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ САЯСИ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ БАСЫМДЫҚТАРЫНЫҢ БІРІ ІСПЕТТІ

Жексембекова В.А. – саяси ғылымдарының докторы, профессор,
Қазақстан Республикасы Орталық сайлау комиссиясының баспасөз хатшысы
Досмағамбетова Г.И. – ҚР Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының
«Мемлекеттің саяси стратегиясы» кафедрасының профессор м.а, саяси ғылымдарының кандидаты

Мақала Қазақстан Республикасында парламентаризм институтын дамыту мәселелеріне арналған. Еліміздің саяси жүйесін модернизациялауға заң шығару органының оң ықпал етуіне талдау жасалады. Мақалада Парламенттің заң жобалау жұмыстарының қазақстандық тәжірибесінің ерекшеліктері қаралады. Сонымен қатар Парламенттің халықаралық және парламентаралық қатынастарды дамыту саласында атқарған жұмысына көңіл бөлінді. Сондай-ақ авторлар қазақстандық парламентаризмнің эволюциясы еліміздің партиялық жүйесін түзеткенін атап өтеді.

Аталған жұмыстың өзектілігі парламенттің рөлін бұдан әрі нығайту үшін парламентаризм институтын егжей-тегжейлі зерделеу қажеттілігіне негізделген.

Түйінді сөздер: Парламент, Мәжіліс, Сенат, заң, парламентаралық қатынастар, саяси партиялар, партиялық жүйе.

Парламентаризм тәуелсіздік жылдары шынайы дамыды, ал парламентаризмнің қазақстандық моделі өзінің тиімділігін растады. Қазақстандық Парламенттің дамуы тұңғыш Президенттің елді саяси модернизациялау бойынша қызметінің бұлжымайтын басымдықтарының қатарына енді.

Қазақстан Республикасының Конституциясы парламентті заң шығару функцияларын жүзеге асыратын жоғары өкілетті орган ретінде айқындайды. Мұндай анықтама мемлекеттік биліктің жоғары органының кеңестік тұжырымдамасынан өкілдік әрі заң шығару мекемесі - қазіргі заманғы парламенттің тұжырымдамасына көшуді білдіреді.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстан Республикасының Парламенті Жоғары Кеңестен бастап кәсіби қос палаталы өкілетті билік органына дейін күрделі эволюциядан өтіп, еліміздің саяси жүйесінде өз орнын тапты. Заң шығарушы орган ретінде ол мемлекеттің заңнамалық базасын түпкілікті модернизациялауға мүмкіндік берген көптеген маңызды негізгі заңдарды қабылдады, шаруашылықтың нарықтық нысандарын енгізуге, азаматтық бейбітшілік пен ұлтаралық келісімді нығайтуға жәрдемдесетін демократиялық реформалардың құқықтық негізін құрды.

Мәжіліс 107 депутаттан тұрады, олар мынадай тәртіппен сайланады:

- Мәжілістің 98 депутатын сайлау партиялық тізімдер бойынша жасырын дауыс беру кезінде жалпыға бірдей, тең және төте сайлау құқығы негізінде жүзеге асырылады. Партиялардың сайлау тізімдеріндегі кандидаттар әліпби тәртібімен орналастырылады. Кандидаттардың қайсысы парламентке түсетіні туралы мәселені дауыс беру қорытындылары шыққаннан және партиялық тізім алатын мандаттар саны айқындалғаннан кейін партияның басқарушы органы шешеді. Пайыздық кедергі - 7%.

- Мәжілістің 9 депутатын Қазақстан халқы Ассамблеясы сайлайды. Мәжіліс депутаттарының өкілеттік мерзімі – бес жыл. Мәжіліс депутаттарының кезектен тыс сайлауы. Парламенттің жұмыс істеп тұрған шақырылымының өкілеттік мерзімі аяқталғаннан екі айдан кешіктірілмей өткізіледі. Парламент Мәжілісі депутаттарының кезектен тыс сайлауы Парламент Мәжілісінің өкілеттік мерзімі мерзімінен бұрын аяқталған күннен бастап екі ай ішінде өткізіледі. Жиырма бес жасқа толған, Қазақстан Республикасының азаматтығында бар және соңғы он жыл Қазақстан Республикасының аумағында тұрақты тұратын адам Мәжіліс депутаты бола алады.

Мәжіліс депутаттарының жалпы санының кемінде бестен бірінің бастамасы бойынша Мәжіліс Үкіметке сенбеушілік вотумын білдіруге құқылы.

Елдің Конституциясына сәйкес Мәжілістің айрықша қарауына мыналар жатады:

- Парламентке енгізілген конституциялық заңдардың жобаларын қарауға қабылдау және сол жобаларды қарау;

- палата депутаттарының жалпы санының көпшілік даусымен Республика Президентіне Республика Премьер-Министрін тағайындауға келісім беру;

- Республика Президентінің кезекті сайлауын жария ету;

- Парламент Мәжілісіне Конституциямен жүктелген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру.

Қазақстан Республикасы Парламентінің Сенаты — Қазақстан Республикасы парламентінің жоғары

палатасы. Сенатта 47 орын *(болашақта олардың саны өздерінің лауазымынан кеткен соң автоматы түрде сенатор болатын Қазақстан Республикасының бұрынғы президенттері есебінен ұлғаюы мүмкін)*: 15 сенаторды президент тағайындайды, 32 сенатор таңдаушылар - мәслихаттар депутаттарының *(жергілікті өкілді билік органдарының)* жиналысында ҚР әрбір облысынан, республикалық маңызы бар қаласы мен астанасынан екі адамнан сайланады. Депутаттық өкілеттіктер мерзімі - 6 жыл, бұл ретте әрбір 3 жыл сайын жоғары палата құрамы ішінара жаңарып отырады.

Сенаттың айрықша қарауына елдің конституциясына сәйкес:

- Қазақстан Республикасы Президентінің ұсынымы бойынша Республика Жоғарғы сотының Төрағасы мен Жоғарғы сот судьяларын қызметке тағайындау және қызметтен босату, олардың ант беруін қабылдау;

- Республика Президентінің Республиканың Ұлттық Банк Төрағасын, Бас Прокурорды, Ұлттық қауіпсіздік комитетінің төрағасын тағайындауына келісім беру;

- Республиканың Бас Прокурорын, Жоғарғы сот Төрағасы мен судьяларын ешкімнің тиіспеуінен айыру;

- Мәжіліс өкілеттіктерінің мерзімінен бұрын тоқтатылуына байланысты оның уақытша болмаған кезеңінде Республика Парламентінің конституциялық заңдар мен заңдарды қабылдау жөніндегі функцияларын атқару;

- Конституциямен Парламент Сенатына жүктелген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асыру жатады.

2008 жылғы 29 маусым мен 3 шілде аралығында Астана қаласында ЕҚЫҰ-ның Парламенттік ассамблеясының 17-ші жыл сайынғы сессиясын өткізу Қазақстан Парламентінің халықаралық аренада артып отырған беделінің куәсі болды. Форумның делегаттары Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың қатысып, сөз сөйлегенін ерекше атап өтіп, іс-шараның ұйымдастырылу деңгейіне жоғары баға берді. 17-ші сессияның қорытындылары бойынша, Австрия, Дания және Украинаның өкілдерімен қатар, Сенат төрағасы Қ.Тоқаев ЕҚЫҰ ПА төрағасының орынбасары болып сайланды.

2012 жылы қаңтарда сайланған Қазақстан Парламентінің бесінші шақырылым Мәжілісі *(төменгі палата)* алдыңғысынан онда тек бір партия ғана емес, үш партия ұсынылғандығымен және депутаттардың жас ерекшелігімен, олардың білімімен, әйелдердің көптігімен, сондай-ақ өңірлік өкілдіктің әр түрлілігімен ерекшеленеді. «Нұр Отан», «Ақ жол» және ҚКХП *(Қазақстанның Коммунистік Халық партиясы)* партиялары нақты заңнамалық бастамаларда қоғамдық және мемлекеттік дамудың сол немесе өзге мәселелері бойынша өз көзқарасын іске асыру мүмкіндігіне ие болды. «Нұр Отан» 83 депутаттық мандатқа ие болды, «Ақ жол» – 8, ҚКХП – 7.

Жаңа жағдайда әрбір үш партиядан депутаттар үшін сындарлы диалог форматында жұмыс істеу өте маңызды. Және бұған олар қол жеткізді. Мәжіліс депутаттары жұмыс істеген алғашқы жылдары жетпістен астам заң жобасын қарап, мақұлдады және Парламент Сенатына жіберді. Жұмыс топтары мен комитеттердің жұмысы жандандырылды. Депутаттар үкіметтің назарын өңірлердің даму серпініндегі, тұтынушылық баға индексінің ауытқуын, ең төменгі күнкөріс деңгейінің өсуін саралауға аударды *(өңірлердегі күнкөріс құнына байланысты бюджеттік сала қызметкерлеріне өтемақылық төлемдерді анықтаудың жаңа әдістемесін әзірлеу ұсынылды)*. 2012 жылғы қазанда үш партиялық фракцияның депутаттары үнемдеу мен тиімділікке негізделген мемлекеттік шығыстардың үйлесімді формуласын тапты: пленарлық отырыстың қорытындылары бойынша депутаттар «2013-2015 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы» ҚР заң жобасының қабылдануы үшін дауыс берді. Депутаттар қабылдаған үш жылдық бюджет әлеуметтік сипаттағы бағытқа ие.

Сессияның заң жобалау жұмыстарының күн тәртібі стратегиялық басымдықтардың ашылуы кезінде Елбасы айқындайтын олардың негізінде, сондай-ақ Президенттің Қазақстан халқына жолдауында жасалады.

2013 жылғы қыркүйектен бастап 2014 жылғы 30 маусымға дейін өткен Парламенттің бесінші шақырылымының үшінші сессиясы бастапқыдағы 154 заң жобасынан 104 заңның қабылдануымен аяқталды *(114 заң жобасын Үкімет, 11-ін депутаттар енгізді, 29 заң жобасы алдыңғы сессиядан көшіті)*.

Екі заң – «Кәсіптік одақтар туралы заң» мен «Капиталға рақымшылық жасау туралы заң» белсенді түрде талқыға түсті. Олардың біріншісі бойынша негізгі өзгеріс - кәсіподақтардың бір-бірімен әр түрлі деңгейде – кәсіпорындар, өңірлер, салалар мен республика деңгейінде бірігетіндігінде. Заң кәсіподақтардың ірі әлеуметтік-еңбек қақтығыстарын болдырмау, сондай-ақ өз мүшелерінің алдында беделін арттыру үшін мемлекеттік органдармен және жұмыс берушілермен қарым-қатынасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Капиталға рақымшылық жасау туралы заң (2014 жылғы 19 маусым) қазақстандықтардың және

мекендеу қағазы бар адамдардың мүлкін, оның ішінде заңды экономикалық айналымнан шығарылған ақша қаражатын заңдастыруды реттейді. Заңдастыру 2014 жылғы 1 қыркүйекте басталады да 2015 жылғы 31 желтоқсанға дейін жалғастырылады.

Халықаралық және парламентаралық қатынастарды дамыту саласында депутаттар үлкен жұмыс атқарды. Қазақстан ЕҚЫҰ-ның, ТМД елдерінің, ЕурАЗЭО, ҰҚШҰ, ТүркіПА парламенттік және парламентаралық Ассамблеясының мүшесі болып табылады. 2014 жылғы 17 сәуірдегі қазақстандық делегацияның Ресей Федералдық Жиналысының Федерация Кеңесінің Төрағасы, ТМД ПАА кеңесінің төрағасы В.Матвиенкомен өткен екі тараптық кездесуде екі елдің заң шығару органдарының жоғары палаталарының арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері талқыланды, онда парламенттік ынтымақтастықты нығайтуға мүмкіндік беретін Қазақстан-Ресей қарым-қатынасының жоғары стратегиялық және одақтық сипаты атап өтілді. Еуразиялық Экономикалық одақ құру туралы шартқа жоғары деңгейде қол қою қолдау тапты. Белорусь Республикасының ұлттық жиналысымен қатынас орнатылды.

ЕАЭО әрбір қатысушы елдің ұлттық-мемлекеттік мүдделеріне негізделген теңдік, еркіндік, өзара тиімділік және прагматикалық мүдделерді есепке алудың әмбебап қағидаттары негізінде құрылды. Қазақстанның ұстанымы мемлекеттердің бірігуге қатысуы ұлттық экономикаларды индустриализациялау, адамдарды жұмыспен қамтамасыз ету, бизнестің дамуына қолайлы жағдайлар жасау үшін түрткі болуы тиіс қағидатына негізделген. Бұл мәмәтінде, ЕАЭО-ға қатысушы елдер қабылдайтын кез келген шешімдер, заңдар әрбір тараптың тауарлары, қызметтері, капиталы, жұмыс күші барлық одақ аумағында еркін қозғалуы үшін, бизнесті және еңбекпен қамтуды қолдауға, экономикалық бірігуді тереңдетуге қолайлы жағдайлар туғызуы тиіс екені анық.

Мәжіліс Спикері Қабиболла Жақыповтың пікірінше, Еуразиялық Экономикалық Одақты құрумен негізі экономикалық прагматизм болып табылатын жаңа шынайылық келді: «Бұл біздің тек экономикалық саладағы ғана бәсекеге қабілеттілігімізді арттыру үшін жақсы түрткі емес, біз бұған лайықты болуымыз керек». Бұл ретте Мәжіліс Төрағасы көпвекторлық қазақстандық сыртқы саясаттың іргетасы болып қалады деп атап өтті: «Біз Еуразиялық Экономикалық Одақты жаһандық әлемнен тасалану үшін құрған жоқпыз, керісінше қалған әлеммен ғаламдық ынтымақтасуға ашылу үшін құрдық».

2012 жылғы 15 қаңтардағы сайлаудан кейін жоғары заң шығару органының өкілдік функциясы артты – қазірде көппартиялы парламент жұмыс істейді. 2012 жылғы дауыс беру қорытындылары бойынша үш партия 7 пайыздық кедергіні жеңді. Мәжіліске «Нұр Отан» партиясынан орталықшылдармен қатар мемлекеттің либералды даму жолын жақтаушылар – «Ақ жол» демократиялық партиясынан және сол жақ күштердің өкілдері – Қазақстанның Коммунистік халық партиясынан (ҚКХП) өтті.

Идеологиялық континуумда парламенттің төменгі палатасында бұдан былай, шартты түрде, орталықшыл «Нұр Отан» партиясы, оң қанаттағы «Ақ жол» және сол қанаттағы ҚКХП бар [1].

«Нұр Отан» партиясы – Қазақстанның ірі партиясы. Іс басындағы Президент Н.Назарбаевтың бастамасы бойынша негізделген және ол оның көшбасшысы болып табылады. Партия Төрағасының орынбасары

Б.К. Байбек. Өз құрамында «Нұр Отанның» 8000 мыңға жуық мүшесі бар.

2006 жылғы 22 желтоқсанда «Отан» партиясының кезектен тыс 10-онымен Ауыл шаруашылық және азаматтық партиялар бірлесті (бұдан бұрын, 2006 жылғы 4 шілдеде «Отанмен» «Асар» партиясы бірлесті). Жаңа партия «Нұр Отан» халықтық-демократиялық партиясы (ХДП) атауына ие болды.

2013 жылғы қазанда «Нұр Отан» ХДП «Нұр Отан» партиясы болып (*«халықтық-демократиялық» тіркесінсіз*) қайта атанды. Партияның құжаттарында орталықтандыру идеологиясын, интернационализм, социал-демократиялық, экономиканы бірқалыпты-мемлекеттік басқару қағидаттарын ұстану декларацияланған.

Қазақстанның «Ақ жол» демократиялық партиясы («Ақ жол»ҚДП) өзін «сындарлы оппозиция» және XX ғасырдың басындағы «Алаш» қозғалысының ізін басушылар ретінде ұстанады. Әділет органдарында 2002 жылғы 3 сәуірде тіркелген. Партияның көшбасшысы А.Перуашев болып табылады. Қазақстан ОСК-сының деректері бойынша партия мүшелерінің саны – 175 862 адам. 2004 жылғы Мәжіліске сайлауда ресми деректер бойынша партия 12,04 % дауысқа ие болды және 2 мандат алды. 2007 жылғы мәжіліске сайлауда партия 3,09 % дауыс жинап, парламентке өте алмады. 2011 жылғы 2 шілдеде Астана қаласында партия съезінде «Ақ жол» ҚДП төрағасы болып бірауыздан «Атамекен» ұлттық экономикалық палатасының басшысы Азат Перуашев сайланды. «Ақ жолға» бизнес өкілдері белсенді түрде ене бастады. 2012 жылғы сайлау қорытындылары бойынша Қазақстанның «Ақ жол» демократия-

¹ Алдыңғы парламент, мәні бойынша, бір партиялық болды – Мәжілістегі (парламенттің төменгі палатасындағы) барлық депутаттық орынды 2007 жылғы сайлау қорытындылары бойынша «Нұр Отан» партиясының өкілдері иеленді.

лық партиясы сайлаушылардың 7,47% даусын жинап, 8 депутаттық мандатқа ие болды. Қазір «Ақ жол» демократиялық партиясы Қазақстан халқына қызмет етуде мықты мемлекет үшін, елдің ерекшеліктерін ескере отырып, оның алдында тұрған проблемаларды шешуде серпінді тәсіл үшін мүдделі.

Бағдарламалық құжаттарында «Ақ жол» партиясы республика азаматтарының әлеуметтік, этностық, діни, кәсіптік тиесілігіне қарамастан, олардың барлығының мүдделері үшін құрылып, жұмыс істейді.

Партия билікті және оған қатысуды өзіндік мақсаты ретінде қарастырмайды, халыққа тиімді қызмет ету құралы ретінде қарастырады. «Ақ жол» бостандық, әділдік, теңдік, плюрализм және толеранттылық сияқты демократиялық құндылықтардың бекітілуіне ықпал етуге міндеттенеді.

Қазақстанның Коммунистік халық партиясы — марксистік ұстанымдарды ұстанған саяси партия. Партия Қазақстанның коммунистік партиясының ыдырауы негізінде пайда болды (*ҚКХП құрылтай жиналысы 2004 жылғы сәуірде болды; партия 2014 жылы 21 маусымда Қазақстанның Әділет министрлігінде тіркелді.*) Көшбасшылығы - ұжымдық. Партияның Орталық Комитетінің хатшылары А.Конуров, Д.Легкий және Ж.Ахметбеков болып табылады. Партияның өз қатарында 90 мыңға жуық адамы бар. Мәжіліске сайлау қорытындылары бойынша 2004 жылы партия 1,98% дауыс жинап, парламентке өтпеді. 2007 жылы Мәжіліске сайлауда партия 1,29% дауыс жинады да, сондай-ақ парламентке өте алмады. 2011 жылғы 26 қарашада Қазақстанның Коммунистік халық партиясының VI кезектен тыс съезі өтті, онда 2012 жылғы парламент мәжілісінің депутаттарын сайлауға партиядан 23 кандидат, оның ішінде партияның көшбасшысы Владислав Косарев пен 2011 жылғы президенттікке кандидат Ж.Ахметбеков бекітілді.

Мақсаттарға қол жеткізу үшін партия мынадай міндеттерді алға қояды:

- *Саяси салада:* демократияландыруға қарсы күресу, билікке ие болу, шынайы халық билігін анықтау, Қазақстан Халық Республикасын құру, адамды пайдалануды болдырмайтын, атап айтқанда: мемлекеттік, ұжымдық, акционерлік, кооперативтік меншік нысандарын тану;

- *Экономикалық салада* — экономиканың дамуындағы шикізаттық бағытты жеңу, өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығында қазіргі технологияларды енгізу, мемлекеттік меншікті экономиканың базалық салаларында қалпына келтіру;

- *Әлеуметтік салада* — халық үшін елде 1990 жылғы реформалар басталғанға дейін болған әлеуметтік кепілдіктерді қалпына келтіру және кеңейту.

Бұдан бұрын (*2012 жылға дейін*) Қазақстан тарихында аралас сайлау жүйесі бойынша қалыптасқан көппартиялы Парламенттер болғанын нақтылауымыз керек. 1999 және 2004 жылдардағы сайлау барысында 67 депутат шамамен сайлаушылардың бірдей санымен әкімшілік-аумақтық бөліністі ескере отырып құрылған бір мандатты аумақтық сайлау округтері бойынша сайланды. Және тағы 10 орын тепе-тең өкілдік жүйесі бойынша және бірыңғай жалпыұлттық сайлау округінің аумағы бойынша құрылды. Алайда, әр түрлі (*негізінен шағын*) партиялардың өкілдері кішкене саяси салмаққа ие болды. Алайда, «салыстырмалы азшылық» дауыс беру қорытындысына шешуші ықпал ете алмады.

Партиялық жүйе мен қазақстандық парламентаризм эволюциясы партияның осындай ережесін түзеді. Мемлекет басшысы электораттық заңнамаға елде бір партиялық мәжілістің пайда болуына жол бермейтін норманы енгізуді ұсынды.

Сондықтан да партиялық жүйенің дамуындағы заманауи кезең 2007 жылғы конституциялық реформа-лау сәтінен басталды. Конституцияға түзетулер елдегі саяси партиялардың мәртебесін өзгертіп, рөлін күшейтті. Қазақстандағы 2007 жылғы 18 тамызда өткен, алғаш рет дауыс берудің тепе-теңдік жүйесі бойынша өткен кезектен тыс парламенттік сайлауда, «Нұр Отан» партиясы жеңіп шықты - 88,41%. «Нұр Отан» партиясы 98 депутаттық мандаттың барлығына ие болды. Қалған алты партия 7%-дық кедергіні ала алмады және сондықтан да еліміздің жоғары өкілдік органынан шет қалды: Жалпыұлттық социал-демократиялық партия (*ЖСДП*) – 4,54%; «Ақ Жол» - 3,09%; «Ауыл» - 1,51%; Қазақстанның Коммунистік халық партиясы (*ҚКХП*) – 1,29%; Патриоттар Партиясы - 0,78%; «Руханият» - 0,37%; Қазақстанның Коммунистік партиясы бойкот жариялап, сайлауға қатысқан жоқ.

Бүгінгі таңда Қазақстанда кейбір елдерде бар көппартиялылық моделдерінің бірі іске асырылуда, бұл - елде доминанттық партияның болуына негізделген, көпшілік тұрғындардың тұрақты электораттық қол-дауына ие және ұзақ уақыт бойы билікте болатын «бір жарым партиялылық» іспетті жүйе. Бұл жүйенің ерекшелігі парламентте бір партияның басым болуында, үкіметті қалыптастыратын да сол. Басқа партия-лар неғұрлым аз саяси салмаққа ие және онымен ынтымақтаста немесе оппозициялық партия ретінде болады.

Мәжілісте белсенді ұстанымға министрлер кабинетіне депутаттық сауалдар жаудыратын (*орташа есеппен бір депутаттан екі сауалдан*) «Нұр Отан» партиясының өкілдері ие. «Нұр Отан» партиясы

мүдделерінің шеңбері айтарлықтай кең: мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру, халықты жылумен және жарықпен қамтамасыз ету жағдайы, азаматтардың сапалы білім мен медициналық қызметтерге қолжетімділігі. «Ақ жол» партиясының өкілдері бизнестің мүдделерін белсенді білдіруде. Батыс Еуропа – Батыс Қытай стратегиялық автобанының құрылысындағы жағдайға бақылау жүргізуге тырысуда. Халық коммунистері азаматтардың әлеуметтік мүдделерін қорғай отырып, әйелдердің зейнеткерлік жасын арттырумен өздерінің келіспейтіндерін білдірді.

Қазақстандық партиялардың, қоғамдағыдай, Қазақстанның Кедендік одаққа кіруіне байланысты әр түрлі пікірлері бар. Біреулері оны қолдаса, енді біреулері - қарсы, ал үшінші біреулері бей-жай қарайды. Парламенттік партияларға қатысты айтар болсақ, олардың барлығы Еуразиялық одақ шеңберінде бірігу үшін мүдделі.

«Нұр Отан» партиясы «Единая Россия» партиясымен бірлесіп – осы бағыттағы мақсаттар мен міндеттерді түсіндіру жөнінде бірнеше акциялар белгіленді. Бірнеше кездесулер мен семинарлар өткізілді, XV кезектен тыс съезде (2010 жылы) қабылданған өз Доктринасында ел (Қазақстан) үшін бірігу процестері өмірлік қажеттілік және тұрақты дамудың кепілдігі болып табылатындығын атап көрсетеді. Олардың негізінде әрқашан халық пен мемлекеттің мүдделері болуы тиіс. Бірігу проблемалары парламенттік оппозицияның және «Ақ жол» партиясы мен халық коммунистерінің тұрақты назарында. Кәсіпкерлердің мүдделерін білдіретін Ақжолдықтар техникалық регламенттерді нақты талқылап, «жеке-леген кемшіліктерді» атап көрсетеді. Дегенмен, тұтастай бірігуге арналған президенттік бағытты олар дауламайды. Қазақстанның Коммунистік халық партиясы осы тақырыпқа Ресей федерациясының Коммунистік партиясымен ынтымақтастықта бірнеше партиялық конференциялар өткізді. Талқылау өңірлік деңгейге көшуде.

Қазақстанда парламентаризмнің бұдан әрі дамуы демократиялық процестердің дамуына, адам құқықтарының қорғалуын қамтамасыз етуге, мемлекеттіліктің нығаюы мен Қазақстанның әлемнің неғұрлым дамыған 30 елінің қатарына кіру үшін жағдайлар жасауға жәрдемдесуі тиіс. «Жаңадан шыққан қарсылықтар мемлекеттік биліктің барлық институттарының үйлестірілген қызметін талап етеді. «Бізге экономика мен геосаясат тәуекелдері мен қарсы шығуларды ескере отырып, «Қазақстан - 2050» Стратегиясының және біздің Президентіміздің «Нұрлы жол» – болашаққа бастар жол» жаңа экономикалық саясатының мақсаттарына қол жеткізуге бағытталған бірқатар маңызды заңдарды қарауға тура келеді» - деді Мәжіліс Төрағасы К.Жақыпов.

1. Президент. Парламент. Интеграция // Nomad.su. 25.11.2014

2. Котов А.К. Қазақстандағы Конституционализм: биліктің қалыптасу тәжірибесі және оның механизмінің тиімділігі. Алматы: КазГЮА басп. 2000. – С. 90-96.

3. Елдің дамуы үшін // Казахстанская правда. – 2006. –11 қараша.

4. Көппартиялық парламент өзінің міндеттемелерін жақсы орындайды және қазақстандықтардың мүдделерін білдіреді // Литер, 2013 ж. 23 қаңтар.

5. 207 күн: депутаттар парламенттік сессияның қорытындыларын шығарды. Парламенттің үшінші сессиясы қазақстандықтардың өмірін өзгерткені жайында // Власть. Кз. 11.07.2014.

Статья посвящена вопросам развития института парламентаризма в Республики Казахстан. Анализируется позитивное влияние законодательного органа в модернизации политической системы страны. В статье рассматриваются особенности казахстанского опыта законопроектных работ Парламента. Вместе с тем уделено внимание проделанной работе Парламента в сфере развития международных и межпарламентских отношений. Также авторами отмечается, что эволюция казахстанского парламентаризма скорректировала партийную систему страны.

Актуальность данной работы обусловлена необходимостью детального изучения института парламентаризма для дальнейшего укрепления роли парламента.

Ключевые слова: Парламент, Мажилис, Сенат, закон, межпарламентские отношения, политические партии, партийная система.

The article considers the development of the institute of parliamentarism in the Republic of Kazakhstan. It analyzes the positive impact of the legislative body in the modernization of Kazakhstan political system. Also article discusses the features of Kazakhstan's experience of lawmaking activities of the Parliament and attention is paid to activity of the Parliament in the field of development of international and inter-parliamentary relations. The authors noted that the evolution of Kazakhstan parliamentarism has adjusted party system of the country.

The relevance of the article determines by the necessity of detailed study of the Institute of parliamentarism to further strengthening the role of parliament.

Key words: Parliament, Mazhilis, Senate, law, inter-parliamentary relations, political parties, party system

УДК 37.1 (574)

СЕМЕЙНОЕ ВОСПИТАНИЕ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ В МНОГОНАЦИОНАЛЬНОМ ОБЩЕСТВЕ

Мукажанова А.Ж. – доктор политических наук, доцент

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им.Абая

Мукожанов А.Е. – магистрант 1 курса

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им.Абая

В статье рассматриваются проблемы семейного воспитания как основного института формирования личности. Необходимость исследования процесса семейного воспитания в данном контексте продиктована объективными условиями развития современного казахстанского общества, которое является многонациональным по своей социально-политической структуре. Выявление национального составляющего семейного воспитания, изучение влияния национальных традиций и духовных ценностей на формирование личности детей, подростков и молодежи определяют теоретическую и практическую значимость рассматриваемых проблем. Вместе с тем, в статье уделено внимание роли и авторитету родителей как главных субъектов воспитательной деятельности.

Ключевые слова: семья, воспитание, личность, родители, национальное воспитание, отношение в семье, культура общения.

Наиболее важным вопросом, привлекающим внимание исследователей, является семейное воспитание и проблема состояния нравственного, физического и психического здоровья подрастающего поколения.

Как известно семейное воспитание – это систематическое целенаправленное воздействие на ребенка взрослых членов семьи и семейного образа жизни, главной задачей которого является подготовка детей к жизни в существующих социально-экономических, политических условиях. Более конкретно это задача представляется как усвоение детьми знаний, умений и навыков, необходимых для нормального формирования личности в условиях семьи.

Но семейное воспитание – это не только влияние оказываемое старшими на младших, это, в первую очередь, совместные стремления, совместные действия в процессе взаимодействия двух поколений. Все проблемы семейного воспитания взаимосвязаны по своей природе. Невозможно думать о формировании родительского авторитета без учета проблем семейных отношений. Наряду с этим, невозможно рассматривать процесс становление личности ребенка, формирование характера ребенка в отрыве от проблемы уважительного отношения детей к родителям, от взаимоотношении складывающихся в семье. Рассматривая процесс семейного воспитания как неотъемлемое единство жизни родителей и детей можно выделить важные ключевые моменты. Правильное понимание всего этого, в первую очередь, влияет на становление личности ребенка. По нашему мнению, главными, актуальными проблемы жизни семьи, организации специфического воспитательного коллектива во многом определяющий характер и судьбы детей, в первую очередь, являются проблемы связанные с развитием внутрисемейных отношений, с процессом формирования духовного мира детей и становления родительского авторитета.

Для оптимального решения многогранных проблем семейного воспитания, а также для привития детям навыков целенаправленной, содержательной деятельности необходимы всесторонне развитые отношения и богатый фонд воспитательных средств и методов, способных организовать, соединить и активизировать деятельность воспитуемых.

Семейное воспитание, в первую очередь, реализуется в процессе общения. Человеческие отношения – это духовная деятельность, совокупность взаимодействий, мыслей, чувств, настроений возникающих между людьми. Для ребенка потребность в общении, в беседе – одна из основных потребностей. С момента его рождения она проявляется, в начале, как средство удовлетворения материальных, а затем и духовных потребностей. Именно благодаря этому общению и этой деятельности люди могут передать огромный опыт познания и преобразования окружающего мира, общественных отношений, а также поведенческие модели и формы социальной борьбы от одного поколения к другому. Вместе с тем, общение между людьми, особенно между взрослыми и детьми, – важный фактор удовлетворения духовных потребностей. Именно этот фактор помогает ребенку найти свое место в естественной среде и в мире общественных отношений, творчески проявить свои природные способности, а также осуществить свое развитие. Разностороннее и многогранное общение формирует, обогащает духовный мир ребенка, приносить ему осознанное удовлетворение, доставляет глубокое эстетическое наслаждение.

В процессе общения необходимо установить и укрепить отношения взаимного уважения, доверия и

любви. Очень важно учитывать мнение детей о возникающих в жизни семьи проблемах, в особенности о проблемах, имеющие к ним прямое отношение. В процессе разнообразной деятельности детей, а также в процессе развитого содержательного общения родителей со своими детьми появляется возможность эффективного воспитательного воздействия.

Культура общения требует выполнения ребенком определенных норм и правил, основанных на уважении и доброжелательности, в общении с взрослыми и сверстниками, а также проявить учтивость, вежливость, деликатность по отношению к духовной стороне человеческой жизни, в том числе к национальным чувствам, национальной психологии, в общественных местах, в быту. Благодаря именно такому общению в нашем многонациональном обществе укоренятся принципы демократии, гуманизма и другие высоконравственные отношения, подлинный коллективизм, уважение личности человека.

Общение осуществляемое в рамках целенаправленной, целостной деятельности предоставляет возможность проявлению и реализации активных жизненных позиций. Так как в истории потребность в общении является одной из фундаментальных, высоких потребностей человека, то оно имеет общечеловеческий характер.

Для успешного общения необходимо не только формирование навыков деятельности в соответствии с нормами и правилами человеческого общежития, но и нужно обучить детей уделять внимания настроению других людей, в определенных ситуациях удерживать себя от неуместных поступков, слов, намеков. В свое время знаменитый мыслитель Ж.Ж.Руссо высказал интересную мысль о том, что признаком хорошего воспитания является очень привлекательное и порождающее чувства признательности нравственное качество – не выпячивание своего достоинства, а наоборот, помощь проявлению других, оставаясь учтывым, уважительным к их чести и достоинству [1]. Поэтому во многих случаях характер будущих отношений личности с другими людьми в семейном, трудовом, учебном и других коллективах зависит от усвоения культуры общения.

Правила взаимного общения, культура общения требует учитывать желания, интересов, потребностей другого человека, то есть действовать принимая во внимание состояние другого человека. Еще одна, не менее важная проблема – это то, что ребенок должен сам понять, прочувствовать, пережить эти правила и только тогда они станут основой гуманых, нравственных поступков.

Воспитание культуры общения является важной частью всестороннего и гармоничного развития личности, а также обязательным условием повышения культуры человеческих отношений.

Как справедливо отметил Р.Б. Абсаттаров: «Каждый из нас практически ежедневно бывает и объектом воспитания и воспитателем, сам оценивает уровень культуры общающихся с ним других людей и сам ими оценивается. Верны или неверны наши оценки, действительны или неэффективны воспитательные усилия, зависит от содержания нашего опыта, от полноты наших суждений, от их научной обоснованности и, наконец, от степени их практического использования» [2, с. 209].

Семейное гостеприимство также является важным средством воспитания культуры общения. Это не только высоконравственное качество, но и показатель внутренней культуры. Его надо рассматривать не только как проявления учтивости, уважения, но и как школу воспитания навыков взаимопонимания и поддержки, признательности окружающим людям. Установленное с помощью непосредственных связей, средств массовой информации и других способов, свободное и разностороннее общение с окружающей средой позволяет каждой отдельной семье не просто ознакомиться с общественно-значимыми традициями своего народа, а также усвоить и практически использовать их с целью идейно-нравственного воспитания детей.

Сегодня мы со всей очевидностью понимаем, что человек с первых лет своей жизни должен всем сердцем любить свой народ, свою этническую и национальную культуру, понимать и формировать у себя чувства национального достоинства и чести. Вместе с тем, необходимо учитывать следующее: чрезмерное провозглашение национального может привести к национализму, являющимся опасным политическим и социальным явлением. Чтобы избежать такое проявление национального нельзя предавать первостепенное значение национальному воспитанию и только в этом случае человек будет проявлять подлинный интерес и понимание культуры других народов, а также чувства уважения и признания по отношению к представителям других национальностей.

Общение с людьми разных национальностей – это важное средство и необходимое условие воспитания доброго намерения и искренних чувств к представителям других народов. Получение детьми положительного опыта межнационального общения с равесниками и взрослыми в действительности возможно на примере нашего многонационального государства.

На сегодняшний день, в условиях роста национального самосознания необходимо восстановить

действенность принципов взаимного доверия и межнационального согласия. В этом процессе очень важна роль осознанного использования национальных обычаев и традиций, существующие с незапамятных времен и служащие объединению народов в сочетании с общеказахстанскими традициями. То есть, учитывая многонациональные достижения необходимо осуществлять общенациональное воспитание с помощью национального воспитания, основанное на прогрессивных национальных традициях. Это поможет каждой нации определить не только уровень своего развития, а также способность нации вносить свою лепту в решения общечеловеческих проблем.

Национальное воспитание – это не только процесс освоения народом своей национальной культуры, своего языка, традиции и обычаев. Такое освоение необходимо, но как отдельно взятый процесс он носит недостаточный характер. Любое воспитание – это сознательная, целенаправленная деятельность людей. Поэтому определение данной категории должно содержать то, к чему направлено воспитание. Его цель – формирование человека как субъекта национального сознания и самосознания (в широком аспекте: национальной культуры). Это, в свою очередь, предполагает ориентирование на формирование у человека морально-нравственных ценностей общенационального, общечеловеческого содержания.

В свою очередь, общечеловеческие интересы, требующие совместного решения, как предотвращение экологического кризиса, борьба с различными болезнями (СПИД, рак, т.б.), терроризмом, обезоруживание, сохранение устойчивого развития человечества, установление эффективных взаимоотношений между различными государствами с целью создания условия для прогрессивного развития всего человечества на мировом уровне формируются как масштабные проблемы. Каким бы не было государственное формирование, только благодаря совместному усилию и совместному действию всех стран, можно найти решение всех проблем стоящих перед человечеством. Эти задачи формируют в сознании жителей всего мира «новые понятия, категории, термины» относительно сфер применения межнационального согласия. [3, с. 27]

Вместе с тем, принципиально важная проблема – национальное воспитание, что является не только средством «самосохранения» нации, но и «идейной» силой роста национального самосознания. По нашему мнению, в условиях «взрыва» национального самосознания использование форм и методов национального воспитания – это один из новых способов удовлетворяющий требованиям демократизации нашего общества.

В свою очередь, демократизация нашего общества создала все возможности для подлинного развития семьи, нации и народов, их культуры, языка и традиции. Эти возможности необходимо использовать для развития народов и нации, для устранения отчуждения между различными этносами, национализма в самосознаниях этих народов и нации, для сближения нации и народов нашей многонациональной республики и обеспечения единства Казахского народа, а также для решения спорных проблем в национальных отношениях с демократических позиций.

Так образом, использование форм и методов национального воспитания – это необходимость связанная с поднятием уровня национального самосознания и возможность поднятия статуса национальной культуры, искусства, языка и традиции. Эти формы и методы создают условия для восстановления взаимного доверия между нациями и народами, между национальными и этническими группами.

В связи с этим в реальной жизни, в конкретных действиях, поведении людей (в том числе в личностных отношениях) семейное воспитание должно быть ориентировано на реализацию идеи дружбы народов, подлинное усвоение многонациональной, духовной, демократической, общечеловеческой культуры.

Поэтому, личностный подход в воспитании, тесная связанный с основными целями воспитания, с определением путей развития человека, с выбором средств и способов формирования личности, является методологическим принципом воспитательной деятельности. Этот метод, во-первых, требует определить основную цели воспитания с позиции индивидуальности, во-вторых, учитывать присущую человеку индивидуальность, уже сформированная, ставшая постоянной, а также его ответную реакцию на воспитательное воздействие. Особенность этого метода заключается в конкретизации воспитательного процесса, в его направленности на личность как объекта и субъекта воспитания. Индивидуальный подход в воспитании не предполагает развитие индивидуализма у воспитуемых, так как в воспитании главное – не форма (насколько бы она была важной), а мотивация. Принимаемые во внимание в воспитательном процессе способности и возможности каждого человека, проявляемые им в работе и общественно-политической деятельности, позволяют раскрыть его талант, утвердить веру в собственные способности и силу, отбросить оковы ежедневной рутины и помогут проявить творческий потенциал, социально-политическую активность.

Таким образом, воспитание – это целенаправленная деятельность по управлению процессом формирования личности. Однако на процесс формирования личности влияют ряд объективных и

субъективных факторов. Уровень материального благосостояния семьи, характер использования доходов, обеспеченность местом проживания, домом и дошкольными, а также другими учреждениями для детей, численность и состав семьи и т.д. относятся к объективным факторам. Деятельность государства и его институтов воспитания, общественно-политических организации, характер межличностных отношений в семье, уровень образованности, культуры членов семьи, культурные запросы родителей составляют субъективные факторы влияющие на формирование личности. В свою очередь, управление процессом формирования личности должно охватывать обе группы факторов. Но если субъективные факторы традиционно связаны с понятием воспитания, то его объективным факторам исследователи, чаще всего, должного внимания не уделяют. Никакая система воспитания не может быть действительно эффективным, если не учитываются сила влияния и направленность объективных факторов, а также не опирается на социально-экономические условия жизнедеятельности объекта воспитания, на его материальные интересы.

В то же время, материальный достаток не решает воспитательные задачи, а стремление некоторых семей к богатству поглащает духовные ценности и приводит к появлению у детей безответственности, индивидуализма, эгоизма, чрезмерного роста желаний и потребностей, а их удовлетворение превращается в единственную цель. Кроме всего, за этим стоят такие явления как тунеядство, жизнь за счет других, быть обузой, скудность духовной стороны жизни и т.д.

Мы должны обратить внимание на соизмеримость, гармоничность материальных и духовных потребностей и желаний человека. Мы думаем, что многие с нами согласятся, когда мы говорим о том, что «тепличное содержание» детей и бездуховность часто встречаемое явление на этапе семейного воспитания. В следствии низкой педагогической культуры некоторые родители не объясняя своим детям каким трудом и какой ценой достаются деньги, средства, стараются полностью удовлетворить их потребности. Семья такой неполноценной потребительской направленности ограничивая интересы своих членов, уводя их мысли от подлинных духовных ценностей, усиливают в них такие отрицательные качества и привычки как подлость, тщеславие, карьеризм, взяточничество и т.д. В таких семьях, которые в воспитательной деятельности должны рассматриваться как неразвитые, незрелые семьи, чаще всего вырастают дети с нравственными недугами. Осознанные потребности должны формироваться на основе повышения уровня культуры, а также благодаря духовно-нравственному развитию личности.

В связи с этим, совершенствуя общественное бытие как необходимое условие гармоничного соответствия общественного и личного поведения и повышая уровень жизнедеятельности членов людей, нужно сформировать у человека систему осознанных потребностей в качестве гаранта его нравственного здоровья и оптимистического социального настроения. Формирование системы осознанных потребностей - это не только установление уровня материальных потребностей человека в соответствии с общественными возможностями, но и постоянное повышение сознательности и культуры бытового поведения, культуры потребления людей.

Повышение уровня педагогической культуры как одного из важных условий семейного детского воспитания вытекает из этого, что осуществляется путем научно-педагогического просвещения.

Очень важно раскрыть причины того, почему на данном этапе развития наше общество еще не может удовлетворить все потребности отдельно человека, а также почему не всегда можно удовлетворить некоторые потребности, которые можно удовлетворить в данный период или, хотя бы, в ближайшее будущее. Вместе с тем, в процессе приобщения человека сознательным, чувственным ценностям необходимо способствовать осознанному пониманию исторического будущего. Предоставляя достоверную информацию о состоянии сегодняшнего дня, о его трудностях, необходимо связать решение этих проблем с поступательным движением общества, нужно разъяснить реальные условия их реализации и тогда причины расхождения между ожидаемыми личностью и фактическими возможностями их удовлетворения сведутся к минимуму, не будет основы для недовольств, разочарований и нерешительности.

Чтобы целенаправленно и эффективно заниматься воспитанием нужно хорошо знать, в первую очередь, что такое личность, как она формируется, какие закономерности присущие ее развитию и как можно осознанно влиять на этот процесс.

В процессе деятельности человек становится активным создателем и строителем вселенной и себя. Насколько богата жизненная практика творчески активной личности, усвоенные им культурные ценности, насколько высок уровень ее социальной ответственности, настолько весомым будет его участие в познании и воссоздании мира. Чтобы стать личностью, человек должен в процессе деятельности усвоить человеческую культуру, приобрести знания, осуществлять трудовую деятельность, овладеть всей совокупностью социальных норм. Воспринимая исторически сложившиеся принципы

права, образцы поведения, бытовые нормы, правила мышления, эстетические вкусы, человек формирует свой характер и мышление. Когда человек приобретает самосознание, тогда он начинает воспринимать себя личностью.

В связи с этим мнение Т.К. Ауельгазиной о формировании отдельной личности и ее политической социализации очень существенна. Как она пишет: «С помощью различных институтов общество оказывает огромное влияние на процесс политической социализации отдельной личности. К институтам политической социализации относятся семья, дошкольные учреждения (детские сады), школа, средние и высшие учебные заведения, различные общественно-политические организации и объединения, трудовой коллектив, религиозные объединения, СМИ, формальные и неформальные группы, государство, охватывающее органы власти и управления. Каждый институт политической социализации оказывает собственное влияние на разных возрастных этапах социально-политического развития отдельной личности. В процессе достижения общей цели, то есть в процессе формирования развитого, политически грамотного гражданина современного общества, каждый институт выполняет определенные задачи [4, С.68 .].

Только хорошо продуманная экономическая стратегия, сильная государственная социальная, семейная политика и их неразделенная целостность с помощью целенаправленной идейно-воспитательной работы может активизировать человеческий фактор.

Интенсивное развитие общественных процессов, успешное преодоление негативных явлений, накопленные десятилетиями в нашей жизни тесно связано с созданием здорового, полноценного морально-психологического и духовно-нравственного климата, улучшением, особенно среди молодежи, поведенческих образцов.

Несомненно нельзя достичь намеченных результатов в деле семейного воспитания большинства без создания необходимых материальных, культурно-бытовых и других условий, а также без политико-идейной, теоретической и организационной деятельности.

Успешность любой работы, особенно успешность работы в сфере семейного воспитания, связана с компетентностью, творческой деятельностью и разносторонними знаниями идеологических кадров.

Все это побуждает к необходимости творческого поиска самых действенных и эффективных методов, средств политико-воспитательной работы, к активизации человеческого фактора, к смелому внедрению в воспитательный процесс новшеств, полученных в результате научно-практических исследований. В то же время, требует от социума целенаправленной и систематической консолидации всей силы и мощи для идейно-нравственного обеспечения выполнения задач воспитания, настойчиво и системно действовать на пути воспитания развитой политической и духовно-нравственной культуры казахстанской семьи и народа.

В связи с этим, современные социально-экономические условия жизнедеятельности, во многом определяемые требованиями научно-технического прогресса, во главу угла ставят такие требования к людям, к семье как постоянное повышение уровня образования и культуры. Поэтому, на сегодняшний день процесс формирования личности не может быть содержательным без организации духовно-нравственного просвещения, без глубокого понимания и усвоения требований духовно-нравственных потребностей, закономерностей их осуществления.

Необходимо отметить, что уровень образованности супругов влияет на прочность и стабильность семейных отношений по-разному. Чаще всего, на длительность брачных уз, на благополучие семьи, на процесс воспитания детей оказывает влияние не уровень образованности супругов, в главном образом, разница в уровнях образования. Вместе с тем, нужно обратить внимание, что рост уровня образованности и профессионализма женщин создает условия для массового привлечения их в общественное производство, для экономической независимости, для изменения жизненного уклада. Это повышает уровень требований женщины к брачному союзу, а также к своему супругу, в связи с этим она ожидает такое отношение к себе, которое соответствует ее новому положению в обществе и все возрастающим духовным потребностям.

Таким образом, можно сделать вывод, что в нашем многонациональном обществе необходимо создание условий для развития института казахстанской семьи, ее воспитательной роли, в том числе для сохранения и развития национальных традиций, для формирования толерантности и уважительного отношения у молодежи к культурным традициям, языку и ценностям всех этносов, проживающих в Казахстане.

1. *Мудрость воспитания: книга для родителей /сост. Б.М.Бим-Бад и др. – М.: Педагогика, 1987. – 287 с.*
2. *Абсаттаров Р.Б. Национальные процессы: особенности и проблемы. – Алматы: Гылым, 1995. – 248 с.*
3. *Лукин С.П. Духовный прогресс. – М., 2009. – 320 с.*
4. *Әуелгазина Т.Қ. Қазақстан Республикасындағы жеке тұлғаның саяси әлеуметтену ерекшеліктері: монография. – Алматы, 2006. – 240 б.*

Мақалада тұлғаны қалыптастырудың негізгі институты болып табылатын отбасы тәрбиесінің өзекті мәселелері қарастырылады. Отбасылық тәрбиені осы тұрғыда қарастыру қажеттілігі әлеуметтік-саяси құрылымы бойынша көпұлтты қазақстандық қоғамның қазіргі кездегі дамуының объективті жағдайларымен байланысты. Отбасылық тәрбиенің ұлттық құрамдас бөлігін айқындау, ұлттық дәстүрлер мен рухани құндылықтардың балалар, жасөспірімдер, жастар тұлғасының қалыптасуына әсерін талдау қарастырылып отырған мәселелердің теориялық және практикалық маңыздылығын айқындайды. Сонымен қатар, мақалада тәрбие ісінің негізгі субъектілері болып табылатын ата-ананың рөлі мен беделіне де көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: отбасы, тәрбие, тұлға, ата-ана, ұлттық тәрбие, отбасындағы қатынас, қарым-қатынас мәдениеті.

In article problems of family education as main institute of formation of the personality are considered. Need of research of process of family education for this context is dictated by objective conditions of development of modern Kazakhstan society which is multinational on the socio-political structure. Identification of the national making family education, studying of influence of national traditions and cultural wealth on formation of the identity of children, teenagers and youth define the theoretical and practical importance of the considered problems. At the same time, the attention of a role and to authority of parents as main subjects of educational activity is paid.

Keywords: family, education, personality, parents, national education, relation, culture of communication.

УДК 37. 035: 34

ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВОСПИТАНИЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

Абсаттаров Г.Р. –

*заместитель декана факультета истории и по работе с иностранными студентами
КазНПУ имени Абая, кандидат политических наук*

В статье рассматриваются вопросы политологических механизмов воспитания правовой культуры населения Казахстана, которые еще недостаточно изучены в социально-политической науке. Вместе с тем, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: политика, право, воспитание, личность, индивид, власть, политологическая технология, публичность, закон, правопорядок, культура, механизм.

Воспитание правовой культуры населения осуществляется определенными политологическими механизмами. В связи с этим возникает потребность поиска новых политологических механизмов (форм, методов, средств) правовоспитательной работы, которые в наибольшей степени соответствовали бы потребностям воспитания правовой культуры у каждого гражданина Казахстана прочного научного мировоззрения, принципиальности, высокой правовой политики, культуры, ответственного отношения к делу, понимания места и роли каждого народа в полиэтническом казахстанском обществе и т.д. При этом следует сказать, что мировоззренческого, политико-правового вакуума в Казахстане не существует. Общественно-правовая жизнь Казахстана всегда рождает новые политологические проблемы. Решаются одни из них, возникают новые. Это естественно и закономерно. И если казахстанец не находит в нашей политике на них ответа, он пытается найти ответ сам либо обратиться к иным мировоззренческим, политико-правовым постулатам. Это обстоятельство не может не учитываться носителями воспитания правовой культуры населения. Стихийность в этом деле чревата для Казахстана негативными последствиями.

Вести правовоспитательную работу мы можем иначе, чем с тем наличным человеческим «материалом», который взращен в условиях застоя общественно-политических отношений [1] и поэтому в определенной своей части пропитан искаженными представлениями о соотношении нравственных и правовых, политических и правовых норм, национальных, общекзахстанских и общечеловеческих ценностей и интересов. Наши представления о подлинной сути нравственных и правовых, политических и правовых норм, национальных, общекзахстанских и общечеловеческих ценностей многие годы

девальвировались, а равнодушие и казенщина в правовоспитательном процессе действовали разрушительно на восприятие прогрессивных идеалов (в том числе правовых) и приверженность им. Негативно срабатывала также ставка на охват правовоспитательным воздействием как можно большего числа людей Казахстана одновременно. В результате из поля внимания воспитателей, политологов стала исчезать личность-казахстанец. Между тем любое общество, в том числе и казахстанское, является совокупностью индивидов. Но совокупность эта не механическая, а диалектическая. Поэтому общественно-политические отношения и личность в Казахстане настолько взаимосвязаны, что немыслимы друг без друга. Их взаимопроникновение-ключ к пониманию политико-правовых и мировоззренческих проблем политологии. При этом усиливается персональная ответственность исполнительной власти [2] и гражданская ответственность каждого казахстанца перед обществом.

Следует сказать, что в условиях реформирования, модернизации казахстанского общества возникает потребность полнее использовать правовоспитательный потенциал истории и художественной литературы, которые написаны на правовые темы. Дело это не легкое. Его результат, во многом, зависит от позиции, занимаемый толкователями исторических, политико-правовых знаний. Сознательное искажение истории правовой и государственной политики, свойственное временам культа личности, застоя и горбачевско-колбинского периода, поставило проблему доверия читателя к слову писателя, ученого (историка, правоведа, политолога) носителей моральных, политических, правовых ценностей, политической, правовой и гражданской культур. А оно складывается на основе достоверности отраженного в их произведениях историческо-правового опыта собственного народа и других национальностей, вступающих с ним в общение, опыта политико-правового взаимодействия населения и т.д.

Полуправда, попытки обойти острые политические, правовые углы подрывают доверия к печатному слову, снижают его правовоспитательный потенциал. Только искренность, научность, честный взгляд на политико-правовые вещи, постоянное объективное следование правде, сколь горькой бы она ни была, рождает у казахстанца чувство причастности к судьбе своей Родины и готовность искоренения злонарушений закона, исключают правовой нигилизм, побуждают в любых условиях быть полезным своей стране.

Известно, какой болью за судьбу своего народа, Родины были проникнуты мысли Абая о мертвящей затхлости родо-племенного права, межродовой вражды, и колонизаторской политики царской России, тормозящих развития казахского народа и его правового сознания [3]. От того, как нам удастся расстаться с родо-племенными, застойными, горбачевско-колбинскими явлениями, включая нашу мораль, право, политика, подвергшиеся в годы независимости серьезным «искушением», как удастся преодолеть возникшие расхождения между благородными политико-правовыми постулатами нравственности и их дифференцированными содержательными сторонами застойного горбачевско-колбинского периода, будет во многом зависеть степень продвижения казахстанского общества к реализации поставленных задач, в том числе в политике правовой культуры.

Следует сказать, что формирование и совершенствование политики правовой культуры Республики Казахстан, включающей в себя виды, направления, формы, методы и средства воспитания, весьма монообразно. При выборе форм, методов и средств воспитания правовой культуры населения в условиях модернизации казахстанского общества должен быть учтен опыт, накопленный за прошлый период, т.е. оно должно строиться на основе определенной преемственности.

Надо отметить, что средствами воспитания правовой культуры населения являются печатная и устная пропаганда, радио и телевизионные передачи, правовое обучение, художественные средства правового воздействия*.

Одно из важнейших мест среди наиболее массовых форм-механизмов правовой пропаганды Казахстана принадлежит печати.

Наиболее распространенными направлениями пропаганды правовых знаний через казахстанскую печать являются: пропаганда законодательства, освещение деятельности юридических, государственных органов и общественных организаций, осуществляющих работу по укреплению законности и правопорядка, правовой и политической культуры, информация о состоянии законности, обмен опытом правовой, политической работы, правовая, историко-политическая хроника, популяризация юридической, социально-политической литературы и т.д.

Большое правовоспитательное значение имеют публикуемые в газетах, журналах материалы, разъясняющие казахстанские законы и правовую, государственную политику.

* Если рассматривать правовую пропаганду и обучение с точки зрения организационных, политических форм доведения информации, то они будут выступать как отдельные политологические механизмы воспитания правовой культуры населения.

В этих целях во многих органах печати республики введены специальные рубрики: «Юридические консультации», «Ответы на вопросы читателей» и т.д.

Эффективным средством воспитания правовой культуры населения являются рассказы, очерки, статьи, показывающие деятельность правоохранительных, государственных органов, их сложную, трудную и благородную работу.

Большое правовоспитательное значение в Казахстане имеют информации, репортажи и сообщения о государственной политике и о совершенных правонарушениях, о ходе их расследования, судебного разбирательства и т.д.

Целенаправленно и постоянно ведут пропаганду правовых, политических знаний газеты «Казахстанская правда», «Егемен Қазақстан», «Юридическая газета», «Экономика», журналы «Мысль», «Ақиқат», «Заң», «Фемида» и некоторые другие центральные газеты и журналы. Достаточно сказать, что только центральные и алматинские газеты поместили в 2014 году свыше тысячи публикаций только на правовые темы, а общий тираж книг по вопросам государства и права возрос за 2009-2011 годы почти в 1,5 раза.

Интересные правовоспитательные материалы регулярно публикует местная печать Казахстана. Например, алматинская областная газета «Жетісу» под рубрикой «На страже закона» ежемесячно публикует материалы, разъясняющие содержание казахстанских законов и правовой политики, обобщающие и распространяющие лучший опыт в пропаганде правовых, политических знаний, оказывающие конкретную помощь организациям и пропагандистам в правовоспитательной работе.

Большой популярностью пользуются среди населения радио- и телепередачи: «Человек и закон», «Этого могло и не быть». Которые содействуют повышению авторитета правоохранительных, государственных органов, юридических профессий и воспитывают у населения чувства уважения к казахстанским законам и правам. В последние годы увеличился также выпуск радио- и тележурналов по вопросам правовой политики.

Определенный вклад в дело воспитания правовой культуры граждан вносят писатели, композиторы, мастера сцены. Появилось немало повестей, рассказов, очерков, пьес и кинофильмов, рассказывающих о благородном труде юристов, политиков, затрагивающих вопросы права, политики и охраны правопорядка в обществе.

Вместе с тем хотелось бы сказать и о том, что большие возможности печати, радио и телевидения Казахстана в воспитании правовой культуры населения используются не полностью. Существенным недостатком является односторонность в освещении правовой тематики. Публикуемые в казахстанской печати материалы посвящаются главным образом уголовно-правовым проблемам, в то же время крайне мало места отводится разъяснению гражданского, трудового, семейного законодательства. Слабо освещается многогранная деятельность суда, прокуратуры, органов МВД и других юридических, государственных служб Казахстана. В передачах радио и телевидения республики редко практикуются такие формы, как юридические справочные бюро, правовые радио- и телевизионные университеты. Думается, что требует лучшей организации и система информации населения Казахстана о действующем законодательстве, вновь принимаемых законах и публичность политики правовой культуры.

В связи с этим хочется остановиться на одном политологическом вопросе - на правовоспитательной роли публичности политики правовой культуры казахстанского государства.

Словосочетание «публичность политики правовой культуры Республики Казахстан» как политологическое понятие пока в научной литературе употребляется довольно редко. Между тем в условиях обновления, модернизации оно все более обретает свою гражданскую, политическую, правовую ценность. Не будучи синонимом открытости, гласности, публичность политики правовой культуры тем не менее находится в тесной связи с ними. В этом настоятельная потребность XXI века. Чем быстрее она реализуется и чем шире ее публичное признание, тем существеннее будет ее правовоспитательный результат.

Публичность политики правовой культуры Республики Казахстан предполагает открытость, гласность. Будучи незыблемым условием действительности открытости, гласности, она вместе с тем выступает в качестве своеобразного критерия правовой культуры и демократизации казахстанского общества. В условиях публичности политики правовой культуры казахстанского государства важнейшие общезначимые для всего многонационального казахстанского народа и отдельных национальностей решения предполагают беспрепятственное их обсуждение, сопровождаемое свободой мнений, критических замечаний, возможность выступать с предложениями по конкретным вопросам политики правовой культуры. Публичность политики правовой культуры Республики Казахстан - враг социально-политической демагогии и политического, правового формализма. Она предполагает такую

государственную политику правовой культуры, в формировании которой участвовало бы само население Казахстана. Государству для осуществления своих политико-правовых планов в интересах народа нужны ясное понимание позиции казахстанцев и практическая реализация умственного, эмоционального и материального потенциала самих народов. Без публичности политических, правовых действий этого понимания не достичь, как не добиться достоверного знания от общественного мнения, о степени готовности населения внести свой вклад в общекзахстанское дело. Публичность предполагает наряду с информированностью населения относительно состояния общественно-политических, правовых отношений и обратную информационную связь, позволяющую судить о степени участия населения в предполагаемых общественно-государственных и правовых актах и о психологической ситуации, в которой предстоит их реализация. Вот почему публичность политики правовой культуры Казахстана представляется неперенным условием дальнейшей демократизации общественно-политических, правовых отношений и соответственно правового воспитания населения. При этом воспитание - это процесс «изменения психики человека, его психических процессов и психических образований» [4].

В качестве одного из политологических механизмов, т.е. средств воспитания правовой культуры населения Казахстана может успешно использоваться наглядная агитация. Стенды, плакаты, лозунги, диаграммы, фотовитрины, пропагандирующие казахстанские законы, права, государственную и правовую политику, оказывают большое воздействие на формирование правосознания населения. Сатирические выпуски газет, листки-«молнии», а также другие материалы, бичующие конкретных нарушителей законов, трудовой, государственной и общественной дисциплины, имеют большое правовоспитательное значение.

Широкое использование в воспитании правовой культуры средств печатной пропаганды Казахстана не снижает значения устной правовой, политической пропаганды. Какие бы новые технические средства информации ни вступали в строй, они не могут заменить живого слова, обладающего рядом преимуществ по сравнению с печатной пропагандой. Умело пользуясь им, пропагандист может переделать и затронуть самые тонкие оттенки мыслей и чувств казахстанцев, помочь им в обычном увидеть необычное; казалось бы, в уже известном – что-то новое и т.д.

Устными политологическими средствами пропаганды правовых знаний среди населения Казахстана являются лекции, беседы, вечера вопросов и ответов, викторины, семинары, правовые лектории, доклады, конференции, собрания по вопросам укрепления законности и правопорядка, правовой и политической культуры, обсуждения на сходах, в коллективах, на заседаниях комиссий, поведения и поступков отдельных правонарушителей, а также и некоторые другие аналогичные мероприятия, несущие правовоспитательную и нравственно-политическую нагрузку.

Если средства воспитания правовой культуры служат каналами передачи идейно-политического содержания правовоспитательной работы, то формы воспитания правовой культуры выступают как способ внешнего выражения содержания и предстают, прежде всего как конкретные мероприятия или как типы конкретных мероприятий по воспитанию правовой культуры населения в системе политико-правовых процессов.

В современных условиях сложились следующие организационно-политические формы воспитания правовой культуры: правовая, политическая пропаганда, правовая учеба и индивидуальная правовоспитательная работа.

Наиболее распространенной политологической формой правовой пропаганды Казахстана являются лекции. Это самый массовый способ общения с людьми. В последние годы в лекционной пропаганде произошли значительные сдвиги, повысился её профессиональный уровень. Только в 2013-2014 годы в стране лекторами-юристами, политологами, социологами прочитано около десяти тысяч лекций. Так, в практике работы лекторов-юристов заметное место занимают в последние годы регулярные коллективные выходы с лекциями в рабочие коллективы, студенческие аудитории, в аулы, деревни. Такие коллективные выходы лекторов-юристов практикуются во многих районах страны. О дне и времени выхода население заблаговременно оповещается по местному радио, через афиши. Судьи, прокуроры, адвокаты и работники полиции Казахстана выступают в назначенные дни в цехах заводов, на стройках, в бригадах, домах культуры, рабочих общежитиях по самым различным правовым, политическим вопросам.

Большое значение придается также организации проведения лекториев и тематических циклов лекций. Данная форма позволяет донести до населения определенную систему знаний.

Правовая учеба является одной из наиболее надежных и систематических форм воспитания правовой культуры населения [5].

В настоящее время правовая учеба Казахстана включает в себя:

- юридическое образование, складывающееся из обучения и специальной подготовки кадров высшей и средней квалификации для науки, государственного и общественного аппарата;
- система юридической подготовки других категорий работников государственных учреждений, общественных и самостоятельных органов, связанных с нормотворческой и правоприменительной работой, не требующей, однако, специального широкого юридического образования;
- система форм правового просвещения широких масс населения, в первую очередь молодежи.

Юридическое образование в нашей стране осуществляется главным образом учреждениями высшей школы (юридические факультеты университетов, юридические высшие школы и Академия Министерства внутренних дел Республики Казахстан) и специальными средними учебными заведениями (школы полиции, средние юридические школы и т.д.).

Вместе с тем проблема подготовки юридических кадров остается все еще острой, поскольку до сего времени существует нехватка высоко квалифицированных юристов.

В связи с этим возникает политическо актуальная проблема – это настоятельная необходимость улучшения качества подготовки специалистов высшей и средне-специальной юридической квалификации [6]. Целесообразно также для подготовки секретарей суда, судебных исполнителей, юрисконсультов предприятий и т.п. ввести в стране среднее специальное юридическое образование. Это позволит создать резерв для поступления в высшие юридические учебные заведения из числа лиц, имеющих опыт юридической работы, что в конечном счете улучшило бы и качество подготовки юристов высшей квалификации.

Юридическая подготовка других категорий работников, в частности государственных и хозяйственных кадров, осуществляется в системе политического просвещения, на постоянно действующих курсах по переподготовке кадров и т.д.

В связи с этим следует сказать, что надо предусмотреть изучение основ законодательства и права в учебных планах и программах постоянно действующих курсов по переподготовке государственных, хозяйственных и других работников. Организовать чтение лекций и проведение специальных семинаров на правовые темы в городских и районных учреждениях, а также уделять больше внимания этим вопросам в других формах политического образования.

Правовое обучение казахстанской молодежи осуществляется путем использования различных систематических форм пропаганды.

В последние годы для учащихся старших классов рекомендован факультативный курс по основам казахстанского законодательства. В школах Казахстана проводится экспериментальное преподавание основ казахстанского права в десятых классах. Сегодня введено преподавание основ казахстанского права в профессионально-технических колледжах. Улучшается пропаганда казахстанских законов в вузах, средних специальных учебных заведениях.

В целях пропаганды правовых знаний среди учащихся используются такие формы, как беседы и лекции, встречи с практическими работниками и государственных органов, диспуты на морально-правовые, политико-правовые темы, юридические олимпиады, вечера вопросов и ответов, кружки, школы «юный юрист» и т.д.

Положительный опыт по воспитанию правовой культуры учащихся общеобразовательных школ имеется в городе Алматы, где эта работа на протяжении многих лет проводится планомерно и систематически. Её успеху способствует тесное деловое взаимодействие судей, адвокатов, работников прокуратуры и отдела внутренних дел города с местными органами образования и непосредственно с директорами и учителями школ.

Все беседы по вопросам государства и права воспринимаются молодыми людьми живо и с большим интересом, о чем свидетельствует множество задаваемых вопросов. Такой формой правовоспитательной работы в истекшем году было охвачено четыре тысячи учащихся старших классов общеобразовательных школ города. В конце учебного года в актовом зале школы проводятся итоговые собеседования по основам права. Эти мероприятия в сочетании с другими учебно-воспитательными мерами способствуют, по мнению директоров и учителей школ, значительному улучшению дисциплины в школе, сокращению фактов нетактичного и грубого отношения учащихся к учителям и друг к другу, неправильного поведения учащихся в общественных местах.

Когда речь идет об отдельной личности казахстанца как объекте воспитания правовой культуры, то нельзя забывать, что человек является индивидом [7] и одновременно членом общества, трудового коллектива. Этим в первую очередь и объясняется необходимость единства и различия индивидуальных и массовых форм воспитания правовой культуры.

Политологический анализ показывает, что индивидуальный подход дает возможность реализовать и конкретизировать воздействие на личность казахстанца, позволяет выбирать наиболее эффективные формы воспитания правовой культуры.

Следует сказать, что индивидуальная работа строится на знании особенностей среды, в которой находится то или иное лицо, условий жизни в семье, коллективе, уровня образования, правового и нравственно-политического сознания, правовой и политической культуры воспитуемого.

На практике в трудовых коллективах Казахстана сложились и успешно применяются разнообразные формы индивидуальной правовоспитательной работы. Так за последнее время на многих предприятиях и в организациях расширяется наставничество кадровых работников над молодежью и шефство над лицами, склонными к правонарушениям.

Интересной формой индивидуальной работы Казахстана являются отчеты рабочих и служащих на собраниях или комиссиях, где речь идет не только о выполнении производственных заданий, но и о соблюдении трудовой дисциплины, о поведении в быту, в общественных местах и т.д.

Следует также отметить в качестве политологических форм индивидуальной правовоспитательной деятельности работу органов полиции и общественности с трудными подростками, персонала исправительно-трудовых колоний с заключенными, беседы работников прокуратуры, судебных органов с правонарушителями и преступниками и т.д.

В заключении следует сказать, что политологические формы воспитания правовой культуры населения Казахстана подвижны, они изменяются в зависимости от политической ситуации и от изменения конкретных условий и задач, совершенствуются с появлением новых политологических механизмов, т.е. средств, форм и методов.

1. См.: Гапоненко Н.В. *Правовая культура в советского государственном управлении. Сущность и формирование.* – Краснодар: Краснодарский университет, 1991.
2. Умурзаков Е.А. *Некоторые вопросы правовой культуры органов исполнительной власти* // *Научные труды Академии МВД РК.* – 2007. – №1. – С.12-14.
3. См.: Өзбекұлы С. *Абай және адам құны.* – Алматы, 1995.
4. Сейтешов А. *Новая технология* // *Мысль.* – 2008, №9. – С.36.
5. См.: Каратаева М.М., Косенко Т.С. *Роль правового образования (воспитания) в становлении правовой культуры* // *Философия образования.* – 2012, №1. – С.210-217.
6. См.: Дюсенбаева С.С. *Профессиональное мышление юриста и его роль в формировании правовой культуры* // *Вестник КазНУ. Серия юридическая.* – 2012, №2. – С.39-42.
7. *Politische, soziologische und rechtliche Probleme der Gesellschaftsentwicklung Kasachstans.*-Berlin: Verlag Dr. Köster, 2013. – S.69-70.

Мақалада әлеуметтік-саяси ғылымда әлі де жете зерттелмеген Қазақстан тұрғындарының құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің саясаттанулық механизмдері мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: саясат, құқық, тәрбиелеу, тұлға, индивид, билік, саясаттанулық технологиялар, жариялық, заң, құқықтық тәртіп, мәдениет, механизм.

In article questions of political mechanisms of education of legal culture of the population Kazakhstan which are still insufficiently studied in socio-political science are considered. At the same time, the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: policy, right, education, personality, individual, power, political technology, publicity, law, law and order, culture, mechanism.

УДК 94(574).089.3

ПАЛЕСТИНСКАЯ ПРОБЛЕМА И БЛИЖНЕВОСТОЧНЫЙ КОНФЛИКТ: ИСТОРИКО-ПОЛИТОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Султанова Ф.М. – кандидат исторических наук, доцент

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им.Абая

В статье с историко-политологических позиций рассматривается проблема Палестины и процесс регулирования Ближневосточного конфликта. Ближневосточный конфликт, в том числе Палестинский вопрос, всегда находился и находится в постоянном внимании у международных организаций, политических лидеров и отдельных государств. В настоящее время он стоит на первом месте на повестке дня ООН среди нерешенных конфликтов. Так как решение данного конфликта затронет целый регион и повлияет на судьбы нескольких государств, то нет однозначно положительного или отрицательного анализа ситуации. В связи с этим, проблема затронутая в данной статье является дискуссионной и актуальной и для историков, и для политологов, и для международных организаций.

Ключевые слова: Ближний Восток, Палестина, Израиль, конфликт, религиозные организации, политические организации, арабский мир.

Арабо-израильский конфликт имеет многовековую историю. Отправной точкой данного конфликта является многоаспектная палестинская проблема, из числа которых международный характер имеют такие аспекты как законное стремление руководства Палестины к независимому национальному развитию в рамках отдельного суверенного государства; нерешенность палестинской проблемы, волнующая всех арабских стран, а также важность самого региона влияющий на судьбы этих стран; статус Иерусалима (его название на арабском языке - аль-Кудс, что означает - «священный», по постановлению ООН город разделен на две части: северная – арабская, южная – еврейская) и обеспечение безопасного вхождения мусульман священным местам исламской религии. [1, 4-6 с.]. Различные политические группы Палестины, в том числе и религиозные, поддерживают справедливое и полноценное регулирование ближневосточного конфликта. В связи с этим существуют различные мнения и концептуальные предложения по всем проблемам. Религиозные партии, организаций стран Ближнего Востока не остались в стороне от дискуссии по данной проблеме, они предложили не только теоретическое решение, но и осуществляли конкретные действия по урегулированию этого конфликта.

Уровень участия международных структур в решении региональных проблем, а также последствия их действия бывают различными.

В настоящее время Палестина разделена на две группы – на сторонников ХАМАСа и ФАТХа. По этой причине в Палестине существует возможность возникновения гражданской войны и это возможность проявляется – все чаще. Если организация ФАТХ во главе с Махмуд Аббасом склонен заключить перемирие с Израилем, с США, то ХАМАС, в свою очередь, категорически отказывается вести переговоры с Израилем. США и Израиль попытались изменить непримиримую позицию ХАМАСа с помощью блокады сектора Газа. Экономическая блокада Палестинской автономии со стороны США и Израиля в 2005-2006 годах была призвана снизить авторитет организации ХАМАС. Ситуация в Палестине находится в глубоком и затяжном тупике. Но в тоже время, последние события показывают, что несмотря на военные операции Израиля в секторе Газа, авторитет ХАМАСа среди местных жителей возросла и в стране их воспринимают в качестве настоящих героев. Невозможно добиться каких-то результатов в переговорах закрывая глаза на голодающий, истекающий кровью Газы. Не оправдалась надежда Израиля на то, что возмущенные, доведенные до предела жители Газы выступят против своего руководства, между тем они обвинили не ХАМАС, а напротив Израиль и США. Ошибочно думать о том, что можно «сработаться» с ФАТХом и Махмуд Аббасом отбросив на произвол судьбы часть Газы, находящаяся под контролем ХАМАСа. Если думать по существу, здесь невозможно планировать процесс переговоров. Невозможно вести переговоры о статусе Иерусалима, о судьбе жителей еврейских поселений Западного берега или о границах Палестинского государства. Без Газы невозможно существование такого государства, потому что он входит в состав Палестины, но в то же время он находится под управлением движения ХАМАС, который не хочет признавать правомочность существования Израильского государства. ИХАМАС, согласный только временно поддерживать примирение, - это своего рода склад боеприпасов, готовый в любой момент детонировать. Он никогда не согласится разделить Иерусалим на две части, а без этого невозможно реализация идеи «двух государств». Кроме

этого нельзя забывать о возможности превращения ХАМАСа в правящую силу на Западном берегу в результате следующих выборов.

Сторонников непримиримой борьбы достаточно и на другой стороне барикады. Еврейские поселенцы Западного берега вообще не хотят слышать о переселении (их приблизительно 200 тысяч). Иногда их сравнивают со сторонниками ХАМАСа в связи с нежеланием идти на уступки. Как показывают последние выборы, местные жители Израиля также выступают против переселения еврейских поселенцев (здесь живут 5,4 миллион евреев и 1,6 миллион арабов). Израильцы еще не забыли недавние кровопролитные атаки палестинских смертников.

Они говорят: «Мы ушли из Южного Ливана, в результате появилась организация «Хезболлах», атакующая ракетами, ушли из Газы, ХАМАС стал атаковать ракетами. Если уйдем из Западного берега, возможно ХАМАС сможет взять власть в свои руки и расположить здесь иранские ракеты, способные свободно атаковать Тель-Авив и главный аэропорт страны [2].

После выборов 2006 года, две ведущие партии Палестины в марте 2007 года создали «правительство национального единства». Однако создание такого правительства не решило проблему противостояния между ФАТХом и ХАМАСом. В начале 2007 года это противостояние привело к жесткому вооруженному столкновению между силами безопасности, подчиненными президенту М.Аббасу и вооруженными силами движения ХАМАС в секторе Газа. Казалось, что конфликт был исчерпан в результате переговоров проведенных в городе Мекка с 5 по 8 апреля 2007 года при посредничестве Саудовской Аравии [3, 18].

Организация ХАМАС, сосредоточившая власть в секторе Газа в своих руках, имеет большой авторитет в Палестине и среди палестинцев, проживающих за пределами страны. Однако, правительство Израиля предъявило администрации Палестинской Автономии три требования: обезоруживание организации ХАМАС, признание ХАМАСом государства Израиль и соглашения между Израилем и Палестинской автономией. Наряду с этим, США, Россия, Европейский Союз и Запад требуют превращения ХАМАСа из террористической организации в политическую. ХАМАС отказался выполнить эти требования. Деятельность ХАМАСа основана на трех основных принципах: религиозная агитация в рамках закона, полулегитимное политическое руководство, незаконные военные формирования. ХАМАС изымает средства у богатых и перераспределяет их среди бедных тем самым привлекают их на свою сторону. В настоящее время ХАМАС является единственным правителем в секторе Газа. У этой организации есть собственные больницы, школы и учебные заведения. ХАМАС обвиняет Махмуд Аббаса и представителей ФАТХ за ведение переговоров с сионистами и таким образом проявляет заботу о палестинцах.

В декабре 2008 года Израиль начал военную операцию против военных группировок ХАМАС в секторе Газа под кодовым названием «Литой свинец» для предотвращения ракетных обстрелов города Сдерот. Военные действия были направлены на уничтожение подземного туннеля между Египтом и территорией Газа, а также для снижения авторитета ХАМАС.

В результате данного военного действия на территории Газа и вооруженных столкновений с военными группировками ХАМАС погибли сотни людей. Большой частью погибших от ударов Израильской Армии были мирные жители. Среди погибших было очень много детей, женщин и стариков. Когда мировое сообщество обратило внимание на кровавую бойню, международные СМИ уже обрушили резкую критику на Израиль за бомбежку школы на территории Газы и на европейских чиновников за лояльность.

Кровавая бойня начавшаяся в августе 2008 года у подножии Кавказских гор в конце 2008 года продолжилась на территории Газа. Хотя целью операции было уничтожение членов ХАМАС, от рук военных Израиля, проводившие обстрел школ, мест проживания мирных жителей, погибли сотни безвинных людей. Изначально Запад проявил сдержанную реакцию на действия Израиля и не призвал немедленно прекратить войну. Зато европейские СМИ проявили большую активность. Они потребовали от Евросоюза и некоторых средств массовой информации запретить публикацию статей оправдывающие действия еврейских военных погубивших простых жителей. Лидер партии либерал-демократов Ник Клегг потребовал от английского премьера Гордона Брауна прекратить продавать оружие Израилю. Делегация Ливии в Совете Безопасности Организации Объединенных Наций призвала принять резолюцию и направить международных наблюдателей в места проведения военных действий. Среди действовавших с целью призвать обе стороны к мирным переговорам были президент Франции Н.Саркози, премьер Турции Р.Ердоган и т.д. Дж.Буш, у которого в то время остались считанные дни до конца президентского срока, открыто заявил о том, что полностью поддерживает действия Израиля и тем самым воодушевил евреев.

А Барак Обама, приступивший к выполнению обязанностей президента 20 января 2009 года, не высказал ничего по отношению вооруженного конфликта между Израилем и Палестиной, так как

официальной инаугурации еще не было. Несомненно, его поступок вызвал критику даже со стороны его сторонников. Один из них – демократ Барни Франк. По его мнению, молчание Обамы повлияет на количество арабских стран близких к США. В тот период акции протеста против израильских оккупантов, деятельность которых привела сектор Газа к тяжелой ситуации, происходили очень часто. Правительство Венесуэлы в знак протеста выдворила из страны посла Израиля.

Во время конфликта представители Израиля и Палестины провели встречу в Каире и обсудили требования сторон. Официальный представитель четверки – ООН, ЕС, США и Россия, образованная в связи с ситуацией в Ближнем Востоке, Тони Блэр надеялся на скорейшее прекращение войны.

На сегодняшний день Палестинская Автономия считается одной из стран, которой международная помощь оказывается в большом объеме. В промежутке между 2001-2005 годов Палестинской Автономии было выделено 5 млрд. долларов. Однако в пересчете на каждого человека помощь составила 30 долларов. 2006 году Европейский Союз выделил денежную помощь в размере 280 млн. евро. США выделили 313 млн. долларов. В рассматриваемом году США заложили в бюджет предоставление помощи автономии сумму в размере 256 млн. долларов.

Если рассмотреть помощь оказываемая Палестинской Автономии другими странами, то можно увидеть, что Канада в 2005 году выделила палестинцам 20,5 млн. долларов, Япония 50 млн. долларов, арабские страны (Кувейт, Саудовская Аравия, Египет, Алжир) 61 млн. долларов, Китай 6 млн. долларов. Таким образом, по заявлению Найджела Роберта, на палестинской территории Автономия переживает финансовый кризис. Невозможность выплаты заработной платы рабочим и служащим администрацией Палестины в настоящее время может вызвать рост безработицы на 35%. Нынешняя ситуация в мире и в Ближнем Востоке должна подтолкнуть участников конфликта к переговорам и поиска мирных путей решения. Но, в то же время события начала 2009 года снизили возможность мирных переговоров между Автономией Газа и Израилем.

Сейчас сложилась невыгодная для Израиля ситуация. Чтобы избежать обострения, властные структуры пока не вмешиваются в ситуацию в регионе и внимательно следя за ходом ситуации готовятся к войне. Руководство страны понимает, что в условиях ослабления государственной системы в Каире и Аммане, которые сохранили дипломатические отношения с Иерусалимом, ситуация с безопасностью вернется во времена предшествовавшие Шестидневной войне. Ясно, что любая эволюция во властных структурах Египта и Иордании произойдут за счет охлаждения отношений с Израилем. Потому что, арабский народ в этих странах десятилетиями требовал по возможности прекратить любые отношения с еврейским государством. Этот лозунг поддерживали все организованные оппозиционные группы, начиная с «Братьев мусульман» до цивилизованных либералов.

В отношении США можно сказать, что во время давления на Израиль американская администрация увидела «друга» более опасного чем большинство ее врагов. Охлаждение отношений с Израилем, политические игры с исламским миром, начатые с «исторической речи» Обамы в Каире – все это не принесло ожидаемых дивидендов. После своей речи в Каире, где на передних рядах сидели «Братья мусульмане», Обама протянув руку помощи арабскому миру, посчитал себя лидером и исламского мира. Однако, в каирских газетах о нем были такие ремарки: «Что одно - белая собака, что - черная собака - всеравно собака! [4,5]. Палестинцы прекрасно понимают, что несмотря на охлаждения в отношениях союзников, сильный союзник Израиля США примут решение не в их пользу. Недавнее выступление США против внесения в повестку дня заседания ООН проблему евреев Западного берега и объявление «вето» на ее решение подтверждает мнение палестинцев.

Изучая проблему Палестины в рамках современной международной политики, в первую очередь, внимание уделяется «цветным революциям» в арабских странах. Самое главное – это изменение властной системы в Египте. Неустойчивость власти в сегодняшнем Каире, возможная система власти вызывают тревогу у «Четверки», Израиля, других арабских стран, а также у всего мирового сообщества. В странах Евросоюза широко распространены опасные прогнозы о приходе к власти в Египте исламской организации «Братья мусульмане», в какой-то степени запрещенной. В качестве их сторонников видят ведущих политических сил будущего Египта. По этому поводу знаменитый британский политик, специалист по проблемам Ближнего Востока Джон Р.Брэдли высказался таким образом: «В результате возникает следующий вопрос: «Каким хотят видеть Братья-мусульмане Египет после ухода Мубарака из власти?». Одно известно: усилится противостояние Египта Западу, увеличится исламистский и антиизраильский элемент».

Главная цель исламистов - денонсация мирного соглашения с Израилем, открытие границы с Газой, ослабление финансовой и военной зависимости Египта от США [5, 66].

«Братье мусульмане» не всегда могли найти общий язык с властью. Не смогли прийти к соглашению с ними и король Фарух, и первый президент Мухаммад Нагиб. Гамал Абд аль-Насыр, Ануар Садат и Хосни Мубарак устраивали гонения «Братьям мусульман». Если они не смогли прийти к соглашению с ними, то говорить о соглашении с евреями, по крайней мере, большое заблуждение.

По сведениям израильских агентов «отделения» «Братьев мусульман» существуют во многих арабских странах. ХАМАСа, сосредоточившего всю полноту власти в своих руках в секторе Газа, причисляют к палестинскому отделению «братьев».

ХАМАС не заинтересован в том, чтобы их причисляли к «братьям», они ратуют за свою автономию. Тем не менее, Израиль опасается, что приход к власти исламистов в Египте резко усилит авторитет ХАМАСа в Газе и вообще в Палестине. Ясно, что в этом случае авторитет Махмуд Аббаса, наоборот, снизится [6, 7-8.].

На сегодняшний день возможность прихода к власти сторонников ислама в результате «цветных» революций в арабских странах велика. Причиной является оценка Вашингтоном, а также Западными странами «Братьев мусульман», передовых представителей исламистов, как мирной организации. А Египет – лидер арабских стран. И внутренние силы – народ, и внешние силы поддерживают данную систему. В таком случае, изменение властной системы арабских стран коренным образом меняет процесс регулирования Палестинской проблемы в современной международной политике.

Позицию современной России по отношению к Палестинской проблеме можно понять на примере ближневосточного визита главы государства. Визит главы России на Ближний Восток состоялся в феврале 2011 года. Результатам поездки Дмитрия Медведева в Палестину даются различные объяснения. Некоторые аналитики связывают существенное достижение палестинской дипломатии с обещанием России поддержать создание Палестинского государства. Другая группа связывает это с желанием руководства России не оставлять без внимания данную ситуацию. Противоречивые мнения возникли после слов Д.Медведева о том, что Советский Союз еще 1980-годах признал право палестинского народа на создание своего независимого государства со столицей в Восточном Иерусалиме и в границах 1967 года и о том, что и современная Россия не отказывается от этой точки зрения. Там же Д.Медведев призвал проявить сдержанность и продолжить переговоры, а также выразил свое мнение о необходимости проведения конференции по Ближнему Востоку, о проведении которой Кремль намеревался давно.

В связи с этим на страницах крупных американских изданий были высказаны различные гипотезы: говорил ли Д.Медведев от своего имени, когда речь шла о Палестинском государстве или же это завуалированная просьба Обаме о том, чтобы намекнуть премьеру Израиля Нетаньяху, что его упрямство до добра не доведет. Российский президент считает «нереалистичным» объявление санкции Израилю в связи с расширением еврейских поселений на оккупированных палестинских территориях. Он объясняет это как мнение «отдельных постоянных членов Совета безопасности ООН». Вместе с тем, Д.Медведев предлагает продолжить «поиск путей взаимного соглашения, хотя помешала проблема поселения» [7, 12].

В передовых рядах сторонников Палестины в Ближневосточном конфликте можно увидеть Ирана и Турцию. Президент Ирана Махмуд Ахмадинежад, по возможности, делает заявления, где обвиняет Израиль и США и поддерживает Палестину.

Руководитель Центра анализа ближневосточных конфликтов Александр Шумилин отмечает, что: «Махмуд Ахмадинежад превращается в культовую фигуру. Лидер Ирана с легкостью занимает то место, что в свое время занимали Саддам Хусейн, Муамар Каддафи и Ясир Арафат».

Если исходит из этой позиции, то понятно, что на сегодняшний день международной политике у Ирана не второстепенная роль. Иран выделяет средства «ХАМАСу» и «Хизбулле» и соответственно является той силой, что напрямую влияет на ситуацию в Палестине и Ливане. Антиамериканские, антизападные взгляды Ирана всем известны. Самым ярким примером таких взглядов является выступление президента страны на Генеральной Ассамблее ООН в 2010 году, где он обвинил американское правительство причастности к терактам 11 сентября 2001 года, что «некоторые представители руководства США сами организовали это преступление, чтобы остановить падение американской экономики и усилить влияние на Ближнем Востоке». Ахмадинежад обвинил лидера Палестинской Автономии Махмуд Аббаса в «предательстве в деле палестинцев» за прямые переговоры с Израилем. Он также вмешивается во внутренние дела Турции и Ливана.

В июне 2010 года ООН успел объявить жесткие санкции в отношении Ирана. Но это не остановило лидера Ирана [8].

В свете последних событий Палестина требует особой поддержки. Ясно, что в сложившейся ситуации народ Палестины будет стремиться использовать свои возможности.

После знаменитой речи Барака Обамы в Иерусалиме, а также после визита госсекретаря США Джон Керри в Рамаллу Палестинская Автономия надеется на светлое будущее. В данный момент светлое будущее не охватывает отход Израиля к границам 1967 года и создания независимого палестинского государства, ведь американцы не фокусники.

Администрация Америки затрудняется способствовать мирному процессу между израильтянами и палестинцами, однако способны пролить золотой дождь на территорию Автономии. Джон Керри на встрече с Махмудом Аббасом заявил о том, что США переводят огромную сумму денег на счета Палестинской автономии для предотвращения полного разрушения палестинской автономии на Западном берегу и для повышения уровня жизни. Сектор Газы, находящийся под контролем ХАМАСа в течении 6 лет, кажется ничего не получить. Получается, что очередное миротворческое действие, осуществляемое с помощью экономики направлено на исключение возможности заключения перемирия между ФАТХом и ХАМАСом [9].

Рассматривая настоящее и будущее палестинской проблемы, можно увидеть, что у процесса регулирования Палестинско-Израильского конфликта вероятность возврата к прежним позициям очень высока. Этот процесс может даже зайти в тупик и конфликт может усугубиться. Причиной может служить - несерьезное отношение Израиля к решениям международного сообщества и изменения, происходящие в арабских странах.

1. Кудрявцев А.В. Исламский мир и палестинская проблема. – М.: «Наука», 1990.
2. Иран мен Палестина Обамаға опық жегізе ме?, <http://jasgagazag.kz/index.php,20.03.2009> 16:54
3. Хамас: от внесистемной оппозиции к созданию Палестинского правительства, Г.Быстров. Азия и Африка сегодня. – №8. – 2008.
4. Борис Иванов. Придется нам опустить железный занавес // Эхо Планеты. – 2011, №9 (1175).
5. Виталий Маарчев. В чем сила, брат? // Эхо Планеты. – 2011, №8 (1174).
6. Израиль не потерял Египет. Пока! // Эхо Планеты. – 2011, №8 (1174).
7. «Библейский» визит президента на Ближний Восток // Эхо Планеты. – 2011, №4 (1170).
8. Исследование «Истоки и история проблемы Палестины», Организации Объединенных Наций. Нью-Йорк, 1990 г.
9. Нашли ли ФАТХ и ХАМАС точки соприкосновения? <http://www.zman.com/news/2013/04/25/149833.html>

Мақалада тарихи-саясаттанулық тұрғыда Палестина мәселесі мен Таяу Шығыстағы қақтығысты реттеу үдерісі қарастырылады. Таяу Шығыс қақтығысы, соның ішінде Палестина мәселесі әрдайым халықаралық ұйымдардың, саяси көшбасшылардың және жеке мемлекеттердің назарында болды және болып келеді. Қазіргі кезде ол БҰҰ күн тәртібінде шешімін таппаған қақтығыстардың арасында бірінші орында тұр. Бұл қақтығыстың шешімін табу тұтас бір аймаққа және бірнеше мемлекеттердің тағдырына әсер ететін болғандықтан, ондағы жағдайды біржақты оң немесе теріс талдау мүмкін емес. Осыған байланысты аталмыш мақалада қарастырылып отырған мәселе тарихшылар мен саясаттанушылар үшін де, халықаралық қатынастар мамандары үшін де өзекті және пікірталас тудыратын мәселе болып табылады.

Тірек сөздер: Таяу Шығыс, Палестина, Израиль, қақтығыс, діни ұйымдар, саяси ұйымдар, араб әлемі.

In article with historical and politological positions the problem of Palestine and process of regulation of the Middle Eastern conflict is considered. The Middle Eastern conflict, including the Palestinian question, was always and is in constant vnimaniye at the international organizations, political leaders and the certain states and now it is on the first place on the agenda of the UN among the unresolved conflicts. As the solution of this conflict will affect the whole region and will affect destinies of several states, there is no unambiguously positive or negative analysis of a situation. In this regard, the issue touched in this article is debatable and actual both for historians, and for political scientists, and for foreign affairs specialists.

Keywords: Middle East, Palestine, Israel, conflict, religious organizations, political organizations, Arab world.

УДК 351/354

АВТОНОМНЫЕ ПРОЕКТЫ ОТКРЫТОГО ЭЛЕКТРОННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В США: ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ

Максат Касен – кандидат политических наук, доцент
Бразильского национального университета имени Л.Н. Гумилева

Эмпирической основой для политического анализа в рамках этой статьи стали результаты научного исследования автора по развитию электронного правительства в США в ходе его годичной научной стажировки в Иллинойском университете (г.Чикаго) в 2011-2012 гг. по гранту имени сенатора Фулбрайта. В статье анализируются перспективы применения принципа открытого правительства и новых социальных технологий в качестве эффективной политической платформы для дальнейшего продвижения идеи электронного правительства на местном уровне. Также в работе представлен анализ политических возможностей и вызовов реализации конкретных проектов автономных систем электронного правительства США, в котором отражаются институциональные особенности политического и административно-территориального устройства этой страны.

Ключевые слова: электронное правительство, открытое правительство, США, гражданское общество, автономные проекты, политические перспективы

Одним из первых документов, который подписал Барак Обама сразу после вступления в должность Президента США в январе 2009 года, был Меморандум о прозрачном и открытом электронном правительстве [1]. Этот юридический документ ознаменовал собой новую эру в развитии концепции электронного правительства не только в США, но и во всем мире, так как впоследствии оказал большое влияние на широкомасштабное распространение идеи открытого правительства в более глобальном масштабе [2]. Фактически одним из пунктов предвыборной программы новоизбранного президента было обещание реформировать систему государственного управления, которая бы отвечала современным технологическим процессам и экономическим реалиям.

Необходимо отметить, что в момент прихода Барака Обамы в Белый Дом в 2009 году страна находилась на пороге финансового и экономического коллапса. Беспрецедентный уровень стагнации во многих отраслях экономики и неспособность частного корпоративного механизма остановить надвигающийся финансовый кризис был вызовом, который потребовал принятия быстрых нестандартных и зачастую неоднозначных политических решений со стороны новой президентской администрации. В этом отношении, Меморандум об открытом правительстве может рассматриваться как оригинальный ответ на этот вызов. Впервые в истории развития концепции электронного правительства основной фокус внимания государственных органов переключается к вопросам трансформирования всей системы государственного управления на основе создания фактически новой технологической базы и атмосферы принятия административных и даже политических решений, где заметна роль именно гражданского общества в этих процессах.

Под новым руководством, правительство США фактически создает все условия для формирования независимых политических взаимосвязей между государством и населением, содействуя развитию гражданских инициатив, как на федеральном, так и на местном уровне. При этом, учитывая федеральную структуру государственного управления в США, наибольших успехов в этом направлении достигли именно штаты и городские органы управления. Особенно данная тенденция прослеживается в вопросах развития гражданских проектов в рамках функционирования электронного правительства на местном уровне.

Сегодня в научной литературе концепция электронного правительства часто чрезмерно обобщается в качестве инструмента, созданного самим государством и функционирующего во благо всех граждан и всей экономики. Сама идея благородна, однако, ориентированная на достижение более эффективного управления через применение новых информационных технологий, эта концепция не принимает во внимание политическое значение процессов совместной работы самих членов гражданского общества, которое могло бы быть полезно для генерирования гражданских инициатив и роста политической активности населения в этой сфере. В этой связи, в настоящем исследовании анализируются особые политические отношения между самими гражданами, фактически существующие в системе электронного правительства, и которые можно условно назвать *автономными*.

Кроме этого, исследуется такой новый феномен как принцип коллективного участия и интерактивного сотрудничества государства и населения, которые вышеупомянутые отношения фактически создают. В

итоге автор статьи аргументирует, почему необходимо наметить повестку дня развития электронного правительства, которая бы принимала во внимание типичные политические ограничения и вызовы, с которыми сталкиваются правительства на уровне штатов и округов в вопросах реализации гражданских инициатив и проектов, и предлагает пути их решения.

С начала 1990-х годов, когда впервые была предложена концепция электронного правительства [3], и по сей день, эта идея может рассматриваться не только как эффективный инструмент реформирования государственного управления, но и как способ налаживания новых коммуникационных связей между правительством и гражданами с помощью применения цифровых технологий. Однако необходимо отметить, что многие проекты в рамках развития электронного правительства во многих странах мира потерпели неудачу в основном из-за отсутствия интереса со стороны самих граждан и слабой инфраструктуры [4], даже, несмотря на тот факт, что часто власти привлекают значительные финансовые ресурсы для их реализации.

В этом отношении, недавний финансовый и экономический спад во всем мире заставляет многие национальные правительства пересматривать все государственные программы в этой сфере и искать не только более эффективные, но и более устойчивые в будущем способы продвижения электронного правительства. В этой связи, принцип гражданского участия в новой концепции электронного правительства может решить эту задачу с минимальными затратами. При этом наиболее перспективным, как показывают результаты исследования, представляется развитие именно независимых инициатив в системе электронного правительства, где используется принцип коллективного электронного участия и интерес самих граждан. Такой принцип политических взаимоотношений может быть реализован в системе электронного правительства, которое можно условно обозначить как *автономное или гражданское электронное правительство* [5].

В этой связи, в этой статье анализируются наиболее популярные в США инициативы по созданию автономных систем гражданского электронного правительства, которые используют принцип автоматического сбора и аналитической обработки гражданских инициатив. Наблюдаемое в этих процессах интерактивное сотрудничество членов гражданского общества, особенно на местном уровне, фактически отражает появление новых политических взаимосвязей, феномена, который можно условно обозначить как *автономная политическая коммуникация*.

Одним из самых интересных платформ по продвижению участия населения в решении вопросов коммунального хозяйства – это проект CitySourced, который был реализован в городе Лос-Анджелес, штат Калифорния, и основан на практическом применении принципа гражданского электронного правительства и формировании фактически автономных политических взаимосвязей вокруг этого феномена. При этом участие местного населения в этом процессе является решающим фактором успеха. Суть проекта заключается в предоставлении доступа к специальным мобильным приложениям, с помощью которых граждане могли бы сообщать о потенциально проблемных ситуациях техногенного характера, касающихся таких вопросов как общественная безопасность, качество жизни и охрана окружающей среды [6]. Например, эта гражданская инициатива позволяет оперативно выявлять вопросы коммунального характера и сообщать о них местным исполнительным органам власти для быстрого реагирования и решения [7].

Основная цель проекта – это помочь городским муниципалитетам организовать работу своих служб с наименьшими затратами, но с большей эффективностью. В этом отношении, активное вовлечение граждан неравнодушных к проблемам своих городов в интерактивный, но в тоже время анонимный общественный диалог между собой позволяет упростить внутриправительственные процессы и сэкономить значительные финансовые средства. Идея проста, но гениальна – используя силу коллективных знаний и понимание локальных коммунальных вызовов местным населением, руководители городских служб могут быть более информированными о наличии каких-либо нерешенных или потенциально опасных вопросов коммунального хозяйства, общественной безопасности или экологии.

Следует отметить, что интуитивно понятная платформа базируется на различных приложениях, созданных для таких популярных операционных систем как Windows 8, Windows Mobile, Apple OS и Android. Все они интегрированы с современными смартфонами [8] и интерактивными системами городских служб. Поэтому местные власти получают всю необходимую информацию от граждан через эти платформы в автоматическом режиме.

Принцип функционирования этой платформы напоминает по своей сути алгоритм использования так называемой концепции мобильного репортера. Гражданин отправляет на платформу ранее снятый и сохраненный на мобильный телефон фото, видео или аудио материал об имеющихся на улицах города

коммунальных проблемах или потенциально опасных ситуациях. Такие сообщения затем в автоматическом режиме обрабатываются на портале и классифицируются в соответствии с типом информации. Предлагается также обратная связь с гражданином о результатах тех мер, которые были приняты муниципалитетом.

Еще одна популярная в США платформа по интегрированию политических и информационных технологий – это инициатива DistrictBuilder, проект, созданный с целью геопространственного планирования улиц в рамках развития избирательных и школьных округов и основанный на применении принципа гражданского участия и создания новой политической коммуникации вокруг этой идеи.

Используя принцип геопространственного политического анализа, который встроен в открытое программное обеспечение, люди могут создавать и изменять планировку избирательных округов города, просматривать и редактировать соответствующую демографическую информацию и данные об избирательных участках.

Основная цель проекта – это обеспечение прозрачности процессов вокруг политических выборов [9], например, для того, чтобы избежать перекраивания избирательных округов с целью обеспечения результатов голосования, удобных для того или иного кандидата или политической партии [10]. Необходимо отметить, что такая политическая практика давно известна американским политтехнологам и иногда применяется определенными субъектами политических отношений под теми или иными предлогами [11]. В этом случае активное участие общественности создает более надежную базу для редактирования избирательных округов с применением новых принципов демократии, которые предлагаются в рамках этого гражданского проекта.

Несмотря на все те вышеупомянутые выгоды, которые несут с собой автономные проекты систем электронного правительства, проведенный анализ конкретных примеров развития таких инициатив в США, позволяет утверждать, что существуют потенциальные вызовы, которые, как это не парадоксально, несут в себе определенные политические риски для существующих демократических институтов.

Во-первых, это *финансовая неустойчивость*, так как многие независимые проекты развития местных гражданских инициатив по построению электронного правительства являются неустойчивыми из-за нехватки финансовых ресурсов. Участие неправительственного сектора и независимых разработчиков программного обеспечения, необходимого для реализации таких проектов, осуществляется на благотворительной основе и в силу этого, зачастую, носит несистемный характер. Более того, любое участие государственных органов в финансировании гражданских инициатив в этой сфере встречает сильное сопротивление со стороны неправительственного сектора и объективно не приветствуется. Поэтому создается весьма интересная политическая и финансовая ситуация вокруг таких электронных проектов, когда фактически их основным инициатором и спонсором выступает само гражданское общество, политическая активность которого может кардинальным образом отличаться в зависимости от политической конъюнктуры и экономического процветания того или иного штата, округа или даже определенного микрорайона в крупном мегаполисе.

Во-вторых, это *анонимность политической коммуникации*. Анонимность интерактивной политической коммуникации между самими гражданами в некоторых из проектов по развитию гражданского электронного правительства парадоксально противоречит самой демократической природе этой концепции в связи с тем, что потенциально существует вероятность манипулирования со стороны лоббистских групп и их политических клиентов. В этой связи, необходимо отметить, что институт лоббирования в современном его понимании зародился именно в США, поэтому связанные с этим феноменом пресловутые атрибуты политической активности и конкуренции весьма развиты в этой стране, а сами лоббистские группы очень активны и ищут любую законную возможность повлиять на ход принятия политических и экономических решений практически в любой сфере, как на федеральном уровне, так и на уровне штатов и даже отдельных округов. Такова природа самой американской политической системы и корпоративного капитализма. Поэтому новым демократическим институтам, которые фактически зарождаются в рамках гражданского общества, будет очень сложно противостоять давлению со стороны заинтересованных групп.

В-третьих, это вопрос, связанный с отсутствием или неразвитостью законодательной базы. Претворение в жизнь предложенных гражданских инициатив и контроль над процессом принятия политических и административных решений, который предположительно становится возможным за счет использования некоторых компьютерных приложений в рамках развития гражданского электронного правительства, на данный момент не представляется возможным на систематической основе, так как не существует практически никакого законодательства в этой области. Сам феномен электронного

правительства зародился в девяностых годах прошлого столетия и стал популярным в мире только в последнее время под влиянием США, где он и появился фактически как политический институт реформирования государственного управления. При этом даже в США ни федеральное, ни местное законодательство не успевает отразить последние изменения в стремительном развитии этого феномена. В сфере же регулирования автономных гражданских инициатив электронного правительства вообще не существует каких-либо законов или подзаконных актов [12]. В этом смысле, решающим фактором в успешном развитии таких проектов является активность самого гражданского общества и пресловутый институт прецедента, который традиционного помогает политической системе в определенной степени юридически адаптироваться к стремительным социальным изменениям в стране под влиянием новых технологий.

Также необходимо отметить, что последние изменения в политической расстановке сил в Конгрессе США, где после очередных промежуточных парламентских выборов в ноябре 2014 года контроль над обеими палатами перешел в руки оппозиции, могут фактически повлиять на ход административных реформ, проводимых нынешней президентской администрацией и демократической партией в этой сфере. Как известно, определенным толчком к развитию проектов открытого правительства стал одноименный меморандум Президента Барака Обамы, принятый еще в начале 2009 года. В этом смысле, непримиримая позиция республиканцев по многим инициативам демократов, в том числе в сфере продвижения идеи открытости правительства создает дополнительные политические барьеры для нынешнего руководства США по демократизации государственного управления и политических процессов в этой стране.

1. Obama, B. (2009). *Transparency and open government. Memorandum for the heads of executive departments and agencies.*
2. Kassen, M. (2014). *Globalization of e-government: open government as a global agenda; benefits, limitations and ways forward. Information Development, 30(1), pp. 51-58. Impact factor – 0.440*
3. Caldow, J. (1999). *The quest for electronic government: A defining vision. Washington DC: Institute for Electronic Government, IBM Corporation.*
4. Dada, D. (2006). *The failure of e-government in developing countries: A literature review. The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries, 26.*
5. Kassen, M. (2012). *Empowering Social Media: Citizens-Source e-Government and Peer-to-Peer Networks. Paper 3. Southern Illinois University Carbondale. http://opensiuc.lib.siu.edu/pnconfs_2012/3/*
6. *Проект гражданского участия CitySourced. www.citysourced.com*
7. Santos, J., Rodrigues, F., & Oliveira, L. (2013). *A Web & Mobile City Maintenance Reporting Solution. Procedia Technology, 9, 226-235.*
8. Woodcock, A., Frankova, K., & Garton, L. (2012). *VoiceYourView: anytime, anyplace, anywhere user participation. Work: A Journal of Prevention, Assessment and Rehabilitation, 41, 997-1003.*
9. Altman, M., & McDonald, M. P. (2013). *Paradoxes of Political Reform: Congressional Redistricting in Florida. Jigsaw Puzzle Politics in the Sunshine State. University Press of Florida. Forthcoming.*
10. *Проект совместного планирования карт избирательных округов DistrictBuilder. www.districtbuilder.org*
11. Edwards, J. M. (1971). *Gerrymander and One Man, One Vote, The. NYUL Rev., 46, 879.*
12. Kassen, M. (2013). *A promising phenomenon of open data: A case study of the Chicago open data project. Government Information Quarterly, Volume 30, Issue 4, pp.508-513. Impact factor – 1.910*

Бұл мақала автордың 2011-2012 жылдардағы АҚШ-та өткізілген ғылыми зерттеулердің негізінде жазылды. Зерттеу Фулбрайт грант бойымен өткізілген. Мақалада электрондық үкіметтің қолдануының жаңа мүмкіндіктерін және Американың Құрама Штаттардағы азаматтық саяси желілерді жасауы талдау жүргізеді. Талдау бұл елдің әкімшілік-аумақтық құрылыстың институционалдық ерекшеліктерін бейнелеп көрсетеді.

Маңызды сөздер: электрондық үкімет, АҚШ, ашық үкімет, азаматтық қоғам, саяси байланыс.

The results of the author's scientific research in the United States in 2011-2012 as a Fulbright scholar were the empirical basis for the political analysis in the paper. The author examines the possibility of using new digital social media as a political platform for effective promoting the idea of e-government and establishing civic engagement initiatives at the local level. This article also presents an analysis of the United States' local e-government projects which reflect the institutional features of the unique administrative and territorial structure of the country.

Keywords: e-government, USA, open government, civil society, political prospects.

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҒА ӘЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

УДК 378

МОДЕЛИ СОТРУДНИЧЕСТВА ВУЗОВ С РАБОТОДАТЕЛЯМИ: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Абдикерова Г.О. – *Казахский национальный университет им. аль-Фараби*
E-mail: a.gulnapis@mail.ru

Курманжанова К.К. – *Казахский национальный университет им. аль-Фараби*

Анализ мировых тенденций показывает, что система образования и науки становится мощным фактором прогрессивного развития любого общества. Образование и наука обеспечивают освоение и внедрение в экономику высоких технологий, национальную безопасность и независимость государства; формируют в обществе социальную потребность в самообразовании, выводят страну на высокий уровень культурно-нравственного развития; создают гражданско-патриотическую основу для формирования государственной идентичности.

Путь индустриально-инновационного развития Казахстана требует эффективную модель управления сферой образования и науки.

Глава государства Н.А. Назарбаев отметил, что главным критерием качества подготовки специалистов в настоящее время должна стать конкурентоспособность выпускников на рынке труда. Это связано с вхождением казахстанской системы образования в мировое образовательное пространство. В этих условиях возрастает актуальность взаимодействия вузов с работодателями, а также выбор эффективной модели сотрудничества, соответствующей интересам общества и личности.

Ключевые слова: модель, интеграция, сотрудничество, взаимодействие, вуз, работодатель, модернизация, выпускники, корпоративная модель, конструирование реальности, наука, производство.

Интеграция институтов образования с бизнес структурами и работодателями характеризует деятельность современных социальных институтов. Сотрудничество сферы образования, науки и производства приведет к повышению инновационного потенциала экономики. Это уже доказанная на практике истина. В рыночных условиях казахстанские вузы почувствовали необходимость коренного преобразования сферы трудоустройства выпускников в соответствии с требованиями рынка труда. *Качество* есть основной критерий, происходящих изменений в сфере образования. Все эти изменения переходят из одного состояния в другое: трансформационное, модернизационное и инновационное. Эффективность ряда данных преобразований относят их в число инновационных.

Можно выделить следующие этапы развития высшего образования в Республике Казахстан: 1 этап – с 1991-1999 гг. начало становления новой структуры высшего образования (появление негосударственных вузов, создание нормативной, законодательной базы); 2 этап с 2000-2004 гг. – модернизация системы высшего образования и обновление форм образовательного процесса; 3 этап – с 2005-2010 – постепенный переход к многоуровневой системе подготовки кадров (бакалавр – магистр - доктор PhD) и обновление содержания образования [1]. С принятием Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011-2020 годы начинается важный этап в реформировании системы высшего образования.

В условиях утверждения Государственной программы форсированного индустриально – инновационного развития Казахстана на 2010-2014 годы ключевая роль высшего образования в создании экономики, основанной на знаниях, несомненно. Путь индустриально-инновационного развития Казахстана требует эффективную модель управления сферой образования и науки. Для этой цели была выбрана финская модель, соответствующая особенностям развития Казахстана. Высшие учебные заведения в Финляндии находятся в собственности государства. Министерство образования Финляндии финансирует текущие расходы высших учебных заведений, включая инфраструктуру и заработную плату. Научные исследования идут через гранты и Академии Финляндии на конкурсной основе. Приоритетные направления научных исследований утверждаются Советом по научной и технологической политике, тогда как Академия Финляндии осуществляет финансирование научных исследований в стране, путем отбора проектов на конкурсной основе с привлечением зарубежных экспертов.

Функционирование двух видов министерств - Министерства образования и науки и Министерства индустрии и торговли предполагает финская модель. В такой системе Министерство образования и науки

отвечает за научно-исследовательские работы (НИР), а Министерство индустрии и торговли - за опытно-конструкторские работы (ОКР). Финляндия является примером горизонтальных связей, где есть четкое разделение функций между двумя ключевыми министерствами. Предлагаемая модель делает акцент на усилении межведомственной координации, где Министерство образования и науки выступает единым органом по формированию, реализации, финансированию и оценке НИР для всех отраслей независимо от ведомственной принадлежности.

Для того чтобы развивать отечественную науку и опытно-конструкторских работ в Казахстане было создано акционерное общество "Фонд науки". Средства Фонда формируются из отчислений республиканского бюджета за науку в размере трех процентов, а также за счет добровольных отчислений от прибыли предприятий, объединений, организаций, целевых субсидий министерств, ведомств и других источников.

В связи с усилением внимания к науке возникает необходимость совершенствовать процесс подготовки кадров, перестроить старый процесс в соответствии с новыми потребностями общества.

Развитие инновационной инфраструктуры университетов, создание научно-технологических парков, научно-образовательных консорциумов, функционирование научно-исследовательских институтов, центров и лаборатории внутри университетов - все это реальность, присущее современным учебным заведениям Казахстана.

К традиционно используемым вузами способам взаимодействия с работодателями можно отнести следующие виды работ: проведение совместных круглых столов, дискуссии, различных встреч; проведение анкетного опроса, интервью с целью выявления существующих проблем, организация практик студентов, трудоустройство выпускников.

Более серьезной формой организационного сотрудничества является создание научных лабораторий, а также кафедры в интересах определенных работодателей, которые зачастую имеют совместное финансирование с вузом.

Современные коммуникационные технологии позволяют значительно расширить существующие возможности, организовывать сетевые проекты, в том числе с участием нескольких вузов и организаций.

К новым формам сотрудничества следует также отнести университетские комплексы, включающие вуз, отдельные предприятия, научные и общественные организации, представителей власти, которые осуществляют планомерную совместную деятельность на долгосрочной основе.

Сотрудничество вузов с ассоциацией выпускников также является современной практикой. Проведение торжественного мероприятия ежегодно с участием известных, именитых выпускников стало традицией для Казахского национального университета им. аль-Фараби. Ассоциация позволяет реализовать обратную связь с выпускниками, поддерживать базу данных контактов выпускников, проводить исследования о трудоустройстве и уровне зарплат, предлагать выпускникам программы повышения квалификации, тренинги и консультации по различным профессиональным вопросам и т. д.

Работодатели готовы активно сотрудничать с вузами по вопросам организации практики студентов, осуществлять руководство по дипломной работе, а также по проблеме повышения квалификации персонала предприятий. В ходе экспертного интервью с руководством ТФ (торговый филиал) ТОО Каз Фосфат, завод минеральных удобрений Джамбульского фосфорного завода (в июне месяца 2015 года) были выявлены основные проблемы во взаимоотношениях работодателей с выпускниками вузов. Заработать сразу очень много денег и занимать хорошую должность характеризует поведение молодежи в настоящее время. В результате они отказываются от предложенной им работы, несмотря на созданные условия (решение жилищных проблем, предоставление субсидии на переобучение и т.д.). По мнению работодателей личностные качества выпускников, желание учиться, самосовершенствоваться, найти общий язык с коллегами, активность, целеустремленность имеет большое значение для них, наравне с профессиональной подготовленностью.

В настоящее время во многих казахстанских вузах имеются центры карьеры. В Казахском национальном университете им. аль-Фараби деятельность центра карьеры ориентирована на реализацию концепции непрерывной подготовки, оптимизацию работы по развитию и укреплению связей КазНУ им. аль-Фараби с предприятиями и организациями. Центр является связующим звеном между предприятиями, профилирующими кафедрами, выпускниками и администрацией вуза. В основе работы Центра карьеры лежит создание базы данных о выпускниках, отслеживание их карьерного роста, оказание консультативной помощи, а также планирование последипломного образования. Информирование студентов о вакансиях, стажировках и мероприятиях центра карьеры осуществляются заместителями заведующих кафедр по науке путем электронной рассылки полученной информации эдвайзерам и студентам.

Существуют различные формы и модели сотрудничества вузов с предприятиями. В современной России для повышения компетентности выпускников применяется практика деятельности обучающихся

центров в вузах, организованные работодателями. Они направляют целевой заказ учебным заведениям на выполнение научного исследования или разработку проекта. В свою очередь ВУЗ привлекает к выполнению заказа студентов-старшекурсников, которые затем, по завершении работы, могут стать сотрудниками предприятия. Участие PhD докторантов, магистрантов, а также студентов бакалавриата в проектах международного и республиканского масштаба стала обычным явлением и для казахстанских вузов. В Казахском национальном университете им. аль-Фараби студентам, имеющим определенный опыт работы в выполнении научных проектов и получающим заработную плату за свою работу открывают трудовые книжки.

В свете национального проекта Президента Н.А. Назарбаева «Интеллектуальная нация - 2020» приобретает актуальный характер научно-исследовательской работы студентов (НИРС), предметные олимпиады, конкурсы инновационных проектов и другие формы исследовательской деятельности студенческой молодежи. Активное привлечение работодателей к оценке профессионального знания и умения студенческой молодежи, участвующих в таких научных мероприятиях является одной из форм сотрудничества вузов с производством.

В послании Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Социально-экономическая модернизация - главный вектор развития Казахстана» от 27 января 2012 года в числе мер, направленных на качественный рост человеческого капитала в Казахстане отмечена необходимость усиления воспитательного компонента в процессе обучения [2].

Процесс воспитания определяет особенности организационных моделей сотрудничества. Здесь и проявляется специфика западной и восточной модели, имеющие реальные очертания в интеграционной деятельности субъектов образования и производства.

Патриотизм, уважение национальных традиций, нравственность, гуманизм, милосердие, толерантность, физическое и духовное развитие – все это не полный перечень основных ценностей, прививаемых студентам в процессе обучения. Определенный уровень культурно-нравственного, интеллектуального, морального, этического и эстетического поведения обеспечивается образовательными учреждениями. Изучение и творческое использование опыта предыдущих поколений, впитывания в себя культуры родного народа, продолжение культурно-исторических традиций отцов – все это передается молодежи через воспитательные мероприятия, организованные учреждениями культуры и образования, в том числе и высшими учебными заведениями. В процессе воспитания в современном учебном заведении следует учитывать этническую принадлежность личности, ее интересы и потребности, а также интересы государства, человеческой цивилизации.

Сотрудничество вузов с работодателями должно вестись по всем аспектам социализации молодежи. Особенно важным аспектом выступает профессиональное становление, формирование, развитие и рост личности молодежи на основе определенных трудовых мотивов и ценностей.

Среди развитых стран, Япония является лидером индустриального развития. Японская модель производства основывалась на так называемом японском типе управления и японской системе стимулирования активности и трудовой мотивации работников. Все это привело к формированию качественно новой парадигмы производственных отношений, в которой роль традиций очень велика. Она, в отличие от американского рационализма, пронизана гуманизмом, дает возможность полностью раскрыть личностный потенциал каждого работника. Япония является классическим примером использования корпоративной модели. Корпоративная модель предполагает максимальную ответственность предприятий за судьбу работников. Предприятие берет на себя обязательства - дать специалисту в рамках определенной профессии базовые знания и практические навыки. В связи с этим в работе предприятия возникает еще одно функциональное звено - обучение персонала в условиях предприятия.

Использование корпоративной модели в сфере образования привели к формированию университетов, где топ-менеджеры формируют внутрикорпоративную культуру. Она не преподается - она транслируется самими преподавателями в процессе обучения сотрудников. *Целью корпоративного образования* является формирование у студентов - профессиональных и специальных компетенций к будущей профессиональной деятельности. *Задачами корпоративного образования* являются: участие представителей производства на защитах курсовых и дипломных проектов, международных конференциях, по итогам которых создается база потенциальных выпускников вуза для работы на предприятии.

Конструирование социальной реальности в контексте казахстанской культуры требует от высших учебных заведений и работодателей в любых совместно организованных мероприятиях использовать модели социальных взаимоотношений, отражающие культурные ценности и идеалы казахстанского

общества и государства. Поэтому обучающие семинары, тренинги, методические семинары, производственные и исследовательские практики, направляя профессиональное поведение выпускников на продвинутые инновационные действия, одновременно должны учитывать и культурные интересы и потребности представителей этносов. Как бы мы не старались избавиться от культуры подчинения, она как особенность модели поведения казахов и других этносов проживающих в Казахстане будет передаваться от поколения поколению в процессе социализации, как закономерность развития процесса или явления во времени. Культура подчинения может быть фактором, сдерживающим гражданскую активность личности, с одной стороны, а с другой стороны - фактором, препятствующим появлению разного рода несогласия, острой конфликтной ситуации.

Многонациональный состав населения Казахстана, наличие традиционных и прогрессивных ценностей в менталитете населения, стремление к свободе и признание силы власти, толерантность все это способствует эффективности использования интегральной модели в сфере образования. Это означает, что казахстанская цивилизация должна быть открыта к позитивным ценностям западной рационалистической и восточной традиционной культуры. Стратегия сотрудничества вузов и работодателей должна базироваться на принципах обоюдной выгоды, взаимного уважения и не должно наносить ущерб сотрудничающим сторонам, интересам личности, общества и государства.

Американская модель всемерно поощряет предпринимательскую инициативу, поэтому конкуренция стимулирует активную деятельность личности. Однако практика показывает, что данная модель в полной мере не может применяться у нас успешно.

Основой либеральной модели социального государства является индивидуальный принцип, в соответствии с которым каждый член общества несёт персональную ответственность за свою судьбу сам. При такой модели участие государства в реализации социальной политики будет минимальным.

Воспитания молодежи в духе либеральных ценностей означает, что мы забываем о коллективных ценностях, заложенных в нашей культуре. Например, польский исследователь К.Поспишил в своей работе "Обусловленность патологии отношений между людьми" пишет, что в современном американском обществе ориентация индивида только на себя в условиях конкуренции, культа денег и успеха обрекает его на одиночество, бесчувственность, эгоизм и нарциссизм [3]. Учитывая, приверженность нашей культуры к коллективным ценностям считаем, что совершенствование профессиональных качеств выпускниками вузов для повышения их конкурентоспособности на рынке труда не является поводом для отказа от ответственности государства и общества от их судьбы, возлагая всю ответственность только на самих студентов.

Стратегия сотрудничества вузов с работодателями должна основываться на принципе взаимной ответственности за судьбу студенческой молодежи. Поэтому воспитание является основной частью деятельности современных казахстанских вузов, старающихся привлечь в эту деятельность и работодателей с помощью научных, общественных и воспитательных мероприятий. Роль государства в решении социальных и профессиональных проблем молодежи должна быть главной, как это сейчас имеет место в казахстанском обществе.

Шведская модель нестандартна: она выходит за привычные рамки капиталистической экономики. И главное - шведская модель интересна как пример государства с сильной социальной политикой. Опыт активной политики на рынке труда является важнейшей частью шведской модели. Неэффективным считается тратить огромные суммы на пособия безработным в качестве компенсации за потерянные доходы, пренебрегая альтернативой переподготовки безработных и возвращения их к труду другими мерами, в частности, путем предоставления субсидий для повышения мобильности. Это солидарная модель, и в её основе лежит принцип солидарности, ответственности всего общества за судьбу своих членов. Казахстан также использует солидарную модель производственного процесса, исходя из особенности экономической жизни государства. Вопрос состоит в том, как должны взаимодействовать институты образования и экономики для совершенствования профессиональных компетенции выпускников в рамках этой солидарной модели и соответственно любая новая модель сотрудничества должна соответствовать стратегическим интересам государства.

Из всех форм сотрудничества в рамках различных моделей производственного процесса развитых стран мы должны выбрать наиболее подходящую к нашим условиям, менталитету, и делать это очень осторожно, не спеша. Механически перенести на чужую почву даже самый прогрессивный опыт очень трудно. Каждая страна имеет свои собственные традиции, историю и институциональные структуры, и многое из того, что привлекает внимание, основано на специфических традициях и институтах, появившихся очень давно.

1. Аралбаева Р.К. Модернизационные процессы высшего образования как социального института в Казахстане. Автореферат диссертации. – Астана, 2009.
2. Назарбаев Н. Инновационная индустрия науки и знаний – стратегический ресурс Казахстана в XXI веке. [WWW-документ] URL. Электронный ресурс. www.akorda.kz.
3. Волков Ю.Г., Мостовая И.В. Социология. – М.: Гардарики, 1998. – С. 350.

Әлемдегі тенденцияларды талдау білім мен ғылымның әрбір қоғамның дамуында маңызы зор фактор екендігін көрсетеді. Білім мен ғылым экономикаға жоғары технологияларды ендіруді және оларды игеруді, ұлттық қауіпсіздік пен мемлекеттердің тәуелсіздігін қамтамасыз етеді; қоғамда өз бетінше оқуға деген әлеуметтік қажеттілікті қалыптастырып, елді мәдени-азаматтық дамудың жоғары деңгейіне жеткізеді; мемлекеттік теңдестірудің азаматтық-патриоттық негіздерін қалыптастырады.

Қазақстанның индустриалдық-инновациялық дамуы білім мен ғылым сферасын басқарудың тиімді үлгілерін талап етеді.

Мемлекет басшысы Н.А. Назарбаев қазіргі уақытта мамандарды дайындаудың сапасы олардың еңбек нарығында бәсекелестікке төтеп бере алуында деп көрсетті. Бұл қазақстандық білім жүйесінің әлемдік білім беру кеңістігіне кірігуімен тығыз байланысты. Осы жағдайда ЖОО жұмыс берушілермен өзара әрекеттестігінің өзектілігі жоғарылайды. Сонымен қатар қоғам мен тұлғаның мүдделеріне сәйкес келетін серіктестіктің тиімді түрлерін таңдау қажеттілігі туындайды.

Түйін сөздер: модель, интеграция, серіктестік, өзара әрекеттестік, ЖОО, жұмыс беруші, жаңару, түлектер, корпоративтік модель, шындықты құрастыру, ғылым, өндіріс.

The analysis of world tendencies shows that the education system and sciences becomes a powerful factor of progressive development of society. Science and education provide development and introduction in economy of high technologies, national security and independence of the state; form social need for self-training in society, bring the country to the high level of cultural and moral development; create a civil and patriotic basis for formation of the state identity.

The way of industrial and innovative development of Kazakhstan demands effective model of management of education and sciences.

The Head of State N.A. Nazarbayev noted that the main criterion for the quality of training at the moment to become competitive graduates in the labor market. It is connected with entry of the Kazakhstan system into world educational space. Relevance of interaction of higher education institutions increases in these conditions with employers, and also a choice of effective model of cooperation, societies corresponding to interests persons.

Keywords: model, integration, cooperation, interaction, higher education institution, employer, modernization, graduates, corporate model, designing of reality, science, production.

УДК 303.425.4 (574)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АНТИЯДРОЛЫҚ "НЕВАДА-СЕМЕЙ" ҚОЗҒАЛЫСЫНЫҢ ЯДРОСЫЗ ӘЛЕМДІК ЖОЛЫНДАҒЫ КӨРСЕТІСІМДІ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Әбішев М.А. – әлеуметтану ғылымдарының докторы, профессор

Антиядролық қозғалыстың 25 жылдық тарихына көз салсақ, "Невада-Семей" қозғалысымен қатар, әлемдік қауымдастықтың да ядролық қарусыздандыру жолындағы атқарған істерінің бірқатар жемістерін көруге болады. Ең бастысы, ядролық сынақ полигондарының ішіндегі Семей полигонының толығымен өз жұмысын тоқтатуы. Ядроға қарсы қозғалыстың ұйымдастырушысы және төрағасы О.Сүлейменов болды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың 1991 жылғы 29 тамыздағы Жарлығымен полигонның мәңгілік жабылуына жәрдемдесті.

Кілт сөздер: ядролық, полигон, қозғалыс, "Невада-Семей", төраға, тоқтату.

1989 жылдың 28 ақпан күні еліміздің тарихында атаулы күн болып енуі, атап айтсақ 1986 жылғы басып жаншылған желтоқсан оқиғасынан кейінгі Қазақстанды дүр сілкіндірген оқиға болды. Осы күні Қазақстанның Жазушылар Одағының алдында ақын Олжас Сүлейменов "Невада-Семей" антиядролық қозғалыс құрылғандығын жариялады.

Қазақстан Республикасының Юстиция министрлігінде ең алғашқы болып мемлекеттік емес ұйым № 0001 номермен мемлекетіміздің маңызды қоғамдық-саяси мәселелерімен айналыса басталғанын ескеретін болсақ, бұған келер жылы 25 жыл толатын "Невада-Семей" антиядролық қозғалыстың құрылу тарихы дәйекті мысал бола алады.

"Невада-Семей" қозғалысы Семей ядролық сынақ аймағында (СЯСА) жаппай сынақ тәжірибелеріне қарсылық тудырды. Антиядролық қозғалысты қолдап қазақстандық 2 млн. адам қол қойды.

Аталған қозғалыс Қазақстан халқы және бүкіл әлемнің қуануына тұрарлықтай бірқатар жеңістерге қол

жеткізді. 1989 жылы бұл қозғалыс нәтижесінде Семей полигонында жоспарланған 18 жарылыстың 11 жарылысын тоқтатты. Ең соңғы 7 жарылыстың ақырғысы 1989 жылдың 19 қазанында жүзеге асырылды.

"Невада-Семей" қозғалысы өзінің басты мақсатында тек қана Семей полигонын жабу емес, Жер шарындағы барлық ядролық полигондардың жабылуын жүзеге асыруды көздеді. 1991 жылдың қаңтарында қозғалыстың бастамасымен Ғаламдық антиядролық альянс (ҒАА) құрылды. Құрылтай конференциясы Нью-Йорктегі Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) залының бірінде өтті. Конференцияға барлық антиядролық, антиәскери және экологиялық қоғамдық ұйымдардың өкілдері қатысты, атап айтсақ - "Гринпис", "Атомдық соғысқа қарсы әлем дәрігерлері", "Парламентарии ғаламдық әрекеттермен бірлесе" және тағы басқалары. "Невада-Семей" қозғалысының бөлімшелері Қазақстанның барлық қалалары мен аудандарында, сонымен қатар Ресей, Қырғызстан, АҚШ, Италия елдерінде ашылды [1].

Антиядролық қозғалыстың 25 жылдық тарихына көз салсақ, "Невада-Семей" қозғалысымен қатар, әлемдік қауымдастықтың даядролық қарусыздандыру жолындағы атқарған істерінің бірқатар жемістерін көруге болады. Ең бастысы, ядролық сынақ полигондарының ішіндегі Семей полигонының толығымен өз жұмысын тоқтатуы. Қалған төрт полигонға маратории жарияланған: Ресейдегі жаңа жерлерге, Муруроа атолында, Лобнор маңында және Невадада.

"Невада-Семей" қозғалысының әлемдік деңгейдегі жеңіске жетуіндегі ерекшелігі, жаңа моделді жүзеге асыруы болды, ол – халықтық және парламенттік дипломатияны бірлесе іске қосу арқылы. Қозғалыстың атқарған істерін саралай отырып, ұлы державалардың қолдарынан келмеген істерді, әлемге көп танымал емес халықтың жүзеге асыруы, ядролық қарусыздандыру жолында алғашқы қадам басып, КСРО-дағы сынақтарды тоқтатуда, әлемдегі антиядролық қозғалыстардың көшбасшысы атануын мақтанышпен айтуға болады.

Халықаралық антиядролық альянстың бағдарламасымен "Невада-Семей" қозғалысы бірлесе жұмыс істеді. 1998 жылы бірқатар мемлекеттер қол қойған ядролық қаруды қолдануға қарсы тыйым салған келісім шарт дүниеге келді, оның астына өз келісімін беріп көптеген елдер қол қойды. Бірақ, Үндістан, Пәкістан, Солтүстік Корея сияқты мемлекеттер әрі қарай ядролық сынақтарын жүзеге асыруда. Оларға қарап басқа өткелді елдер ядролық державаға айналмақ ойлары бар.

"Невада-Семей" қозғалысының басты мақсаты – ядролық қарудың ұлттық қорғаныс мақсатында пайдаланудан алынып тасталуы. Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңісінің және басқа да дүниежүзілік ұйымдар осы мақсатты өз ұстанымдарына айналдырса дұрыс болар еді. Жер бетіндегі қару санын ондаған есе азайтып, ядролық қаруды аймақтық немесе ұлттық қару ретінде қолданбай, тек заңға сүйене отырып ядролық қаруды тәртіпті қадағалайтын ғаламдық реттегіш іспеттес құрал ретінде пайдалану сияқты жолдар қарастырылуы тиіс [2].

Антиядролық қозғалыстың ат салысуымен Ғаламдық Антиядролық Альянстың үш халықаралық Конгресі өткізілді. I конгресс - 1990 жылдың мамыр айында, II конгресс – Алматы қаласында 1993 жылдың тамыз айында өтті.

2000 жылы 20 мамырда Қазақстан Республикасының бас қаласы Астанада III конгресс өтті, нәтижесінде БҰҰ-ның Бас хатшысына бағытталған мәлімдеме қабылданды. Дүниежүзілік антиядролық қозғалыстың атқарған істерінің қорытындысы анықталды. Конгреске "Невада-Семей" қозғалысының белсенділерімен қатар, осы іспеттес Ресей, АҚШ, Италия, Жапония, Израилдің ұйымдары қатысты.

Конгресс қатысушылары Жер бетіндегі бес полигондағы сынақтар тоқтатылғанымен әлі де болса, ядролық қарудың адамзатқа қауіп төндіріп тұрғандығын сөз етіп, ядролық қаруды қолдануды тоқтату туралы келісімшарт қабылданды. Конгресс Біріккен Ұлттар Ұйымына бұл келісімшарттардың әлсіз тұстарымен келісіп қана қоймай, оны бірлесіп жүзеге асыруды міндеттеді. Қазіргі таңда Халықаралық "Невада-Семей" антиядролық қозғалысының ғаламшар тұрғындарының әлемдік қауымдастық пен бірлесе ядролық қауіпке қарсы күресуінде ғаламшар тұрғындарының тағдырына әсер ететіндігі айтылды.

2001 жылы қыркүйек айында "Жалпыға бірдей ядролық қаруларды пайдалануға тыйым салу" Келісіміне байланысты өткізілген конференция уәкілдеріне Халықаралық антиядролық "Невада-Семей" қозғалысы өз ұсыныстарын жариялады. Бұл үндеуде: "Біз, барлық конференция уәкілдеріне жоғарыда айтылған Келісімнің саяси еріктілігі мен маңызы зор екенін атап көрсеткіміз келеді, осы Келісімге кірмеген мемлекеттерді тез арада енуге шақырады. Қазақстан халқы моральды құқық негізінде бұл ұсынысына шақырып қана қоймай, мұны талап ету" қажеттігін айтты.

"Жалпыға бірдей ядролық қаруларды пайдалануға тыйым салу" Келісімінің өзектілігі сонда, антиядролық мемлекет ретінде ядролық қарусыздану бағытында сындарлы жол көрсете алдық, егер де Пәкістан, Үндістан және Солтүстік Корея мемлекеттері ратификациялау мен қол қоюдан бас тартса, Конференция ол мемлекеттерді қол қоюшылар тізімінен алып тастасада, Келісімге кейінірек қосылуға мүмкіндік қалдырады.

Біз, АҚШ, Қытай және Израилден делегация уәкілдеріне жақын арада осы үндеуді ратификациялауға (ратифицировать) шақырамыз, сіздер осылай жасай отырып, өзекті мәселені шешу жолында дұрыс үлгі боласыздар".

Қазіргі кезде әлемде ядролық сынақтар жасалмайды, дегенмен қауіпті қарудан ешкім бас тартқан жоқ. Ядролық соғыс қаупі төніп тұрмаса да, ядролық технологияны ендіру жұмыстары жүргізілуде. Бірақ, Иран мен НАТО, Солтүстік және Оңтүстік Корея арасындағы араздық бейбітшілік пайдасына шешілмей тұр. Осыған орай, ядролық қаруды жергілікті пайдалану қаупі сейілген жоқ. Көптеген мемлекеттер атомдық энергияны бейбіт мақсатта қолдануда, алайда Жапониядағы "Фукусима" атомдық электростанциясындағы зұлмат оқиғадан кейін мұхит әлеміне келтірілген сан жетпес радиоактивті зиянды зардаптың орнын толтыру оңай болмауда. Антиядролық қозғалыс 2010 жылы 10 тамызда Қазақстан Республикасының Парламенті мен Үкіметіне жолдаған үндеуінде Атом электр станциясының жобалануы, орналасуы мен құрылысына байланысты мораторий жариялауын сұрады.

Қазақстан мемлекеті үшін жаппай қырып-жою қаруларынан бас тарту мәселесі өте маңызды. Ядролық сынақтар жүргізу барысында жергілікті халықтың өмірі мен денсаулықтарына және ұлан-ғайыр территорияға экологиялық зардаптарын тигізді. "Невада-Семей" қозғалысы кең көлемде қоғамдық қолдау табуының арқасында, Семей полигонының жабылуына мүмкіндік туды, сонымен қатар осы өңір ерекшелігіне қарай Қазақстанның әлемде ұстанатын саясатында жаңа стратегияны қабылдауына себепші болды. Халық денсаулығы мен психологиялық тұрғыдан қолдау мақсатында мемлекет тарапынан қоршаған орта мен халықты радиация зардабынан арылту жұмыстары жүргізілді.

Қазіргі кездегі ядролық сынақтардан зардап шеккен Семей өңірі мен оның тұрғындарының мәселелеріне оралсақ, күн тәртібінде - қаржыландыру, территорияны рекультивациялау, жергілікті тұрғындар денсаулығын жақсарту проблемалары тұр.

Қазақстандықтар ғаламшарымыздың бес полигонын жабылуына себепші болды, ал әрбір ядролық бомбаны сынақтан өткізу 20-30 млн. АҚШ доллары тұрады. Қаншама қаржыны үнемдеп қалдық десек болады, бұл жерде негізгі мәселе қаржыда емес, миллиондаған адамдардың өмірі мен денсаулығын сақтап қалғанымызда. Осы атқарған ісіміз арқылы қозғалыстың маңыздылығын айқындауымызға болады.

1992 жылы Қазақстанда халықаралық антиядролық қозғалыстың (ХАҚ) бастамасымен "Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы" Заң қабылданды, бірақ осы уақытқа дейін тұрғындардың денсаулығын сауықтыруда медициналық көмек көрсету мәселелері толық шешімін таппай тұр[13].

Заң бойынша ядролық сынақтардан зардап шеккен азаматтарға біркелкі ақшалай көмек беру, оларды әлеуметтік тұрғыдан қамтамасыз ету мәселелері толығымен шешілмеген. Осы күнге дейін сынақтардың адам өмірі мен денсаулығына тигізген зардаптары толық зерттеліп болған жоқ. Сонымен қатар мемлекеттік бюджеттен қанша қаражат бөлініп жатқандығы жайлы мәліметтер толық емес [3].

1993 жылы мемлекетіміздің алғашқы тәуелсіздік пен егемендік алған жылдарында бұрынғы экология және биоресурстар министрлігі Қазақстандағы Семей полигонының тигізген зардаптары мен шығынын есептемек болды, нәтижесінде шығынымыз миллиардтаған долларды құрады. Содан кейін, келтірілген шығындарды есептеген сараптамалық жұмыстар жүргізілмеді.

Қазақстан Республикасының Үкіметі бірқатар гранттарымен қоғамдық ұйымдарды қолдап отырады, қазіргі таңда мемлекетімізде 18 мың мемлекеттік емес ұйымдар жұмыс жасайды, алғашқыларының бірі "Невада-Семей" қозғалысы, дегенмен бірде-бір грант иегері емес.

"Невада-Семей" қозғалысының көшбасшысы Олжас Сүлейменовтың айтуынша, бұл қозғалыс - бренд болып табылады, осы бренд арқылы Қазақстанды бүкіл әлем таниды, ал мемлекет тарапынан қаржылай көмек алмаймыз [4].

Семей полигонына әрдайым көмек қолын созған бірден-бір халықаралық дәрежедегі ұйым БҰҰ болды. БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының 52 және 53 сессияларында резолюция қабылданды, бұл құжат бойынша Семей аймағы санациялық проблемаларына байланысты халықаралық мәртебе алды. Ең алғашқы қаржылай көмекте берілді, ол 43 миллион долларды құрады. 1999 жылы қазан айында Токиода осы бағдарламаға орай донорлық конференция өтті. Дегенмен, осы уақытқа дейін бағдарламаға сай жұмыстар толық жүргізілмеуде.

2006 жылы 26 қыркүйекте АҚШ Конгресі № 905 резолюцияны қабылдады, резолюцияда Қазақстан халқы мен Үкіметін Семей ядролық полигонының жабылуының 15-жылдық мерейтойымен құттықтады, сонымен қатар екі мемлекет Үкіметтері бірлесе жұмыс істейтін топ құрып, ядролық сынақтар шығынын, қоршаған орта мен адамдардың денсаулығына келтірілген зардаптарды айқындайтын болды [13]. Бірақ, көзге көрінетін нәтижелерге қол жетпеді.

2011 жылы Семей ядролық сынақ полигонның жабылуына 20 жыл толуына орай өткізілген "20 лет навстречу миру, свободному от ядерного оружия" атты конференцияның қатысушылары, БҰҰ-ның Бас

хатшысы Пан Ги Мунға жолдаған үндеуінде Астана қаласында өткізілген Халықаралық конференцияда қозғалыс жетекшісі О.Сүлейменов Біріккен Ұлттар Ұйымына Халықаралық Қор құруды ұсынды, сол қор ядролық сынақтардан зардап шеккен Семей аймағына ғана емес, жер бетіндегі барлық сынақ полигондарына көмектесе алар еді – деп жазды. Қордың негізіне сынақтарға жарияланған мораторийден түскен 20 жылдық қаржының барлығын бөлмеседе, бір бөлігін аударса жоспарланған бағдарламаларды жүзеге асыруға және халық денсаулығын сауықтыруға жарар еді. Конференция қатысушылары аталған Қордың жақын арада құрылуын және БҰҰ-ның Бас Ассамблеясы сессиясының күн тәртібіне енгізу керек деп шешім қабылдады.

Қозғалыс халықаралық жұмыстарды атқарумен қатар, басты назарын "Жер мен Адамды қайта жандандыру" бағдарламасын жүзеге асыруға ат салысты, бұл бағдарламаның негізінде ғылыми зерттеулер жүргізіліп, радиацияға шалынған жерлерді реабилитациялау жұмыстары атқарылды. Қозғалыс ішінде "Радиация. Экология. Денсаулық" атты реабилитация мәселелерімен айналысатын комитет құрылды. Қазіргі кезде комитет мүшелері Семей ядролық сынақ полигонында сынақ жүргізілгеніне 40-жыл толуына орай, осы аймақта денсаулығына зиян келген адамдарды сауықтыру мақсатында жоба дайындап жатыр. Сол аймақта туылған, өмір сүрген үшінші, төртінші ұрпақтың әрқайсысының генінде "бомба сынығы" бар десе де болады. Сондықтан да, мемлекет пен азаматтық қоғам, кәсіпқой мамандар мен қоғам бірлесе отырып жұмыс атқармаса, алдыңғы уақытта тапсырмаларды дұрыс қойып маңызды стратегияны қабылдаса, халыққа тиімді заң қабылданар еді [3].

Осы мақалада Семей ядролық сынақ полигонын реабилитациялау мәселелерімен айналысқан бірқатар ғалымдар мен белсенділердің аттарын ерекше атап айтуға болады.

Антиядролық қозғалыстың ардагері - С.Б. Балмуханов, өз зерттеулерінде ғалымдар радиациялық сәулелің адам денсаулығына тигізетін зиянын анықтады. 1998 жылы жапонның Нагасаки қаласында өткен кеште "Дәрігер Нагаи атындағы Бейбітшілік сыйлығымен" марапатталды. "Невада-Семей" қозғалысымен бірлесе жүргізген зерттеулері үшін С.Б. Балмуханов Жапонияның медициналық зерттеулермен айналысатын ғалымдар осы салаға сіңірген еңбектері үшін ерекше ризашылық танытты [5].

Қозғалыстың белсенді мүшесі академик И.Я. Частников өз еңбектерінде ядролық сынақтардың қоршаған орта мен жергілікті халықтың денсаулығына тигізген зардаптарын дәлелдеді. Ғалым алғаш рет радиацияның әсерінен өмірге келетін екінші, үшінші ұрпақтың денсаулығына тигізетін зардабын атап айтты. И.Я. Частников ауада жасалған ядролық сынақтардың салдарынан стратосферадан түсетін радионуклеидтердің санындағы өзгерістердің әсерінен, 1970-жылдың соңы мен 1980-жылдың басында солтүстік жартышарда орналасқан 4 белсенді ядролық сынақ полигондары орналасқан аймақта адамдардың өмір сүру деңгейінің төмендегенін көрсетті [6].

Ядролық қаруларды таратпау және қарусыздандыру істері бойынша жұмыс атқарып, оған үлкен үлес қосқан қозғалыстың солтүстік бөлімшесінің жетекшісі, көрнекті ғалым, Мәскеу Мемлекеттік университетінің профессоры В.Якимец болды. Ол біздің қозғалыстың атынан көптеген халықаралық конференцияларға қатысты [7].

20 жыл ішінде халықаралық антидемократиялық "Невада-Семей" қозғалысы, өз ішіндегі Проблемалық комитет жетекшілігімен жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде судың патогендік құрылымын алмастыру мақсатында судың әртүрлі биогенді түріне байланысты тұтыну жөнінде көптеген жұмыстар атқарылды.

Профессор В.М. Инюшинаның жетекшілігімен АҚ "Кокшетауминводы" өндірісінде бөтелкеде биогенделген ауыз су түрі шығарыла бастады, сонымен қатар Алматы облысында бірнеше су бұрғылары орнатылды. Атап айтсақ, Астана, Алматы, Семей қалаларының медициналық орталықтарының емделушілері биогенді суды пайдаланып отыр. Келтірілген мәліметтерге сүйенсек, 250 мың адам бізмәрте болса да биогенді суды ішіп көрген, алдағы уақытта толық болмаса да бірқатар судың мөлшерін патогенді судан гидроплазманың биогенді құрылымына алмастырсак дұрыс болар еді [8].

"Радиация. Экология. Денсаулық" комитетінің жетекшісі академик А.Б. Бигалиевтің бастамасымен экологиялық генетикада жаңа бағыт пайда болды. Бұл бағыттың маңыздысы - генетикалық процестер және экологиялық қатынастардың араласуы, радиоактивті және химиялық факторлардың әсерінен қоршаған ортаның ластануы, адам дамуының мутацияға ұшырауына әкеліп, бұл процестің тұқым қуалаушылыққа әсер ету қауіпі бар екендігін дәлелдеді.

Қозғалыс ғалымдары мен мамандары бұрынғы ядролық сынақ полигонын ауыл шаруашылығына қайтарып беруге қарсылық тудырды. Ұлттық ядролық орталықтың ғалымдары Семей полигоны жерінің 90 пайызын шаруашылыққа қайтарып беру туралы мәселені көлденеңінен қояда. Белсенділердің пайымдауынша, территорияны рекультивациядан өткізу керек немесе плутонидан тазалағаннан кейін ғана іске асыруға болады дейді [9].

Қазақстан Республикасының құрметті экологы, қозғалыстың Қарағанды филиалының басшысы, көптеген жылдар бойы Семей ядролық сынақ аймағының экологиясын зерттеген ғалым М.Х. Хамиев. Ол

1974 жылы БҰҰ-ның радиациялық ғылыми комитетінің концепциясында иондалған саулеленудің тірі жасушаға әсері, қайтадан сау жасуша қалпына келмейтін процесс деп түсіндірді. Ең төмен радиация мөлшерінің өзі тірі жасушаның сыртқы қабатын биологиялық бүлінуге әкеледі. Жер бетіндегі плутоний қалдықтары мыңдаған жылдар өтсе де өз күшін жоймайды, сондықтан да сынақ жүргізілген жерлерді ауылшаруашылығына мүлдем пайдалануға болмайды.

Антитядролық қозғалыстың ардагері, профессор М.Жангенованың медициналық тәжірибесіне сүйенетін болсақ, клиникалық-лабораториялық зерттеулері бойынша ластанған қоршаған ортаның әсері анемиялық синдромға әкеледі. Соңғы он жылдағы ғалымның жинаған мәліметтерінде, Семей қаласында тұратын балалардың темір тапшылығынан пайда болатын анемия ауруы 2,5 есеге артқан. М.Жангенова әріптестерімен бірлесе отырып Қазақстанның экологиясы адам өмір сүруіне қолайсыз аймақтарының тұрғындарына арналған арнайы карта-анкета дайындалды.

Қазіргі таңда О.Сүлейменов бастаған ұжым "Таза ел" атты бағдарламаны дайындау үстінде. Бұл бағдарламаның басты мақсаты - таза су, таза ауа және жер бетін өндіріс қалдықтарынан тазалау. "Таза ел" түсінігін тек таза су мен таза ауа ғана емес, сонымен қатар "таза" қол, жақсы ой, таза ар деп түсіну керек. Ұлт денсаулығына адамгершілік құндылықтар арқылы ғана қол жеткізу мүмкін. Бұл жоба "Невада-Семей" қозғалысының атынан жарияланады. Жобаға "Радиация. Экология. Денсаулық" Проблемалық комитеті, сонымен қатар Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары мен ғылыми-зерттеу институттарының ғалымдары қатысады [6].

Павлодар қаласында 15 жылдан бері "Самал" сауықтыру орталығы жұмыс жасайды, орталық атауы лейкоз дертінен қайтыс болған кішкентай қыздың құрметіне қойылған. Орталықты қозғалыстың белсендісі З. Багненко басқарады, бұл жерде мүгедек балар сауықтырудан өтеді.

Жыл сайын Италия мен Түркияға қозғалыс белсенділері сынақ аймағына жататын аудандардың балаларын демалып, емделуге жіберіп тұрады. Бұл шараға Италияның Албанелла қаласындағы қозғалыстың филиалы үлкен көмек көрсетеді. Ядролық сынақтардан зардап шеккен бірнеше балаларға Швейцария, Италия, Германия емханаларында тегін ото жасалған.

Халықаралық антитядролық қозғалыс қызметінің бүкіл әлемге таралуына және Семей аймағындағы ядролық сынақтардың құрбандары жайлы шындықты жариялау үшін атақты фотожурналист Ю.И. Куйдин көптеген жұмыстар атқарған. Ол дайындаған "Қазақстандағы ядролық қасірет" фотоальбомының әлем көлемінде теңдесі жоқ. Бұл жұмыстың артықшылығы ол өзінің жоғары кәсіби дайындалған көркем-публицистикалық сапасымен, аянышты мазмұнымен, ядролық полигонның қылмыстық оқиғаларын жылнамалық жолмен орналастырылуымен ерекшеленеді. Фотоальбомның дайындалуы мен таратылуы қозғалыстың аса маңызды гуманистік іс-шарасының бірі. Антитядролық тақырыпта өткізілген авторлық фотокөрмелер Қазақстанда, Ресейде, АҚШ-та, Жапонияда, Италияда, Израилде өтті [10].

Қозғалыстың атқарған істерінің ауқымынақарай ең беделді және нәтижелі халықаралық қауымдастық мойындаған қозғалыс болды. ЮНЕСКО-ның шығарған шешімі бойынша қозғалыстың адамзат үшін атқарған игі ісі "Әлем жады" атты дүниежүзілік регистрге енгізілді.

ЮНЕСКО-ның Бас директоры Кончио Мацуура өз жолдауында былай деп жазады: "Мен сіздерді Халықаралық антитядролық қозғалыстың құрылғанына 20-жыл толуымен құттықтағанымға өте қуаныштымын, осы қозғалыстың арқасында Семей аймағындағы ядролық сынақтардың тоқтатылды.

"Невада-Семей" қозғалысын зерттеу негізінде жинақталған тарихи құжаттар әлемдік дәрежеде маңыздылығы жоғары құндылықтарды зерттеуге шақырады. Осы себепті 2005 жылы ЮНЕСКО "Невада-Семей" антитядролық қозғалысы жинаған аудио-видео түріндегі құжаттарын "Әлем жады" регистрына енгізуді ұйғарды. Полигонды жабудағы жетістікке иллюстративті құжаттардың нақтылығы келешек ұрпақ үшін маңыздылығының жоғары болуы, келешекте ядролық сынақтарды болдырмау адамзат үшін глобалды маңызды болып табылатындықтан оларды келешек ұрпаққа сабақ ретінде сақтау қажет.

Қазақстан Республикасының президенті Н.Ә. Назарбаев "Невада-Семей" қозғалысы туралы өз ойын: "Бұл қозғалыс осы тақырыпта ғалымдарды, жазушыларды, қызметкерлерді, жұмысшыларды және көптеген әртүрлі жастағы азаматтарды біріктірді, бұл семей ядролық полигонын жабуда онымен күресуге және басқа да әлемдегі полигондарды тоқтатуға үлкен үлесін қосты. О. Сүлейменовтың антитядролық қозғалыстағы жеке сіңірген еңбегі жоғары" [11].

Әлемді ядролық қарусыз құру жолындағы қозғалысты "Атом" жобасы да құптайды. Бұл қозғалысқа қатысушы К.Куюков "Атом" жобасының елшісі болып табылады [12].

Н.Ә. Назарбаев Астана қаласында өткен "От запрета ядерных испытаний к миру свободному от ядерных испытаний" атты Халықаралық конференцияда: "Мен бұл конференцияға қатысушыларды және әлемдегі өз еркімен барлық адамдарды "Атом" жобасын қолдауға және "Әлемді ядролық қарусыз құруға" шақырамын. Бұл біздің келешектегі маңызды мақсаттарымыздың бірі. Қазақстанның бұл мәселе төңірегінде өзіндік тәжірибесі бар, сондықтан "Невада-Семей" қозғалысы әлемге өзіндік ықпалдық ете алады.

1980 жылдардың соңында қозғалыстың белсенділері әлемдегі екі ірі ядролық сынақ полигондарына моратория жариялауға қол жеткізді. Мұның нәтижесінде бүгінгі таңда ядролық державалар атом жарылыстарымен әлем тыныштығын бұза алмайды" - деп айтты.

Халықаралық антиядролық "Невада-Семей" қозғалысы өзінің 20-жылдық қарсаңында "Әлем Толқыны" атты глобальды акция өткізді. Ол тек Қазақстанда ғана емес, Ресей, АҚШ, Жапон, Германия, Түркия, Қырғызстан елдерінде өз жалғасын тапты.

Қозғалыс Қазақстан Республикасының Білім және Ғылым министрлігіне осы акция негізінде 2009 жылдың 28 ақпан күнін "Әлем сабақтары" ұйымын барлық білім беру мекемелерінде бір уақытта құру күні етіп алуды ұсынды. "Әлем Толқыны" акциясын ашу құрметі Алматы қаласындағы №7 кәсіптік лицейден басталды.

Қозғалыстың жаңа даму сатысындағы ең басты мақсаты тек Қазақстан жастарын ғана емес, сонымен қатар барлық әлем жастарын бейбітшілік үшін, бақытты өмір үшін, зорлық-зомбылықсыз қауіпсіз өмір жолында күресуге шақыру болып табылады.

"XXI - ядросыз ғасыр" атты халықаралық конференцияда О.Сүлейменов "Қазақстан жастары – ядролық қаруға қарсы!" үндеуге қол жинауға бастама тастады. Ядролық қауіпті тоқтату қазақстандықтардың жас ұрпақтарына эстафета түрінде беріліп отыруы тиіс. Республиканың барлық жастарының атынан жоғарғы класс оқушылары, техникум және техникалық училищелердің студенттерінің қолдары жиналды. Қол қойылған парақтар электронды форматта Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясының мекен-жайына жіберіледі. Бұл акцияны әрі қарай Ресей, Еуропа мемлекеттері, Азия және басқа әлем бірлестіктерінің мүшелерінің жалғастыруымен ұштастырылмақ. Қазақстан тағы да 20 жыл бұрынғыдай "Әлем жастары - ядролық қаруға қарсы!" деген бастаманың бастаушысы ретінде бола алады. Біздің ізбасарларымыз, жас ұрпақ біздің бастан кешкен қайғы-қасіретті біліп, одан келешекте сабақ алулары тиіс. Сол себепті біздің ұрпақтарымыз жауапты болу жолында патриотты, азаматтығы жоғары, әділетті және әлем тағдырына жауапкершіліктері жоғары болу керек [13].

Қорыта келе О.Сүлейменовтың сөзімен айтқанда: "Біз қозғалыстың мерейтойына дайындық үстіндеміз. "Невада-Семей" қозғалысының әлем деңгейінде көтеріліп, қаралғандығын еске түсірсек, қозғалыс белсенділері кез келген мемлекетте конференцияда, симпозиумдарда, съездерде жасаған баяндамаларының маңыздылығымен ерекшеленді. Біз даңқтың жоғары сатысында болдық, біздің белсенділер биография мен кәсіби өсудің жаңа жолдарын жасады... Біз сияқтылар жоқ. Біз елімізде және әлем бойынша бірінші болдық. Мемлекет мұны ұмытпауы тиіс..." [4].

1. Абишев М.А. Социологические оценки деятельности международного ядерного движения «Невада – Семипалатинск». – Алматы: КазГосЖенПИ, 2002 – 221 с.

2. Габдуллин Б., Исабаева С. Олжас Сүлейменов об антиядерном движении, литературе, демократии и национальной идее. «CentralAsiaМонитор». № 36. 07.09.12

3. Жотабаев И.Р. Долгое эхо ядерных испытаний. – Алматы: «Самара – Принт», 2011. – 248 с.

4. Сүлейменов О.О. Мы были первыми. «Казахстанская правда» 28.02.2013

5. Шафир С. «От полигонов смерти – к просторам жизни». Тель-Авив, 2000. – С.30

6. Частников И.Я. «Эхо ядерных взрывов». Изд. 2-е, доп. – Алматы, 1998. – 172 с.

7. Якимец В.Н. Ядерное нераспространение и разоружение. Сб. материалов научно-практической конференции «Роль и значение международного антиядерного движения «Невада-Семипалатинск» в истории становления и развития гражданского общества в Казахстане и на международном уровне». – Алматы. – 2008. – С.13

8. Инюшин В.М. Гидроплазма для улучшения биологической ценности питьевой воды. Сб. материалов научно-практической конференции. Сб. материалов научно-практической конференции «Роль и значение международного антиядерного движения «Невада-Семипалатинск» в истории становления и развития гражданского общества в Казахстане и на международном уровне». – Алматы, 2008. – С.118. Бигалиев А.Б. Утверждение лидерства. – «Казахстанская правда». 21.08.12.

9. Бигалиев А.Б. Генетические последствия влияния многолетних ядерных испытаний на Семипалатинском испытательном ядерном полигоне на организм человека и окружающую среду.: Материалы первой Алматинской научно-практической конференции. – Алматы, 1996. – 28 июня. – Алматы: ТОО «VALEXcompany», 1997. – С.12.

10. Куйдин Ю.И. Ядерная трагедия Казахстана. Общественный антиядерный экологический фонд. Феникс». – Алматы, 1997. – 256 с.

11. Назарбаев Н.А. Эпицентр мира. – Астана: Елорда, 2001. – С.137-141

12. Назарбаев Н.А. От отказа до запрета. «Неделя. Литер». № 162. 30.08.12

13. Прус Л.Н. Эстафета мира – молодым! Сб.научно-практической конференции «Безъядерный век!». – Алматы, 2001. – С. 136.

25 лет назад родилось международное антиядерное движение «Невада-Семипалатинск». Главной своей целью движения считало закрытие не только Семипалатинского, но и всех других ядерных полигонов на земле. Организаторам и лидерам антиядерного движения стал Олжас Сүлейменов.

Одним из реальных достижений движения является то, что Указом Президента Казахстана Н.Назарбаевым был закрыт Семипалатинский полигон навсегда. Примеру казахстанских антиядерщиков последовали миротворцы за рубежом: сначала замолчал полигон в России – Новая Земля, затем американский – Невада, потом французский Морурюа. Последним прекратил атомные испытания ядерный полигон Лобнор в Китае.

Ключевые слова: ядерный, полигон, движение, «Невада-Семипалатинск», лидер, достижение, Невада, Лобнор, Морурюа.

28 of February, 1989 is a birthdate of the antinuclear movement “Nevada-Semipalatinsk”. By founding this movement Kazakstani fighters for the nuclear free world gave the help of friendship to their confederates in Nevada. The main objective of the movement was to shut down testing areas not only in Semipalatinsk, but also in all other regions of the world. OlzhasSuleimenov became a founder and the Chairman of the Movement. One of the tangible achievements of the International Antinuclear movement “Nevada-Semipalatinsk” is that over a very short period of time the movement, supported by the people, helped to decrease a number of nuclear tests in the Semipalatinsk testing area and then contributed to shutting it down for good by NursultanNazarbaev, President of the Republic of Kazakstani, who signed Presidential Decree on August 29, 1991.

Key word: nuclear, movement, “Nevada-Semipalatinsk”, destiny, Nevada.

УДК 316.752.4

САНДЫҚ РЕВОЛЮЦИЯ ЖӘНЕ ЖАСТАРДЫҢ ЕҢБЕК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ: ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Садырова М.С. – социология ғылымдарының докторы,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры,

Алтынбеков А.Б. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты

Мақалада жаңа технологиялардың адамдардың еңбегін алмастыру үдерісі зерттеледі. Жаңа технологиялардың адам еңбегін алмастырудағы басым тұстары, адамдардың еңбек сапасының артуы немесе әлсіреуіне автоматтандырылған технологиялардың әсері, әлемнің еңбек нарығында жыл санап адамдардан гөрі автоматтарға сұраныс артуының себептері талқыға салынады. Зерттеу барысында авторлар автоматтандырылған жүйелердің мүмкіншіліктеріне жете тоқталады. Компьютеризация мен автоматизацияның дамуы арқылы экономиканың, жеке салалардың дамуына алып келетін басымдықтарды атап көрсетеді. Сандық революция адам еңбегінің формасы, мазмұны мен құрылымын өзгертетінін ескере отырып, қазіргі уақыттан бастап жастардың еңбек құндылықтарын, ұстанымдарын, сенімдері мен стереотиптерін тұрақты зерттеу мен қалыптастыру қажеттігін атап көрсетеді. Осы мақсатта авторлар тарапынан Алматы қаласының жастары арасында жүргізілген социологиялық зерттеу нәтижелері, оларға жасалған сараптамалары ұсынылады. Жастар үшін еңбек жолында маңызды болып табылатын құндылықтарға талдау жасалады. «Жақсы өмір көп еңбек нәтижесінде келмейді, ол сәттілік пен таныс-тамырға байланысты», «Жұмыс адам өмірін оңтайландырады, жеңілдетеді және мүмкіндігінше комфортты жағдай туындатады», «Адамның қабілетін ашатын жұмысқа қарағанда жайлы жұмыс орны жақсы» деген сынды тұжырымдарға қатысты жастардың көзқарасы қарастырылады. Бүгінгі дағдарыс пен әлемдегі тұрақсыздық жағдайында жұмыс табумен қатар, жұмыс орнын сақтап қалу да өте маңызды мәселелердің санатына жататындығына ғылыми негіздер арқылы көз жеткізілген. Мақала әлеуметтік ғылымдар саласында еңбек қатынастарын зерттейтін ғалымдар мен жалпы оқырманға арналған.

Кілт сөздер: Жастар, еңбек құндылығы, компьютеризация, автоматизация, сандық революция, робототехника, еңбек өнімділігі, жұмыстың комфорттығы

XXI ғасыр адамның еңбек ету стиліне, жүйесіне күрделі өзгерістер алып келгендігін соңғы жылдардағы технологиялық дамудан байқауға болады. 2014 жылдың қазан айында «The Economist» журналы «Үшінші Ұлы Толқын» (The Third Great Wave) [1] атты мақала жариялады. Мақала әлемнің үздік университеттерінің экономист ғалымдарының еңбегіне негізделіп жазылған. Мақалада үшінші өнеркәсіптік революция немесе сандық революция жан-жақты талданған. Мақала өзінің жаңашылдығымен және еңбекке қатысты, қоғамның даму бағытына ықпал етуші мәселелер төңірегінде сараптама жасайды.

Мақалада ерекше ескерілетін мәселелер бар. Әлемде технологиялық өзгерістер XX ғасырда кең етек жая бастады. XXI ғасырдағы қоғамдық даму адамның еңбегіне негізделген технологияларға емес, жоғары дамыған робототехника мен «жасанды ақылға» ие компьютерлерге негізделіп бастады. Қазіргі ең маңызды мәселе – компьютеризация үдерісі. Erik Brynjolfsson мен Andrew McAfee 2012 жылы жарияланған «Race Against the Machine» атты еңбегінде 1988 жылдан 2003 жылға дейін компьютерлердің тиімділігі 43 000 000-ға артқанын жазады. Адамдар «жасанды ақылды» бағындырудың негізгі сатысынан өтіп, бүгінгі күндері алгоритмді құрып есептеу мүмкіншілігі артқанын атайды [2]. Компьютеризация адам өмірінің барлық саласына енді. Бұлардың барлығы адамдардың өмір сүру стандартын жоғарылатқанымен,

адамдардың жаңа талаптарға икемделуі ұзақ әрі күрделі жүріп жатыр. Әлемде компьютеризацияның ауқымдылығын бүгінгі күндері жұмыстардың басым бөлігінің компьютердің қатысуынсыз іске аспайтынынан байқауға болады. Екінші маңызды мәселелердің бірі – автоматизацияның дамуы. Оксфорд университетінің ғалымдары Карл Бенедикт пен Майкл Осборн жақын жылдары 700 жуық түрлі мамандықтар компьютеризация мен автоматизацияның ықпалына түсетінін жазады. АҚШ-та алдағы 10-20 жылда (2035 жылға дейін) барлық жұмысшылардың 47%-ның орнын робототехника ауыстыруы мүмкін. Яғни, адамдарды автоматтар ауыстырады. Адамдар өздерінің жұмысын сақтау әрі күшейту үшін кәсіби дағдыларды үнемі күшейтулеріне тура келеді. Демек, адамдардың өздерінің жұмыс орнын жоғалтпау үшін автоматтармен бәсекелесуі тиіс. Адамның жай ғана жұмысқа келіп-кетуі жұмыс берушіге тиімсіз шығынға айналады. Сол үшін адамдар өзін-өзі дамытуға, еңбек құндылықтарын сапалы деңгейге көтеруге мұқтаж болады. Редакция сарапшылары капитализмде туындап отырған жаңа тренді атайды. Мәселен, осы уақытқа дейін өндірілген өнім капиталист пен жалдамалы жұмысшылар арасында және жоғары квалификациялы және төмен квалификациялы мамандар арасында бөлінетін. Жаңа талаптар бірінші кезекке жоғары сапалы мамандардың маңыздылығын арттырып отыр. Себебі, белгілі бір компанияның жаңашылдығы, даму стратегиясы, табысы мен мәртебесі ол компанияда істейтін жоғары квалификациялы мамандарға байланысты. Ауылшаруашылығына қатысты мамандардың көбіне сұраныс азаятындығы талданады. Бірінші себеп, урбанизацияның дамуы болса, екінші себеп, адам еңбегін ауыстыратын технологиялардың дамуымен байланысты. Сандық революция «ақ жағалы» мамандар үшін үлкен бәсеке қалыптастырады. Квалификациясы төмен мамандарға (көк жағалы мамандарға) сұраныс азаяды және олардың орнын технологиялар басады. Әлемде жаһандану үдерісінің жүруіне байланысты дамушы экономикалардың көпшілігі әлемдік экономикаға интеграциялану үдерісі жүруде. Нәтижесінде дамыған мемлекеттерде жергілікті және келімсек еңбек күшінің бәсекелестігі пайда болуда. Осы бәсекелестік жалақының өсуінің баяулауына және өнімділік өсімінен салыстырмалы түрде артта қалуына алып келуде. Ал квалификациясы төмен адамдарға жалпы табыстың аз бөлігі тиюде. Дегенмен, өте төмен квалификациялы кадрларға автоматизация ықпалы төмен болады. Мақалада сандық революцияға икемделудің ең тиімді жолы білімге инвестиция құю және қолдағы бар мамандарды қайта даярлау деп қарастырады [1].

Дамудың аталған трендтері біздің де еңбек нарығымызға қатысы бар. Мәселе түсінікті болу үшін тәжірибелік мысалдармен түсіндірейік. Сандық революцияның медицина мен білім саласына ықпалы зор болады. Мәселен, квалификациялы мамандардың табысы жоғарыласа, квалификациясы төмен мамандардың табысы төмендейді. Қазіргі уақытта дәрігерлер мобильді технологиялар арқылы шетелдік дәрігерлерден консультация алуға, емделушілерге кеңесуге, телемост арқылы операцияларға қатысуға мүмкіндігі бар. Демек, жақын уақытта квалификациялы дәрігерге қаралу үшін дамыған мемлекеттерге барып емделудің керегі қалмайды немесе емделу, қаралу процедурасы жеңілдейді. Ал білім саласында «e-learning» технологиялары арқылы білім алу үдерісі күшейеді. Қазіргі уақытта көптеген мектеп оқытушылары, студенттер мен білім іздеушілер үшін онлайн курстар бар. Мәселен, тіл үйренушілер үшін «italki» [3], «51talk» [4], «eTutor School» [5] секілді әлемде кең етек жайған компаниялардың онлайн курстары бар. Аталған курстар дәстүрлі курспен бірдей баға ұсына отырып әлемнің кез-келген жерінен онлайн (мәселен, скайп арқылы) сабақтар алуына мүмкіндік береді. Егер бұл және өзге тенденцияларды уақытында сараптап қызметтің, дамудың жаңа жолын тандамаса бұл өз кезегінде еліміздегі тіл курстары үшін үлкен бәсекелес бола отырып, көптеген компаниялардың дамуынан гөрі құлдырауына алып келетін жол. Сондықтан, білім мекемелеріне бәсеке болатын және адамға ыңғайлы онлайн курстар дәстүрлі білім саласы мамандарының қызмет көрсетуді трансформациялауларына және бәсекеге қабілеттіліктерін дамытуға мұқтаж болады. Бұл үрдіс білім саласының барлық саласына қатысы бар. Мәселен, соңғы жылдары әлемдегі көптеген университеттер қашықтықтан білім алуға мүмкіндік беруде. Әлемнің кез келген жерінен әлемдегі үздік университеттердің түрлі курстарының онлайн тыңдаушысы болуға болады. Көптеген университеттер бакалавриат пен магистратураны қашықтықтан оқуға мүмкіндік беруде. Демек, технологиялық даму білім кеңістігіндегі бәсекенің күшеюіне алып келетіні ақиқат. Бұл тенденция педагогикалық және ғылыми кадрлардың қысқаруына алып келу ықтималдығы жоғары. Аталған мысалдар білім мен медицина салалары үшін үлкен бәсекелестік тудырады және еліміздің мамандарының өзін-өзі дамытуға, бәсекеге қабілетті болуға итермелейді. Бір жағынан, бұл тенденция білім мен медицина салаларында позитивті ықпал етсе, екінші жағынан, компьютеризация мен автоматизацияға дұрыс икемделмеу қоғамдағы жұмыссыздық пен әлеуметтік ауыртпашылықтардың пайда болуына жол ашады. Қазіргі уақытта Өзбекстан, Қырғыз Республикасы, Қытай, Ресей мен Тәжікстанның еңбек миграциясының потенциалы жоғары. Сондықтан, алдағы уақытта мемлекетте еңбек бәсекелестігі тек мемлекетшілік емес, сонымен қатар, аймақтық деңгейге шығады. Бұл өз кезегінде отандық еңбек нарығына ауыртпашылықтың артуына жағдай жасайды. Ал, өте төмен квалификациялы мамандардың, физикалық

еңбек иелерінің еңбегіне сандық революция кедергі келтіре қоймайды. Мәселен, тазалықшылар, еңбек күшімен байланысты жұмыс істеушілер мен құрылысшыларға сұраныс төмендемейді. Яғни, роботтар стандартты емес жұмыстарды ауыстыра алмайды. Бірақ, жоғарыда атағанымыздай стандартты жұмыстар автоматтандырылады. Мысалы үшін, бухгалтерлер, банк қызметкерлері, есепшілер, әкімшілік қызметкерлер технологиялармен ығыстырылып төмен квалификациялы мамандардың қатарына немесе өзін-өзі дамыту арқылы «супер» жоғары квалификациялы мамандар қатарына қосылады. Себебі, технологияларды меңгерген универсалды мамандар жоғарыда аталған адамдардың жұмысын істейтін болады. Мәселен, қазіргі уақытта әлеуметтанушылар белгілі бір ақпаратты зерттеу үшін бірнеше адамның көмегін қажетсінбейді, олардың орнын басатын, ауыстыра алатын SPSS, NVivo, Wobot және де басқа да компьютерлік бағдарламалар бар. Біздің ойымызша, технологиялық даму үдерісі өте жылдам болатыны ақиқат. Мәселен, соңғы жылдары көптеген әлемдік әуежайларда билетті тіркеу, беру, жүкті қабылдау қызметкерлері бірнеше есеге қысқартылған, ал орнына адамның жеке өзі тіркеле алатын автоматтар қойылған. Демек, ол әуежайларда қызметкерлердің саны азайды деуге болады. Соңғы шығып жатқан транспорттарда жүргізушінің қажеттілігі азайды. Себебі, метро, поезд секілді транспорт түрлері автоматпен басқарылады. АҚШ-тың көптеген маркеттерінде, май құю бекеттерінде адамның тауарды өзі алып, өзі кассадан бағасын шығарып, ақшасын төлеу мүмкіншілігі дамып жатыр. Яғни, бұл жағдайды «робошоп» немесе «селф-сервис» қызметі деп атауға болады. Онлайн сатып алулардың артуы (Amazon, Angry Birds, Uber, eBay, Alibaba және отандық онлайн дүкендер) дәстүрлі сатушылар мен жұмыскерлердің жұмысын қысқартуға алып келу ықтималдылығы жоғары. Бірнеше жыл бұрын адамдар тек фотографтарға суретке түсетін, қазір бұл «фоторобот» арқылы жасалады. Суретінді 20 минут емес, 5 минут күтесің. Бір автоматтың (робототехниканың) бірнеше адамның орнын ауыстыра алатындығын ескерсек, олай болса көптеген өнеркәсіптік салаларда инновациялық қадамдарға бару бірінші ретті мақсатқа айналуы ықтимал. Бұл жағдай жұмысшылар арасында бәсеке арттырып, жұмысқа, жұмыс өнімділігіне талапты күшейтеді.

«Қазпошта» АҚ президенті Бағдат Мусин өзінің «Kapital.kz» порталына берген сұхбатында қазақстандық пошта жүйесін модернизациялау мен автоматтандыру мәселелері төңірегінде ой өрбітеді. Мәселен, Голландияда 10 адам технологиялардың көмегімен өте көп хаттарды, түрлі жерлерге жіберілген заттарды басқарады. 10 адамның өте көп жұмысты игере алуы жұмыс жүйесінің автоматизациясымен байланысты. Бағдат Мусин 1 машина 7 адамды ауыстыра алатынын айтады [6]. Демек, алдағы уақытта «Қазпоштада» істейтін 20 000 жұмысшының басым бөлігі жұмыссыз, қалған жұмысшылар арасында өз орнын сақтау үшін үлкен бәсекенің болатынын көрсетеді. Ал Ресейдің «Pravda.ru» сайтының редакциясы автоматизация (робототехниканы тарату) үдерісіне қатысты бірнеше мәселені келтіреді. Американдық Vanguard Plastics Corp., компаниясының аналитиктері эксперимент үшін Baxter атты робот-жұмысшыларды өздерінің цехтарына енгізеді. Бір жыл ішінде робот-жұмысшы мен адам бір станокта жұмыс істейді. Нәтижесінде 250 000\$ Baxter робот-жұмысшы ортақ жалақысы 50 000\$ құрайтын екі адамның орнын ауыстыруға мүмкіндігі жеткен [7]. Демек, бір робот орта есеппен 2,5 жылда өзінің бағасын ақтайды. Робот өзін-өзі ақтағаннан кейін компания иелеріне тек табыс алып келеді. Жұмысшылар секілді жалақы, демалыс пен үзіліс сұрамайды.

XXI ғасырдағы компьютеризация мен автоматизацияның дамуы экономикаға, қоғамның дамуына бірнеше себепке байланысты өте пайдалы. Сондықтан, бұл тенденцияның даму прогресі адам еңбегімен байланысты мынандай басымдықтарға алып келеді:

1. Жұмысшылар еңбегінің жақсаруы, комфортты жағдайдың қалыптасуы.
2. Тауар мен өнім сапасының артуы.
3. Өндірістік шығындардың азаюы, өндіріс көлемінің артуы.
4. Өндірістің технологиялық икемділігінің артуы.
5. Өндіріс зонасын қолдану аясын үнемдеу.
6. Техника қауіпсіздігінің күшеюі мен еңбекті қорғаудың жеңілдеуі.
7. Жұмыс берушілердің жұмысшылар алдындағы әлеуметтік жауапкершілігінің төмендеуі және жұмысшылардың жұмыс берушілерге қоятын талаптарының азаюы.
8. Кадрлар арасындағы «ақыл ойдың сытылуының» (brain drain) төмендеуі.

Жоғарыда компьютеризация мен автоматизацияның (робототехниканың таралуын) артуын бірнеше мысалмен көрсетуге тырыстық. Аталған тенденцияның дамуы, қолдау табуы заңды, ал бүгінгі күні қоғамның ең басты мәселесі әлемдегі өзгерістерге тез икемделу болып табылады. Сандық революция адам еңбегінің формасы, мазмұны мен құрылымын өзгертетінін ескерсек, онда қазіргі уақыттан бастап жастардың еңбек құндылықтарын (қазіргі және болашақ еңбек ресурстары), ұстанымдары мен сенімдерін, стереотиптерін тұрақты зерттеп отыру күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің қатарына кіреді.

Соңғы бірнеше жылда адам еңбегін сапалы деңгейге шығаруға байланысты бірнеше мақаламыз

жарияланды. Аталған мақалада да жастардың еңбек құндылықтарына байланысты социологиялық зерттеу нәтижелері ұсынылып талданады. Мақала автордың 2014 жылдың 27 қаңтары мен 10 сәуірі аралығында Алматы қаласының 7 ауданында жүргізілген социологиялық зерттеу нәтижелеріне негізделеді. Мақаланың мақсаты сандық зерттеу әдістері арқылы жастардың еңбек құндылықтары бағдарларының мазмұнын айқындау, артықшылықтары мен кемшіліктерін табу, мүмкіншіліктер мен қауіптерін талдау. Жастардың еңбек құндылықтарын қалыптастыратын факторларды анықтау. Зерттеу объектісі – 16 жастан 29 жасқа дейінгі жастар. Жалпы жиынтық – 424853 жас [8]. Ерлердің саны – 195174 (46%). Әйелдердің саны – 229679 (54%). Іріктеу көлемі – 500 респондент. Ер респонденттер саны – 230. Әйел респонденттер саны – 270. Зерттеу мақсатына жету үшін зерттеудің сандық әдісі қолданылды. Сандық зерттеудің деректерін жинау әдісі: жеке стандартталған сұхбат. Іріктеу көрсетілген жастық категорияда Алматы қаласының 7 ауданының жастарын репрезентациялайды. Зерттеу мәліметтері SPSS 17.0. компьютерлік бағдарламасы арқылы талданды.

Далалық жұмыс бойынша жалпы ақпарат. Далалық жұмыстарды жүргізу кезінде сұхбат алуға 1123 әрекет жасалынды. Олардың ішінде жүргізілген сұхбат – 520. 500 анкета өңделуге жіберілді. Қазақстанда респонденттерге қол жетімділік 40% құрайды.

Бірінші сұрақты респонденттерге қою арқылы жастардың еңбек өміріндегі маңызды құндылықтардың ретін білуге тырыстық. «Мен үшін жұмыста ең маңызды мыналар?» атты сұраққа алынған жауаптардың нәтижелері 1-кестеде берілген.

1-кесте. Жұмыстың маңыздылығы

Мен үшін жұмыста ең маңызды мыналар? N=500	Жауаптар	
	№	Процент
Жоғары жалақы;	237	16,1%
Дербес дамуға перспективаның, кәсіби және мансаптық өсуге мүмкіншіліктің болуы;	225	15,3%
Жақсы еңбек жағдайы: үйге жақындық, еңбек жағдайының комфорттығы, жұмыс уақытының тиімді графигі;	215	14,6%
Жұмысбастылықтың тұрақтылығы мен кепілділігі, әлеуметтік жауапкершілік пен болашаққа деген сенімділік;	212	14,4%
Істейтін жұмыстың қызықты, маңызды, мазмұнды және саналы болуы;	179	12,2%
Жақсы, сәтті, атақты компанияда жұмыс істеп, әріптестермен және басшылықпен жақсы қатынаста болу;	164	11,2%
Басшылық пен әріптестер тарапынан жетістіктер мен сәттіліктердің мойындалуы;	100	6,8%
Орындаушы адамның жұмыстағы тапсырмаларды шешудің әдістерін реттеуге, тапсырманы жоспарлаудың уақытын белгілеуге мүмкіншілігі болуы;	76	5,2%
Жұмыс берушілер тарапынан әлеуметтік көмектер мен төлемдер жүйесінің қарастырылуы.	60	4,1%
Барлығы	1468	100,0%

Кестеде респонденттер үшін жұмыста маңызды болып табылатын құндылықтар көрсетілген. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес «жоғары жалақы» құндылығы респонденттер үшін ең маңызды құндылық. Маңызды құндылықтардың екінші сатысы «дербес дамуға перспективаның, кәсіби және мансаптық өсуге мүмкіншіліктің болуы» құндылығы шықты. Негізгі құндылықтардың үшінші сатысына «жақсы еңбек жағдайы: үйге жақындық, еңбек жағдайының комфорттығы, жұмыс уақытының тиімді графигі» құндылығы шықты. Аталған «топ» үш құндылықтың негізгі сатыға кіруінің бірнеше себебі бар деп есептейміз. «Жоғары жалақы» көптеген жастар үшін материалдық қиыншылықтарды шешудің негізгі әрі жалғыз жолы. Жастар арасында кәсіпкерлікке бағытталудың төмендігі мен тұрақты жалақыға бағытталудың жоғарылығы байқалады [9]. Қазіргі уақытта «жоғары жалақының» алға шығуының негізгі себебіне жалақы алу көпшілік мекемелерде адамның еңбегіне, жұмыс нәтижесіне негізделмеген. Яғни, адам аз жұмыс істесе де, көп жұмыс істесе де жалақының айырмашылығы көп жағдайда байқалмайды. Демек, жастар үшін жұмыс нәтижесі емес, жалақының жоғарылығы маңызды. Екіншіден, «дербес дамуға перспективаның, кәсіби және мансаптық өсуге мүмкіншіліктің болуы» құндылығынан құндылықтардың топтастырылуын байқауға болады. Бұл құндылықтарды негіз үш құндылықтарға бөлуге болады: жұмыстың қызықты болуы, кәсібилік және мансап жасауға мүмкіншіліктің болуы. Аталған зерттеуде де, басқа да көптеген зерттеулерде аталған құндылықтардың жүйесі «жоғары жалақыдан» кейінгі орындарды иеленеді [10]. Біздің ойымызша, бұл құндылықтар идеалды жағдайда «жоғары жалақы» құндылығының алдында

тұруы тиіс. Себебі, жоғары жалақы кәсіби маман болуға жағдай жасамайды, қайта кәсіби маман болу жоғары жалақы (табыс) табуға мүмкіндік береді. Үшіншіден, Алматы қаласындағы кез келген жас үшін жұмыстың жақындығы өте маңызды фактор. Сонымен қатар, жұмыс жағдайының комфорттығы мен жұмыс графигінің икемділігі қазіргі жастар үшін маңызды. Себебі, адамның жұмыс өнімділігі оның жұмысқа деген мотивациясын оятатын факторлардың бірі. Мәселен, жұмыс жағдайының комфорттығының адамға позитивті ықпал ететінін 1960 жылдары Ф. Герцберг өзінің зерттеулерінде атап өткен болатын [11]. «Жұмысбастылықтың тұрақтылығы мен кепілділігі, әлеуметтік жауапкершілік пен болашаққа деген сенімділік» респонденттер үшін төртінші реттегі маңызды құндылыққа жатады. Біз бұл маңыздылықты жастардың жұмыстың тұрақты болуын, жұмыс табу мәселесінің қиындығымен байланысты деп ойлаймыз. Себебі, «Жастар» ғылыми зерттеу орталығының ақпараттарына сәйкес, жастар арасында ең негізгі проблемалардың қатарына жастар арасындағы жұмыссыздық жатады [12]. Яғни, бүгінгі дағдарыс пен әлемдегі тұрақсыздық жағдайында жұмыс табумен қатар, жұмыс орнын сақтап қалу да өте маңызды мәселелердің санатына жатады. «Істейтін жұмыстың қызықты, маңызды, мазмұнды және саналы болуы» мен «жақсы, сәтті, атақты компанияда жұмыс істеп, әріптестер мен және басшылықпен жақсы қатынаста болу» құндылықтары жастар үшін орта деңгейдегі маңызы бар құндылықтарға жатады. Респонденттер үшін «жетістіктер мен сәттіліктердің мойындалуы», «тәуелсіз болу» мен «әлеуметтік көмектердің қарастырылуы» секілді құндылықтар аса қалаулы емес. Яғни, бүгінгі жастар «жоғары жалақы» алу, «әріптестердің құрметі мен мойындауларынан» маңызды. Демек, бүгінгі жастардың бойында өзгелер мен жайлы қалай ойлайды деген ұстанымы әлсіреген. Ал әлеуметтік көмектерге аз жүгінуді жастардың бойындағы патернализмнің азайғандығымен және әлеуметтік көмектердің аздығымен байланысты деп ойлаймыз. Біздің ойымызша, жастар арасында бүгінгі күні патернализм толығымен жойылмаса да, өмірде еңбек еткен адамның бір нәрсеге қол жеткізе алатынын жақсы түсінеді. Жастар бойындағы еңбек құндылықтары идеалды емес, десек те, жастарды прогресске, дамуға бағыттауға болатын еңбек құндылықтарына ие деп ойлаймыз.

Респонденттерге «Өмірлік жетістікке тек еңбек арқылы ғана жетуге болады, аталған көзқарастармен қаншалықты келісесіз?» (N=500) сауалын қойдық. Аталған сұраққа жастардың 69,6% өмірлік жетістікке «тек еңбек арқылы» жетуге болады деп жауап берді. «Екіойлымын» деп жауап бергендер 17,0%, «келіспеймін» нұсқасын таңдағандар 10,2%, «жауап беруге қиналамын» нұсқасы 3,2% құрады. Бұл сандардан бүгінгі жастардың капитализм (постматериализм) құндылықтарын бойларына сіңіргендігін және еңбектің өмірдегі орнын түсінетіндігін көреміз. Жастарға сұрақты тікелей қойғандықтан көп жағдайда позитивті жауаптардың шығу мүмкіндігі жоғары. Сондықтан, сауалнамада салыстырмалы сұрақтарды да қоюға тырыстық. Мәселен, жоғарыда аталған сұрақты нақтылау үшін «Жақсы өмірге жетуде еңбек маңызды ма, әлде сәттілік пен тамыр-танысқа байланысты ма?» сауалын қойдық. Жауап нәтижелері кестеде берілген.

2-кесте. Жақсы өмір: еңбек және сәттілік

Жақсы өмір көп еңбек нәтижесінде келмейді, ол сәттілік пен таныстамырға байланысты. N=500	Жиілік	Процент
Келісемін	120	24,0
Екіойлымын	158	31,6
Келіспеймін	209	41,8
Жауап беруге қиналамын	13	2,6
Барлығы	500	100,0

Жоғарыда жастардың өмірлік жетістік басым жағдайда еңбек арқылы келеді деген пікірін атап өттік. Ал, «Жақсы өмірге жетуде еңбек маңызды ма, әлде сәттілік пен тамыр-танысқа байланысты ма?» сауалына респонденттердің 1/4 жақсы өмір «таныс-тамыр мен сәттілікке байланысты» деп жауап берді. «Екіойлымын» деп жауап бергендердің үлесі 1/3 құрайды. «Келіспеймін» деп жауап бергендердің саны «келісемін» деп жауап бергендердің үлесі 1/6 жоғары. Яғни, жастардың басым бөлігінің пікірінше жақсы өмір «сәттілікке, таныс-тамырға» байланысты емес, дегенмен, бұл көрсеткіш жастардың 1/4 бөлігін құрайды. Аталған сұрақты жыныстық қима тұрғысынан алынған ақпараттар әйелдерге (19,6%) қарағанда ерлердің (29,1%) тамыр-таныс пен сәттілікке сену деңгейі жоғары екенін көрсетті. Ал, «екіойлылардың» арасында ерлерге (27,0%) қарағанда әйелдердің (35,6%) «екіойлылығы» басым. Жақсы өмір көп еңбек нәтижесінде келеді жауап нұсқасы бойынша ерлер мен әйелдердің жауап нәтижелерінде айырмашылықтар жоғары емес.

3-кесте. Адам өміріндегі жұмыс: комфорт және дискомфорт

Жұмыс адам өмірін оңтайландырады, жеңілдетеді және мүмкіндігінше комфортты жағдай туындатады N=500	Жиілік	Процент
Келісемін	301	60,2
Екіойлымын	132	26,4
Келіспеймін	50	10,0
Жауап беруге киналамын	17	3,4
Барлығы	500	100,0

Сұралған респонденттердің басым бөлігі «жұмыс адам өмірін оңтайландырады, жеңілдетеді және мүмкіндігінше комфортты жағдай туындатады» деп есептейді. Бұл пікірге «келіспеймін» деп жауап бергендер респонденттердің 1/10 бөлігін құрайды. Бұл көрсеткіш жұмыстың жастар өмірінде маңызды екендігін көрсетсе, екінші жағынан жастардың жұмыстың адам өміріне позитивті өзгерістер әкелетініне сенетіндігін көрсетеді. Бұл үрдісті оң бағалауға болады. Себебі, жастар өзінің өміріндегі өзгеріс тек жұмыс істесе ғана өзгеретіндігіне сенетіндігі жұмысқа деген қарым-қатынастың жоғары екендігін көрсетеді.

Адамдар арасында түрлі мәселелерге түрлі көзқарастары болады. Мәселен, бір адамдар үшін жұмыстың комфорттығы маңызды болса, бір адамдар үшін жұмыстағы өзін-өзі жетілдіру маңызды. Осыған орай, бүгінгі жастар үшін қандай ұстаным маңызды екенін кестеден көруге болады.

4-кесте. Жайлы жұмыс орны ма, әлде қабілетті ашатын жұмыс па?

Адамның қабілетін ашатын жұмысқа қарағанда жайлы жұмыс орны жақсы. N=499	Жиілік	Процент	Валидті процент
Келісемін	140	28,0	28,1
Екіойлымын	121	24,2	24,2
Келіспеймін	218	43,6	43,7
Жауап беруге киналамын	20	4,0	4,0
Барлығы	499	99,8	100,0

«Адамның қабілетін ашатын жұмысқа қарағанда жайлы жұмыс орны жақсы» тұжырымында респонденттер «адамның қабілетін ашатын жұмысқа» басымдық бергендер 43,7%, ал «жайлы, комфортты жұмысты» дұрыс деп есептейтіндер 28,1%. «Екіойлымын» деп жауап бергендер 24,2%. Бұл жауаптардан жастардың өзінің қабілетін ашатын жұмысқа басымдық беретіндігі басым көрінгенімен, жастар арасында комфортты жұмыс орнына да басымдық беретіндердің көп екенін ескеру керек. Бүгінгі жастар арасында бір ізді, бір жақты еңбек құндылықтары жоқ. Бұл топтағы жастар арасында креативті жастар да, өзі үшін комфортты жұмыс болса болды дейтін де жастар бар. Соңғы топтан, көп жағдайда, жұмысынан креативті қадамдарды күтуге болмайды. Дегенмен, жоғарыда келтірілген фактілер еңбек құндылықтарының ішінде материалды талаптардың бірінші тұрғанын көрсетті. Адамның дамуына, қабілетін ашуға мүмкіндік беретін жұмысқа тұру екінші кезектегі құндылықтар болып табылады.

Мақала барысында талданған ақпараттарды, келтірілген социологиялық зерттеу нәтижелерін қорытындыласақ келесі бірнеше нәтижеге келеміз:

1. Сандық революция адам еңбегінің формасын, мазмұны мен құрылымын өзгеріске ұшыратады.
2. Жақын жылдары адам еңбегінің белгілі бір бөлігін компьютеризация мен автоматизация ауыстырады.
3. Қоғамда орта квалификациялы мамандар азайып жоғары квалификациялы және төмен квалификациялы мамандар көбейеді.
4. Еңбек нарығындағы ішкі және сыртқы еңбек күштерінің бәсекелестігі күшейеді.
5. Өндірістің технологиялармен ауыстырылуы түрлі мемлекеттердегі жұмыссыздық пен әлеуметтік ауыртпашылықтар тудырады.
6. Алматы қаласы жастары үшін «жоғары жалақы» құндылығы еңбек құндылықтары ішіндегі ең маңызды құндылық.
7. Жастар арасында еңбектің маңыздылығын түсіну деңгейі орта деңгейден жоғары.
8. Жастар арасында масылдық феноменінің азайғандығы байқалады, дегенмен, масылдықтың формасы өзгеру үстінде.

1. The Third Great Wave. The Economist. Special Report The World Economy. October 4th 2014. <http://www.economist.com/news/special-report/21621156-first-two-industrial-revolutions-inflicted-plenty-pain-ultimately-benefited>
2. Erik Brynjolfsson, Andrew McAfee. Race Against The Machine: How The Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity, and Irreversibly Transforming Employment and The Economy. January 2012. http://ebusiness.mit.edu/research/Briefs/Brynjolfsson_McAfee_Race_Against_the_Machine.pdf
3. italki HK Limited. <http://www.italki.com/dashboard>
4. English as a second language (ESL) <http://51talk.com/>
5. eTutor School. <http://www.etutorschool.com/>
6. Бағдат Мусин. Трансформация должна произойти в головах у людей. 23.10.2014. <http://kapital.kz/expert/34443/transformaciya-dolzha-proizojti-v-golovah-u-lyudej.html>
7. Наука и техника. Эврика. Гипотезы. Глобальная роботизация: коммунизм или безработица? 18.03.2014. http://www.pravda.ru/science/eureka/hypotheses/18-03-2014/1199260-robots_gates-0/
8. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі. Алматы қаласының Статистика департаменті. 2012 жылғы Алматы қаласы халқының жынысы мен жасына қарай саны. Демография, 14-топтама. <http://almaty.gorstat.kz/>
9. Алтынбеков А.Б., Биекенова Н.Ж., Кенжакимова Г.А. Жастардың кейбір еңбек құндылықтарының құрылымы мен мазмұнына социологиялық талдау. Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің Хабаршысы. Психология және социология сериясы. №3 (50). – 2014. – 148-156 бб.
10. A.B. Altynbekov, M.S. Sadyrova. Issues of work values in the value system of the youth: a sociological analysis. KazNU Bulletin. Psychology and sociology series. №4 (51). – 2014. – 141-148 pp.
11. Motivation Factors, Hygiene factors: Two Factor Theory and KITA [Electronic resource]. http://www.valuebasedmanagement.net/methods_herzberg_two_factor_theory.html
12. “Қазақстан жастары – 2013” Ұлттық баяндамасы. Ж.Қ. Боқанова, Ж.К. Кәрімова, Г.Т. Ілиясова, Б.Б. Масатова, К.М. Хамчиев, Е.В. Варкентин, Р.А. Құдайбергенов, Р.А. Абраева және басқалар. – Астана: “Жастар” ҒЗО, 2013 – 164 б.

В данной статье авторами исследован процесс замены человеческого труда на автоматизированные новые технологии. Рассмотрены вопросы по таким понятиям, как преимущество перехода к новым технологиям, влияние автоматизированных технологий на повышение или понижение качества труда. В ходе исследования, авторы глубоко рассматривали возможность автоматизированных систем в целом. Определены преимущества компьютеризации и автоматизации, способствующие экономическому росту и развитию частных секторов экономики. Учитывая тот факт, что цифровая революция меняет форму, содержания и структуру человеческого труда, необходимо с сегодняшнего дня анализировать и формировать трудовые ценности, позиции, веры и стереотипы молодежи. В этой связи, авторами было представлено анализ и результаты социологического исследования, которое проводилось среди молодежи города Алматы. Были проанализированы наиболее важные трудовые ценности молодежи. Рассмотрены мнения молодежи касательно таким формулировкам, как «Счастливая жизнь достается не путем упорного труда, это зависит от удачи либо от наличия хороших знакомых», «Работа делает жизнь легче, лучше, и создает более комфортное условие», «Стабильная и простая работа лучше, чем работа, раскрывающая талант и способность человека». Основываясь научным доказательствам, авторы выдвигают такое предположение, что в нынешнее время, когда в мире есть кризис и нестабильность, не только трудно найти работу, но и трудно ее сохранить. Статья предназначена для исследователей, интересующихся проблемами трудовых ценностей в сфере социальных наук.

Ключевые слова: Молодежь, трудовые ценности, компьютеризация, автоматизация, цифровая революция, робототехника, производительность труда, комфортность работы

In this article, the authors investigated the process of replacing human labor to automated new technologies. The questions on concepts such as the advantage of the transition to new technologies, the impact of automated technology to increase or decrease the quality of work. In the study, the authors are deeply considered the possibility of automated systems in general. The advantages of computerization and automation of promoting economic growth and private sector development. Given the fact that the digital revolution is changing the form, content and structure of human labor, it is necessary today to analyze and generate work values, attitudes, beliefs and stereotypes youth. In this regard, the authors have presented the analysis and results of the survey, which was conducted among the youth of the city of Almaty. Were considered the most important work values of young people. Having considered the views of young people regarding the wording such as "Happy life goes not through hard work, it depends on the availability of good luck or good friends", "Work makes life easier, better and more comfortable conditions", "Stable and simple work better than the work that reflects the talent and ability of the person". Based scientific evidence, the authors put forward a hypothesis that at the present time, when the world is a crisis and instability, not only difficult to find a job, but it is difficult to keep it. This article is intended for researchers interested in the problems of work values in the social sciences.

Keywords: Youth, work values, computerization, automation, digital revolution, robotics, productivity, comfort of work

УДК 130.2:821.512 101

КӨНЕ ТҮРІК ДҰНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ «ҰМАЙ» ҰҒЫМЫ ЖАЙЫНДА

Халидуллин Ғ. – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің профессоры, тарих ғылымдарының докторы,

Жазгул Жумабай – Абай атындағы ҚазҰПУ-нің 1-курс магистранты

Аталмыш мақалада көне түрк мәдениетіндегі дүниетанымдық негіздерінің бірі болған Ұмай ұғымына байланысты көптеген түсініктер тұралы айдылады.

Негізгі сөздер: көне түрік дүниетанымы, түрік мәдениеті, Ұмай, түркі халықтары

Қазақстанның ортағасырлық тарихында көне түріктердің этномәдени табиғи бітім болмысы айрықша орын алатындығы зерттеушілерге белгілі. Біз осы ретте түріктердің Тәңірілік танымында ерекше маңызды орын аталатын «Ұмай» ұғымы, оның қазіргі түрік халықтарындағы сарқыншақтары мен кейбір реликтері жайында сөз қозғамақпыз.

Жалпы, "Ұмай" жайында түріктануда бірсыпыра арнайы зерттеулер жүргізілгенімен аталмыш мәселені толыққанды шешілді деп айтуға әзірше болмас. Аталмыш тақырыпта зерттеу жасаған зерттеушілердің кейбір ой пікірлеріне тоқталсақ.

Д.Банзаров "Черная вера или шаманство у монголов" деген мақаласында моңғолдардағы "қара дін" (шаманизм), "сары дін" (ламаизм) туралы айта келіп, моңғол дәстүрлерінде Ут - "от", удган - "әйел бақсы", галайхан "оттың ханы" деген ұғымдар көне түріктер арқылы моңғолдарға жеткен дейді. Отты моңғолдарда ерекше қастерлейтінін "В качестве очистителя огонь считался покровителем каждого дома, а очаг где его разводят каким то святилищем ...богиня Уть есть некоторого рода хозяйка дома" деп атап өтеді [1].

Ш.Ш. Уәлиханов "Следы шаманство у киргизов" еңбегінде қазақтардағы оттың киесі, келіндердің отқа май құю ырым жосыны жайында ерекше тоқталып, "от ана, май ана, жарылқа" дегенді тілге тиек етеді [2].

Біздің пікірімізше Ш.Ш. Уәлихановтың келтірген аталмыш "Май ана" сөзі дегеніміз көне түріктердің "Умау > Ұмай" ұғымының қазақтарда сақталынған қалдығы болу керек. Ислам қағидаттарымен қайнасып, синкретикалық мазмұнға айналғандықтан, "Ұмай" емес, "Май" болып өзгерген болу керек. Шынында да қазіргі қазақ тілінде байырғы "ұмай" атауы емес, оның мал шаруашылыққа тікелей қатысты, ұма// - аталық малдың (scrotum) жыныстық мүшесі, ені, сыртқы енкабы, терісі [3] деген мағына білдіреді.

Махмұт Қашғаридың «Диуан-и лугат-т түрік» сөздігінде «умау – әйел босанған соң қарнынан түскен заты, бұны «баланың ана құрсағындағы досы» (бала жолдасы) дейді. Мынадай сөздерде келеді: Умауқа тарінса оғул болур! – Ұмайға табынса ұлды болар. Әйелдер осыны құтты деп санап қастерлейді [4] делінген.

Қазіргі моңғол тілдерінде «Умау» 1. әйел адам «vulva»-сының сыпайы атауы. Дагур, эвэнк тілінде баланы қорғаушы киесін осылай атайды, 2. адамның, жануарлардың баласы өсіп жетілетін ішкі мүше, ұрық көтеретін құрсағы, жатыр» [5].

Қазіргі Орхон өзені бойындағы Қарақорым қала орны тұсындағы Ханғай тауының бір үңгір сайын жергілікті моңғолдар Умай, Умайн уул > Ұмай тауы деп ырымдайды және сол аралыққа келіп балалы болуды ырымдайды.

Қазіргі қазақ және моңғол тілдерінде ума->ұма, ум->ұм, ом - >ом түбір морфамлардан туындаған сөздердің жалпы семантикасы «таса, далда, жасырын, көмескі» мәнде [6] қолданылады. Демек Ұмай дегеніміз қазақ, моңғол тілдерінде "тылсым күштің, ұрпақ жалғастырушы табиғаттың бастауы, құпиялығының көзі" болды деген ежелгі танымның арғы тегін байқауға болады.

Көне түрік жазба ескерткіштерінде кездесетін "Umay teg ögüm qatun qutunja inim Kültegin er at bolı" - Ұмай текті шешемнің құтымен інім Күлтегін ер батыр болды" деген жолдарды аударғанда В.В. Радлов ([7] немісше аудармасы: "zum Glück der der Schutzgotten gleichen Mutter, der Chanin, ist mein Bruder Kul-tegin zum geworden") пен П.М. Мелиоранский "Для (то есть на радость) её Величества моей матери катун, подобной Умай, мой младший брат, Кюль-Тегин, стал зваться мужем" деп "Умай - шаманистское божество" деп түсіндірді [8].

В.Томсен аталмыш сөйлемді "Par bonheur pour ma mere le la katoun, qui ressemblait a (la deesse) Oumai, mon frere Kul-tegin lui tint lieu (proprement: nom) de mari" (К счастью для моей матери Катунь, которая выглядела как (богиня) Oumai, брат Куль-тегин держал его вместо (правильно: имя) муж) [9] деп аударады.

И.В. Стеблева "Поэзия тюрков VI-VIII веков" еңбегінде "на радость моей матери катун, подобной (богине) Умай, мой младший брат получил геройское имя Кюль тегин" деп аударып тағы да "Умай -

богиня"деп қарастырады [10] және көне түрік наным сенімдерінің жоғарғы деңгейі Тәңір, одан кейін Ұмай, одан Йер сұб (жер су) деп талдайды [11].

Көне түрік тілінің сөздігінде «Умай – 1. ана құрсағы, бала жолдасы, 2. құдай атауы [12] деп те аударып түсіндіріп келеді.

Осылайша кейбір зерттеушілер көне түрік, моңғол номадтардың байырғы танымының ырым жосындық атауын діні ұғым ретінде "құдай, әйел құдай" (богиня) деп қарастыра бастаған болатын.

Көне түріктерде «Тәңірі, Ұмай, Ыдұқ Жер-Су, Ерлік» деген төрт басты пантеон «құдайлар» болған деп [13], тіпті «Ұмай» деген үш сайлы, бес сайлы бас киім киген әйел бейнелі [14]) деп те қарастырып келеді. Сол себептен де, көне түріктердің үш сайлы бөрік киген билік тұлғасының [15] тасмүсіндерін немесе жартастағы бейнелерін «Ұмай» деген, оны әйел адамның бейнесі деген қате байлам, пікірлер орныққан еді (Сурет -1).

Қазіргі түрік тілдерінде Ұмай туралы нақтылы деректер молынан сақталынған. Атап айтсақ, шорт тілінде «Умай –(schor.W.) – "добрый дух, хранитель младенцев, дух: "Умай енезі, Умай енчезі" [16].

Ал, қазіргі хакас тілінде «Ымай (умай, омай, нумай) – 1. баланы қорғаушы киенің атауы, Ымай іче хайрахан - Ұмай ана ханым, Умай тойы - Ұмайға арналған от басында баласы бар үй тойлады; 2.емшіктегі баланың иесі» [17].

Сонымен қатар, хакастарда хут (құт) - тірі адамның жаны, оның толық бейнесі, кейде құс болып өзгертін, ал адам өлгенде оның құтысы жермен қоштасып жылап сықтайды. Ымай - туған баланың жаны, екі үш жылдан соң құтқа айналады дейді [18].

Қырғыздарда «Ұмай» деген құс бейнелі ою өрнек барын, қырғыздарда әйел босанарда немесе баланы емдеуде емшілері «Менин колум емес, Умай эненин колу», «Умай енеге тапшырдым», мал көбейіп, егін мол болғанда «Умай ененин емчегинен сют агат» деген сынды кең өрісті аса ежелге жетелейтін танымдық ұғым деп те қарастырады. [19]

Осындай қазіргі заман этнографиялық көріністеріне негіздеп Ұмай ұғымы көне түрік дәуірінен бастау алып қазірге дейін қазақ, қырғыз, алтай, тыва, шор, хакас және басқа түркі тектес халықтарына ұласып жалғасқан кең ауқымды ұғым екенін алға тартады

Л.П. Потапов, қамандылықтар мен телеуіттерде бала тууы қиындайтын болса мынадай сөздерді қолданатындығын мысалға келтіреді.

Ак ајастан, кайн, түш

Умай-эне, куш-эне!

Түп эдекти ачык сал!

Чолы была чолонзын

(С ясного неба, паря (как птица), Мать Умай (словно) птица-мать!спустись, Подол (роженице) оставь открытым! Пусть он (ребенок) своей дорогой выйдет).

Л.П. Потапов былай дейді: «Почитание Умай, видимо, очень древний культ, сложившийся у кочевников задолго до того времени, каким он датируется руническими надписями. Об этом говорит и его тесная связь с культом огня, т.е. с одним из древнейших культов первобытности, также хорошо сохранившимся у многих современных тюркских народов Сибири и Средней Азии (и не только у тюркских), выражающихся в олицетворении огня в образе женского божества, именуемого «мать-огонь» [20].

Жалпы түрік халықтары оның ішінде алтай түрік этностарының дүние танымы мен бақсылығын кенінен зерттеген Л.П. Потапов, Ұмай жайында белгілі бір бейнелердің жоқтығын айта келе, "үш мүйізді" деген Ұмай бейнесі деген кейбір ғалымдардың пікірлерінің шындыққа жанаспайтынын шегелеп айтады және былай дейді:

"Умай нужно отнести к древнейшему божеству, занимавшему высокое место в пантеоне тюрков. В пантеоне же алтае-саянских шаманистов оно явно понизилось в ранге и оказалось на уровне культа духов - хозяев окружающей природы, особенно распространившихся и набравших силу после распада и раздробленности древнетюркских государств и разобщенности древнетюркского населения в Азии.

Следовательно, с культом Умай произошло, по -видимому, тоже самое, что с древнетюркскими культами Тенгри и Йер-суб. У алтае-саянских шаманистов культ Умай снизился и спустился на семейно-бытовой уровень и функции божества стали более ограниченными. У древних тюрков Умай выступала как высокочтимое женское божество, которое покровительствовало всему тюркскому народу. Вместе с Тенгри и Йер-суб оно участвовало в даровании победы над врагом тюркскому воинству. В орхонских надписях встречается сравнение супруги кагана с Умай (букв. "подобной Умай"), что свидетельствует о почитании этой богини высшей правящей верхушкой древних тюрков, и прежде всего представителями божественной власти на земле - каганами" [21].

Ғалым Ә.Төлеубаев: «Ұмай Ана – белгілі дәрежеде таза рухтар қатарына жердің шұрайын келтіретін,

балалы болу бақытын беретін құдай ана Ұмайды да жатқызуға болады. Түркі халықтарының мәліметтері бойынша Ұмай ана пәк рух пен құдай арасын байланыстырушы тұлға. Бірақ ол туралы жаңа мәліметтер мен көзқарастар әлі табылған жоқ. Қазақ тілінде Ұмай ана есімі «май ана» түрінде сақталған. Оған байланысты түрлі дәстүрлер қалыптасқан. Соның бірі жас келін түскенде киіз үйге кіріп отқа май тамызған. «От ана, май ана, жарылқа!» деп сыйынған». Толғақ ауыр болып, босана алмай қиналғанда әйел отқа май құйып, «От ана, Май ана жарылқа! Күнәм болса кешіре гөр, түйіншегімді шеше гөр! деп, жалбарынған. Үйдегі ошақ пен әйел болмысы арасындағы байланыс Сібір және түркі тілдес халықтарда да кездеседі. Мысалы, эвенкілерде долған (үй ошағы) әйел бейнесінде болып, «апатай» деп аталған. Алтайлықтар оны «от ана» деп атады. Біздің ойымызша әйелдердің табынушы құдайы–Ұмай мен үй ошағының байланысы бастамасын осыдан алады. Кейбір дерек берушілердің мәліметінше Қазақстанның батыс өңірлерінде Ұмай анаға қаратып, былай деген:

Май әулие,
Май әулие болмаса,
Жарылқайтын қай әулие?

Бала туу кезінде босандырушы аналардың қолдары жеңіл болуы үшін «Менің қолым емес, Бибі Бәтима, Бибі Зухра, Ұмай–ана, Қамбар–ана қолы» деген. Түркі халықтары сенімдерінде Ұмай тек жаң туылған нәрестенің ғана емес, барлық балалардың қорғаушысы ретінде белгілі. Алайда уақыт өте келе Ұмай ананың балалардың қорғаушысы қызметі ұмыт қалған. Ол якуттердегі Айсыт, өзбектердегі Амбар–ана және тәжіктердегі Мамоко іспеттес. Зерттеуші С.Қондыбай «Ұмай есіміндегі праформа – «ум», «нум», «нгум». Яғни оның шумерлік «Намму» мен самодийлік «Нум» сияқты «ұлы аналық» есімдермен бір тектес екендігі дау тұғызбауы тиіс» деген пікір айтады. Пәк рухтар санатына адамдар мен хайуандарды қорғаушы рух–пірді жатқызамыз. Сенім бойынша, пірлер адамдарға қиын сәтте қол ұшын береді. Мысалы, әйелдер толғағы ауыр болған кезінде «О, Бәтима, пірім–ау!» деп сыйынған. Алайда жасы үлкендердің әсіресе, ер адамдардың бұл рухтар туралы мәліметі жоқ, бірақ қазақ тілінде: «Сыйынған пірім», «пір тұтты» сөз тіркестер кездеседі. Пірлер халық түсінігінде үй жануарларының қорғаушысы ретінде жақсы сақталды. Қамбар ата немесе Жылқышы ата (жылқы пірі), Шопан ата (қой пірі), Зеңгі баба (сиыр пірі), Ойсылқара (түйе пірі), Шекшек ата (ешкі пірі) аталғаны белгілі» деп қорытындылайды. [22]

Түріколог О.Сапашев, зерттеуші Г.Базарбай өз еңбектерінде: "Ұмай–көк түріктер дәуірінде (6-8ғғ.) Алтайдың шығысына қарай, қазіргі моңғол және қытай далаларын мекендеген түріктер дүниетанымындағы мифтік образдың бірі. Ұмай–ана ертедегі Ұлы Даланы мекендеген түркі тілдес халықтардың ұрпақ жалғастырушы, береке–молшылық тәңірісі. Ұмай анаға қазақтардан басқа хакастар, қырғыздар, алтайлықтар, тывалықтар, шорлар және түріктер табынған. Бұл жайындағы деректер Орхон–Енисей жазба ескерткіштерінде, ауыз әдебиеті үлгілерінде сақталған. Қазақ даласына ислам діні дендеп енген соң Көк тәңірімен қатар аталатын Ұмай ана есімі ендігі жерде өз мәнін солғындатып, бөбектер мен аналардың жебеуші піріне айналды. Түркілердің «Ұмай ана» түсінігінде әйел тегіне деген текті ұғым жатыр. Көне түркілердің мифологиясында «Ұмай ана» ұрпақ жалғастығын жебейтін періште саналады. Бізге жеткен деректерде ерте дәуірде Алтай тауын мекендеген түркі жұрты құрық бойы қар жауған бір қатты қыста қырылып қалады. Осы қақаған аязда Айсұлу атты қыз бөстекке оранып аман қалады. Оны Алтайдың үңгірін мекен еткен Аю батыр тауып алып, Айсұлуды сұлқ жатқан жерінен Ұмай ананың көмегімен тірілтіп алады. Көп ұзамай Аю батырдан Айсұлу жүкті болады. Аю батыр үйде жоқта толғақ қысқан Айсұлуды Ұмай ана жебеп, бір ұл, бір қызды дүниеге әкеледі. Содан түркі қауымы рулы елге айналып, бүгінгі күнге жетеді. Яғни, көне бұл аңыздан ұғатынымыз «Ұмай ана» – ұрпақ жалғастығын жебеуші мейірімді рухани күш. Көне түркілер танымындағы Ұмайды кие тұту дәстүрінің қазіргі түркі халықтарының Ұмай анаға сыйынуы дәстүрімен ұласып жатуы жалпытүркілік дүниетаным ортақтығының көрінісі. Қазақ халқының дәстүрінде де Ұмай анаға сыйыну сақталған. Толғақ жеңіл болып, нәресте өмірге аман келсін деген ниетпен Ұмай ана жар болсын! Десе, ауырған жас баланы емдерде Ұмай ана шипасын берсін! дейді. Ұлын сапарға аттандырған ана Ұмай анаға тапсырдым деп ұлына оң сапар тілейді. Ұмай анаға табыну дәстүрі қазақ тіліндегі Ұмайға сыйынбай ұлды болмас деген мақалдан анық байқалады. Қыздарға жастайынан аналық пен отбасы ошағын сақтаушы ретінде мәлім Ұмай Ана бейнесі туралы айту өзіндік бір дәстүрге айналған. Ұмай Ана он екі қыз тәрбиелеген. Балиғат жасына жеткенде оларды ұзатқан. Қыздары өте ақылды және өз жарына үйдегі қамқоршысы да, сүйіктісі де, досы да, сырласы да бола білген екен. Ұмай Ана дүниеден өтерін сезгенде он екі қызын да дүние жүзінің түкпір–түкпірінде биік шыңдарға айналдырған. Сол күннен бастап, олар адамзатқа көмектесуші жолсерік болып зор үлесін тигізуде деген сенім бар. Ал, қазақтарда Ұмай – Май ене мен әйел қамқоршысы болса, аңыздарда – ана құрсағындағы баланың қамқоршы рухы, қырғыздарда үй шаруасы, үйдегі әйелдер колөнерінің қамқоршысы болады. Соңғыларда «менің қолым емес, Ұмай ананың қолы» деген белгілі бір іс алдында айтылар сөз сақталған. Кузнецк Алатауында тұратын шор – түрік халқының түсінігінде Майдың (Ұмайдың) функциясы басқа, ол

өлгендердің жанын қабылдайтын рух. Қазақ тіліндегі «май» (майлы, мал майы, өсімдік майы) және «бай» (байлық, отағасы, еркек) ұғымдары осы май-ұмай-йымай сөзінен өрбіген. Ұмай ана – басқа түрік тілдерінде Умай, Нумай, Омай, Ымай–идже немесе Ымай–ине т.б. нұсқалармен деп қолданылады. Көне хакас діни сенімдері жүйесінде Ұмай бейнесі – «Ымай–идже» немесе «Ымай–ине» (Ұмай ана баламасында) – киесі ерекше орынға ие. Осы кие барлық Саян – Алтайлық түркілер арасында кең таралған болатын. Алатау қырғыздары, қазақ, өзбек және Сібір татар-лары арасында да реликтивті формада кездеседі. Ұмай құдай әйелді пір тұту Хакасияда ежелгі түркі мемлекеттерінің кезеңінен қағандардың жұбайын «Ұмаймен текті құзыретті катун–ана» деп атаудан қалыптасқан. Хакас діни нанымдарында Ұмай–«Ымай ине» – Ұмай ана, сонымен қатар «Ымай хадын» – яғни Ұмай ханым деп жазылғанын ескерсек Ұмай ана түріктерде құдай дәрежесінде болмағанын көреміз. Ұмай әйел рухы, Хакастардың сенімі бойынша, адамдарға көрінбей әрдайым көк аспандағы бұлттар арасынан нәрестелердің дүниеге келуін қадағалап, оларды пәле–жаладан сақтайтын көрінеді" деп қарастырады [23].

Біздің қосып айтарымыз: «Ұмай» сөзі Күлтегін, Тонықұқ ескерткіштері мен Хакасияның Абақан өзені оң жағалауындағы «Алтын көл» деген жерде орнатылған Е-28 ескерткіші мәтіндерінде кездеседі. Күлтегін ескерткіші мәтінінде «Umayteg ögüm qatun qutuña: inim Kültegin er at boltı altı jегіrmі jaşıña eñüm qaуan Elin törüsün ança qazуantı - Ұмай текті шешем қатұнның құтының арқасында інім Күлтегін батыр ер атанды. Ол он алты жасында әкем қаған орнатқан Елін, төрелігін бекіте орнықтырды» дейді.

Тонықұқ ескерткіші мәтінінде «Teңri Umay İduq jer sub basa berti erinç neke tezerbiz: - Тәңірі, Ұмай - ұйық (киелі) Жер, Су қыспақтай бастаған екен, неге қашқақтаймыз» дейді. Алтын көл (Е-28) ескерткіші мәтінінде: «Uqumuz Umay Begimiz biz ... Аналарымыз (тегіміз) Ұмай, бектерімізбіз ...» дейді [24].

Аталмыш мәтіндерден «Ұмай» дегеніміз көне түрік дәуірінде аналардың, шешелердің кастерлі әрі киелі «аналық түп-негізі- Ұмай» деген қасиетті ұғымды, Жер-судың иесі, тіршіліктің түп-тамыры, «Жер ана, жер ұйық - Ұмай» деген ұғымды білдіріп тұрса керек.

Көне түріктерде Тәңірілік үштік дүниетаным болғандығы зерттеушілерге белгілі жайт. Тәңірілік таным үштік құрылым, үш жүйелік қарым-қатынастар бойынша сараланды [25]. Демек, көне түрік қоғамын сол қоғамның көшпелі өркениетінде бекем орныққан «Teңiri>Тәңір- Kisiyulı>Kici ұлы - Jer>Жер» деген жалпы үштік құрылымсыз түсіндіруге келмейді. Күлтегін, Білге қаған бітіктасы мәтінінде былай делінген: «Üze Kөk Teңiri asıra yaуız Jer qılınтаquda ekinara Kisi oyulı qılınmıs kisi oyulınta üze eñüm aрам Bumın qaуan Estemi qaуan olurmış olurupan Tүrүk budunıy Elin törüsün tuta bermis iti bermis - Жоғарыда Көк Тәңірі, төменде қоңыр (киелі) Жер жаратылғанда, екеуінің арасында адамбаласы жаратылды. Адам баласын билеп ата-бабам Бұмын қаған, Естемі қаған отырды. Олар билік етіп, Түрік халқының Елдігін, Төрелігін ұстай білді, жетілдіре білді» деп сипаттайды.

Сөйтіп, көне түріктердің Тәңірілік дүниетанымы бойынша «Umay>Ұмай» дегеніміз - Jer suw > Жер-судың (Жер ананың), İduq jer > Жер ұйықтың этносимволдық байырғы атауы. Жаратушының бір қыры Тәңірі - «ғарыштың, көктің, аспанның, аталықтың, ердің» этносимволы болса, Жаратушының екінші қыры Жердің этносимволы «ана мен баланың, өсіп өнудің қамқоры» [26] «аналықтың, әйелдің белгісі» – Ұмай болмақ.

Көне түріктердің ғұрыптық кешендерінде әйел адамның бейнелері, тасмүсіндері қашалғандары өте сирек құбылысқа жатады және де көшпелілердің байырғы танымның сарқыншағы киелі ұғым «Ұмай» бейнесі осы деп айтарлықтай тасмүсіндер жоқ дерлік.

Көне түріктердің наным-сенімдері, жалпы философиялық көзқарастары туралы төлтума толыққанды тарихи жазба деректер әзірше табылмаған. Алайда, олардың байырғы сарқыншақ көріністері мен кейбір нақтылы болмыстарының қалдығы іспетті тұстарын қазіргі түрік халықтарының фольклорлық деректерінде мол сақталынған.

Сөйтіп, біздің пікірімізше «Ұмай» дегеніміз, көне түріктердің жер әлемін, туған жерін ырым-жосындық тұрғыдан кастерлеп атағандығы, түріктердің Көк Тәңірілік философиясымен, Otuken > Өтүкен, Ot Ана, Jer sub > Жер су, İduq jer> Жер ұйық, Жер ана деген дүние танымдық негізгі түсініктерімен тікелей байланысты, аса киелі бейне, сонау байырғы хұннұ дәуірінен бастау алған мифтік-аңыздық кейіпкер болса керек.

Ол қазақтарда Ұмай ана, Май ана, Жер ана, Жер ұйық деп, шорларда Ұмай еезі (бала киесі, құты), Қара май (қара пәлесі, баланың қатерлі аруы, өлімі), хакастарда Умай, Нумай, Омай, Ымай еже, Ымай ине және басқа тұлғасында, моңғолдарда Otqan>отгон (от иесі, кенже бала), Otugen eke>Этүгэн эх (от ана, жер ана), Udugan>удган (әйел бақсы), Эхийн умай (ана құрсағы) тұлғасында сақталынды.

Қорыта айтқанда ежелгі хұннұ дәуірінен ұласып сабақтаса қалыптасқан архаикалық сонау атаудың даму барысы көне түрік дәуірінде Ұмай деген саяси-әлеуметтік айрықша мәнге ие болды. Одан От ананың, Жер ананың символдық "тылсым киесін" меңзейтін, ұрпақтарды жебеп қолдаушы кастерлі ұғымға айналса керек.

1-сурет . Үш сайлы бөрікті билік тұлғалары

		
Ресей, Таулы Алтай, Кудырге [27].	Үшсайлы бөрікті билік тұлғасы. Қазақстан, Жамбыл тарихи өлкетану музейі [28].	Үшсайлы бөрікті билік тұлғасы. Қазақстан, Жамбыл тарихи өлкетану музейі [28].

1. Банзаров Д. Черная вера или шаманство у монголов и другие статьи Дорджи Банзарова. Санктпетербург, 1891.-22-23
2. Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в пяти томах. Том-1. – Алма-Ата: Издательство АН Казахской ССР, 1961.– 469-493.
3. Қазақ тілінің сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 1999. – 684
4. Divanü lugat-it-Türk. Tercümesi. Çeviren Besim Atalay. – Ankara, 1985. cilt I. – 123.
5. Sečenčoytu. Mongyol üges-ün ijaar-un toli. Sečenčoytu nayirayulba. Öbür mongyul-un arad-un keblel-ün qoriy-a. - Köke qota, 1988. – 412.
6. Базылхан Б. Қазақ және моңғол тілдерінің салыстырмалы-тарихи грамматикасы (Морфология). – Алматы, 2001. – 95-96.
7. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei von W. Radloff. Erste Lieferung: Die Denkmaler von Kosho-Zaidam. Text, Transscription und Übersetzung, St. – Petersburg., 1894. – 18-19.
8. Радлов В.В., Мелиоранский П.М. Древнетюркские памятники в Кошоцайдаме. Труды Орхонской экспедиции, вып. IV. – СПб., 1897. – 15-44.
9. Inscriptions de L'Orkhon dechieffrees par Vilh. Thomsen . Helsingfors, 1896. – 97-135.
10. Стеблева И.В. Поэзия тюрков VI-VIII веков. – М, 1965. – 117.
11. Стеблева И.В. К реконструкции древнетюркской религиозно-мифологической системы // // Тюркологический сборник 1971. – М.: Наука, 1972. – 220-226.
12. Древнетюркский словарь. – М.:Л., 1969. – 611.
13. Кляшторный С.Г., Савинов Д.Г. Степные империи древней Евразии.-СПб.: Филологический факультет. – СПб.:ГУ, 2005. – 168.
14. Суразаков А.С. К семантике изображений на кудыргинском валуне.// Этнокультурные процессы в Южной Сибири и Центральной Азии в I-II тысячелетии н.э. Кемерово: 1994. 45-55.
15. Худяков Ю.С. (Новосибирск, Россия) Об изображении божеств древнетюркского пантеона на памятниках искусства кочевников Южной Сибири и Центральной Азии эпохи раннего средневековья // Древности Сибири и Центральной Азии. – Горно-Алтайск: ГАГУ, 2010. № 3 (15). – С.92-102 .
16. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том первый. Часть 2. Гласные. – СПб., 1893. – 1788-1789.
17. Бутанаев В.Я. Хакасско-русский историко-этнографический словарь. – Абакан, 1999. – 230.
18. Бурнаков В.А. Духи Среднего мира в традиционном мировоззрении хакасов /В.А. Бурнаков. – Нососибирск: Изд-во Института археологии и этнографии СО РАН, 2006. – 126.
19. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Ленинград: Издательство «Наука» Ленинградское отделение, 1971. – 275-280.
20. Потапов Л. П. Умай - божество древних тюрков в свете этнографических данных // Тюркологический сборник 1972. – М., 1973. – 265-266.
21. Потапов Л.П. Алтайский шаманизм. – Ленинград: Наука, 1991. – 291.
22. Төлеубаев Ә.Т. Қазақ халқы этнографиясының мәселелері - Проблемы этнографии казахов - The issues of Kazakh ethnography/ жауапты ред. Б.К.Қалибаева; құраст. М.А. Төлеубаева, Р.С. Жұматаев. – Алматы:Service Press, 2013.– 157-158 .
23. Сапашев О., Базарбай Г. Түркі халықтарындағы Ұмай ана бейнесі // Сборник материалов международной научно-практической конференции «Южная и Центральная Азия: исторические,политические, социально-экономические и культурные вопросы сотрудничества», посвященной 80-летию КазНУ им. аль-Фараби и 20-летию отделения индологии и тюркологии. Алматы, 17-18 апреля 2014 году. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 250-252.
24. Базылхан Н. Көне түрік бітіктастары мен ескерткіштері (Орхон, Енисей, Талас) // Серия:«Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері» -II том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – С.71.

25. Базылхан Н. Үшқыр немесе «Үш тұғырлық» сөздерінің қырлары мен сырлары (Триальность у кочевников) // ҚР ҰҒА-ның Хабарлары, Известия НАН Республики Казахстан, Серия общественная наук). – 1994, № 4, 6 (198), – 46-56.
26. Тойшанұлы А. Түрік-моңғол мифологиясы: Монография. – Алматы: «Баспалар үйі», 2009. – 69-72.
27. Гаврилова А.А. Могильник Кудыргэ как источник по истории алтайских племён. – М.-Л.: Наука, 1965. – С. 19-21.
28. Археология Казахстана, 2006 - Археология Казахстана. – Алматы: Өнер, 2006. – С.185. Археология Казахстана, 2006. – С.177.

В данной статье авторами рассматриваются некоторые проблемы названием Умай – как одним из основополагающих атрибутов и частью древнетюркского мировоззрения Тенгрианство.

Ключевые слова: древнетюркские мировоззрения, тюркская культура, Умай, тюркские народы

In this article, the author examines some of the problems called Umai-as one of the founding attributes and part of the ancient worldview Tengrianism.

Keywords: Ancient worldview, Old Turkic culture, Umai, Turkic peoples

УДК 323:935

ФАНАТИЗМ, ЭКСТРЕМИЗМ, АНТИКУЛЬТИЗМ, ТЕРРОРИЗМ – РЕАЛЬНЫЕ УГРОЗЫ БУДУЩЕЙ СТАБИЛЬНОСТИ ОБЩЕСТВА

Сейсен Н.Б. – к.п.н.

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Проблема религиозного экстремизма, терроризма в транзитных обществах, к которым имеет отношение и Казахстан, распадается на несколько моментов. С одной стороны, существуют объективные, закономерные в переходных условиях процессы религиозного возрождения как таковые (имеется в виду сам процесс, а не крайние формы его проявления), с другой - использование различными силами, как внутренними, так и внешними, религиозного фактора с целью продвижения своих политических и геополитических интересов. Проблема заключается в том, чтобы уметь использовать положительный потенциал первого, закономерного компонента и снизить как существующие, так и возможные риски, а также отрицательные последствия второй составляющей. По сути, речь идет о стратегическом планировании и эффективном использовании религиозного фона.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, фанатизм, антикультизм, фундаментализм, этнический экстремизм, политический экстремизм.

Очень существенной темой для полного анализа межнациональных и межконфессиональных отношений в Казахстане является экстремизм, терроризм, фанатизм, антикультизм, которые реально угрожают будущей стабильности общества.

Экстремизм (от лат. *extremus* – крайний) – приверженность к крайним взглядам, мерам, совершаемым как беспорядок террористические акции, методы партизанской войны. Причина появления экстремизма возникает из-за склонения человека к падкости. [1]

Экстремизм, связанный с религиозной ситуацией берет свое начало в XXI веке. Но, из-за политической инсценировки появления этого экстремизма, религиозным он не является. Появление экстремизма, первый признак экстремизма – это убеждение основанное на невежестве, устойчивое требованием исполнения и повиновения ему. Так же люди не понимают и не хотят понимать потребности других людей, или общества в целом. Они не признают никого из людей, способных показать им правильный путь. Им чуждо чувство самокритики, по их мнению – только они правы, а остальные – заблудшие. Поэтому, они считают своим долгом и обязанностью обвинять других в несправедливости и жестокости, уверенно осознавая себя заместителями пророков. Они делают все, чтобы распространить ложную информацию, провоцирующую людей к разногласиям, посредством принуждения заставляя признавать их мнение правильным, делая поступки, противоречащие законам шариата и конституции. Вторая причина появления экстремизма – это чрезвычайная их активность и пересечение норм при совершении каких-либо действий, без особой на то необходимости, к чему они и призывают своих сторонников. В итоге, они становятся причиной разрыва отношений между людьми, нарушением гармонии в обществе и рождению социальных волнений. [2]

Как показывает мировая практика, по своей сути проявления экстремизм в основном делится на три вида: религиозный, этнический и политический.

Первый вид экстремизма – религиозный. Политическая ориентация религиозных учений и движений

становилась зачастую причиной экстремизации их деятельности. Наряду с этим, среди доминантных инерционных механизмов религиозного экстремизма особая роль принадлежит идеологическим аспектам. В своих проявлениях экстремизм присущ всем направлениям религиозных течений. Типичным же вариантом его становления является формирование фундаменталистского направления. Термин «*фундаментализм*» определяет не только характеристику в целом явления, устремленного к изначальным устоям религии, но содержит специфические концептуальные особенности самостоятельного учения. Это политическая доктрина, включающая объектно-целевые направления деятельности религиозных (независимо от теологической концепции) движений. У современных религиозных фундаменталистов (ваххабизм, аль-баннизм, хомейнизм, исламский джихад, братья-мусульмане, Талибан и т.д.) политическая ориентация (свержение светских режимов, взамен которому должен установиться порядок шариата, а также интеграция народов, исповедующих «истинный» ислам в мировой халифат, независимо от их воли) доминирует над изначальными формами салафизма, т.е. сохранением классической сути вероучения. Как целостное явление в мировой общественно-политической жизни, фундаментализм предстал в образе нового феномена современности. По содержанию – это результат духовного единения последователей салафизма, теологического учения, основанного на поклонении религиозной культуре предков, но с подчинением обозначенной принципиальной основы учений политической доктрине борьбы с западничеством. [3]

Много пишут о фундаментализме, ошибочно ставя знак равенства между этим понятием и таким, как радикализм, экстремизм и даже терроризм. Между тем фундаментализм, проповедующий необходимость возвращения к истокам веры, к первоначальной чистоте религии, может быть присущ любой религии, в частности христианству и буддизму. Однако религиозная разновидность фанатизма рождает людей наиболее убежденных, верующих свято, слепо и неистово, без всякого снисхождения, терпимости и сострадания. Религиозные экстремисты стремятся решить при помощи религии все социальные и политические проблемы, одновременно восстанавливая интегральность, целостность своих догм, логика, рассудок, анализ действительности при этом отбрасываются и заменяются слепой верой.

Политические мотивы религиозного экстремизма имеют скрытые (статичные) и легальные (поступательно-динамичные) формы. Наличие определенных, причинно-мотивационных форм зависит в первую очередь от типа политического режима. Что касается идеологических мотиваций религиозного экстремизма, то их необходимо относить к основным индикативным факторам разоблачения истинных, внутренних побуждений субъектов экстремистской деятельности.

Второй вид экстремизма – этнический. В современном мире наиболее распространенными являются три направления этнического экстремизма. Сторонники первой ориентации преследуют идеологически-реваншистские цели, стараясь различными путями и средствами доказать превосходство или актуальную значимость собственных идей по разрешению тех или иных национальных и этнических проблем. Другое направление выступает с радикальными намерениями, зачастую переходящими в русло воинствующего экстремизма, установления нового режима, игнорируя при этом традиционные способы мирного урегулирования вопроса. Организации, целенаправленно добивающиеся создания собственного государства, составляют третье направление этнического экстремизма. В свою очередь, мобилизующая сила каждого из обозначенных направлений зависит от таких, например, факторов, как:

А) степени поддержки населения выдвигаемых идей, которые в содержательном плане отличаются стратегической новизной и привлекательностью для той категории населения, изменение положения которых взято за основу программных требований;

В) методов их реализации при достижении целей, которые, по сути, являются определяющим индикатором экстремистских характеристик этнических группировок и организаций;

С) финансовой базы, основным источником которой являются страны-спонсоры и вливания от криминальной деятельности боевого крыла организации и движения (наркобизнес, незаконная торговля оружием, насильственное заложничество и т.д.).

Третий вид экстремизма – политический. В политологии политический экстремизм различается по форме и действию. По форме он представляет собой идеологию, воздействующую на сознание людей с целью смены сложившихся базовых ценностей политической культуры. Основной акцент в пропагандистской деятельности политических экстремистов делается на чувства и эмоции граждан, а не на их разум. А политический экстремизм в действии является абстрагированным от стержневой идеи, подразумевает воображаемое действие, поэтому в целом, при рассмотрении экстремизма как целостного явления, за основу следует брать именно эту готовность к совершению преступного деяния, т.е. суть явления.

Как видим, практическая реализация идеологии экстремизма требует от его участников кардинальных решений и жестких мер, призванных радикально изменить общественный уклад и конституционный строй в государстве. В политике под понятием «радикализм» обозначаются социально-политические идеи, направленные на кардинальное, решительное изменение существующих институтов власти,

бесповоротный отказ от сложившихся политических традиций, их смену на принципиально новые. Политический радикализм основывается на идеях и способах их реализации в общественно-политическую практику. В этой связи, в отличие от других элементов цепи (политический экстремизм, политический терроризм) он представляет из себя собственно-идеологическую категорию, акцентируя внимание не столько на методах, сколько на содержательной стороне идейной платформы терроризма.

Функциональная сущность политического радикализма имеет свои особенности. Во-первых, следует выделить индикативную функцию явления, т.е., он является своеобразным вестником социально-политической конфронтации в обществе, обусловленной формированием неблагоприятной общественно-политической среды. Во-вторых, безусловно, политический радикализм выполняет роль силового механизма, волевыми методами принуждающего политические институты общества принимать те или иные политические решения. Из этого вытекает третья функция явления, которая заключается в его способности влиять на процессы смены или частичного изменения политического курса господствующих партий и правительств. В-четвертых, политический радикализм выполняет важную функцию стимулятора инновационных преобразований. Данная функция состоит в том, что радикальные идеи, по сути, являются возбудителями коренных или эволюционных политических преобразований в обществе.[4]

Заключительная стадия радикально-экстремистских устремлений является терроризм, тем самым данный феномен в определенной степени является «продуктом» экстремизма. То есть, система формирования политической агрессии, обретая идеологическую мотивацию на стадиях радикализма и экстремизма, постепенно входит в фазу реального процесса – терроризма. Характерным признаком этой формы насильственных деяний являются крайняя, зачастую, неизбирательная жестокость, целью которой является устрашение населения, на глазах которого совершаются безнаказанные убийства или наносится колоссальный материальный ущерб обществу и государству. Целевые установки террористов соответствуют формам и методам их деятельности. Одно из важнейших условий «состоятельности» терроризма в глазах его субъектов – общественно-политический резонанс, который вызывается его деятельностью.

Иными словами, публичность террористических акций должна подкрепляться их гласностью через коммуникационные средства. Завершающим циклом терроризма является террористический акт – международное преступное деяние, призванное сфокусировать внимание мировой общественности на целевых устремлениях его основного субъекта.

Как правило, террористический акт преследует три типа промежуточных целей. Первая – направлена на устранение с политической арены акторов оппозиции или нивелирование или дискредитация в глазах общественности их позиций. Вторая преследует идеи национального самоопределения. И, наконец, третья – заложничество с целью получения политических или материальных (для пополнения фонда террористической организации) выгод. Террористический акт используется как метод политической борьбы, как на международной арене, так и внутри государства.

Сегодня для развития независимых государств опасность в основном представляют экстремисты радикальных исламских организаций. Так, как для стран СНГ, их сплоченности и поступательного развития непосредственную опасность представляет целый ряд активно действующих экстремистских организаций. Среди них такие международные террористические организации, как «Братья-мусульмане», действующая на территории стран Центральной Азии; «Комитет мусульман Азии», «функционирующий на территории России и Центральной Азии»; «Хизб ут-Тахрир аль-Исламия», проявляющая себя в России, Азербайджане, Казахстане, Кыргызстане, Узбекистане, Украине; «Хамас» и «Аль-каеда», хорошо известные во всем мире; «Адолат уюшмасы», имеющая сеть в Узбекистане и другие.

Заслуживающую внимания точку зрения высказал директор аналитического центра PrudentSolutions Кыргызстана Эсен Усубалиев. Он называет несколько факторов, которые могли повлиять на радикализацию религиозных групп в Казахстане:

- действия западных стран, которых не устраивает повышение политической и экономической роли КНР в мировой политике и экономике, в числе которых США занимают ключевое место;
- действия не заинтересованных в переизбытке мирового рынка энергоносителей арабских стран Персидского залива - в этой связи им выгодно блокировать выход центральноазиатской нефти из Прикаспийских районов;
- действия Саудовской Аравии - одного из главных после Израиля проводника интересов США на Ближнем и Среднем Востоке, в которой обучались большинство радикализированных религиозных деятелей;
- вполне либеральное законодательство в области религии. [5]

По его мнению, деятельность групп радикального толка, выступления джихадистов против представителей силовых структур - всего лишь начальная, не главная стадия развития вооруженных действий разных групп и джамаатов в Казахстане. В перспективе - обострение отношений с КНР - через

объединение интересов уйгурских сепаратистов, стоящих на позициях джихада, и казахских групп, а также с Россией - через связь террористов из Казахстана и джихадистов на Северном Кавказе (Дагестан) и вероятное использование территории Казахстана для дестабилизации Северного Кавказа России. [6]

Директор группы оценки рисков Д.Сатпаев еще в 2006 г. отмечал факторы, которые способствуют активизации террористической деятельности, начиная с того, что Казахстан соседствует со странами, где уже действуют террористические группировки, и заканчивая тем, что на территории республики существует большое количество западных инвестиционных кампаний, иностранных структур. Сюда же он включал партнерство с США. По его мнению, в РК действуют не только экстремистские организации, но и целые группы, у которых имеются конкретные планы нанесения ударов. Он считает безосновательными разговоры об отсутствии в нашей стране условий для экстремизма. По его мнению, государственные структуры (кроме КНБ), а также традиционные конфессии практически не ведут работу среди населения, а между тем в Киргизстане «Хизбут-Тахрир-аль-Ислами» уже превратилась в серьезную политическую силу и активно участвует в выборах, поддерживая тех или иных кандидатов.

Подводя итоги, хотелось бы отметить, что проблему возникновения и предотвращения религиозного экстремизма, терроризма еще ни одно государство не смогло решить до конца. Так и в Казахстане задача противодействия религиозному экстремизму и терроризму под воздействием различных факторов также приобретает долгосрочный характер. Пока еще ни один из внешних факторов не нейтрализован. Более того, деструктивный характер их действий увеличивается.

Таким образом, дальнейшее взаимодействие государства и общества в целом в противодействии этому явлению остается актуальной задачей. Только совместными усилиями можно добиться устойчивой и толерантной системы развития государственно-общественных отношений, найти пути искоренения предпосылок и источников распространения на территории нашего государства экстремистских проявлений.

1. *Словарь политических терминов.* – Алматы, 2007.
2. *Ислам. Энциклопедический справочник.* – Алматы: «Аруна», 2010.
3. *Хохлов И. Развитие наркобизнеса в условиях контртеррористической операции//Мировая экономика и международные отношения.* – 2006. – №6. – С.58-69.
4. *Устинов В.В. международный опыт борьбы с терроризмом. Стандарты и практика.* – М.: Юрлитинформ, 2002. – С.23.
5. *Курганская В. Факторы интенсификации религиозного экстремизма и пути противодействия ему в Казахстане.* – Алматы, 2011. – С-45-46.
6. *США и Саудовская Аравия может быть выгоден джихадизм в Казахстане* // <http://www.quorum.kz/>

Транзиттік қоғамдардағы, соның ішінде Қазақстандағы діни экстремизм, лаңкестік мәселелерінің бірнеше жақтары бар. Бір жағынан, өтпелі кезеңге тән діни өрлеудің өзіндік объективті, заңды үдерістері (мәселе үдерістің шеткі формаларының көрініс табуы емес, нақты өзі туралы), екінші жағынан, әртүрлі күштердің, ішкі және сыртқы күштердің, дін факторын өздерінің саяси және геосаяси мүдделерін жүзеге асыруда қолдануы орын алған. Мәселе үдерістің бірінші, заңды құрамдас бөлігінің жағымды, оң әлеуетін тиімді қолданып, ал екінші жағының орын алған және болуы мүмкін қауіп-қатері мен жағымсыз, теріс салдарларын азайтуда болып отыр. Іс жүзінде, мәселе стратегиялық жоспарлау және діни жағдайды тиімді пайдалану туралы.

Тірек сөздер: экстремизм, лаңкестік, фанатизм, антикультизм, фундаментализм, этникалық экстремизм, саяси экстремизм.

The problem of religious extremism and terrorism in the transit companies, which is related, and Kazakhstan, breaks down into a few points. On the one hand, there are objective, the law-dimensional transient conditions, the process of religious revival as such (meaning the process, rather than extreme forms of its manifestation), on the other - the use of different forces, both internal and external, the religious factor with in order to promote their political and geopolitical interests. The challenge is to cleverly use the positive potential of the first component of the law-and reduce both existing and potential risks and negative effects of the second component. In fact, we are talking about strategic planning and efficient use of religious background.

Key words: extremism, terrorism, fanaticism, antikultizm, fundamentalism, ethnic extremism, political extremism.

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ Трибуна зарубежных ученых

УДК: 32

МЕЖЭТНИЧЕСКОЕ СОГЛАСИЕ – ВАЖНЫЙ ФАКТОР НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Артыкбаев М.Т. – доктор философских и политических наук, профессор
кафедры «Политологии» Кыргызского национального университета им.Ж.Баласагына,
г.Бишкек, Кыргызская Республика,

Борбодоев Ж.М. – кандидат педагогических наук, соискатель кафедры «Философии и гуманитарных
дисциплин» Кыргызского государственного университета им. И.Арабаева,
г.Бишкек, Кыргызская Республика

В этой статье рассматривается межэтническое согласие как важный фактор национальной идентичности. Отмечается, что все граждане государства, независимо от из национальных и этнических принадлежностей, должны осознавать свою органическую связь в решении общегосударственных вопросов, построении цивилизованного государства, гражданского согласия и национальной консолидации. Подчеркивается, что для обеспечения и развития межэтнических согласий требуется системный анализ на основе фундаментальных научных исследований, выполненных на основательном изучении материалов реальных процессов во всей сложности и многообразии с охватом представлений и стратегий широких масс населения.

Ключевые слова: этносы, межэтническое согласие, межэтнические отношения, межнациональные отношения, титульная нация, идентичность, национальное единство, гражданское общество, исполнительные органы, социальная программа, общество, консолидация общества.

В процессе решения национальных вопросов в полиэтническом государстве верным шагом является поиск точек соприкосновения, расширения зон согласия и доверия между этническими группами: без политики согласия и разумной национальной стратегии, невозможно решить никаких задач в национальной политике. Но, надо отдать должное – это кропотливый труд и большая работа.

Обеспечение межэтнического согласия и формирование позитивной национальной идентичности необходимо строить в следующем порядке, для этого необходимо:

- разработка и принятие новых этнополитических норм, произвести изменения в организационных структурах отраслей культуры с учетом расширения ее в сторону создания общественно-государственной системы управления культурой, принятия решений, основанных на демократических принципах;
- утверждение в обществе новой зрелой национальной психологии и стабильных межэтнических отношений, проведение целенаправленной, стабильной, эффективной политики укрепления общественного и этнополитического согласия;
- повышение политического сознания, политической социализации, политической культуры общества;
- формирование и развитие общекыргызстанской патриотической идеи, повышение роли общества в этом направлении.

Социальные коллизии и противоречия должны уравниваться острым сознанием органического единства всех слоев гражданского общества перед лицом задачи построения цивилизованного государства.

Граждане государства должны осознавать свою органическую связь участвовать в общем государственном деле, построения цивилизованного государства.

Только в результате последовательного осуществления политики по реализации этих идей можно говорить о формировании этнонациональной идентичности, которая послужит общим знаменателем для достижения социального согласия и общенациональной солидарности, социальной стабильности, выступая в критические моменты как аргумент, мобилизующий все социальные слои населения на солидарные действия в деле государственного созидания.

Известно, что социальные программы разрабатываются и принимаются правительством, а законодательства, защищающие интересы национальных меньшинств законодательной ветвей власти. Тенденции к появлению дискриминационных законодательных актов и пренебрежению интересами этнических групп, легче всего пресекать тогда, когда в законодательные и исполнительные органы власти входят (и наделяются реальными правами) представители каждой этнической группы и каждой социальной

категории общества. Ведущую роль в обеспечении справедливого представительства этнических интересов играют избирательные системы, где обеспечивается поле для конкуренции политиков и политических взглядов. В ходе выборов проявляют себя наиболее эффективные и хорошо организованные политические ассоциации и их лидеры. Именно поэтому вопрос, о том, какими должны быть электоральный процесс и избирательное законодательство, чтобы обеспечить адекватное представительство всего существующего в обществе многообразия интересов, приобретает решающее значение.

Как правило, экономическое процветание государства повышает межэтническое сотрудничество и, наоборот, при экономических неурядицах роль этнической принадлежности, выполняющей функции системы социальной поддержки, возрастает. В тяжелые времена, усиливается тенденция к внутренней замкнутости, а для создания атмосферы, которая бы в наибольшей степени способствовала гармонизации межэтнических отношений требуется политика, направленная не только на создание благоприятных условий социально уязвимым слоям населения, но и на экономический рост в целом. На сегодняшний день, мы не должны дать развиваться в нашем обществе таким чувствам, как социальная усталость, безразличие, потеря естественных стимулов для развития.

В этнополитике важно соединять опыт истории и сформировавшихся традиций с новыми, современными аспектами развития общества. «Нация и национальные отношения не могут и не должны развиваться отдельно от общества, государства и граждан, так как являются одной из форм их существования и жизнедеятельности, подчеркивает ученый Р.Абдулатипов.

В этой связи, что при реализации этнополитики необходимо на всех уровнях власти, в сфере образования, пропагандировать идеи дружбы, сотрудничества, духовного единства, близости культуры этносов, и конфессий. «В этом плане предстоит более убедительно и более корректно проработать вопросы исторической значимости процессов самобытного развития каждого народа, а также формирования многонационального, единого в своей государственности и духовности народа. Только при обеспечении полной гарантии развития каждого этноса как нации есть шанс стать нацией – государством» отмечает Р.Абдулатипов.

Таким образом, в свете сказанного эффективность этнополитики государства в области развития межэтнических отношений и формирования национальной идентичности возможно, если:

- политическая элита в обществе будет исходить из того, что важнейшим условием дальнейшей консолидации общества, является укрепления основ межэтнического согласия, взаимодействия культур всех этнических групп;
- в стране будут созданы условия для приобщения молодежи и граждан государства к достижениям культурных ценностей, к традициям, обычаям этносов страны;
- этнополитика будет рассматриваться в долгосрочной перспективе, которая обеспечит сравнимость уровня и образа жизни различных этнических групп населения Кыргызстан;
- этнополитика на местном уровне будет вестись не только в отношении текущих, повседневных проблем, но и в отношении роста человеческих возможностей;
- будут использованы информационные, образовательные, культурные активы, содействующие развитию личности, постижению интеллектуальных, коммуникативных компетенций, дающих человеку уверенность в будущем не зависимо от этнической принадлежности,
- иметь в виду, что правовые основы этнополитики тесно связаны с представлениями об естественных, неотчуждаемых правах человека в рамках различных институтов, рассматриваемых так же как естественные. Ими являются институты семьи, соседства, поколенных сообществ (имеющих разное содержание в разных этнокультурных и религиозных традициях) институты религиозной и этнокультурной солидарности и так далее;
- этнополитику ориентировать на осуществление и реализацию мирного сосуществования этнических групп в рамках единого правового пространства;

Кроме этого этнополитике требуется систематический анализ на основе фундаментальных научных исследований, выполненных на основательном изучении материалов реальных процессов во всей сложности и многообразии с охватом представлений, и стратегий широких масс населения. Этнополитика должна содействовать реализации экономического и интеллектуального потенциала полиэтнического и поликонфессионального Кыргызстана для достижения целей и процветания страны. Сегодня можно констатировать, что этнополитика Кыргызстана в решении проблем этнической и национальной идентичности ориентирована на развитие интеллектуального и культурного потенциала этнических групп, у которых есть реальная доступность к информационным, культурно-образовательным, и другим гуманитарно-технологическим ресурсам страны, есть возможность их использования в решении задач межэтнического согласия.

Таким образом, учитывая вышесказанное необходимо совершенствовать, сохранять и укреплять единство мультикультурного, и поликонфессионального общества. Поэтому, для Кыргызстанской

этнополитики наиболее подходящей является такое направление, которое поддерживает этническое и культурное многообразие. Все это позволяет обеспечивать не только этническую, но и внутривнутриполитическую консолидацию общества. Только равноправный союз с представителями других этносов, умелое использование исторического опыта позволяет кыргызстанцам благополучно конструировать полноценную нацию, отстаивающую свои интересы.

1. Абдулатипов Р.Г. *Природа и парадоксы национального «Я»*. – Москва, 1991.
2. Хабермас Ю. *Демократия. Разум. Нравственность*. – Москва, 1995.
3. Букаева А.А. *Этническая идентичность и межэтнические отношения в Республике Казахстан: Проблемы и перспективы*. – Семей, 2011.

Мақалада ұлттық бірегейленудің маңызды факторы ретінде ұлтаралық келісім мәселесі қарастырылады. Ұлттың және этникалық қатыстылығына қарамастан мемлекеттің барлық азаматтарының өздерінің жалпымемлекеттік мәселелерді шешумен, өркениетті мемлекетті құру, азаматтық келісім және ұлттық бірігумен органикалық байланысын жете түсінуі қажет екеніне назар аударылады. Этникааралық келісімді қамтамсыз ету және дамыту үшін тұрғындардың басым бөлігінің көзқарастары мен стратегияларын қамтитын, нақты үдерістердің аса күрделі және алуан түрлі материалдарын түбегейлі қарастыру негізінде жүзеге асырылған іргелі ғылыми зерттеулерге сүйенетін жүйелі талдау керек екеніне ерекше көңіл бөлінеді.

Тірек сөздер: этностар, этникааралық келісім, этникааралық қатынастар, ұлтаралық қатынастар, титулды ұлт, бірегейлену, ұлттық бірлік, азаматтық қоғам, атқарушы органдар, әлеуметтік бағдарлама, қоғам, қоғамның бірігуі.

This article considers interethnic concord as an important factor of the national identity. It is noted that regardless of the national and ethnic affiliation, all citizens of a state should realize his or her inherent connections in the decision-making on a state level, contribution to building a civilized state, civil consent and national consolidation. It is important to note that provision and development of interethnic consent requires a systematic analysis based on academic research, carried out through comprehensive study of genuine processes in its all complexity and variety embracing strategies of the general population.

Key words: ethnicity, interethnic concord, interethnic relationships, inter-national relationships, titular nation, identity, national unity, civil society, executive authority, social programmer, society, consolidation of society.

УДК: 316.323

КАЧЕСТВО ЖИЗНИ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КЫРГЫЗСТАНА КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПРЕДПОСЫЛОК ЕГО БУДУЩЕГО РАЗВИТИЯ

Исаев К.И. – доктор философских наук, профессор

Социологии Бишкекского гуманитарного университета, г. Бишкек, Кыргызская Республика.

Мендибаев Н. – кандидат социологических наук, доцент

Ошского технологического университета, г. Ош, Кыргызская Республика

В данной статье рассматривается качество жизни сельского населения Кыргызстана как показатель предпосылок его будущего развития на основе анализа социологических исследований.

Вопрос о повышении качества жизни населения в сельской местности становится ключевым, поскольку население испытывает значительную экономическую, психологическую, эмоциональную и другие виды нагрузок. Уровень жизни сельчан в условиях рынка остается невысоким, прогрессируют различные социальные проблемы. Более глубокое исследование уровня и качества жизни сельского населения позволит выработать основные направления совершенствования социально-экономической политики государства, поэтому главной задачей государства выступает повышение уровня и качества жизни сельских поселений.

Ученые полагают, что с этой целью необходимо, прежде всего, развивать направления, обеспечивающие занятость (самозанятость) сельского населения и стимулировать инициативу среднего и малого предпринимательства, необходима диверсификация сельской экономики, усиление государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей.

Качество жизни сельского населения – интегральное образование и понятие, включающее в себя ряд компонентов. К таковым принято относить качество питания, продолжительность жизни и здоровье населения, качество образования, труда и медицинского обслуживания, уровень безопасности личности в различных полях (экономическом, правовом, экологическом, физическом) и состояние окружающей среды.

Ключевые слова: жизнь, качество, сельское население, развитие, уровень жизни, благосостояние, экономика, психология, эмоция, бедность, здравоохранение, образование.

В современных условиях трансформации экономики и общества вопрос о повышении качества жизни населения в сельской местности становится ключевым, поскольку население испытывает значительную экономическую, психологическую, эмоциональную и другие виды нагрузок. Уровень жизни сельчан в условиях рынка остается невысоким, прогрессируют различные социальные проблемы. Более глубокое исследование уровня и качества жизни сельского населения позволит выработать основные направления совершенствования социально-экономической политики государства.

Высокое качество жизни своих граждан является залогом устойчивого развития местных сообществ и основой ликвидации социальных проблем. В вопросах улучшения качества жизни населения важная роль принадлежит как общереспубликанской, так и местной, районной власти. В этой связи основная задача местных органов власти в значительной степени состоит в налаживании партнерских отношений между органами местной власти, бизнеса и населением в целях повышения качества жизни. Важно, утвердиться в понимании о том, что реальные перемены к лучшему в качестве жизни населения возможны, прежде всего, на местном уровне управления, где социальные цели реализуются применительно к каждой семье, каждому человеку.

Так, по оценкам социологов, сегодня «качество жизни $\frac{2}{3}$ сельчан остается на низком уровне, что сказывается на замедленности темпов изменения социальной структуры села, соответствующей условиям цивилизованных рыночных обществ» [1]. По оценкам республиканских социологов, проблемы качества жизни особо ощущаются в регионах, причем в большей степени в сельской местности, чем в городской [2].

Повышение уровня и качества жизни сельских поселений выступает главной задачей государства. Ученые полагают, что с этой целью необходимо, прежде всего, развивать направления, обеспечивающие занятость (самозанятость) сельского населения и стимулировать инициативу среднего и малого предпринимательства: необходима «диверсификация сельской экономики; усиление государственной поддержки сельхозтоваропроизводителей» [3].

В современных условиях для повышения качества жизни населения в сельской местности необходимо развитие социальной инфраструктуры. По мнению же ученых, исследующих данную проблему, уровень развития инфраструктуры на селе пока «значительно отстает от современных требований». По мнению республиканских ученых, «в условиях всеобщего социально-экономического кризиса, охватившего все стороны жизни общества республики, особенно в тяжелом состоянии оказалась инфраструктура села». Исследователи справедливо полагают, что «развитие социальной инфраструктуры села - один из эффективных путей повышения занятости и понижения уровня бедности сельских жителей». Развитие социальной инфраструктуры позволит повысить мотивацию к труду, заработную плату, улучшить материальное благосостояние семьи, состояние здоровья сельчан, их образовательный уровень [4].

Понятие о качестве жизни в социологии появилось сравнительно недавно в 1960-1970-х годах. Оно отражает определенную совокупность социальных условий и ценностей, от которых зависит удовлетворенность человека своей жизнью, эффективность его деятельности, возможность реализации его идеалов и замыслов. Социологи, определяя это понятие, обращают особое внимание на его объективное содержание и субъективную оценку той реальности, которую оно отражает.

Распространенной методологической ошибкой является то, что качество жизни зачастую отождествляется с понятием «уровень жизни». Между тем, последний феномен детерминирован условиями существования человека в сфере потребления, фиксируется посредством социально-экономических показателей благосостояния населения. Качество жизни по своему значению шире и включает в себя понятие «уровень жизни» [1].

Среди таких факторов наиболее важную роль играют следующие элементы качества жизни населения:

- уровень доходов, получаемых населением;
- состояние здоровья и продолжительность жизни;
- наличие жилья, уровень его комфортности;
- уровень социальной обеспеченности населения, включая здравоохранение, образование, культуру, спорт, транспорт;
- уровень экологической безопасности, качество природной среды и ее защиты от загрязнений;
- состояние правоохранения, уровень снижения или роста преступности;
- доверие к власти и ее отношение к населению, его участие в решении вопросов труда и быта;
- удовлетворенность трудом, бытом, образом жизни, сферой труда и отдыха [5].

Качество населения как первый интегральный показатель качества жизни включает в себя продолжительность жизни населения, здоровье и физическое благополучие, уровень воспроизводства населения (рождаемость).

Проблема развития здравоохранения относится к одной из наиболее актуальных социальных проблем. Между тем, качественная и своевременная профилактика здорового образа жизни населения – один из важных параметров его здоровья. Во многом данный фактор обусловлен качеством работы медицинских учреждений, направленных на предупреждение, а не на запоздалое лечение многих заболеваний. К тому же, коммерциализация медицинских услуг далеко не лучшим образом способствует поддержанию здоровья населения. Высокие затраты на удовлетворение базовых потребностей не позволяют многим категориям населения изыскивать средства на лечение и профилактику болезней, заставляя экономить на восстановлении своего здоровья, что, естественно, неприемлемо.

Другим важным интегральным компонентом качества жизни является благосостояние населения. Социальные установки, намерения и потребности людей в своей основе всегда определялись возможностями их материального удовлетворения. В этом аспекте научный и практический интерес представляет дифференциация населения по размерам среднедушевого дохода, который в определяющей степени влияет на социальные установки, намерения и потребности каждого человека [6].

Качество жизни сельского населения – интегральное образование и понятие, включающее в себя ряд компонентов. К таковым принято относить качество питания, продолжительность жизни и здоровье населения, качество образования, труда и медицинского обслуживания, уровень безопасности личности в различных полях (экономическом, правовом, экологическом, физическом) и состояние окружающей среды.

Уровень и качество жизни сельского населения фиксируется через ряд показателей. Прежде всего, это условия проживания сельчан, уровень их доходов, уровень безопасности (правовой, экономической, экологической и т.д.). Данные показатели имеют как объективную, так и субъективную сторону оценки. Безусловно, уровень социального самочувствия, рассматриваемый нами далее, позволяет определить, насколько сельчане удовлетворены отдельными и совокупными компонентами своего проживания в социуме.

Используя комплексный подход к исследованию качества жизни, мы выделяем следующие его компоненты: 1) продолжительность жизни и состояние здоровья 2) качество питания 3) качество жилищных, бытовых условий, возможности потребления 4) образование и возможности его повышения 5) условия труда и отдыха 6) состояние занятости 7) семейная жизнь.

На основе приведенной методологии рассмотрим эмпирическое состояние качества жизни жителей села как социетальной общности на материалах наших исследований².

Одним из критериев уровня жизни населения служит продолжительность жизни. Статистика показывает, что продолжительность жизни мужчин меньше, чем у женщин, что отражает общую тенденцию европейских и азиатских стран. По мнению сельчан, данный факт объясняется тем, что мужчины заняты на тяжелых и вредных работах (так полагают 50,8%), подвержены сильной алкоголизации (46,8%), а также тем, что мужчины, как правило, реже обращаются к врачам и плохо следят за своим здоровьем (51,2%). Женщины чаще, чем сам мужчины, связывают низкую продолжительность жизни последних с плохой заботой о своем здоровье, а также с занятостью на тяжелых и вредных работах.

Таким образом, продолжительность жизни населения сельчане тесно связывают, в первую очередь, с образом жизни и заботой о своем здоровье, что свидетельствует о постепенном формировании активного сознания в области здоровье сбережения как критерии личностной (субъектной) активности.

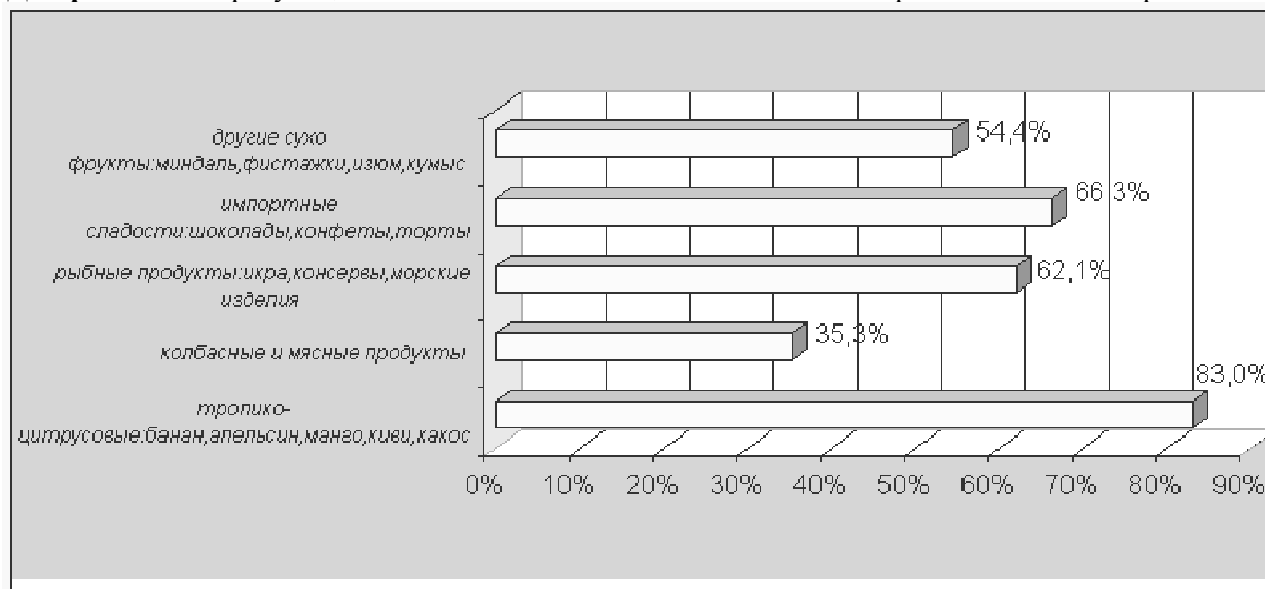
Индикатором качества жизни сельчан в части материального благополучия выступает, в том числе, качество питания. По результатам исследований, нами выявлено, что основным набором питания у сельчан являются в большей степени мучные, овощные, крупяные, а также мясные и молочные продукты. Так, подавляющее большинство опрошенных, чаще всего, употребляет в пищу мучные изделия (хлебобулочные изделия, макароны) – 99,3%, овощи (96,9%), мясо и мясные продукты (85,8%), молочные продукты (80,3%), крупы (82,3%). Гораздо менее употребляют в пищу сельчане фрукты (17,2%), сладости (14,0%).

Как видно из приведенных данных, качество питания сельчан нельзя назвать скудным, но нельзя и назвать полноценным. При этом необходимо учесть, что значительную долю продуктового набора

² Исследование проведено автором в 2013 году среди 1200 респондентов, в качестве которых выступили жители сельских поселений Кыргызской Республики. Опрошены жители районов Алай, Кара-Кулжа, Кара-Суу, Ноокат, Аксы, Ала-Бука, Токтогул, Кадамжай, Лейлек, Москва, Панфилов, Ысык-Ата, Тон, Тюп, Нарын, Талас Областей: Ош, Жалал-Абад, Баткен, Чуй, Иссык-Куль, Нарын, Талас Кыргызской Республики. По полу респонденты распределились: мужчины – 574 чел., женщины – 626 чел. Ошибка выборки 5%.

сельчане получают с личного подсобного хозяйства (56,1% опрошенных имеют подсобное хозяйство, а доля доходов с него находится в пределах 10-40% от всех доходов сельчан. Тем не менее, ряд продуктов сельские граждане склонны относить к непозволительной для себя роскоши. К таковым 83,0% отнесли тропико-цитрусовые, 66,3% - импортные сладости, 62,1% - рыбные продукты, 54,4% - фрукты и сухофрукты, 35,3% - колбасные изделия и мясные продукты (см. диаграмм. №1). Можно констатировать в целом невысокий уровень потребления продуктов питания, что снижает общую оценку качества жизни сельчан.

Диаграмма 1. – Продукты, относимые сельчанами к «непозволительной роскоши» в % к опрошенным

За последние полгода большинство сельских граждан приобрели бытовую технику – так оценили свои возможности 73,6% опрошенных, коммуникационную технику – 37,8%, иные товары длительного пользования – 11,7%. Одновременно предметы быта сельские граждане относят к непозволительной для себя роскоши: мебель (83,4%), бытовую технику (83,5%), коммуникационную технику (57,5%), некоторые иные товары длительного пользования (26,8%). При этом совокупная масса приобретений больше в группе респондентов 18-29 и 30-39 лет, что позволяет сделать вывод о различиях в ценностно-потребительских приоритетах сельских граждан.

За последние 6 месяцев сельчане приобрели автомобильную технику (автомобиль, трактор, комбайн, т.д.) – 17,7%, недвижимость (дом, землю, участок, магазин) – 18,8%, бытовую и коммуникационную технику (холодильник, телевизор, пылесос, стиральная машина, телефон и т.п.) – 18,4%, домашний скот – 10,1%, стройматериалы и другое – 5,5%. По результатам исследований ученых-коллег, можно говорить о субъективном ощущении повышения качества жизни населения именно благодаря тому, что стало возможным приобретение бытовой техники, автомобиля и других крупных покупок [7].

Таким образом, фактическая покупательная способность сельчан может быть оценена как удовлетворительная, но, вместе с тем, в сфере приоритетов потребления становится очевидным, что ряд стандартных продуктов и товаров длительного пользования отнесен респондентами в ряд недоступных для приобретения, потребления. Можно заключить, что реальные возможности сельских граждан значительно отстают от приоритетных, желаемых, то есть уровень и качество жизни сельчан много ниже своего потенциала.

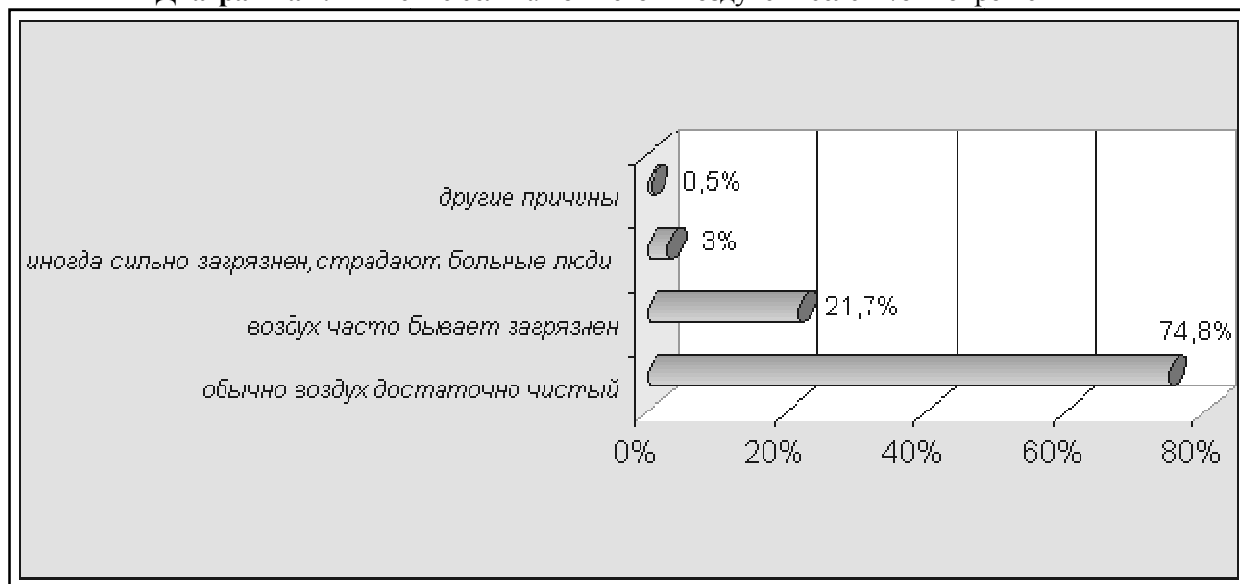
Следующий интегральный компонент качества жизни сельского населения – социальная безопасность, понимаемая как «сквозная» характеристика различных пространств жизнедеятельности личности. В этой связи социальная безопасность граждан – один из критериев качества жизни населения.

С одной стороны, социальная безопасность представляет собой самостоятельную компоненту в оценке качества среды обитания личности. Между тем, ученые склоняются к тому, что социальная безопасность личности является интегральным показателем, поскольку включает в себя социальное и государственное обеспечение различных видов безопасности: физической, психологической, экономической, политической, информационной, экологической и других видов безопасности.

Экологическая безопасность – компонент безопасности личности в окружающей среде. По результатам

исследований, вопросы экологии не сильно беспокоят сельчан: 74,8% из них считают, что воздух на селе достаточно чистый. Только 21,7% полагают, что воздух сильно загрязнен, 3,0% - полагают, что воздух сильно загрязнен, в результате чего страдают больные люди. 71,4% сельчан считают воду, используемую для питья, достаточно чистой, 23,2% полагают, что она загрязнена, и лишь 1,8% отмечают, что вода сильно загрязнена. Исследования показывают, что сельчане среднего возраста (30-49 лет), а также женщины в сравнении с мужчинами в большей степени осознают загрязненность окружающей среды.

Диаграмма 2. – Мнение сельчан о чистом воздухе в селе в % к опрошенным

Экологическое сознание сельского населения, таким образом, развито слабо, что обусловлено, по-видимому, прежде всего, объективными условиями состояния окружающей среды, которое, в сравнении с городской местностью, достаточно удовлетворительное. Вместе с тем, как уже отмечалось, 41,6% сельчан полагают, что они не защищены от экологической угрозы (21,6% - защищены, 36,8% затруднились ответить). Потенциальная экологическая угроза, таким образом, в сознании сельчан существует, несмотря на то, что реально ее наличие видят лишь незначительная часть сельчан.

Качество жизни населения включает в себя ее духовный компонент. Как отмечает ученый С.С.Нурова, «регулярное чтение периодической печати, просмотр телепередач, слушание радио - неотъемлемый элемент образа жизни сельских населений, роль средств массовой информации и коммуникации возрастает во всей общественной жизни» [8].

Большинство опрошенных предпочитает изучать республиканские, краевые, областные, местные газеты (40,2%), центральные газеты изучают только 13,1% респондентов, и те, и другие – 32,7%, не изучают никаких газет 14,0%. Фактически, то же касается просмотра телепередач: наибольшая часть сельчан (34,1%) предпочитает смотреть республиканские, местные телевизионные каналы. Центральные каналы смотрят постоянно только 13,9% сельских граждан, зарубежные каналы – 15,7% сельчан, те и другие в равной мере – 33,3%. Предпочтения респондентов относительно прессы не имеют ярко выраженных возрастных отличий. Приверженность местной (республиканской, областной, краевой, местной) прессе обусловлена уровнем образования сельчан. Так, чем выше уровень образования, тем в большей степени респонденты склонны читать именно местную прессу.

Таким образом, большинство сельского населения ограничивается местным информационным пространством, фактически исключая себя из глобальных информационных потоков, что формирует замкнутость сельского сообщества и препятствует процессам глобализации села как антропосциетальной целостности.

Анализируя образ жизни современных сельчан, необходимо отметить, что культурное развитие не является для них приоритетом. Более половины из них фактически не посещают библиотек, театра, кинотеатров, музеев и выставок. Очевидно, что для сельчан данное направление деятельности, досуга выступает статьей экономии в расходах.

Как видно из приведенных данных, спектр культурно-досуговых интересов сельчан довольно ограничен. Культурный досуг как в форме саморазвития (выставки, музеи, театр), так и в развлекательной

форме (кинотеатр, дискотеки, спортивные зрелища) не является значимой частью жизни сельского сообщества.

1. Фатхуллина Л.З. Качество жизни сельского населения: от теории к практике // Вестник Казанского государственного технологического университета. 2011. - №23. - С. 240.
2. Алмакучуков, Ж.К. Бегалиева, Р.Р. Гибадулин Субъективный средний класс Кыргызстана. Аналитический доклад. – Б.: Издательский дом «Салам», 2007. – С. 57.
3. Третьякова Л.А., Лаврикова Н.И. Качество жизни населения – индикатор устойчивости развития сельских территорий // Экономика региона. – 2012. №3. – С. 234.
4. Дооронбекова Н.М. Совершенствование механизма социальной защиты сельского населения в условиях рыночной экономики: дис... канд. экон. наук. – Бишкек, 2012. – 130 с.
5. Социальный атлас Российских регионов. Интегральные индексы. – М. Наука, 2004. – С. 7.
6. Гильманов А.З. Функционирование органов местного самоуправления как объект социально-экономического планирования. //Методологические основы управления социально-экономическим развитием Республики Татарстан: сб. науч. тр. – Казань: Центр инновационных технологий, 2001. – С. 210.
7. Эркинбеков Т.Ж. Региональные особенности социального неравенства в Кыргызстане. Монография. – Бишкек. 2010. – С. 210.
8. Нурова С.С. Духовный мир личности и образ жизни (на примере кыргызского народа) дис...д-ра соц. наук. – Каракол, 1994. – С. 142.

Мақалада әлеуметтік талдаулар негізінде Қырғызстанның болашақ дамуының алғышарттарының көрсеткіші ретінде ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы қарастырылады.

Ауылдық жерлердегі тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсарту мәселесі түбегейлі мәселе болып табылады, өйткені тұрғындарға экономикалық, психологиялық, эмоционалды және басқа да айтарлықтай күш түсуде. Нарық жағдайында ауыл адамдарының өмір сүру деңгейі төмен және әртүрлі әлеуметтік мәселелер қарқынды дамуда. Ауыл тұрғындарының өмір сүруінің деңгейі мен сапасын тереңірек зерттеу мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатын жетілдірудің негізгі бағыттарын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондықтан мемлекеттің басты міндетті ауыл тұрғындарының өмір сүруінің деңгейі мен сапасын көтеру болып табылады.

Ғалымдардың ойынша, осы мақсатты жүзеге асыру үшін, ең алдымен, ауыл тұрғындарының жұмыспен қамтылуын (өзін өзі қамтуын) қамтамасыз ететін бағытты дамыту және орта, шағын кәсіпкерлікті ынталандыру, ауыл экономикасын диверсификациялау, сонымен қатар ауылшаруашылығы тауарларын өндірушілерді мемлекет тарапынан қолдауды күшейту қажет.

Ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасы – бірқатар құрамдас бөліктерден тұратын интегралды құрылым және ұғым. Олардың қатарына тамақтану сапасын, тұрғындардың денсаулығы мен өмір сүруінің ұзақтығын, білім беру, еңбек және медициналық қызмет көрсету сапасын, әртүрлі саладағы (экономикалық, құқықтық, экологиялық, табиғи) жеке бастың қауіпсіздігі мен қоршаған ортаның жағдайын жатқызу қабылданған.

Тірек сөздер: өмір, сапа, ауыл тұрғындары, даму, өмір сүру деңгейі, әл-ауқат, экономика, психология, эмоция, кедейлік, денсаулық сақтау, білім беру.

This article discusses the quality of life of the rural population of Kyrgyzstan as an indicator of the prerequisites for its future development based on the analysis of sociological research.

The issue of improving the quality of life of the population in rural areas becomes crucial, because the population is experiencing significant economic, psychological, emotional and other types of loads. The standard of living of the villagers in the market remains low, progressing to various social problems. A deeper study of the level and quality of life of the rural population will develop the main directions of improving the socio-economic policy of the state, therefore, the main task of the state is the increase in the level and quality of life in rural settlements.

Scientists believe that this purpose is necessary, first, to develop areas that provide employment (self-employment) rural population and to stimulate the initiative of small and medium businesses, diversification of the rural economy, increasing state support of agricultural producers.

The quality of life of the rural population – integral education and the concept that includes a number of components. To those usually attributed to the quality of food, life expectancy and population health, quality of education, labour and health services, the level of security of individuals in various fields (economic, legal, environmental, physical) and the environment.

Key words: life quality, rural population, development, standard of living, welfare, Economics, psychology, emotion, poverty, health, education.

УДК 32.019.51+339.138

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ МАРКЕТИНГ ТЕРРИТОРИЙ

Кислов Д.В. – кандидат политических наук, доцент, докторант
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины,
доцент кафедры маркетинга и рекламы Киевского торгово-экономического университета

В статье рассмотрена специфика применения концепции территориального маркетинга как составляющую государственного маркетинга. В данной статье территория выступает как целевая форма коммуникативной деятельности в системе государственного управления в условиях демократизации общества. В статье рассмотрено привлечение «территориальных послов» из общественных инициатив в промоушин и создание благоприятного имиджа территории для привлечения инвесторов в регион.

Ключевые слова: государство, маркетинг, маркетингтерриторий, имидж, территориальный посол.

Постановка проблемы. Государственный маркетинг территорий, прежде всего, возник как эффективное средство использования преимуществ, отличий и особенностей различных территорий страны для привлечения инвестиций с целью их прогрессивного развития, содействия туризму и созданию устойчивого позитивного имиджа государства.

Анализ предыдущих публикаций и теоретических разработок.

Считается, что впервые целостную концепцию территориального маркетинга или маркетинга территорий представили в 1993 году Д.Хайдер, Ф.Котлер и И.Рейн в книге «Marketing Places», вышедшей в США. Практически одновременно появилось и французское издание, и его перевод на русский язык книги А.Дайана «Маркетинг города». Эти авторы и стали основателями теоретического направления по проблемам маркетинга территорий. На протяжении последующих 25 лет над проблемами территориальных, в том числе, государственных маркетинговых коммуникаций работали многие зарубежные и отечественные авторы такие как: И.Арженовский, Д. Визгалов, В. Дубницкий, М. Кислюк, А. Лавров, С.Майзенсе, Е.Михайленко, К.Норкин, М.Окландер, А.Панкрухин, Е.Ромат, Т.Сачук, В.Сурнин, С.Ятусрипитак и ряд других исследователей и специалистов.

Ф.Котлер утверждал, что маркетинг территорий должен осуществляться органами государственной власти и самоуправления данных территорий (страны, региона, города, местности), а также бизнес-сообществом и активным населением этих территориальных образований. Поэтому Филип Котлер считается основателем конкретной теории государственного маркетинга с позиций общей теории рыночных отношений. В соответствии с теоретическими положениями этого автора и его последователей территории рассматриваются как товар, а граждане, бизнес-круги и туристы, другие юридические и физические лица – как потребители.

Основная часть. В современном литературном и научном дискурсе по проблематике маркетинговых территорий существуют и обговариваются разные толкования этого понятия, казалось бы достаточно однозначного. Но, до сих пор не существует общепринятого и общеупотребляемого определения данного понятия в терминологическом, логическом, экономическом и других измерениях. При этом в ряде работ по данной тематике просто игнорируется какое-либо однозначное определение понятия «маркетинг территорий». В российских изданиях Александр Панкрухин приводит некоторый анализ бытующих определений маркетинга территорий. Но для государственного определения этого термина представим свою авторскую интерпретацию.

Государственный маркетинг территорий – это использование маркетинговых коммуникаций в интересах страны и ее внутренних субъектов с позиций их ответственности к специфическим потребностям разных целевых групп и аудиторий потребителей информации относительно государства в целом, всех уровней его административно-территориального устройства, конкурентоспособности и привлекательности во всем разнообразии мировых рынков, которые представляют серьезный интерес для системы государственного управления и институтов власти.

Исходя из предложенного определения можно выделить два основных направления государственного маркетинга территорий:

- маркетинг территорий страны в целом и ее общих конституционно определенной атрибутики и символики;
- маркетинг внутренних территорий, то есть административно-территориальных субъектов разного уровня и их региональной или местной оригинальной атрибутики, а также других форм традиционного исторического самовыражения и самоидентификации.

При этом регион рассматривается и как территория, и как субъект, который может быть интересным как внутренним для страны лицам, так и внешним зарубежным индивидам (например, из туристических сфер), организациям и корпорациям инвестиционной направленности, а также различным международным и межгосударственным структурам, институтам, общественным организациям.

Субъектами, которые активно осуществляют продвижение, позиционирование на международных и национальных рынках, условно говоря «продажи территорий», выступают органы государственной власти и управления этих территорий, а также местные экономические агентства развития, транспортные и туристические организации, гостиницы, торговые сети, научные, спортивные и общественные организации, другие структуры, которые локализованы на данной конкретной территории. При этом их взаимодействие и сотрудничество с органами государственной власти должны быть обязательным и постоянно скоординированным стратегическим направлением совместной деятельности.

Государственный маркетинг территорий выступает как целевая форма актуальной коммуникативной деятельности в системе государственного управления в условиях развития демократизации нашего общества и в процессе присоединения к ценностям Европейской общности. Такого типа деятельность должна осуществлять формирующее влияние на процессы общественного развития для эффективного и действенного регулирования общественных отношений, а также укрепления взаимодействия между государством и обществом.

Целенаправленность государственного маркетинга территорий определяет главные задачи и задания соответствующей коммуникативной деятельности, а именно:

- обеспечивать престиж и привлекательность территорий в целом;
- содействовать привлекательности существующих на территории природных, материально-технических и материально-культурных, человеческих, научных, финансовых, производственных и других ресурсов, а также содействовать возможности их реализации и внедрения.

Для выполнения этих главных задач разрабатывается целенаправленный набор основных мероприятий по:

- улучшению социально-экономической составляющей конкурентных способностей и возможностей территорий;
- расширению участия территорий и их организационных партнеров по реализации международных, национальных и региональных программ и поддержке активной деятельности за рубежом своих территорий;
- привлечению на территории заказов и инвестиций государственных и других по отношению к этим территориям субъектов;
- реализацию на данной территории внешних по отношению к ней ресурсов (импорт ресурсов);
- экспорт ресурсов в интересах данных конкретных территорий.

Инструментарием выполнения указанных задач государственного маркетинга территорий считают любой фактор деятельности органов государственной власти, который находит отражение во внешней среде. Условием использования такого типа факторов является возможность их целенаправленных изменений с целью непосредственного влияния на окружающую среду.

Основным аргументом в пользу расширения участия государства в сфере маркетингово-территориальной коммуникативной деятельности как в стране, так и в регионах и городах является повышение уровня жизни и благополучия граждан и юридических лиц (предприятий и фирм) в условиях политической стабильности и устойчивости экономического развития.

Именно этот тезис выдвигает в своих научных разработках и соответствующих публикациях Евгений Ромат, считая указанный фактор основой формирования подлинно цивилизованного рынка в нашей стране.

Двигаясь по закону маркетинга за последние десятилетие мы даже не заметили как на первый взгляд некоммерческие его формы стали занимать ключевые роли его ответвлений, это касается как социально-этического, медиа и территориального маркетинга. Последний в ключе государственного маркетинга наиболее актуален для построения успешного тандема привлекательности и продуваемости любого продукта с взаимовыгодных позиций, как для бизнеса, так и государственной машины управления.

Из-за возрастающей мобильности фактора производства, тренда на свободную торговлю, множества предложений для международных инвесторов, туристы или профорганизации сегодня оказываются чаще ключевую конкурирующую составляющую на мировом рынке обмена капитала и людей. Территории должны выглядеть привлекательно в целях привлечения бизнеса, инвестиций, туристов, студентов, жителей, исследователей, спорт или культурные мероприятия, и т.д. и при этом использовать инструменты из области маркетинга, чтобы сделать это территории потребностью для бизнеса.

На карте успешных проектов территориального маркетинга все больше и больше территорий, следовательно, чтобы играть в этой нише, необходимо постоянно поддерживать идентичность. Именно благодаря этому стратегическому позиционированию, который закладывается в специфику для территории и отражает ее сильные стороны, лоббируются интересы в одном или нескольких рынках актуальных для региона.

В европейской практике ведущее учреждение территориального маркетингового - зачастую действует совместно с другими организациями, занимающимися социально-экономическим развитием территорий в так называемом процессе "совместного производства" – который организует связь через коммуникационные кампании, связи с общественностью, участие в выставках и т.д. Но, в последние годы, для реализации задач территориального маркетинга более популярен новый инструмент коммуникации – «посол территорий». Надо признать, что использование подобного инструмента носит несколько проблем, особенно учитывая тот фактор, что малобюджетные территории как правило, опираются на волонтерские силы, действующие на добровольной основе в целях содействия территории.

Отсюда, возникает два вопроса: первый – о релевантности такой сети в пределах территориального маркетингового подхода и второй – возможность злоупотреблений, в интересах послов.

Чтобы ответить на эти два вопроса было применено краткое социологическое исследование различных местных европейских брендов, включая обзоры литературы по теме территориального маркетинга и научно-исследовательских интервью с экспертами Европейского территориального маркетинга. Во многом работа такого посла похожа на «вирусный эффект»

Посол лицо, действующее в качестве лоббиста и спикера от местной общины путем содействия территории путем двух основных инструментов коммуникации – сарафанного радио и социальных сетей и тот и другой канал предполагает вирусный эффект. Кроме того, посол также может выступать в качестве модератора контактов между территориальными группами и развития коммерческих либо муниципальных проектов для последнего.

Среди минусов релевантности – трудности расчета ROI. Так как в стоимость процесса, который требует координаторов, менеджеров сообщества и офф-лайн, он-лайн инструментов для управления сетью, не учитывает дрейф послов в своих сообщениях, так как послы приходят из разных слоев общества и имеют различные навыки коммуникации и ожидания от своей новой роли. Решением проблемы могут стать «послы координаторы» из области медиа-релейшенз (блогеры, боты и тролли). Они, как правило в состоянии предложить комплект продвижение в Интернете, ведение новостных страниц, «Живого журнала», страниц Facebook и субрегиональных социальных приложений, виджет приложения смартфона и т.д.

Иницируя востребованность специалистов по Связям с прессой или RP, формирует спрос в задачах послов территориального маркетинга навыков имеджемента территорий тем более когда мы продвижение территории будем рассматривать с точки зрения интересов государственного управления.

В 1970 году Ф.Котлер и Н.Ли обосновали возможности применения технологий маркетинговых коммуникаций для сфер политики, государства и общественных организаций. В переизданиях их работ, выдвинутые тогда принципы государственного маркетинга, остались неизменными и до нашего времени. Становление неолиберальной рыночной парадигмы как доминирующей в глобальном измерении внесло новые качества в механизмы государственного управления, в том числе, для использования пиара как основного инструмента обратных связей власти с общественностью.

Но наиболее ярко основную направленность их взглядов на государство с коммерческих позиций выразили в 1992 году Д.Осборн и Г.Геблер в своей работе «Повторный изобретение государства: как дух предпринимательства трансформирует государственный сектор». Эти взгляды можно трактовать как манифест неолиберальной идеологии о сущности государственного управления в формате его полного превращения в коммерческие основы. Однако это уже будет не государство в классическом понимании, а государство-корпорация или корпоративное государство. И такие тенденции существуют и развиваются

Пиар, как основное средство государственных маркетинговых коммуникаций в системе обратных связей, должен играть особую опережающую и демпферную роль в ситуациях возникновения возможных конфликтов и кризисных явлений по поводу некоторых особенно чувствительных для населения законодательных инициатив (например, в налоговой, демографической, ценовой, социальной и других сферах).

Надо также обратить внимание на возможность адаптации не только традиционных, но и других модифицированных региональных и национальных форм и концепций пиара, успешно используют,

например в Индии (bandobast), Китае (guanxhi), Японии и в других странах Азии, Африки и Латинской Америки.

Некоторые современные признаки, аналогичные тем, что были в США в 1900-1914 годах и стимулировали там подъем и активность пиар-разработок, в условиях существующей сейчас кризисной ситуации в Украине отмечают необходимость поиска, разработки и внедрения новых форм и методов пиар-деятельности как вообще, так и непосредственно в системах маркетинговых коммуникаций органов государственной власти.

Имидж страны исторически создается спонтанно, но формируется и искусственно, в том числе, целенаправленными усилиями актеров социокультурной сферы. И это могут быть как положительные, так и отрицательные действия по установлению общего имиджа своей страны, воспринимается большинством ее населения. Поэтому должна существовать эффективная государственная программа развития и формирования положительного имиджа страны за выработку соответствующего социально значимого культурного продукта (социокультурной продукции) и методов надзора и контроля за ее выполнением.

Имидж страны становится постоянным синтетическим образом, который оказывает определенное представление о ней как о целостном объекте и стимулирует у индивидов (туристов, политологов, бизнесменов и других резидентов и нерезидентов) соответствующую социальное поведение. Кроме того, в наше время существует некоторая система имидж-паттернов, основанной на показателях, индексах, рейтингах и классификациях отдельных составляющих (экономических, военно-политических, геополитических, естественных и т.д.), напрямую влияющих на политэкономическую и силовую поведение основных актеров на мировой арене.

Заключения и направления дальнейших исследований

Определено, что государственный маркетинг территорий является одним из перспективных направлений маркетинговых коммуникаций, который выполняет задачи в интересах страны, ее внутренних субъектов и внешних объектов в вопросах, требующих внимания и целенаправленных усилий по прогрессивного развития этих территорий.

Определено, что формирование государственного имидж-маркетинга должно основываться на территориальных приобретениях где имидж страны должен быть неотъемлемым элементом национальной стратегии государства и рассматриваться как инструмент ее конкурентоспособности.

Мақалада мемлекеттік маркетингтің құрамдас бір бөлігі ретінде аумақтық маркетинг тұжырымдамасының өзіндік ерекшелігі қарастырылады. Бұл мақалада аумақ қоғамды демократияландыру жағдайындағы мемлекеттік басқару жүйесіндегі коммуникативті іс-әрекеттің мақсатты формасы болып табылады. Мақалада «аумақтық елшілерді» қоғамдық бастамалардан промоушинға тарту және аймаққа инвесторларды тарту үшін жағымды имидж қалыптастыру қарастырылған.

Тірек сөздер: мемлекет, маркетинг, аумақтық маркетинг, имидж, аумақтық елші.

The article deals with the specifics of the concept of territorial marketing as a component of public marketing. This article serves as a target area shape communication activities in the public administration in the conditions of democratization of society. The article reviewed the involvement of "territorial ambassadors" from the public WEEK initiatives and creation of a favorable image of the area to attract investors to the region.

Keywords: government, marketing, marketingterritory, image, territorial ambassador.

УДК 301(575.2)

СОЦИАЛЬНАЯ СТРАТИФИКАЦИЯ КЫРГЫЗСКОГО ТРАДИЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Ботоканова Г.Т. – кандидат философских наук, доцент Кыргызского национального аграрного университета Кыргызской Республики,

Шейшенбаева А.М. – преподаватель Кыргызского национального аграрного университета Кыргызской Республики

Авторы данной статьи рассматривают социальную стратификацию кыргызского традиционного общества. Отмечают, что на характер социальной стратификации влиял кочевой образ жизни и присущая номадической цивилизации общинная психология, коллективизм, родовая собственность на землю. Авторы приходят к выводу, что социальная дифференциация кыргызского традиционного общества имела сложную структуру и представляла собой открытый тип социальной стратификации. Несмотря на традиционализм, общество было динамичным, индивиды могли перемещаться в социальном пространстве, меняя свое социальное положение и статус.

Ключевые слова: социальная стратификация, социальная дифференциация, социальное расслоение, социальная группа, социальный статус, манап, бий, бай, баатыр, букара, кедей, кул.

Центральная Азия переживает сложные процессы социокультурной трансформации и поиска своей национально-культурной и этнической идентичности. В этих условиях актуализируется необходимость изучения, сохранения, возрождения и развития самобытности народов. Весь предшествующий исторический опыт стран Центральной Азии свидетельствует, что в периоды неопределенности, социальных потрясений и трансформации мудрость и опыт, заключающиеся в его традиционной культуре и знаниях, были стержневым основанием для выживания, самосохранения, самовосстановления и основой для выработки перспектив и ориентиров своего будущего развития. Мы обращаемся к прошлому, стремясь отыскать корни настоящего.

Целью данной статьи является попытка представить все многообразие социальной стратификации кыргызского традиционного общества.

Кыргызское традиционное общество, основанное на патриархальных, родоплеменных традициях было ориентировано в первую очередь на сохранение сложившегося общественного уклада и образа жизни, господствовавшего в течение многих столетий, пронизанное идеологией единства рода и родовой солидарности. В течение многих столетий, вплоть до конца XIX в. жизнь кыргызов не подвергалась качественным изменениям. Консерватизм в образе жизни, стиле мышления, сохранение социальных стереотипов во взаимоотношениях между людьми были доминантами в кыргызском социуме. Традиционные формы хозяйствования кыргызов - скотоводство, охота, промыслы, земледелие - вобрали в себя многовековые навыки, а их неизменность накладывала отпечаток консерватизма на быт, образ жизни, который почти не менялся на протяжении веков. Вместе с тем, постоянные передвижения, динамичный образ жизни были формой существования кочевника. Общественное устройство традиционного кыргызского общества до XX в. отличалось родоплеменной организацией, детерминированными социально-экономическими, политическими факторами и кочевым образом жизни. В основе бытия общества лежал принцип кровнородственных отношений, в общественном сознании в целом доминировала общинная психология. Человек чувствовал себя намного увереннее, пребывая в родственной общине, так как он был защищен родственными связями от всяких общественных неурядиц, проблем. Человек чувствовал себя слабым без патриархально-родовых связей перед враждебной действительностью. Все проблемы, личные и общественные, решались через призму родственных связей. Человек и общество были неотделимы друг от друга. Эта социальная форма взаимоотношений помогала человеку пребывать в своеобразной гармонии с обществом. Социальные отношения были направлены на воспроизводство устоявшихся ценностей, традиционные нормы и образцы, аккумулирующие опыт предыдущих поколений, были одним из главных факторов устойчивого развития традиционного общества.

Социальная дифференциация кыргызского традиционного общества, несмотря на родовую солидарность, коллективизм состояла из двух больших групп: высшей - феодально-родовая знать - «ак сёёк» («белая кость») байы и манапы, которая являлась экономически и политически господствующей группой; и низшей - букара (простонародье) - «кара таман» («чернь») - составлявшей основную массу кыргызского населения (феодально-зависимая масса кочевников и земледельцев). Б.Солтоноев, рассматривая социальную дифференциацию кыргызского традиционного общества, выделяет представителей следующих социальных групп: хан, бай, манап, бий, баатыр, букара, кедей, кул. Каждая группа была внутренне дифференцирована. Как отмечает Б.Солтоноев, понятие «хан» связано с образованием ханства, но у кыргызов не было хана в полном смысле этого слова, то есть абсолютного правителя, так

как кыргызский «хан» находился в зависимости от более сильного правителя (например, от кокандского хана) [7. с.291]. Высшей феодально-родовой знатью была социальная группа «манап». По мнению В.В. Радлова, манапы у киргизов появились в XVIII в. - «имя Манап носил один из биев племени сарыбагыш; он сделался главой своего племени, и потому все бии после его смерти назывались манапами» [2. с.240]. В.В. Бартольд приводит слова А.Н. Вышнегорского, изучавшего кыргызов во второй половине XIX в.: «манапы - это лучшие люди, происходящие от целого ряда биев, ни один из них не вышел из потомков Чингиз-хана. Манапами становились люди, выделявшиеся «храбростью и мудростью»; они были предводителями во время смут. Во время внешних нашествий во главе народа становились те из них, кто выделялся среди прочих манапов: «их не выбирали, но если бы стали выбирать, то выбрали бы их» [2. с.241]. По социальной значимости манапы имели следующую дифференциацию: «чон манап» или «ага манап» (крупный манап), которому подчинялись более мелкие манапы его рода и племени, «чынжырлуу манап» (наследственный манап), «чала манап» (второстепенный манап), находился в зависимости от более крупного манапа, «чолок манап» (мелкий манап) - самый мелкий манап, «букара манап» - родственник манапа, который все же стоял выше других людей [6.с.515.]. Критерием социальной значимости данной группы было количество зависимого населения (родов и племен) и владение пастбищами, количество скота: лошадей, овец, коров, верблюдов и яков.

Социальная группа «бай» (богач) имела в своем владении по несколько сот или тысяч голов крупного и мелкого скота. Это были крупные скотовладельцы. Манапы, в отличие от баев, имели не только имущественное положение, но и определенный объем власти, престиж в обществе. Манапы могли жить за счет управляемого ими населения, одни управляли несколькими родами, племенами, другие - часть волости [6.с.515]. В социальной лестнице традиционного общества «баи» занимали место после манапов. Как отмечают исследователи термин «бай» к началу XX века приобретает несколько иное значение: «Баи рассматриваются в этот период уже не только как крупные скотовладельцы, но и как торговцы, предприниматели и ростовщики. Хозяйство баев в этот период начало включаться в орбиту товарно-денежных, буржуазных отношений. Баи стали осуществлять присвоение прибавочного продукта от непосредственных производителей, используя не только феодальные формы эксплуатации, но и с помощью кабальных займов и путем найма рабочей силы среди букары» [3.с.61]. Баи как представители высшего класса наряду с манапами, также имели внутреннюю дифференциацию, зависящую от знатности происхождения - родовитости и степени богатства - количества скота. Б. Солтоноев выделяет 4 вида баев: 1. «Чон бай» или «март бай» (большой бай, щедрый бай) - крупный владелец имущества, имел тесную связь с властью имущими; 2. «Саран бай» или «колтукчу бай» (скупой бай); 3. «Сасык бай» или «кокуй бай» (бай-скряга, вонючий бай); 4. «Жеке мерез бай» (бай одиночка, нелюдимый бай), жил обособленно, кочевал только своей семьей. (7. с.298-299). Также выделяли «уюткулуу бай или кордолуу бай» - наследственный, потомственный бай, «ордолуу бай» - бай близкий к ставке правителя [6.с.94.].

Значимой социальной группой традиционного кыргызского общества были «бии» (судьи). Бий, опираясь на обычное право, решал уголовные и гражданские дела кыргызов. Однако, как отмечают исследователи, в XVII и до начала XIX вв. родоплеменные старейшины - бии выполняли одновременно как административные, так и судебные функции. М.Т. Айтбаев пишет, что «бий, облеченный доверием, стоял во главе рода, племени, исполнял административную, политическую, хозяйственную и, наконец, судейскую функцию» [1.с. 141]. К середине XIX в. формируется новое привилегированное сословие - манапство, кыргызский истеблишмент. «Манапы являлись как бы властителем своего рода и племени, а судейские функции бия к этому времени стали принадлежать средним и мелким манапам» [5. с.14]. Как отмечает Б. Джамгерчинов, если вплоть до первой четверти XIX в. бий мог осуществлять всестороннюю власть над своими племенами, являясь главою и правителем племени, то к середине этого века значение бия ограничивается уже исключительными судебными функциями [4. с.98.]. Суд биев защищал больше интересы кыргызской феодальной знати [7. с.296; 5.с.191.], выражая правовые и политические интересы правящего класса. Таким образом, слово «бий» только к середине XIX в. стал означать судью. О том, что бий должен был быть справедливым и беспристрастным свидетельствует пословица: «Тура бийде туган жок, тууганду бийде ыйман жок» (У правильного бия не должно быть родственников, а бия с родственниками нет совести).

Особое положение в социальной стратификации традиционного кыргызского общества занимали «баатыры» (герой-богатырь, предводитель), прославившийся храбростью и военным искусством. По социальному происхождению баатыры могли быть выходцами из манапов и из простых людей. В то же время баатыры, имеющие более низкое социальное происхождение, «со временем обычно легко вливались в ряды феодально-родовой знати» [3. с.59]. Как отмечает Б. Солтоноев, баатыры в социальной стратификации традиционного общества имели внутреннюю дифференциацию и делились на 6 категорий: 1. «Адам шер» - баатыр не боящийся пули, не считающийся с опасностью; 2. «Кара көк» или «көк жал» баатыр - самый терпеливый баатыр, даже при тяжелом ранении не оставляющий поле боя;

3. «Илекор баатыр» - ловкий баатыр, искусно владеющий военным искусством; 4. «Жеке баатыр» - баатыр-одиночка, отправляющийся на угон скота один (баатыры обычно свою деятельность начинали с угона чужого скота); 5. «Ээрчиге баатыр» - сопровождающий, ведомый баатыр, идущий в бой глядя на других; 6. «Айласыз баатыр» - мнимые батыры: «Айласыз баатыр чочкого чабат» (горе богатырь на свинью нападает) [7. с.297-298].

Большое место в социальной стратификации занимали низший слой населения «букара» или «кедей» - бедняки. Они находились в полной зависимости от феодально-родовой знати. В зависимости от имущественного неравенства букара имела внутреннюю дифференциацию. Так Б.Солтоноев выделяет 8 видов кедеев - бедняков: 1. «Томояк» - круглый бедняк; 2. «Кара кашка кедей» или «кежир кедей» - бедняк имеющий захудалую лошадь, в отличие от томоак; 3. «Малай, жалчы» - прислуга, поденщики; 4. «Жылкычы» - табунщик, среди скотоводов жылкычы занимал более привилегированное положение; 5. «Коңиу - колоңчу» - соседи отработчики, кочевали вместе с баями и манапами, всей семьей обслуживали их скот и хозяйство; 6. «Жакыр кедей» - обнищавший бедняк; 7. «Аштыкчы» - пахарь манапа-бая; 8. «Койчу» - пастухи овец [7.299-300].

Одной из характерных черт феодально-патриархального общества было наличие самого низшего слоя общества - «кул» (раб). В данной социальной группе Б. Солтоноев выделял следующие слои: 1. «Бору тапыр кул» - раб по происхождению; 2. «Үйдө туума кул» или «тонду кул» - дети рабыни, исполнявшие домашние работы своего господина; 3. «Төшкө жатар кул» - сын (дочь) рабыни родившийся вне брака; 4. «Жумишатылып келген кул» - раб данный в личное услужение дочери при выдаче ее замуж; 5. «Калынга келген кул» - раб данный в качестве приданного дочери; 6. «Байгеге сайылып келген кул» - раб, полученный в виде приза на конных скачках; 7. «Жоодон түшкөн кул» - военнопленный, обращенный в рабство; 8. «Түпсүз кул» - раб без рода и племени; 9. «Сатып алган кул» или «кесик кулак кул» - купленный раб, такому рабу отрезали ухо [7.С.300-301].

С точки зрения теории социальной стратификации традиционное кыргызское общество, в отличие от других восточных традиционных обществ (индийского, китайского), представляет собой относительно открытый тип системы стратификации, где члены общества могут менять свой социальный статус. Так, например индийское традиционное общество представляло собой закрытый тип социальной стратификации, члены общества не могли изменить свой социальный статус - общество распадалось на четыре варны (касты), где «каждая варна - замкнутая группа людей, она занимает строго определенное место в обществе. Варна эндогамна - браки заключаются лишь внутри варны. Принадлежность к варне определяется рождением и наследуется. Члены варны имеют свою традиционную профессию» [8. с.55.]. То же самое мы наблюдаем при рассмотрении традиционного китайского общества: «Если ван (высший слой общества - Б.Г.) - вершина социального конуса в Древнем Китае, то основание его - подневольные земледельческие общины, члены которых - бесправные шужень (простолюдины). Между основанием и вершиной социального конуса - наследственная земельная аристократия различных рангов, составляющая государственный аппарат (чжухоу), главы кланов больших семей (дафу), главы больших семей (ши). Рабы же вместе с животными находились вообще вне социальной иерархии» [8.с.28]. Все отношения в традиционном китайском обществе были подчинены «китайской церемонии» - ритуалу, где каждому члену общества было предписано определенное положение - социальный статус, который невозможно было изменить. Так как «ритуал был основан на постоянстве неба, порядке на земле и поведении народа» [8.с.28].

Кыргызское традиционное общество, несмотря на традиционализм, было более динамичным, индивиды могли перемещаться в социальном пространстве, меняя свое социальное положение. Причиной такого состояния общества, по мнению автора, является кочевой образ жизни и присущая кочевой цивилизации общинная психология, коллективизм, родовая собственность на землю. Главное богатство - скот, в условиях кочевого образа жизни, тяжелой зимы, джута, междоусобиц и нашествий, был показателем непостоянным. Об этом свидетельствует поговорка: «Бай чиренсе бир кыштык» («Вся спесь бая стоит одной зимы»).

Примером открытой системы социальной стратификации традиционного кыргызского общества может служить наличие социальной группы «баатыров», которые были выходцами из разных слоев населения, благодаря собственным усилиям, физическим и морально-психологическим способностям и возможностям могли подниматься по социальной лестнице и менять свой социальный статус. Как отмечает Б.Джамгерчинов «батыры со временем обычно легко вливались в ряды феодально-родовой знати. В первой половине XIXв. некоторые батыры, как например Төрөгельди, превратились в крупных манапов, управлявших немалым количеством юрт и владевших множеством скота» [3. с.60]. Можно также отметить и социальную группу «манап». Несмотря на то, что привилегированное положение и власть над родом переходило по наследству от отца к сыну, и здесь можно заметить вертикальную мобильность. Так «чала манап» по мере роста подчиненного населения (родов) и накопления богатства

мог стать «чон манап», а «чынжырлуу манап» (наследственный манап), в результате междоусобных войн мог опуститься по социальной лестнице ниже. А звание бия было не во всех случаях наследственным. Бием мог быть и выходец из букары, которому удавалось тем или иным путем, особенно в результате военных подвигов, завоевать себе авторитет и влияние среди соплеменников [З.с.28]. Однако, получить это звание дети биев, как отмечает С.К. Кожоналиев, имели больше шансов, нежели другие представители феодалов. Вообще биями в подавляющем большинстве случаев являлись выходцы из богатых и знатных семейств. Но ими могли быть и выходцы из простого народа, если они на аильном, родоплеменном собрании - «дуване» - доказали свои способности и знание обычного права кыргызов. Бии, выходцы из простых слоев населения, постепенно обогащались за счет бийлика, быстро превращались в представителей класса имущих» [5.с.17.].

В неоднородной социальной группе «букара» также можно заметить вертикальную мобильность: выделившийся в составе *букары* слой богатых скотовладельцев можно было с полным основанием отнести к баям.

Итак, анализ социального расслоения кыргызского традиционного общества до XX в. показывает, что критериями деления на социальные группы были имущественное состояние, социальное происхождение, отношение к власти, престиж в обществе.

Социальная дифференциация кыргызского традиционного общества имела сложную структуру и представляла собой открытый тип социальной стратификации, где члены общества могли относительно свободно перемещаться в социальном пространстве.

1. Айтбаев М.Т. Социально-экономические отношения в кыргызском ауле в XIX и начале XX вв. – Фрунзе, 1962.
2. Бартольд В.В. Избранные труды по истории кыргызов и Кыргызстана. – Бишкек, 1996.
3. Джамгерчинов Б. Присоединение Кыргызстана к России. – М., 1959.
4. Джамгерчинов Б. Из истории кыргызов первой половины XIX в. Ученые записки исторического факультета Киргосуниверситета. – Фрунзе, 1958. - Вып. IV.
5. Кожоналиев С.К. Обычное право кыргызов. – Б., 2000.
6. Кыргызско-русский словарь. / Сост. К.К.Юдахин. – Бишкек: Шам., 1999.
7. Солтоноев Б. Кыргыз тарыхы. – Бишкек: Архи, 2003.
8. Чаньшиев А.Н. Курс лекций по древней философии. – М.: Высшая школа, 1981.

Бул макаланың авторлары дәстүрлі кыргыз қоғамының әлеуметтік стратификациясын қарастырады. Әлеуметтік стратификацияның сипатына көшпенді өмір салты және номадтық өркениетке тән қауымдық психология, ұжымдық, жердің ру меншігінде болуы ықпал еткенін атап көрсетеді. Авторлар дәстүрлі кыргыз қоғамының әлеуметтік стратификациясының құрылымы күрделі және ол ашық типтегі әлеуметтік стратификация болып табылады деген қорытынды жасайды. Дәстүршілдікке қарамастан, қоғам қозғалмалы болды, индивидтер өздерінің әлеуметтік жағдайы мен мәртебесін өзгерте отырып, әлеуметтік кеңістікте орын ауыстыра алатын.

Тірек сөздер: әлеуметтік стратификация, әлеуметтік дифференциация, әлеуметтік жіктелу, әлеуметтік топ, әлеуметтік мәртебе, манап, би, бай, батыр, бұкара, кедей, құл.

In this article the authors study the social stratification of the Kyrgyz traditional society. Particularly, they note that the nature of social stratification was influenced by nomadic way of life and community psychology, collectivism, tribal ownership of land inherent to nomadic civilization. The authors conclude that the social differentiation of the Kyrgyz traditional society had a complex structure and was an open type of social stratification. Despite traditionalism, the society was dynamic, individuals were able to move in the social space, changing their social position and status.

Keywords: social stratification, social differentiation, social group, social status, manap, biy, bay, baatyr, bukara, kedey, kul.

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

УДК 325.11

МИГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ ДВАДЦАТОГО СТОЛЕТИЯ: ЕВРОПЕЙСКИЙ ОПЫТ И ГЕРМАНИЯ

Абсаттаров Р.Б. – член-корр. НАН РК, доктор философских наук, профессор,
заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая;

Рау И.А. – доктор философских наук, профессор
Академии ведущих кадров Бундесфера (Гамбург), почетный доктор АН Азербайджана

В статье рассматриваются актуальные вопросы миграционных процессов двадцатого столетия на материалах Германии и Европы, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. В статье уделено внимание особенностям и проблемам миграционных процессов на территории Восточной и Западной Европы. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: миграция, переселение, население, народ, жизнь, уровень, качество, индустриализация, государство, страна, европейцы, мигранты, бедность, иностранцы, регулирование.

Исследователи и публицисты обозначают 20-ое и 21-е столетия как столетия массовых и нарастающих миграционных процессов. Эти процессы, их последствия играют нарастающую роль как во внутренней, так и во внешней политике большинства стран мира. Научный интерес к их исследованию объясняется сложностью и неоднозначностью этих процессов как для стабильности национальных государств и сохранения национальных культур, так и множеством экономических и демографических аспектов этого явления.

В нашей статье мы ограничимся описанием некоторых сторон миграционных процессов 20-го столетия, в которых существенную роль сыграли Германия и другие страны Европы. Уже в 20-ом веке поток мигрантов от страны к стране и от континента к континенту был огромным. Однако историки указывали на то, что в истории человечества случалось и не такое. С самых древнейших времён и отдельные группы людей, и целые народы переселялись в новые регионы в поисках более лучших условий жизни или во избежание гибели от могущественных и беспощадных врагов. Такие переселения - константа человеческой истории, на что мы и обращаем внимание наших благожелательных читателей. Не было более или менее длительных периодов человеческой истории, когда бы не было таких переселений. Войны и катастрофические события только усиливали интенсивность и человеческое качество этих потоков, но никогда не были их единственными причинами.

Редко такие миграционные передвижки протекали мирно. Это случалось, как правило тогда, когда для переселенцев имелись пространства, городские или земельные, которыми коренное население не интересовалось, а правительство считало нужным их заселить, сделать обжитыми. Но с растущим населением планеты и его всесторонней экономической активностью таких, относительно свободных пространств, становилось в Европе всё меньше. Уже народопереселения в конце Античности, захват земель саксонцами, рыболовство и джутопрядильные мастерские в пятом столетии в Британии или колонизация восточной Европы немцами в 10-ом столетии шли параллельно с ожесточённым скрытым или явным сопротивлением местного, коренного населения. С открытыми объёмами переселенческие потоки местное население редко когда принимало. Иное дело - отдельные полезные иностранца, их полезность понимала даже мудрость и толерантность простонародья.

Так же было и в 19-ом столетии, когда во многих государствах Европы миллионы граждан или подданных становились жителями других европейских или неевропейских государств. Ухудшение условий жизни в Германии и некоторых других стран Европы было связано с демографическим взрывом в этом веке, шедшим параллельно с индустриализацией Европы. Улучшение санитарных условий жизни

и медицинского обслуживания в Германии и иных странах Европы привело и к увеличению длительности жизни, что с увеличенной деторождаемостью, приводило дополнительно к увеличению количества населения. В Европе население увеличилось в процессе индустриализации примерно в пять раз. Поэтому власти в странах с продвигающейся индустриализацией [1] не препятствовали эмиграции, даже способствовали ей. Так во второй половине 19-го столетия в Германии власти способствовали добровольному выезду из страны примерно 100.000 человек в год [2]. Тогдашними регионами переселения были Северная и Южная Америки, Австралия, части Африки, северные регионы Азии (в том числе и российской её части). Хотя эти пространства были относительно мало заселены, эмиграция из Европы сопровождалась кратковременными или длительными (на десятилетия) конфликтами. Вооружённые конфликты между переселенцами в Северную Америку и местным населением - индианцами или русскими охотниками за пушниной (мягким золотом) и коренными жителями Сибири вовсе не сказания: кровь проливалась и миллионы людей пали в этой необъявленной войне. Но это была кровь "иных" и поэтому она не привлекала большого внимания историков.

Для европейцев миграция оказалась в целом очень удачным шагом. Когда в начале 20-го столетия миграционные волны из Европы поослабли, большая часть Северной Америки, Австралии и значительные регионы Южной Америки, их наиболее географические выгодные и плодородные части находились в руках европейцев. Отметить надо, что и все другие регионы мира находились увеличивающимся влиянием европейских держав. За короткое историческое время европейцам удалось "европеизировать" грамотную часть человечества, в особенности политические, научные и связанные с техникой и технологией элиты во всех значимых государствах мира. Эта "европеизация" приостанавливается только в наши дни. И это, главным образом, в силу возрождения культурной самобытности всё большего количества наций.

Важнейшим экономическим последствием проникновения европейцев во все регионы мира был начавшийся процесс их индустриализации со всеми вытекающими отсюда последствиями: в начале процесса индустриализации население Земли составляло два миллиарда человек, сегодня (2015) в середине процесса создания информационного (постиндустриального) общества оно перевалило за 7 миллиардов. Соответственно растёт и миграционное "давление" на относительно благополучные страны: далеко не везде индустриализация привела к достатку большинства населения, не везде привело к созданию правового государства и не везде привела к возникновению гражданского общества и демократии западноевропейского или американского образца. В большинстве индустриализированных стран население стало жить лучше, но "лучшесть" этой жизни безнадежно отстаёт от экономического и социального уровня жизни европейцев и, очевидно, при продолжении нынешней стратегии мирового экономического развития, никогда этот уровень не достигнет.

Каков же выход для инициативных бедных, которые в собственной стране живут на уровне прозябания или просто нищеты? А выход, в принципе, такой же какой был у европейцев в позапрошлом веке - эмиграция в страны и земли, где жить лучше. Разница в том, что ныне свободных, незаселённых территорий не осталось: они все поделены между государствами на всех континентах, и в Африке, и в Южной Америке и в других регионах не осталось свободных, не подлежащих по интернациональному праву какому либо государству территорий. Ныне государства пытаются по этому праву поделить даже доселе пустовавшие пространства Арктики и Антарктики. Кроме того, появилось множество, по сравнению с позапрошлым веком, новых наций и национальных государственных образований. Наряду с англичанами, немцами, французами, испанцами с их национальными государствами, появились, например, уругвайцы, перуанцы, йемениты, сомалийцы и многие другие с их государственными образованиями. Они все считают себя правовыми государствами. И это так. Вопрос только в том, какое право в них господствует. Это, как правило, право авторитарного или даже тоталитарного государства, имеющих мало общего с правами, господствующими в государствах западноевропейского демократического типа. Миграция в авторитарно управляемых странах регламентируется, контролируется, канализируется, разнообразно используется таким государством, а иногда и насильственно прерывается.

Давно прошли те времена, когда германские племена незаметно смешивались с кельтскими или славянскими (в восточной Пруссии) племенами и целые народы могли менять своё жизненное пространство на очень большие расстояния. Громадные пространства этнического смешения, которые делали текучими переходы от своего к чужому, сегодня разделены твёрдыми государственными границами. Изменения этих границ международное сообщество не желает и попытки отдельных государств исправить некоторые исторические территориальные несправедливости (Россия, например) встречают ожесточённое сопротивление наиболее влиятельных членов этого сообщества (ЕС и США). Но особенно

волнуются страны малые, получившие по результатам второй мировой войны огромный прирост территории за счет побеждённой Германии (Польша, например: а вдруг и немцы задумаются?). Идеологи таких стран указывают на то, что все попытки восстановления территориальной исторической справедливости всегда ещё заканчивались малой или большой кровью. И, стало быть, понятие "территориальная историческая справедливость" должно быть отброшено как только вредоносное. С этим согласны все государства, получившие территориальный прирост (согласно с этим и подавляющее большинство их населения). Политики современных европейских государств, потерявших значительные территории, тоже говорят, что "историческая территориальная справедливость" это нонсенс, вредное и недопустимое с точки зрения современного международного права понятие. Но мы могли бы представить веские соображения о том, что значительная часть населения этих государств думают иначе: они полагают, что территория государства и люди, населяющие эти территории - самое ценное в любом обществе.

Нынешняя немецкая статистическая наука обозначает мигранта, как человека, сменившего основное местожительство и оставившего своё жильё там. Миграция подразделяется на внутреннюю и на внешнюю. Так в Германии после присоединения ГДР к ФРГ происходила массовая внутренняя эмиграция из восточных регионов страны в западные. Эта миграция была настолько сильна, что многие регионы бывшей ГДР просто обезлюдели: появились там заброшенные города, посёлки и отдельные населённые пункты. Если жители там и остались, то, в основном, пенсионеры. Проблема внутренней миграции в Германии продолжает отставать острой.

В последние десятилетия миграция в мире непрерывно нарастала и приобрела особо тревожные черты для Западной Европы в последние четыре года: миграция становилась всё более неконтролируемой для государства. В страны Западной Европы поток мигрантов идёт, главным образом, через Италию, Турцию и Испанию из Северной Африки, и из так называемой "чёрной" Африки, восточноевропейских стран и стран бывшего СССР. Из южной и юго-восточной Азии миграционные потоки идут в государства Персидского залива. Из Мексики, государств Карибского региона и юго-восточной Азии мигранты направляются в США. Из Индии, Индонезии миграция идёт в Южную Корею, Японию, Тайвань и в наиболее экономические развитые регионы Китая.

Различают два главных фактора миграции: "Push"- и "Pull" факторы (фактор давления и фактор отсасывания). "Push" фактор связан с нарушением прав человека, угрожающим положением национальных меньшинств, гражданской войной или просто войной, с нарастающей безработицей, полуголодным существованием, стремительным разрушением окружающей природной среды. "Pull" фактор - это надежды и ожидания людей, нередко вызванные и обещаниями, предложениями приглашающих стран, возможности получения лучшего общего и профессионального образования, рынок труда с разнообразнейшими возможностями почти для всех уровней квалификации и др.

Сегодня можно читать в западноевропейской прессе (и не только в ней), что мигранты наводняют Европу и угрожают её исконной культуре. Причём часто утверждается, что и сегодня европейская культура по преимуществу христианская, что совершенно не соответствует действительности: она по преимуществу атеистическая или вовсе к религии и мировоззрению безразличная. Если взять масштабы миграции из Западной Европы в 19-ом столетии и сравнить с масштабами миграции в Европу ныне и с количеством населения Европы тогда и населением планеты Земля ныне, то получится, что миграция в Европу относительно мала. Мы не будем здесь приводить обширные статистические данные. Они общедоступны и любой доброжелательный читатель может их проверить.

Остановимся, как и обещали, на Германии. Всё девятнадцатое столетие Германия была известным государством, из которого шла миграция во многие страны мира. И лишь малое количество иностранцев нашло вторую родину в Германии. В 1874 году количество осевших здесь мигрантов составляло 0,5 процентов. Но к 1900 году этот процент вырос до 1,4. До 10% иностранного населения, вызывающих уже пристальное внимание любого нормального национального государства, было ещё далеко. В период между 1900 и 1960 годами между миграцией и иммиграцией держалось равновесие. В это время лишь один процент населения составляли мигранты, да и то из них одна четверть общего числа мигрантов происходила из европейских стран-соседей. Вне европейских переселенцев мигрантов в то время в Германии было ничтожно мало.

Лишь в начале шестидесятых годов приток мигрантов превысил отток эмигрантов. Это привело не только к росту числа населения в целом, но и число иностранцев возросло до 7 процентов. Одновременно снижалось число иностранцев - европейцев и нарастала часть иностранцев из других частей света.

Между 1974 и 1986 годами внешняя миграция из стран Европы в Германию стабилизировалась. В то же время число внеевропейских мигрантов в Германию нарастало. Это особенно показательно для периода с 1987 по 1990 годы. Общее число внеевропейских мигрантов составило в этот период примерно 2 миллиона человек. Из них примерно 1 миллион составляли этнические немцы, возвращавшиеся на историческую родину [3]. Другой миллион составляли иностранцы, из которых примерно 50% искало убежища от всевозможных преследований в собственной стране (Asylbewerber), а другие 50% были рядовыми иностранцами, желавшими жить в Германии.

В 1991 году в Германии жило 5,2 миллиона иностранцев. Из них 5 миллионов жило в западной части Германии и 0,2 миллиона - в восточной части (ГДР). В процентном отношении иностранцы в Германии составляли 6,5%, в западной части страны - 6%, в восточной - 1%. Сюда добавляется 1,1 миллиона этнических немцев-возвращенцев, которые прибывали почти исключительно в западную часть Германии. Некоторые исследователи учитывают этих возвращенцев как "чуждую" часть населения. При таком учёте можно говорить о 8% иностранцев во всей Германии и о 10% - в западной части страны.

Иностранцы и так называемая "чуждая" часть населения во всей Европе была примерно такой же. Но при этом надо учитывать, что такие, например, страны как Великобритания или Франция в предыдущий период вели весьма благоприятную для иностранцев политику предоставления гражданства. Поэтому к 1991 году у них иностранцев по происхождению было много больше, чем показывала статистика (в паспорте указывалось только "француз" (гражданин Франции)).

Более важным фактором, чем численность мигрантов, является качественная структура этой массы, и в первую очередь, степень "чуждости" людей, прибывающих из различных регионов Земли. Как было установлено, до шестидесятых годов 20-го века живущие в Германии иностранцы были для немцев "малочуждыми": они происходили, главным образом, из соседних европейских стран. Это были датчане, голландцы, австрийцы, швейцарцы, и др. Среди европейцев - мигрантов ещё заметно "чуждыми" оставались тогда поляки, хотя и они были непосредственными соседями Германии. Полностью считать их "малочуждыми" не давало их славянство и трагическая история взаимоотношений между Польшей и Германией.

Состояния значительного доверия к иностранной части населения со стороны немцев изменилось в течении шестидесятых годов 20 века, когда усилился поток мигрантов из Южной Европы, Балкан и Турции.

"Чуждость" итальянцев, испанцев, португальцев, греков, югославов и, прежде всего, турок была в глазах немцев много большей, чем это имело место по отношению к ранее перечисленным мигрантам из стран ближайшего окружения.

С постепенным иссяканием потока иностранных мигрантов в семидесятых годах 20-го века и эта группа иностранцев становилась в глазах немцев всё менее и менее чуждой. Некая настороженность, "отстранённость" коренного немецкого населения оставалась по отношению к туркам [4]. К 1991 году была завершена значительная часть государственной плановой миграционной политики Германии. И вскоре четверть иностранного населения, проживавшего в Германии, стала, как происходившая из ЕГ /ЕС/ - государств [5], в правовом отношении почти равными с коренными немцами. Этим самым 1,4 миллиона мигрантов из ЕГ /ЕС/ - государств не стали, правда, сразу немцами (большинство из них этого и не желало), но постепенно и немцы, и иностранцы в Германии по новому идентифицировали себя как члены единой ЕГ.

Создание единого европейского рынка оказало существенное влияние на миграционные потоки внутри Европейского Сообщества. По сравнению с интенсивной миграцией 60-ых годов наступила короткая фаза преобладания "оседлости" людей, ранее стремившихся к миграции. Это было в немалой степени следствием политики экономического сотрудничества Европейского Сообщества, ставившего перед собой следующие важнейшие цели: создать схожие единые условия жизни, экономического развития, трудовой деятельности и получения социальных гарантий. Большинство населения Европейского Сообщества верило в возможность реализации этих целей. Об этом говорит хотя бы тот факт, что всё меньше граждан ЕС в то время покидали свои страны с тем, чтобы искать счастья на чужбине.

Интересная трансформация произошла после образования ЕС (Европейского Союза) с приграничными пространствами. После создания ЕС чёткие национальные границы внутри этого сообщества сменили широкие пространства смешения культур различных европейских наций. С созданием ЕС возникла возможность восстановления той роли пограничных регионов, которую они играли до возникновения национально-государственных границ. Это, в частности, означает - переход от своей культуры к иной

делается плавным, текущим, незаметным. Примерно такими, как их представил нам Иоганн Гёте в описании своего путешествия в Италию.

Такая культурнообъединяющая активизация роли пограничных регионов невозможна без двухсторонней встречной миграции в эти регионы: лишь при условии свободной или полусвободной миграции люди и культуры смешиваются. Свободная или полусвободная миграция в приграничных пространствах это иная миграция по сравнению с той, после которой возвращения назад нет [6]. Люди начинают иметь родственников и друзей по обе стороны границы, на всём приграничном пространстве, начинают говорить и на языке соседей, культуры взаимообогащают друг друга, экономические интересы взаимопереплетаются.

И в приграничных пространствах могут возникать проблемы (как правило - бытовые), но они довольно быстро разрешаются самими породнёнными жителями этих пространств, если нет мешающего вмешательства администраций смежных государств. Достаточно посмотреть на карту Европы, чтобы понять, что миллионы европейцев живут в приграничных пространствах, в которых плотность населения особенно велика. В особенности это относится к Германии. Она расположена в середине Европы и количество её соседей равно как приграничных пространств больше чем у любой другой западноевропейской страны. В несколько меньшей степени это относится к Австрии и Швейцарии. В целом значимость приграничных пространств и миграции в них для становления культурного и экономического единства Европы возрастает.

Совсем другие, много более масштабные проблемы возникли после распада СССР и всей социалистической системы. Но об этом надо писать отдельно. Здесь отметим лишь, что и до этого распада Польша, Чехия и Венгрия проявляли недвусмысленную готовность присоединения к ЕС. После указанного распада эти и другие государства социалистического лагеря в большей или меньшей степени раскрыли свои границы. И как следствие Западная Европа стремительно наполнялась мигрантами из Восточной Европы [7].

Проблемы, возникающие на основе этого потока мигрантов легко разрешимы в плане "малой чуждости" составных этого потока (они европейцы, христиане, привыкли к упорядоченной трудовой жизни и т.д.) [8]. Труднее разрешимы, требуют большего времени проблемы их "социалистического" патерналистского менталитета, их укоренившихся за десятилетия идеологических установок [9].

Новый поток мигрантов вызвал противоречивые чувства у местного населения в связи со следующими обстоятельствами. И Германия, и почти вся Западная Европа находятся в кризисе деторождения. Людей коренной национальности умирает больше, чем у них рождается детей. Так с 1970 по 1987 годы число коренных немцев в Германии уменьшилось на 1,5 миллиона человек. К концу 20-го столетия количество немцев в Германии сократилось ещё на 2 миллиона человек. Причём темпы убытка коренного немецкого населения в Германии нарастают: первое десятилетие 21 века принесло около трёх миллионов такого убытка, а второе десятилетие даст, если не изменится уровень рождаемости в Германии, ещё не менее четырёх миллионов такого убытка.

Но для нормального функционирования рынка труда эти неродившиеся немцы, не заместившие пенсионеров и умерших стариков, необходимы. И систему социального обеспечения невозможно сохранять без этих неродившихся. Для притока новых людей со стороны никто в этой ситуации не мог предложить разумной альтернативы: биологическая основа нации уменьшается и остаётся только надеяться на сохранение её языковой, культурной, ментальной основы. Сохранение всех иных, кроме биологической, основ нации - более легко решаемая задача Германии на основе восточноевропейской миграции.

Но начиная с 1989 года всё большее количество мигрантов прибывает в Германию из стран "третьего" мира. Их язык, религия, культура, менталитет отличаются существенно, до несоединимости, с таковыми у коренных немцев [10]. Однако же "сверхрождаемость" в странах этого мира и стремительное увеличение численности населения в них неизбежно ведёт к "выплёскиванию" части населения в "благополучные" регионы мира. Этому способствуют и непрекращающиеся конфликты и войны внутри "третьего" мира.

Таким образом перед Германией и Западной Европой в целом стоят два миграционных вызова из "третьего" мира: количественный и качественный. Увеличивается неостановимо число мигрантов из этого мира и расширяются культурные ножницы между западноевропейцами и подавляющим большинством мигрантов из "третьего" мира. Западная Европа в культурном отношении развивается быстрее по сравнению с догоняющим её "третьим" миром. То, что в Западной Европе считается "нормальным", в большинстве стран "третьего" мира воспринимают как преступление, а то, что в этих странах "третьего" мира считается воспитанием, в Западной Европе воспринимают как преступление [11].

Большая миграция ведёт и к большой борьбе между идентичностями: - немцы желают оставаться немцами, а сомалийцы - сомалийцами. И это их естественное человеческое право, которое не может быть отменено тем обстоятельством, что одни мигранты, а другие - местные. Это противоречие разрешимо без больших потерь только при государственной плановой регуляции миграции как в количественном, так и в качественном отношениях. Недостатки подобной регуляции оборачиваются совершенно не нужными опасностями как для мигрантов, так и для местного населения Европа не может приютить всех голодных и страдающих "третьего" мира. Дайте голодному рыбу, но одновременно и удочку с тем, чтобы следующую рыбу он сам поймал.

Таким образом, в заключении можно сделать вывод, что миграционные процессы – это объективное и закономерное явление, которое происходит как в Германии, Европе, так и в мире. Миграционные процессы - это перемещение, переселение части того или иного народа (иногда всего народа) на иноэтническую, иногосударственную территорию, в результате чего происходит, как правило, рост населения данной страны, региона, области. Современная карта населения Германии, Европы складывалась в результате миграционных процессов. Эти миграционные процессы обусловлены конфликтами, войнами, региональными, государственными различиями уровня и качества жизни населения, изменениями в экономической, социально-политической ситуации, масштабами, характером и региональными, национальными различиями воспроизводства трудовых ресурсов и рабочих мест по регионам, странам и т.д.

1. *Индустриальная революция, начавшаяся в Англии в конце 18-го века, продолжалась в остальной части Западной Европы в течении всего девятнадцатого столетия, а некоторых странах (Албания и др.) продолжается и по сей день. И лишь в конце 20-го века начался процесс перехода в постиндустриальное (информационное) общество. См.: Europäische Wirtschaftsgeschichte, hg.von C.M.Cipolla. 5 Bde. Stuttgart 1983-1986, Bd. 1.-S. 127; Kiesewetter H. Industrielle Revolution in Deutschland 1815 - 1914. Frankfurt am Main 1996. - S. 220.*

2. Meinard Miegel in: MERKUR Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken, 1991, Heft 2. Klett-Cotta Verlag, Stuttgart. – S. 112.

3. Loescher, G./Monaham (eds.). Refugees and International Relations. – Oxford, 2009.

4. Meinhard Miegel. Völkerwanderungen im 20. Jahrhundert. Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken.- N2, 1991, Klett-Cotta Stuttgart.

5. Migration. In: Lexikon zur Soziologie, 2004, Opladen

6. Selektive Migration. Ebenda.

7. Migrationstheorie. Ebenda.

8. Migration/Welflüchtlingsproblematik. In: Handwörterbuch Internationale Politik. 2010, Bonn.

9. Opitz P.J. (Hrsg.). Grundprobleme der Entwicklungsregionen. Der Süden an der Schwelle zum 21. Jahrhundert. – München, 2000.

10. Opitz P.J. (Hrsg.). Der globale Mersch. Flucht und Migration als Weltproblem. -München 2007.

11. UNHCR: The CIS Conference on Refugees and migrants. (European Series), Vol. 2, No. 1, January 1996.

Примечания

1. Разделённая Германия сохраняла этническое единство, многие аспекты единого менталитета, единые язык, историческое прошлое, длившееся многие века и т.д. Всё это позволяет нам рассматривать политически и идеологически разделённую Германию как единое целое.

2. Один из авторов этого правдивого сообщения был много позже (1996) одним из таких возвращенцев.

3. Во время делового визита (2014) одного из авторов этого весьма интересного сообщения, он смог убедиться в самом центре столицы Германии - Берлине, в центральном районе Шёнеберге, что старательно работающие турки - мелкие и средние предприниматели прекрасно адаптировались в столичный городской пейзаж: прекрасно знают немецкий язык и общаются с немцами как "свои".

4. Сокращение употребляется для обозначения возникшего в 1993 году на основе Европейского экономического союза /Europäische Wirtschaftsgemeinschaft/ Европейского сообщества /Europäische Gemeinschaft/.

5. Но, как говорится, не говори "никогда" или абсолютное "нет": примерно пять тысяч немцев - поздних переселенцев в Германию стали немцами - возвращенцами из Германии в Казахстан. Данные журналистки Жандильдиной Т. из немецкоязычной программы Радио Казахстан.

6. Так ныне только в Берлине польская часть населения столицы составляет не менее 10%.

7. Исключения здесь редки - например попрошайки - цыгане из Румынии и Болгарии, встречающиеся почти на каждом углу в Берлине и других больших городах Западной Европы.

8. Так многие люди из этого потока полагали, что немецкое государство обязано предоставить им полноценные квартиры, обеспечить работой по их прежней профессии и квалификации, места в детском садике и т.д.

9. Взять только, для примера, ужасный и жестокий обряд "обрезания" женщин у некоторых представителей этой миграции.

10. Гомосексуальные пары, шатающиеся по берлинскому району Шёнеберг, воспринимаются большинством представителей стран "третьего" мира как преступление против природы человека, а шлепок шалящему ребёнку по заднице считается нормальным. В Западной Европе этот же шлепок может рассматриваться и как преступление.

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиетте әлі де жете зерттелмеген Германия және Еуропа материалдары негізінде жиырмасыншы ғасырда орын алған көші-қон үдерістерінің өзекті мәселелері қарастырылады. Мақалада Шығыс және Батыс Еуропа аумағындағы көші-қон үдерістерінің ерекшеліктері мен мәселелеріне көңіл бөлінген. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл аударылған.

Тірек сөздер: көші-қон, қоныс аудару, тұрғындар, халық, өмір, деңгей, сапа, индустриализация, мемлекет, ел, еуропалықтар, мигранттар, кедейлік, шетелдіктер, реттеу.

In article topical issues of migratory processes of the twentieth century on materials of Germany and Europe which are still insufficiently studied in socio-political literature are considered. In article the attention to features and problems of migratory processes in the territory of Eastern and Western Europe is paid. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: migration, resettlement, population, people, life, level, quality, industrialization, state, country, Europeans, migrants, poverty, foreigners, regulation.

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

УДК. 331.544

АНАТОМИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЙ МОЛОДЕЖИ

Шнарбекова М.К. – PhD докторант КазНУ имени аль-Фараби
кафедры социологии и социальной работы Республика Казахстан, г.Алматы

Данная статья является частью научно-исследовательского проекта, направленного на изучение образовательных и профессиональных стратегий молодежи, притязаний родителей в образовательной сфере и конкурентоспособности выпускников вуза на рынке труда. Представлены результаты социологического исследования по проблематике выбора образования и профессии, ценностей молодежи и социальных аспектов формирования образовательных и профессиональных стратегий молодежи. Статья подготовлена в рамках научно-исследовательского проекта «Социологические индикаторы измерения конкурентоспособности выпускников казахстанских вузов на профессиональном рынке труда: сравнительное страновое исследование» 5480/ГФ4.

В статье представлены некоторые результаты социологического исследования проведенного среди молодежи в возрасте 17-29 лет из городов Астана, Алматы и пяти регионов Казахстана (Восточный, Южный, Западный, Северный, Центральный регионы). В процессе подготовки опроса была применена многоступенчатая выборка, где необходимыми критериями были социально-демографические характеристики (пол, возраст, национальность), регион и направление специальности обучающегося. Анкета исследования состоит из 50 простых и сложных вопросов, разделенные по пяти блокам (немного о себе и семье, экономический капитал, социально-культурный капитал, стартовый образовательный капитал, образовательный и профессиональный выбор). Результаты исследования обработаны и проанализированы с использованием специального программного обеспечения SPSS for Windows (version 21).

Ключевые слова: высшее образование, выбор специальности, образовательный выбор, образовательные ценности, рынок труда, культурный капитал, домохозяйство, студенческая молодежь.

Социологическое исследование образовательных и профессиональных стратегий молодежи во всей ее многогранности открывает новые возможности и перспективы в изучении: баланса между спросом и предложением на рынке труда, образовательных и профессиональных предпочтений выпускников и детерминантов их формирования.

Эффективность образования во многом зависит от того: *«Какие цели ставит перед собой студенческая молодежь? Каковы их жизненные ценности? Что они хотят реализовать в своей жизни с помощью образования?»*

В исследованиях образовательных и профессиональных стратегий актуализируются идеи, отражающие приоритеты сегодняшнего дня. Это связано с формированием «нового образа жизни», при котором, с одной стороны, ценность качественного образования становится значимой для большинства молодежи, с другой стороны, выявляется их зависимость от экономических, социально-культурных и образовательных активов.

В социологической науке проблемы в сфере образования рассматриваются многими учеными. Э.Дюркгейм и Т.Парсонс определяют два типа фактора, которые влияют на неравенство в образовании:

- К первому относятся аскриптивные факторы (социальный класс, гендер, этническая группа);
- Ко второму достижительные факторы (способности и усилия учащихся). Различия связанные с достижительными факторами являются справедливыми.

В рамках концепции социального воспроизводства, восходящая к работам П. Бурдьё система образования рассматривается рычагом воспроизводства социальной структуры в обществе. Большое внимание уделяется социальному происхождению, а индивидуальные качества молодого человека не учитываются. Дифференциация в доступе к образованию рассматриваются на уровне социальных групп [1].

Есть два направления в рамках этой концепции:

1. Доступность образования определяется структурными факторами: позиция родителей в системе общественного разделения труда и т.п. [2]
2. Акцентирует внимание на влияние факторов культуры. [1]

Наиболее показательным в данном аспекте будут исследования К.Линча и С.О'Риордана, где анализируются образовательные стратегии и барьеры учащихся из домохозяйств низшего класса. Представлены результаты интервью с учащимися из домохозяйств низшего слоя и учителями. Всего было проведено 122 интервью. [3]

В ходе исследования выявлены три типа барьеров: экономический, социально-культурный и образовательный.

Первый барьер связан с наличием финансовой проблемы для получения высшего образования. Домохозяйства рассматривают получение выпускником качественного образования в элитном университете как несбыточную утопию, а также возникают трудности с дополнительным обучением (репетиторство, курсы и т.д.) выпускника по повышению его образовательного капитала. Финансовые проблемы ограничивают возможности выпускника.

Социально-культурный барьер. Выпускники из домохозяйств низшего слоя мало знают о вузах, колледжах и о студенческой жизни. Это формирует определенную неуверенность в своих способностях и страх оказаться в недружелюбной атмосфере. Для тех, кто все же смог поступить в вуз, это жизнь между двумя мирами: мир, где он учится и другой мир, к которому принадлежат его семья и друзья.

Образовательный барьер. Во-первых, этот барьер связан с непониманием культуры и проблем учеников из рабочего класса со стороны учителей, которые принадлежат к среднему классу. Во-вторых, если в школе доля учащихся из низших слоев преобладает, ученики начинают воспринимать уровень своей школы не высоким в сравнении с другими. Материально-техническая база таких школ может в какой-то мере уступать [3].

Французский социолог Р. Будон считает, что образовательный и профессиональный выбор зависит от учета объективных и субъективных ресурсов и от мотивов акторов. Домохозяйствами рассматриваются издержки, блага и риск каждого возможного выбора. По мнению социолога, в выборе приоритетным является культурный капитал, а не экономический компонент [4].

В теории человеческого капитала, сформулированных на рубеже 1950-1960-х годов Т. Шульцем и Г.Беккером, образование выступает как капитал в будущее: экономическим стимулом получения образования является достижение выгоды в перспективе. Такое экономическое поведение не зависит от того получает ли он образование на платной или бюджетной основе [5].

Роль и значение образования в общества стремительно растет. В исследовании была сделана попытка выявить насколько молодежь Казахстана понимает этот факт.

Таблица 1. Распределение ответов на вопрос «Насколько для Вас важно наличие высшего образования?»

Важность образования	Оценка материального положения		
	Благополучное	Удовлетворительное	Плохое
Важно	87,8%	91,0%	92,6%
Не важно	6,5%	6,0%	4,8%
Затрудняюсь ответить	5,7%	3,0%	2,6%
Всего	100,0%	100,0%	100,0%

Проведенное исследование свидетельствует, о том, что наличие высшего образования является важным во всех социальных группах.

На образовательный и профессиональный выбор влияют факторы макро-, и микроуровня. На макроуровне важными являются механизмы социальной стратификации в обществе и их роль в сфере образования, на микроуровне социальное положение и образование родителей, успеваемость, мотивация, тип населенного пункта и др.

Уровень мотивации на получение высшего образования в разрезе населенного пункта сохраняет высокие позиции. Таким образом, на сегодня невозможно выделить социальную группу с абсолютно низкими притязаниями к получению высшего образования.

Таблица 2. Распределение ответов на вопрос «Насколько для Вас важно наличие высшего образования?»

Важность образования	Где Вы жили до поступления в вуз?		
	В большом городе	В среднем/малом городе	В селе
Важно	87,5%	92,6%	92,6%
Не важно	8,5%	4,0%	4,3%
Затрудняюсь ответить	4,0%	3,4%	3,1%
Всего	100,0%	100,0%	100,0%

В выпускных классах молодой человек начинает задумываться о выборе специальности. В зарубежной и отечественной литературе успешность профессионального самоопределения связывается, прежде всего, с содержанием мотивационных образований, лежащих в его основе.

Получение высшего образования является ключевой предпосылкой для того, чтобы *найти высоко оплачиваемую работу, стать специалистом, востребованным на рынке труда и добиться успеха, сделать карьеру.*

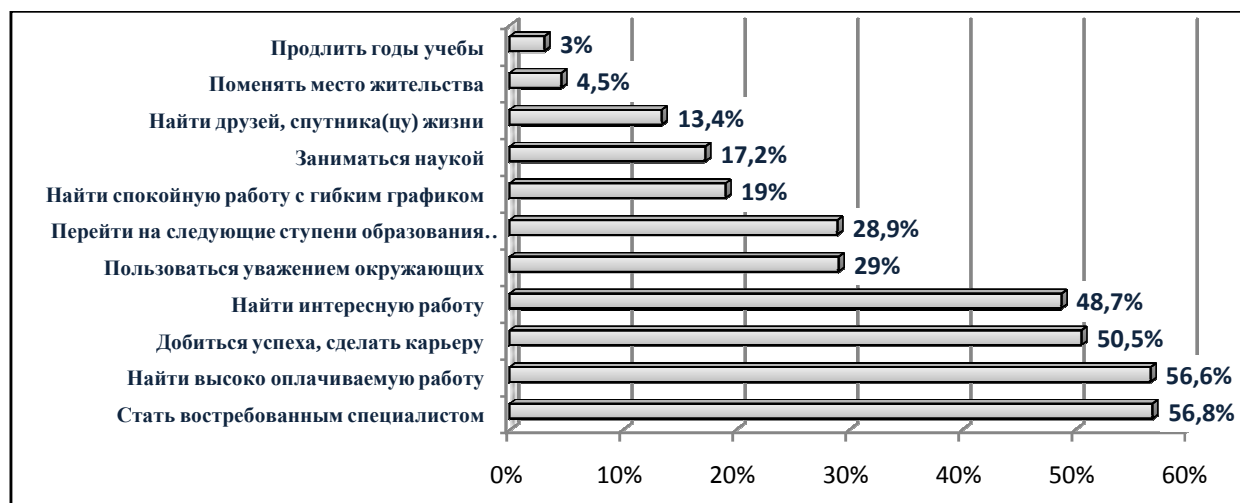

Рисунок 1. Ранжирование ответов на вопрос «Как Вы считаете, с какой целью Вы получаете высшее образование?»

Студенческая молодежь считает, что более высокий уровень образования делает индивида более конкурентоспособным на рынке труда и выступает ключевым ресурсом для последующего трудоустройства.

Получение высшего образования рассматривается как источник будущего перспективного развития. В таблице 3 представлены данные о процессе профессионального выбора.

Таблица 3. Распределение ответов на вопрос «Как осуществлялся выбор Вашей специальности?»

Все респонденты	Кол-во 571	% 100
Выбрал(а) эту специальность при сдаче документов на поступление в университет	146	25,6
Сделал(а) выбор после сдачи ЕНТ	190	33,3
Решил(а) поступить по данной специальности еще в школе и целенаправленно готовился по определенным предметам	216	37,8
Другое	7	1,2
Нет ответа	12	2,1

По результатам опроса 37,8% респондентов целенаправленно готовились по выбранной специальности. Не маловажным аспектом профессионального выбора является балл ЕНТ, каждый третий респондент принял решение на его основе (33,3%), каждый четвертый делает выбор при подаче документов, в этой связи важным является ознакомление выпускника и его родителей с характеристикой выбираемой специальности (25,6%).

Анализ профессиональных предпочтений молодежи. Данные социологических исследований свидетельствуют о широком распространении среди молодежи установок на получение высшего образования.

При выборе специальности доминируют прагматические соображения: возможность получать высокие доходы (53,3%), перспектива трудоустройства (45,5%), престиж специальности (44,2%).

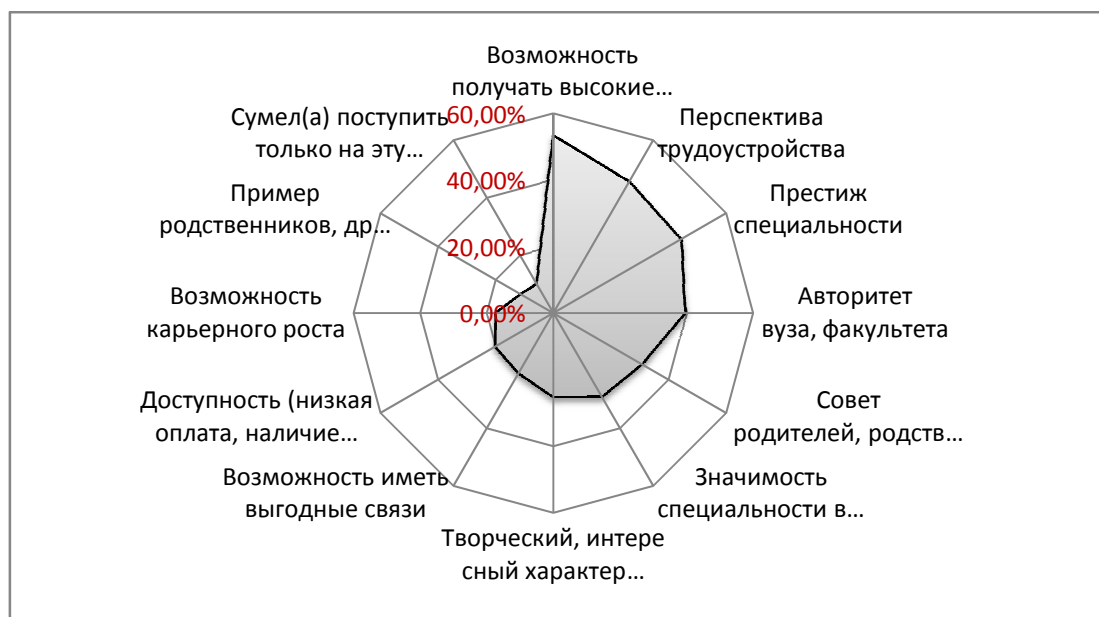

Рисунок 2. Факторы, определяющие выбор специальности

В этой связи очень важно дифференцировать социальную и профессиональную ориентацию. Социальная ориентация - это проекция и определение выпускником своего места в обществе, выбор желательного социального положения, путей его достижения, а профессиональная ориентация это выбор привлекательной для себя специальности среди всех остальных [6].

Советы родителей, родственников также являются важными факторами при выборе специальности (30,7%). Необходимо отметить, что для каждого третьего респондента важным фактором при выборе специальности является ее *социальная значимость в развитии общества*.

В опросе участвовали студенты обучающиеся по техническим и естественнонаучным специальностям и гуманитарным и социально-экономическим специальностям в равных пропорциях.

Таблица 4.

Все респонденты	Кол-во	%
Технические и естественнонаучные специальности	571	100
Гуманитарные и социально-экономические специальности	286	50,1
	285	49,9

В ходе исследования был задан вопрос: «Если у Вас была бы возможность, изменили бы Вы свой профессиональный выбор?» По данным исследования 49,2% респондентам нравится нынешняя специальность, по которой они получают образование. Но доля тех, кто все-таки хотят изменить профессиональный выбор, составляет - 37,5%, необходимо отметить, что большинство из них желают изменить специализацию. 11,6% респондентов затруднились ответить на данный вопрос.

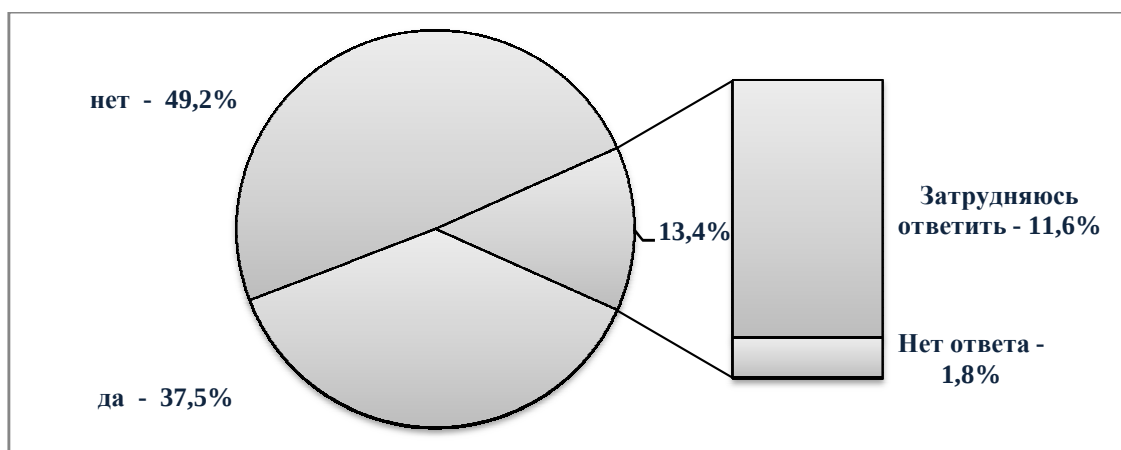

Рисунок 3. Желание изменить выбранную специальность

Каковы жизненные ценности молодежи: что мы знаем о них? В целом, для большинства молодых людей и подростков очень важны ценности индивидуальной ориентации: здоровье свое и близких людей, семейное счастье, стремление иметь интересную и высокооплачиваемую работу, спокойная жизнь и стремление к лучшей материальной обеспеченности.

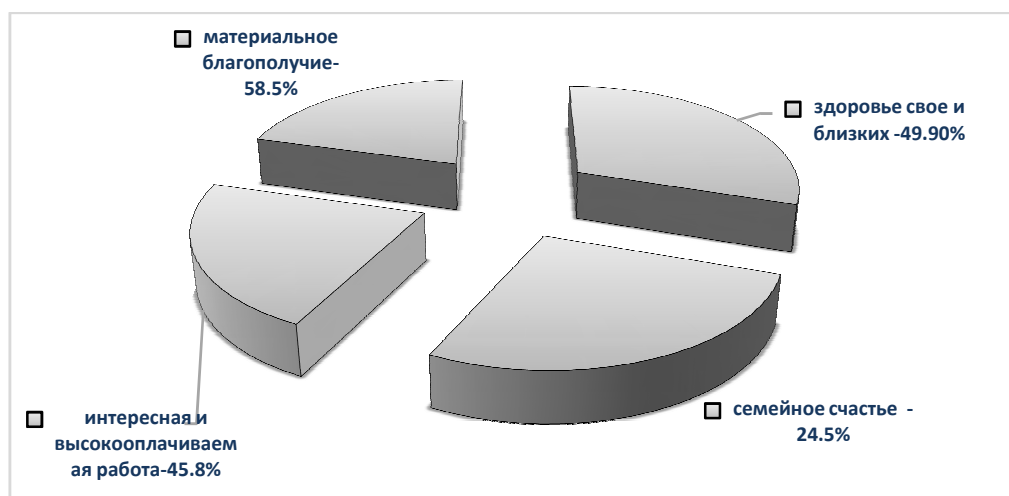

Рисунок 4. Жизненные ценности молодежи

В системе ценностей казахстанской молодежи высокую позицию занимает - *материальное благополучие*. Большинство опрошенных молодых людей отметили его как важный стимул [7].

Резюмируя полученные данные, можно отметить, что наличие высшего образования является важным для представителей всех социальных слоев и вне зависимости от места проживания (мегаполис, город, село). Большинство молодежи рассматривают образование как важную предпосылку вхождения во взрослую жизнь и материального благополучия в перспективе. Основными целями получения высшего образования являются: *найти высоко оплачиваемую работу, стать специалистом, востребованным на рынке труда и добиться успеха, сделать карьеру*.

Эти цели находят свое отражение при анализе факторов, которыми руководствовались выпускники и домохозяйства при выборе специальности. Тройку лидирующих факторов занимают: *возможность получать высокие доходы (53,3%), перспектива трудоустройства (45,5%), престиж специальности (44,2%)*, что свидетельствует о преобладании в ценностной структуре молодежи социальной ориентации.

В молодежной среде начинают формироваться установки получения образования как параметра определенного социального статуса «человек с дипломом» и гарантии материального благополучия. Разумеется, такие установки не вытеснили основные цели образования, но в какой-то мере деформируют структуру ценностей в получении высшего образования.

1. Пьер Бурдьё, Жан-Клод Пассрон. *Воспроизводство: элементы теории системы образования*; [пер. Н.А. Шматко]; Моск. высш. шк. социал. и экон. наук. – М.: Просвещение, 2007. - 267 с.

2. Bowles S., Gintis H. *La scuola come un luogo di contraddizioni nella riproduzione del rapporto capitale-lavoro: riflessioni sul principio di "corrispondenza"*. In Cappello R.S., Dei M., Rossi M. (ed.) *L'immobilia sociale*, Il Mulino, Bologna. 1982.

3. Lynch K. O'Riordan C. *Inequality in Higher Education: a study of class barriers* // *British Journal of sociology of education*. 1998. №14. – С.19.

4. Отв. редактор С.В. Шишкин *Проблемы доступности высшего образования. Предпринт WP3. Независимый институт социальной политики*. – М.: «Сигнал». 2003. – 173 с.

5. Беккер Г.С. *Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории*. – М.: Изд. дом ГУВШЭ, 2003. – С. 49–155.

6. Тоценко Ж. Т. *Социология*. – М., 2005. – С. 438.

7. Абдирайымова Г.С. Джаманбалаева Ш.Е. и др. *Мировоззренческие и духовные ценности молодежи на современном этапе: оценка состояния, проблемы, пути решения*// *Делеуметтану-Sociology* №2 (10), 2014. – С. 47-52.

Аталмыш мақала жастардың білім алу мен кәсіп таңдаудағы стратегияларын, білім беру саласындағы ата-аналардың іс-тәжірибелері мен ЖОО түлектерінің еңбек нарығындағы бәсекелестігін зерттеуге бағытталған ғылыми-зерттеу жобасының бір бөлігі болып табылады. Білім деңгейі мен мамандықты таңдау, жастар құндылықтары мен жастардың білім алу мен кәсіп таңдаудағы стратегияларын зерттеу нәтижелері ұсынылған. Мақала «Кәсіби еңбек нарығында қазақстандық ЖОО түлектерінің бәсекелестікке қабілеттіліктерін өлшеудің социологиялық индикаторлары: салыстырмалы елішілік зерттеу» (5480/ГФ4) жобасы аясында дайындалған.

Мақалада 17-29 жастағы жастар арасында жүргізілген зерттеудің кейбір қорытындылары ұсынылған. Олар Астана, Алматы қалаларының және еліміздің 4 аймағының (Шығыс, Оңтүстік, Батыс, Солтүстік, Орталық аймақтар) тұрғындары болып табылады. Сауалды даярлау барысында көпсатылы ішінара жиынтық қолданылды: әлеуметтік-демографиялық сипаттамалар (жыныс, жас, ұлт) және аймақ мен мамандықтарының профилі секілді көрсеткіштер ескерілді. Сауалнама бес бөлімге (үй шаруашылығы туралы, экономикалық капитал, әлеуметтік-мәдени капитал, бастапқы білімі капитал, білімі және кәсіби таңдау) топтастырылған 50 жеңіл және күрделі сұрақтардан құралған. Зерттеу мәліметтері SPSS for Windows (version 21) арнайы бағдарламамен өңделді және талданды.

Кілт сөздер: жоғары білім, мамандықты таңдау, білімі таңдау, білімі құндылықтар, еңбек нарығы, мәдени капитал, үй шаруашылықтары, түлектер мен студенттік жастар.

This article is part of a research project aimed at studying the educational and professional strategies for young people, the claims of parents in the education sector and the competitiveness of graduates in the labor market. The results of sociological research on the problems of education and choice of profession, values, youth and social aspects of the formation of educational and professional strategies for young people. This article was prepared within the research project 5480 / GF4 "Sociological indicators of measuring competitiveness of graduates of Kazakh universities in the professional labor market: a comparative country study".

In the article is presented some results of sociological research conducted among the youth aged 17-29 from the cities Astana, Almaty and Kazakhstan's five regions (Eastern, Southern, Western, Northern and Central regions). In preparation for the survey multistage sampling was used, where as the necessary criteria were socio-demographic characteristics (sex, age, and nationality), the region and the direction of specialty. Questionnaire consists of 50 simple and complex questions, divided into five blocks (household, the economic capital, social and cultural capital, education starting capital, educational and professional choices). The study results were processed and analyzed using custom software SPSS for Windows (version 21).

Key words: higher education, choice of profession, educational choice, educational values, labor market, cultural capital, household, student youth.

УДК 331.5

ЕҢБЕК НАРЫҒЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Сарсенова Ә.Б. – *әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты*

Мақалада «еңбек нарығы» ұғымының анықтамалары қарастырылып, оның теориялық-әдіснамалық негізіне талдау жасалынды. Автор ғылыми әдебиеттерге шолу мен зерттеу жасап, еңбек нарығының эволюциясы мен қалыптасуына жан-жақты тоқталып өтеді. Батыс теорияларының ғылыми парадигмалары мен концептуалды көзқарастарын қорытындылап, жүйелеуге талпыныс жасалынды. Еңбек нарығы әлеуметтік-экономикалық теориялардағы зерттеудің ең негізгі бағыты болғандықтан, әртүрлі әлеуметтік-экономикалық мектептердің өкілдерінің аталмыш мәселе төңірегіндегі тұжырымдарын кеңінен қарастырады. Теориялық-әдіснамалық талдау қорытындысы бойынша қазіргі заманғы батыс әлеуметтік-экономикалық теориялар мен тәжірибелердің жетістіктерін ескере отырып, отандық ғылымда еңбек нарығының талдауда теориялық концепциялар толық әзірленбеген деген тоқтамға келеді.

Түйін сөздер: еңбек нарығы, жұмысбастылық, еңбек қарым-қатынасы.

Қазақстан нарық экономикаға өтуі өндірістік қарым-қатынастардың еңбектік қарым-қатынасының барлық жиынтығының трансформациялануына себепші болды. Өз кезегінде бұлар қоғамдағы көптеген әлеуметтік мәселелерді жарыққа шығарды.

Қазақстанда еңбек нарығының қалыптасуына байланысты практикалық мәселелерді шешуде, ең алдымен біздің ойымызша еңбек нарығы, жұмысбастылық, жұмыссыздық категорияларына қатысты әлеуметтік-экономикалық теорияларды қарастыру қажет. Осындай категорияларды зерттеп, теориясын әзірлегендер қатарына бірнеше экономикалық, әлеуметтік мектептер зор үлес қосты. Еңбек нарығы, жұмысбастылықты зерттеуде батыс теорияларының негізгі көзқарастарын қарастырайық.

Еңбек нарығы мен еңбек қатынасы теориясының алғышарттарын еңбек қатынасы теориясын негізін салушылары У.Петти, А.Смит, Д.Риккардо, К.Маркс, есімдерімен байланысты. Олар еңбек нарығының, еңбек қатынасының классикалық бағытын қалыптастырушылар. Еңбек нарығының классикалық

теориясына сәйкес барлық табыс түрлері тек еңбектің арқасында туындайды. Классикалық теорияның өкілі А.Смит ұсынған еңбек нарығының үлгісінде жұмысшылар мен қорлар арасындағы сұраныстың өзара қарым-қатынастары белгіленеді. А.Смиттің көзқарасынша, барлық байлықтың көзі ол еңбек; еңбекті орындаудағы жағдайға байланысты жалақының көлеміде өзгереді. Классикалық теория бойынша еңбек нарығындағы бәсекелестік еріксіз жұмысбастылықты жояды [1].

Классиктердің идеясын дамыта отырып, К.Маркс құнның еңбек теориясын және еңбек нарығын зерттеуге тікелей қатысы бар бірнеше концепцияларды ұсынады. Маркс бойынша құнның еңбек теориясы еңбек нарығында жұмысшылардың еңбегі емес, ал олардың еңбекке деген қабілеті, жұмыс күші сатылады деп түсіндіреді. Осылайша ол «еңбек нарығы», «жұмыс күші» ұғымдарын енгізеді, қосымша құн теориясын әзірлейді, еңбектің екі жақтылық сипатын қалыптастарды [2].

Классикалық бағыттың өкілдері жасаған теориялардан кейін пайда болған ілімді ғылымда неоклассика деп атау тағайындалған. Неоклассикалық бағыттың өкілдеріне А.Маршалл, Дж.Б.Кларк, А.Пигу, Л.Вальрас, А.Лаффер, Р.Холл, А.Риз және т.б. жатады. Неоклассикалық теорияда – табыс барлық өндіріс факторлары есебінен пайда болады. Неоклассиктерде еңбек нарығы тек бір өндіріс факторының нарығы ретінде түсіндіріледі, еңбек осы нарықтың тауары, сатып-алу объектісі болып табылады.

1960-1970 жылдардан бастап, еңбек нарығы мәселесі институционалды экономикалық теориясы ұстанымында белсенді зерттеле бастады. Институционалистерге Т.Веблен, Дж.Данлоп, Дж. Коммонс, Дж. Гилбрейт және т.б. жатады. Т.Вебленнің пікірінше еңбек нарығы кәсіпкерлер мен жұмысшылар арасында келіссөз жүргізетін алаң ретінде қарастырады және осы алаңда субъектілердің мінез-құлық ережелерін суреттейді [3]. Институционалистердің зерттеуінде жұмысшы мен жұмыс берушінің бірін-бірі өзара күштеу, мәжбүрлеуге қатысты мәселе басты орынды алады. Сонымен қоса, осы мәселені кәсіподақтың қатысуымен, ұжымдық келісімнің көмегімен шешуді басты назарға алады. Осы бағыт үшін макро-экономикалық талдаудан ауытқу сипаты тән және еңбек нарығында жеке салалар, әлеуметтік, кәсіби және демографиялық топтар динамикасының ерекшеліктерінің сәйкессіздігін түсіндіруге талпыну тән.

Экономикалық тұрғыдан еңбек нарығын талдауда экономикалық «көпірден» әлеуметтанулыққа өту тұрғысынан ресей социологы В.В. Радаев үлес қосты. Ол 2000 жылдардың басына қарай белгілі шетел зерттеушілерінің көзқарастарын талдады [4]. Х.Уайт өндірістік нарық теориясының әлеуметтік-экономикалық нұсқасын ұсынды. Г.Джефери, А.Мартинелли, Н.Флигстиндер халықаралық нарық проблематикасын дамытты. Осылайша, нарық әлеуметтік-экономикалық зерттеудің негізгі объектісіне айналды. Егер экономистер еңбек нарығының экономикалық механизмдерін әзірлеу мен жетілдіру мақсатын көздесе, ал әлеуметтанушылар нарық қатынасы жағдайларындағы жұмыс күшіне сұраныстың сапалық және сандық сипаттамаларын реттеудің әлеуметтанулық механизмдеріне көңіл аударады [5].

Еңбек нарығындағы үлкен әлеуметтік-экономикалық мәселе жұмысбастылық пен жұмыссыздық мәселесі. Ғылымда жаппай жалақыны азайту есебінен жұмыссыздық өз бетінше төмендейді деген теориялық тұжырымдама өте тар мағыналы және негізсіз болды.

Еңбек нарығындағы осындай типтес мәселелерге қатысты Дж.Кейнс ұсынған теорияның үлесі орасан зор. Дж.Кейнс өз теориясында толық жұмысбастылықты қалыптастыру үшін мемлекеттің араласуы қажет деп тұжырымдайды. Дж.Кейнс және оның ізін жалғастырушылары нарықтық шаруашылықта толық жұмысбастылыққа кепілдеме беретін механизмнің жоқ болуымен тұжырымдайды, ал жұмыссыздықтың басты себебі жинақталған ақша қоры мен инвестиция туралы негізгі экономикалық шешімдерді қабылдауда синхрондықтың жоқ болуы болып табылады. Жұмысбастылық пен жұмыссыздықты ғылыми тұрғыдан түсіндірудегі осындай ыңғай кенсианство деген бағытқа ие болды. Кенсиандық концепцияның ең басты тұжырымдамасы жұмысбастылықты қамтамасыз етудің тиімді құралы мемлекеттің инвестициялық қызметін кеңейту болып табылады. Алайда, кенсиандық әдіс XX ғасырдың ортасында жұмыссыздықпен күресуде жеткіліксіз болып қалды [6].

XX ғасырдың 70 жылдардың аяғында дамыған елдердің экономикасында ғылыми-техникалық прогресс, компьютерлік, ақпараттық технологияларды пайдалану, өндіріс күштер мен қарым-қатынастың даму салдарына байланысты құрылымдық өзгерулер байқала бастады. Әлемдік экономика дамуындағы жаңа беталыстар жұмысбастылық пен әлеуметтік қорғау кепілдемесі, еңбек шартының қатаң регламентіндегі қарам-қайшылыққа алып келді. Жұмыс берушілер мен жұмысшылардың да таңдау еркіндігінде тұрды. Осыдан Р.Буас, Г.Стендингтің икемді нарық концепциясы дамып, кеңінен тарала бастайды. Концепцияның негізіне жұмысбастылықтың стандартты емес және аса икемді индивидуалды, жекешеленген түріне өту жатады. Г.Стендинг бойынша икемді еңбек нарық түсінігі бағалардың, сұраныстың өзгеруіне орай әрекет ету қабілеттілік ретінде анықталады [7]. Икемді еңбек нарығы мемлекет, кәсіпкер, кәсіподақ және жұмысшылар арасындағы өзара қарым-қатынастың әртүрлі форманың қалыптасуын білдіреді.

Институционализм жүйесінде жұмысбастылыққа қатысты М.Бейли, Д.Гордон, К.Азариадистердің келісім-шарт теориясында атап өтпеу мүмкін емес. Бұл теория 1970 жылдардың ортасында кеңінен таранды. Аталмыш теорияның негізін жұмысшылар мен жұмыс берушілер арасындағы ұзақ мерзімді келісім қарым-қатынасы құрайды. Яғни, арнайы кәсіби дайындығы бар жұмысшы да, жұмыс берушіде олардың арасындағы қарым-қатынас тұрақты және ұзақ болуды қалайды. Сол себепті жұмыс берушілер өндірістің құлдырау кезеңдерінде жалақыны төмендетпейді, бірақ өндіріс жоғары өрлеген сайын да жалақыны көтермейді. Осылайша жалақы деңгейінің бірқалыпты, бірөлшемді өзгеруге қол жеткізеді. Сонымен, бір жұмыс орнында ұзақ уақыт жұмыс істеу және белгіленген, келісілген жалақының болуы оңтайлы рационалды жұмыс берушілер мен жұмысшылардың бар болуымен түсіндіріледі. Ұзақ мерзімді және тұрақты сипаттағы келісім-шартты қарым-қатынастың нәтижесінде жұмыс берушілер мен жұмысшылар арасындағы дағдарыс жағдайы да тек білікті мамандарды сақтап қалуға емес, сонымен қатар нарықтық катерді едәуір төмендетуге мүмкіндік береді.

Еңбек нарығының келесі концепциясы ол еңбек нарығының сегментация теориясы. Бұл теорияны ірі кәсіпорындардағы ішкі еңбек нарығын талдау үшін американдық зерттеушілер П.Дерингер мен М.Пайор ұсынған [8]. Олардың пікірінше, ішкі еңбек нарығының қалыптасуы кәсіпорын үшін кәсіби дайындықты қажет ететін ерекшелікпен негізделеді. Яғни, жұмысшының мінез-құлық нормасы мен ережелерінен көрінетін, формальді емес қатынастар мен байланыстар, ұйымдастырушылық мәдениет ерекшеліктерімен сипатталады. Сонымен бірге, ішкі еңбек нарығындағы жұмыс күшінің қозғалысы тек экономикалық өзгерулермен ғана емес, әкімшілік ережелер мен процедуралармен де анықталады. Аталмыш концепцияның мәні жұмысшыларды екі үлкен топқа бөлетін «бастапқы» және «екінші ретті» сегменттерді бөліп алудан тұрады. Бірінші топты тұрақты жұмыспен, толық жұмыс күні мен толық жұмыс аптамен жұмыс істейтін, тұрақты жұмыс орынға, жоғары жалақыға және әлеуметтік қорғаудың жоғары деңгейіне ие жұмысшылар құрайды. Екінші топқа қысқа мерзімді келісім-шарт бойынша жұмыс істейтіндер, толық емес жұмыс уақытымен, аса төмен жалақы мөлшерімен, жұмыс орнын сақтап қалуға кепілдеме жоқ, әлеуметтік жеңілдіктерге ие емес жұмысшылар тобы жатады. Осы екі топтар сәйкесінше еңбек нарығының бастапқы және екіншісін құрайды және олардың арасында аутсайдерлердің бастапқы еңбек нарығына еніп кетпеуге кедергі келтіретін институционалды барьерлер бар.

М.Фридмен және Э.Фелпс нарықтық экономикада баға механизмі рационалды жұмысбастылық деңгейін өзі анықтайды деп тұжырымдап, монетаристік бағыттың негізін салады [9]. Яғни, экономиканың даму мен тұрақтануында ақшаның рөлін зор екенін түсіндіреді. Олардың пікірінше, нарықтық капиталистік экономика өздігінен дамуға талпынатын тұрақтылықтың жоғары деңгейіне ие. Сол себепті монетаристер экономикаға мемлекеттің араласуына қарсы, олардың көзқарасынша, ол инфляция мен экономикалық дамудың тұрақсыздықтың бірден бір себебі. Соған сәйкес монетаристер халықтың әлсіз әлеуметтік қорғалған және төмен жалақы алатын тұрғындарды қолдау жөнінде мемлекеттің әлеуметтік шараларына түбегейлі қарсылық білдіреді. Монетаристер нарықтық негізгі реттегіші болып жұмысбастылықтың өсуі мен инвестициялық және іскерлік белсенділікті ынталандыратын несие-қаржылық жүйені қолдануды ұсынады. Фридменнің пікірінше, ақша мен ұлттық кіріс өзгерулерінің арасында тығыз қарым-қатынас бар. Сол себепті ақша саясаты ақшаға сұраныспен және оның ұсыным арасындағы мемлекеттің сәйкестікке жетуге бағытталуы қажет [10].

Отандық ғылымда еңбек нарығының зерттелу деңгейі мәселесін қарастырар болсақ, Кеңес заманында елімізде еңбекті және еңбек ресурстарын басқару жүйесі мүлдем басқаша формаға ие болды. Яғни, еңбек ресурстарын жоспарлы үлестіру, қайта үлестіру мен пайдаланудың әкімшілік-командалық әдісі орын алды. Еңбек нарығы туралы сөз мүлдем болмаған, себебі коммунистік идеология социализм кезеңінде жұмыс күші мен еңбекке деген адамның қабілеті сатып-алу объектісі, яғни тауар болуға жол бермеді [11].

Қазақстанның тәуелсіздікке ие болғаннан кейінгі қоғамды экономикалық реформалау кезеңінде кеткен қателіктер жұмысбастылықтың салалық құрылымында және халықтың экономикалық белсенділігінде диспропорцияға, еңбек өнімділігінің күрт төмендеуіне, жұмыс күшін пайдалану жүйесінің тиімсіздігіне, халық санының төмендеуіне алып келді.

Халықтың жұмысбастылық мәселесі отандық әлеуметтік-экономикалық зерттеудің ең негізгі бағытына айналды. Әртүрлі әлеуметтік-экономикалық мектептер пайда болып оның өкілдері жұмысбастылық және жұмыссыздық мәселелеріне көп назар аудара бастады. Мысалы, Қазақстан Ұлттық энциклопедиясында еңбек нарығы ұғымына келесідей анықтама беріледі: «еңбек нарығы жұмыс күшіне сұраныс пен ұсыныстың қалыптасу саласы. Еңбек нарығы арқылы жұмыс күшін белгілі бір мерзімге сату жүзеге асырылады. Дамыған экономика жағдайында еңбек нарығының бір-бірімен байланысқан түрлері мол болады, ол түрлі мамандықтарға байланысты да қалыптасады» [12].

Қорытындылай келе, қазіргі жағдайда еңбек нарығы мен жұмысбастылық мәселесін шешуде әр түрлі теориялар және олардың жеке ережелері, талаптары қолданылады. Өйткені, жұмысбастылық халықтың ұдайы өсуі үшін қажетті шарттардың бірі; адамдардың жұмысбасты болуына байланысты өмір сүру деңгейі көтеріледі, яғни азаматтардың еңбек қызметтерін жүзеге асыру шарты, адамдардың өздерінің жеке және қоғамдық қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. Ол адамдардың тіршілік қарекетінің барлық жақтарымен - өндірістік, тұтынушылық, кіріс, мәдениет, өмір сүру салтымен тікелей байланысты.

Қазіргі әлем үнемі экономикалық және қаржылық майдан жағдайында өмір сүреді, осыған байланысты еңбек нарығына қатысты замануи теориялық тұжырымдамалар мен парадигмалардың да дамуы қарқын жүріп жатыр. Оған қоса, осы ғылыми теориялық ілімдердің нақты тәжірибеге терең интеграциалануы айқын көрінуде. Әлемнің қарқынды дамып келе жатқан көптеген елдері жұмысбастылық пен жұмыссыздық мәселесін шешуде осындай жаңа әлеуметтік-экономикалық теориялар мен білімдерді белсенді импорттайды.

Әлемдік тәжірибедегі әлеуметтік-экономикалық теориялар негізінде, қазақстандық еңбек нарығының ерекшеліктерін ескере отырып, отандық ғылымда еңбек нарығын жан-жақты зерттеу қажеттілігі туындады. Әсіресе, қазіргі кездегі еліміздегі жастар арасындағы жұмыссыздық мәселесінің өрши түсуіне байланысты зерттеулер жүргізілуі тиіс: мысалы, жастардың әлеуметтік-еңбектік кәсіби мобильділігіне қатысты кәсіби бағдар факторлары, бір ретті және екінші ретті жұмысбастылық, кәсіби қайта дайындық, жұмыс орнын ауыстыру, жұмыс іздеу сияқты тақырыптарда.

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: Наука, 1993. – Т.1. – С. 570.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Собр. соч. – М.: Политиздат, 1954-1981. – Т.23. – С.180.
3. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. С. 367.
4. Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового направления. – М.: ГУ-ВШЭ, 2003. – С. 7-13.
5. Анализ рынков в современной экономической социологии: пер. с англ. / Отв. ред, В. В. Радаев, М.С. Добрякова. – М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007.
6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Избр. произ. – М.: Экономика, 1993. – С.287.
7. Standing G. Unemployment and labor market flexibility: The United Kingdom. - Geneva, 1986.
8. Doeringer P., Piore M. Internal Labor Markets Manpower Analysis. – Lexington, 1971. 5. – P. 10-30.
9. Фридмен М., Хайек Ф. О свободе. – Минск, Полидак-референдум, 1990. – С.125.
10. Сушкова О.Ю. Рынок труда и занятости населения. – Воронежского государственного университета. 2008. – С.10.
11. Шакиров Н.Ш. Экономика и социология труда. Часть I: Рынок труда и управления занятостью: Учебное пособие. – Набережные Челны, 2005. – С.153-154.
12. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. Т.III. –2001. – 378 б.

В данной статье рассматриваются различные теоретические подходы к понятию «рынка труда». Автор на основе обзора и изучения имеющейся научной литературы останавливается на проблеме эволюции и формирования рынка труда. Предпринята попытка систематизировать и обобщить концептуальные воззрения и научные парадигмы западных теорий. Поскольку проблемы затрагивающие рынок труда является важным направлением социально-экономических исследований о трудовых отношениях, о занятости и в целом о рынке труда. Широко рассматриваются взгляды ученых разных социально-экономических школ. По результатам теоретико-методологического анализа авторы пришли к выводу, что слабо разработана теоретико-концептуальные подходы к анализу современного рынка труда в отечественной социальной науке.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, трудовое отношение.

This article discusses various approaches to the concept of labor market. The authors, based on review and study the available scientific literature on the problem stop the evolution and formation of the labor market. An attempt was made to organize and compile the conceptual views and scientific paradigms of Western theories. Since the problems affecting the labor market is an important area of socio-economic research on labor relations, employment and overall labor market. Widely considered the views of scientists from different socio-economic schools. According to the results of theoretical and methodological analysis, the authors concluded that poorly designed theoretical-conceptual approaches to the analysis of the current labor market in the national social science.

Keywords: labor market, employment, employment relationship.

УДК 327(574)

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЙ ЛОГИСТИКИ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Кедейматов А.Д. – соискатель

Академии государственного управления при Президенте Кыргызской Республики.

В статье анализируются проблемы и перспективы создания транспортно-логистических центров, рассматриваются требования к их техническому оснащению в свете интеграционных процессов. Обосновываются пути повышения привлекательности инвестирования в строительство современных транспортно-логистических центров.

Ключевые слова: логистика, логистическая инфраструктура, транспортно-логистические центры, транспортные коридоры.

Обеспечение устойчивого экономического роста региона, интеграция отдельных государств и в целом постсоветского региона в мирохозяйственное пространство во многом зависят от уровня развития транспортно-коммуникационного комплекса и его соответствия мировым требованиям.

Обзор транспортных систем государств региона показывает, что этими государствами предпринимаются, значительные усилия для создания системы быстрых, надежных и недорогих транспортных перевозок, которые имеют важнейшее значение для их перспектив в области экономического развития. Вместе с тем, на сегодняшний день транспортно-коммуникационная инфраструктура стран региона не отвечает современным требованиям и недостаточно приспособлена для обслуживания экономического роста региона. Она страдает отсутствием международных аэропортов, морских портов, международных железнодорожных линий и автомобильных дорог. Имеет место множество серьезных технических проблем. Кроме того, на сегодняшний день еще существует ряд проблем, препятствующих более эффективному использованию и развитию транзитных коридоров и маршрутов, а также развитию взаимовыгодного экономического сотрудничества. К ним относятся:

- отсутствие единых обязательных норм в таких вопросах, как: плата за пользование магистральными дорогами, разрешение на автомобильные перевозки, установление предельного уровня допустимых нагрузок на максимальные габариты транспортных средств. В результате существования разногласий и не согласованных действий государств объемы грузовых перевозок и транзита груза через территории друг друга, по оценке официальных органов управления, уменьшились от 5 до 10 раз, а транспортная составляющая в стоимости экспортно-импортных товаров выросла до 30-40 процентов;

- не решены вопросы по урегулированию правового статуса участков железных и автомобильных дорог, используемых одним государством, но находящихся на территории другого государства;

- неполностью отрегулированы проблемы по использованию трансграничных автомобильных дорог.

По этой причине государства региона вынуждены строить обходные дороги, делая при этом экономически неэффективные затраты. А также известны, недостаточный уровень унификации транспортных законодательств государств. Необходимым условием осуществления согласованной транспортной политики в странах региона, эффективного использования их транзитного потенциала является идентичность законодательных баз, регулирующих деятельность транспортных комплексов.

Однако, из-за существующих различий в национальных транспортных законодательствах не всегда эффективно используются имеющиеся возможности активизации сотрудничества в транспортной сфере. Предполагается, что данные вопросы будут решаться в рамках Комиссии по гармонизации транспортных законодательств, созданной при Совете по транспортной политике государств, и соответствующей рабочей группы.

Низкий уровень технического состояния транспортной инфраструктуры стран региона.

Для многих государств региона характерен низкий уровень технического состояния транспортной инфраструктуры, что, обусловлено, прежде всего, обострением кризисных явлений в экономике постсоветских государств в начале 1990-х годов, нехваткой бюджетных и инвестиционных ресурсов на проведение ремонтно-восстановительных работ и строительство новых магистралей.

Особых затрат требуют формирование транспортных коммуникаций на горных территориях Кыргызстана и Таджикистана. Для реализации широкомасштабной транспортной политики стран региона необходимо осуществить структурную перестройку в экономике государств-участников, развить современную транспортно-складскую инфраструктуру.

Отсутствие единых подходов в формировании железнодорожных тарифов на грузовые и пассажирские перевозки.

Проведение государствами региона согласованной тарифной политики в области транспорта является основным условием эффективного использования транзитного потенциала государств-членов и формирования в перспективе Единого транспортного пространства. В рассматриваемых странах пока сохраняются существенные различия в уровне внутригосударственных и межгосударственных тарифов на грузовые и пассажирские перевозки. Несогласованность таможенной политики государств региона в области транспорта.

Таможенные барьеры являются основным препятствием развития взаимовыгодного сотрудничества стран. Функционирование неэффективной системы таможенного и пограничного контроля существенно задерживает продвижение транспортных средств к пункту назначения. По данным официальной статистики, для перевозки грузов требуется 30% общего времени доставки, а на прохождение таможенных формальностей – 70%.

Все это свидетельствует о несовершенстве и неэффективности соответствующих механизмов сотрудничества государств региона в транспортной сфере.

Высокий уровень коррупции в таможенных органах.

Бюрократические издержки, сильная коррупционная составляющая являются важной причиной длительного простаивания транспорта на границах рассматриваемых государств. Широко распространены такие действия, как незаконные поборы с владельцев транспорта, злоупотребление сотрудниками управленческих органов. Наличие указанных негативных явлений, безусловно, является сдерживающим фактором в развитии транспортного сотрудничества и эффективном использовании транспортно-транзитного потенциала государств региона.

Низкий уровень придорожного сервисного обслуживания.

Совершенствование работы автомобильного транспорта не представляется возможным без развития сферы услуг. На автомобильных магистралях, связывающих Россию, Китай и страны Центральной Азии, практически отсутствует сеть придорожных гостиниц, ресторанов и кафе, что затрудняет перевозку пассажиров и грузов на далекие расстояния.

Основными проблемами, мешающими полноценному развитию транспорта региона, являются состояние транспортной инфраструктуры и транспортного регулирования.

Речь, во-первых, идет об ограниченной пропускной способности дорог, обусловленной как их проектной мощностью, так и плохим техническим состоянием. К тому же ширина рельсового полотна, в странах, ранее входивших в СССР, отличается от ширины полотна в Китае и других странах.

Во-вторых, для всех стран региона характерна неразвитость логистической инфраструктуры, то есть складов, транспортных узлов и терминалов, накопительно-распределительных комплексов и услуг. В регионе наблюдается нехватка грузовых транспортно-экспедиционных предприятий, транспортных агентств, интеграторов. Практически отсутствуют связанные с логистикой банковские и страховые службы. Слишком узкий рынок не способствует приходу в страну международных компаний по логистике.

В-третьих, отсутствие конкуренции (при доминирующем положении государственных компаний) и условий для ее возникновения в транспортном секторе в большинстве других стран региона.

В-четвертых, существенные различия в темпах и направленности как общих реформ в экономике, так и реформ на транспорте в странах региона. В целом отсутствие единообразия и синхронности в проведении реформ оказывает негативное влияние на степень согласованности законодательных актов в странах региона и состояние их сотрудничества по транспортным вопросам.

В-пятых, нехватка финансирования и слабая координация национальных проектов по транспортной инфраструктуре. Совет по транспортной политике ЕврАзЭС разработал стратегию единого транспортного пространства. Конечно, идея создания такого «пула», как совместная собственность в сфере железных дорог, сама по себе очень интересна, но ее реализация в обозримом будущем столкнется, видимо, с большим количеством объективных проблем.

Проведенный анализ состояния интеграционного сотрудничества стран региона в области транспорта позволяет сделать вывод о том, что хотя в настоящее время наметилась положительная тенденция в данной сфере и реализуются перспективные проекты в области железнодорожного, автомобильного транспорта, вместе с тем до сих пор нерешенными остаются вопросы таможенной и тарифной политики государств региона в области транспорта.

В связи с этим существенное значение приобретает принятие на межгосударственном уровне конкретных мер по углублению интеграционного взаимодействия транспортных комплексов стран региона, формированию конкурентоспособных тарифных ставок на перевозку грузов и пассажиров, эффективному использованию и дальнейшему развитию транспортно-транзитного потенциала этих государств, что должно способствовать созданию в перспективе общего рынка транспортных услуг в регионе.

1. Железнодорожный транспорт призван играть важное значение в пассажиро- и грузоперевозках в стране. Повышение эффективности железнодорожного транспорта, снижение затрат на перевозки, улучшение качества и совершенствование рынка транспортных услуг являются основными целями, достижение которых позволит обеспечить регион надежным и недорогим средством сообщения. Развитие железнодорожного транзитного потенциала может дать выход в международные экономические центры, что будет содействовать эффективной реализации экспортного потенциала региона. Проект Транснациональной магистрали - Великого шелкового пути, выдвинутый мировым сообществом в начале 90-х гг. XX в., дает возможность государствам региона реализовать с максимальной эффективностью преимущества своего географического положения, выстроить здесь современную инфраструктуру, модернизировать с учетом потребностей мировой экономики имеющийся промышленный потенциал, создать новые рабочие места и повысить уровень жизни населения. Тенденциям глобального развития вполне соответствует проект возрождения Шелкового пути, предусматривающий создание новых возможностей для развития торговых отношений между Азией и Европой, объединение усилий множества стран, находящихся на разном уровне экономического развития и различающихся своим политическим укладом. Реализация международного проекта возрождения Шелкового пути зависит от стабильности политической ситуации в регионе как залога бесперебойного притока инвестиций. В этих условиях специалисты отмечают резкое возрастание ценности систем логистики, обеспечивающих переброску различных по величине партий грузов на более или менее отдаленные расстояния. Качество транспортных услуг, развитие и модернизация транспортных коммуникаций при этом получает приоритетное значение. Лишь те страны, которые предлагают наиболее привлекательные условия для транснациональных экономических действий, могут рассчитывать воспользоваться преимуществами глобализации. Для этого необходимо анализировать и скрупулезно подсчитывать транспортные издержки маршрутов движения товарных потоков, проводить исследование взаимосвязи между развитием транспорта и ростом торговли, демографической динамикой и динамикой развития спроса и предложения, производства и потребления, уделять внимание анализу и прогнозам политического развития стран и регионов, обладающих большим транзитным потенциалом.

2. Воздушный транспорт. Развитие транзитных воздушных маршрутов через Кыргызстан станет перспективой, при следующих условиях:

1. Предоставление иностранным авиакомпаниям одинаковых и равных условий в сравнении с отечественными авиаперевозчиками.
2. Обновление парка отечественных воздушных судов и инфраструктуры международных аэропортов, которые должны соответствовать всем необходимым международным требованиям.
3. Обеспечение уровня международного сервиса при обслуживании авиакомпаний, в том числе транзитных.
4. Применение гибкой системы тарифов и применение системы скидок для авиапассажиров, в том числе транзитных.
5. Стабильность и безопасность общей политической и экономической системы республики.
6. Стабильное финансовое положение аэропортовой системы республики.
7. Привлечение на рынок Кыргызстана иностранных авиакомпаний имеющих мировой имидж.
8. Развитие выполнения полетов между Европой и Юго-Восточной Азией через Кыргызстан, так как это значительно сокращает протяженность маршрутов следования в данном направлении.
9. Активное проведение информационно-рекламных работ, о возможностях и преимуществах предоставляемых авиапассажирам и авиагрузоперевозчикам услуг Кыргызстаном.
10. Строительство и развитие сервисной инфраструктуры в международных аэропортах Кыргызстана.
11. Обновление технических средств управления воздушным движением, навигации и связи, которые бы соответствовали международным стандартам.
12. Применение конкурентно способных и гибких тарифов для авиаперевозчиков за взлет, посадку, стоянку и техническое обслуживание воздушных судов в аэропорту «Манас», аэронавигационное обслуживание, бортовое питание и т.д..
13. Строительство подъездных железнодорожных путей к международному карго терминалу находящемуся на территории аэропорта «Манас».
14. Строительство нефтеперерабатывающего завода на территории приближенного к аэропорту «Манас».
15. Осуществление льготной тарифной политики.

На сегодня, на территории аэропорта «Манас», функционирует пока единственное предприятие, специализирующееся в сфере обработки, погрузки, разгрузки, хранения, консолидации авиагрузов с их

последующим распределением. Данное предприятие многопрофильное и включает в себя грузовой терминал и цех бортового питания. Комплекс имеет современное оборудование, отвечающее стандартам IATA и всем отраслевым авиационным стандартам. Особо необходимо остановиться на грузовом терминале, который является уникальным предприятием для Кыргызстана, прежде всего, по уровню технической оснащенности, площадью 3,360 кв. м., оборудованного системой климат контроля. Пропускная способность терминала оценивается в 100 тыс. тонн грузов в год. Особая привлекательность для транзита грузов также заключается и в том, что он расположен в СЭЗ «Бишкек», предполагающую деятельность, освобожденную от налогообложения.

Центральная Азия становится все в большей степени значимым регионом для международной гражданской авиации, ставящей целью для своей деятельности осуществление, как пассажирских, так и грузовых авиаперевозок. Наиболее активные грузовые авиаперевозки осуществляются между развитыми рынками стран Западной Европы и Юго-Восточной Азии, которые составляют, на сегодняшний день, более 30 млн. тонн в год с ежегодными темпами роста 7%. Авиамаршруты для грузовых самолетов между Европой и Юго-Восточной Азией проложены через страны юго-восточной Европы, Ближнего и Среднего Востока, Индию и далее в страны Юго-Восточной Азии и Океании, так называемый «южный маршрут». Протяженность этих маршрутов составляет, иногда, более 20000 км и самолеты вынуждены осуществлять несколько транзитных посадок для дозаправки топливом. Укорачивание таких воздушных маршрутов до 10000-12000 км, с одной транзитной посадкой на полпути, уменьшает стоимость грузоперевозки на 15-17% и позволяет авиакомпаниям получать дополнительную прибыль, а также способствует развитию авиагрузового бизнеса, а в случае использования этой посадки, как перевалочного грузового авиа терминала, авиакомпания экономит еще 7-10%, т. е. всего более 20%. По своему географическому расположению Кыргызстан можно считать самым оптимальным местом для строительства современного воздушного грузового транзитного терминала. Наиболее удобным местом для строительства данного комплекса является прилегающая территория международного аэропорта "Манас". Располагаясь на расстоянии 5000 км от Франкфурта и Токио, соответственно, город Бишкек – столица страны с основным аэропортом – оказывается на перекрестке основной артерии восток-запад и потенциальной оси север-юг, между Восточной Россией и Монголией на севере, и Афганистаном, Пакистаном и Индией на юге. Уровень торговли в направлении восток-запад между Азией и Европой, как известно, очень высок и продолжает развиваться. Торговля в направлении север-юг между Россией и Монголией и Центрально-Азиатским регионом только-только начинает развиваться. Транзитный аэропорт на полпути Восток-Запад, Запад-Восток должен служить не просто пунктом дозаправки самолетов, но главным образом, сортировочно-перевалочным комплексом для грузов Восток-Запад и Запад-Восток, что фактически приведет к экономически выгодным челночным рейсам самолетов грузовых авиакомпаний. Самолет, прибывший из Европы с грузом для стран Юго-Восточной Азии и Тихоокеанского бассейна, должен быть сразу перезагружен, и отбыть в обратном направлении с грузом из стран Юго-Восточной Азии и Тихоокеанского бассейна для стран Европейского региона или наоборот. При планировании этих маршрутов через грузовой транзитный аэропорт в Кыргызской Республике уменьшается расстояние маршрута и в связи с этим снижается стоимость рейсов за счет:

- увеличения экономии ресурса эксплуатации воздушных судов;
- меньшего расхода топлива;
- меньшей платы за навигацию и использование воздушного пространства;
- сокращения числа транзитных взлет – посадок;
- увеличения массы полезного груза за счет уменьшения количества топлива и т. п.

Для выполнения вышеуказанной деятельности пункт транзитной посадки должен обеспечивать на международном уровне:

- возможность автоматизированной обработки и сортировки грузов;
- соблюдение условий хранения груза во избежание его порчи;
- полную безопасность и сохранность груза;
- возможность современной качественной и бесперебойной телекоммуникационной связи;
- грамотное и быстрое техобслуживание прибывших самолетов и размещение экипажей на отдых;
- возможность заправки самолетов качественным и кондиционным топливом.

Для создания подобного международного грузового перевалочного комплекса на прилегающей территории аэропорта "Манас" г. Бишкек Кыргызской Республики существуют следующие предпосылки:

- международное признание Кыргызстана как открытого демократического государства,

соблюдающего и гарантирующего выполнение норм международного гражданского и контрактного права;

- приоритетные взаимоотношения КР и КНР, как государств, не имеющих территориальных претензий и активно и плодотворно сотрудничающих на международной арене;
- результат тесного сотрудничества КР и КНР – открытие 16 мая 1998 года воздушной линии Бишкек-Пекин над территорией КНР взамен обходного маршрута через Россию и Казахстан, а также открытие с 20 марта 2003 года воздушного коридора КАМУД;
- функционирование на территории аэропорта "Манас" безналоговой, свободной экономической зоны и вследствие этого благоприятный инвестиционный климат;
- прошедшая реконструкция аэропорта "Манас", доведение его технического состояния до международных норм ИКАО. В настоящее время, аэропорт оборудован по 1 категории ИКАО с обоих курсов;
- удобное расположение аэропорта "Манас", не входящего в городскую черту. Аэропорт находится в 23 км к северо-западу от города Бишкек.

Предполагаемая стоимость проекта "Карго Кыргызстан" составляет около 1,5 млрд. долларов США, включая строительство второй ИВПП и собственного НПЗ, с общим объемом обработки груза 2,5 млн. тонн в год, что составляет 6,25% общего грузопотока между Западом и Востоком. При соответствующем финансировании проекта строительство терминала "под ключ" составит около 3,5 лет. Окупаемость проекта будет осуществляться за счет обслуживания прибывающих и убывающих воздушных судов, увеличения потока авиаперевозок, предоставления услуг грузового терминала. Нет сомнений, что развитие международного карго-терминала обладает большим потенциалом.

В связи с тем, что в последнее время, большую заинтересованность в создании Карго-терминала проявляют иностранные представители, необходимо приложить активные усилия, для продолжения исследования по развитию и реализации проекта «Карго Кыргызстан», а в первую очередь, по нахождению источника финансирования для разработки полного ТЭО проекта, которое составляет около 500 тыс. долларов США.

Нет сомнений, что развитие международного карго-терминала обладает большим потенциалом. Существует немало предпосылок, которые в целом, создают благоприятные возможности для установления регулярного межконтинентального сообщения с промежуточным пунктом в нашей республике.

1. *Национальная стратегия устойчивого развития КР на 2013-2017 гг.*
2. *Постановление от 25 августа 2015 года № 600. «Об утверждении Основных направлений создания и развития системы торгово-логистических центров сельскохозяйственной продукции в Кыргызской Республике на 2015-2017 годы».*
3. *«Влияние Таможенного союза на экономику Кыргызской Республики», 19 апрель 2010 года.*
4. *Отчет Министерства экономики Кыргызской Республики*
5. *Сайт Евразийского экономического союза: <http://www.eaeunion.org/>.*
6. *Киреенко, Н.В. Логистические системы стран Таможенного союза в аграрной сфере: особенности формирования и тенденции развития / Н.В. Киреенко // Аграрная экономика. – 2013. – № 10. – С.19-33.*
7. *Щербаков В.В., 2009. Основы логистики. Издательский дом Питер. – Санкт-Петербург.*

Мақалада транспорттық-логистикалық орталықтарды құру мәселелері мен оның келешектегі дамуы талданады, интеграциялық үдерістер тұрғысында олардың техникалық жабдықталуына қойылатын талаптар қарастырылады. Заманауи транспорттық-логистикалық орталықтардың құрылысын инвестицияландырудың тартымдылығын жоғарлатудың жолдары негізделінеді.

Тірек сөздер: логистика, логистикалық инфрақұрылым, транспорттық-логистикалық орталықтар, транспорттық коридорлар.

The article analyzes the problems and prospects for creation of transport-logistics centers. It considers the requirements of their technical equipment in the light of new state standards. The ways to increase the attractiveness of investing in the construction of modern transport-logistics centers are justified.

Keywords: logistics, logistic infrastructure, transport and logistic centers, transport corridors.

УДК 32:933

К ВОПРОСУ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ РЕЛИГИОВЕДОВ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Калдыбаев Е.М. – магистрант 2 курса

кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им.Абая

В статье рассматривается и обосновывается особая востребованность профессиональной подготовки кадров по специальности «Религиоведение» в Республике Казахстан. Автор попытался проанализировать процесс подготовки религиоведов вузами страны на основе статистических данных средств массовой информации. На основе мнений ведущих ученых высказаны мысли о социальной функции специалистов религиоведов.

Ключевые слова: религиоведение, общественное сознание, светское государство, деструктивные формирования, система мировоззрения.

Роль религии как системы мировоззрения и образа жизни общества, заметно возросла. Усиливается и расширяется спектр влияния религии на общественные отношения. Растет интерес представителей различных слоев населения к духовной, в том числе к религиозной составляющей жизнедеятельности. Сегодня в Республике Казахстан сформированы между различными религиями и конфессиями благоприятные условия сосуществования и эффективного взаимодействия.

В то же время, реалии жизни таковы, что не все, что связано с религией, имеет положительный оттенок. К сожалению, с возрастанием роли религии в обществе обнажились, и отрицательные аспекты религиозной жизни определенной части населения. В стране увеличилось число граждан, противопоставляющих себя сложившимся устоям и государству, участились случаи отказа некоторых верующих исполнять конституционный и гражданский долг перед обществом. При этом, большая часть таких негативных проявлений происходит именно среди молодежной части населения.

Согласно официальной статистике сегодня удельный вес молодежи в республике в возрасте от 14 до 29 лет составляет 27,5% от общей численности всего населения, или более 4,5 млн. человек. Из них свыше 700 тыс. являются студентами высших и средних учебных заведений. Вкратце, по заключению официальных органов, религиозную ситуацию в молодежной среде можно охарактеризовать следующим: в последние годы отмечается активный рост интереса молодежи к духовным традициям вообще, к религии – в частности. Четко прослеживается рост динамики религиозности молодежи. Данные социологических исследований показывают, что если в 2003 г. доля назвавших себя «религиозными людьми» молодых людей составляла 38,7%, то по результатам 2013 г. – 73,9%. То есть, за 10 лет процент религиозности молодежи удвоился; в последнее время как во всем мире, так и в нашей стране наблюдается тревожная тенденция активного вовлечения молодежи и несовершеннолетних в деструктивные религиозные организации. Религиозные радикальные силы стали целенаправленно вовлекать в свои ряды именно молодежь. В этой связи, молодые люди все чаще стали попадаться в хитро устроенные идеологические сети преступных элементов, в том числе – со стороны международных экстремистских субъектов. По сути, стало происходить укрепление деструктивных организаций молодыми, полными сил и энергией людьми; в результате активного влияния деструктивных организаций религиозность молодежи стала характеризоваться наличием определенной конфликтности. Соцопросы показывают, что среди верующей молодежи имеется теоретическая готовность принять участие в конфликтах для отстаивания интересов религиозной группы. Такую готовность проявляет примерно каждый 10-ый религиозный, на его взгляд, молодой человек.

Появились примеры отрицания религиозными молодыми людьми традиций и духовной культуры своего народа, противопоставления себя обществу и государству, в котором они живут, желание ими, в том числе насильственными путями, изменения светского характера устройства нашей страны. Все это, так или иначе, способствует возникновению новых форм социальной напряженности в обществе. Все это происходит по ряду объективных причин. В том числе, в условиях транзитного общества в 90-е годы происходил наплыв проповедников зарубежных религиозных организаций различного толка, прежде не имевших здесь распространения. Общество вместе с ними проникли многие псевдорелигиозные течения деструктивного характера. Происходит значительная активизация деятельности деструктивных религиозных организаций и дальнейшее совершенствование ими форм и методов завлечения молодежи в свою деятельность; молодежный максимализм, желание бороться за справедливость и добро, как правило, становится благоприятной психологической почвой для манипулирования ими со стороны религиозных

экстремистов, подталкивающих молодежь на крайности в суждениях и действиях; способствует и низкая правовая и религиозная грамотность молодежи. Молодежь в поисках духовно-моральных ценностей и основ своего существования попадают в идеологические сети преступных элементов, в том числе международного масштаба; развитие информационных технологий увеличивает риск подверженности молодежи к радикальным идеям экстремистских и террористических организаций через глобальный и, по сути, безграничный Интернет. На наш взгляд, в стране слабо поставлено религиозное просвещение населения, в частности в молодежной среде. Главной причиной тому является малочисленность квалифицированных специалистов-религиоведов как в системе образования, культуры и общественных отношений.

В целом, новая религиозная ситуация, сложившаяся в Республике Казахстан к настоящему времени и обусловленная ростом религиозности населения, предусматривает значительную демократизацию курса конфессиональной политики государства. С одной стороны наблюдается укрепление конфессиональной структуры, а с другой - происходит появление в исторически сформировавшемся конфессиональном пространстве новых субъектов, претендующих на активное действие в духовной сфере. Как результат, религиозная жизнь в стране развивается достаточно противоречиво. Для современной религиозной ситуации в Республике Казахстан характерно неоднородность конфессиональной сферы, многообразие религиозных организаций. Новая религиозная ситуация, сложившаяся в стране к настоящему времени обусловлена ростом религиозности населения и значительной демократизацией курса конфессиональной политики государства. Развиваются конструктивные формы взаимоотношений между государством и религиозными объединениями, а также между религиозными объединениями. Отсутствуют межрелигиозные конфликты и противостояния. Основное большинство граждан Казахстана оценивают религиозную ситуацию в стране как благополучную.

Вместе с тем идеологи экстремизма и терроризма, используя религию и вооружившись специфичными средствами религиозной риторики, продолжают оказывать деструктивное влияние на умы определенных слоев нашего населения. В этом смысле, молодежная среда как особая группа общества, отличающаяся наибольшей социальной активностью, с присущей ей особой восприимчивостью к идеологическому влиянию, стала удобной мишенью для деструктивной религиозной пропаганды. Наиболее опасными становятся проявления со стороны некоторой части верующего населения крайней формы агрессии и радикализма, обусловленных категорическим неприятием устоявшейся системы общественных отношений. В поиске справедливости и жизненного благополучия определенная часть молодежи идет на очевидные крайности. Например, такие экстремистские и террористические организации, как: «Хизб-ут-Тахрир», «Джамагат моджахедов Центральной Азии», «Джунд аль-Халифат», «ТаблигиЖамагат» в основном состоят из представителей молодежи. Экстремистские идеи этих организаций все же сумели проникнуть в души отдельных наших сограждан. Большие группы молодежи отмечают в радикальных такфиристских, джихадистских джамагатах, основанных на фундаменталистских воззрениях салафитского течения. Серия попыток совершения террористических актов в западных областях страны, выявление правоохранительными органами и специальными службами подпольных экстремистских группировок, судебные процессы над их членами вполне могут быть свидетельствами этих процессов. Более того, обманутые идеологами экстремизма и терроризма, некоторые представители нашей молодежи стали выезжать в горячие точки для участия в так называемой «священной войне». По сути, идет подрыв основ общества, ломка судеб сотен наших казахстанских граждан. Как правило, религиозный экстремизм на определенной стадии переходит в еще более опасное явление как терроризм. В настоящее время терроризм – один из вызовов современного глобализирующегося мира, который во всех своих формах и проявлениях, по своим масштабам и интенсивности, по своей бесчеловечности и жестокости превратился ныне в одну из самых острых и злободневных проблем всего мирового сообщества. Сегодня террористические акты происходят и в богатых, и в бедных странах. Терроризм не зависит от уровня жизни в обществе в различных странах. Практически ни одно государство не ушло от этого вируса. Арабские страны, Африканский континент, страны Запада и Азия. Казахстан не стал исключением в этой тенденции.

Учитывая сложившейся ситуации, растет понимание того, что только образованная, современно мыслящая, интеллектуально развитая и профессионально подготовленная молодежь может стать важнейшим условием и залогом качественного, динамичного и инновационного развития государства и может обеспечить достойное будущее нашей страны.

Самый конструктивный и выверенный метод работы с людьми, - это грамотная и взвешенная религиоведческая просветительская работа. Население Казахстана, а особенно молодежь, должна быть своевременно информирована об угрозах и вызовах, которые несут в себе псевдорелигиозные течения, распространяющиеся в отдельных регионах страны. Важно добиваться понимания молодежью истинных

задач деструктивных религиозно-экстремистских организаций и групп, самое главное угроз, которые они несут.

Слабая информированность населения, особенно молодежи в вопросах религии, очевидно, стала основной причиной вовлечения в нежелательные религиозные объединения. Поэтому очень важно еще в школьном возрасте дать минимум религиозоведческих познаний и основ знания о светском государстве и введение курса религиоведения в других институтах образования. В целом, политику государства в религиозной сфере, положения Закона РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» 2011 года воспринимается позитивно.

Что касается профессиональной подготовки специалистов – религиоведов, на наш взгляд, результаты приведет к лучшему формированию научного мировоззрения, духовности и нравственности, граждан в целом. Религиоведческое знание содержит теоретические и научно-практические основы для разумного и взвешенного миропонимания и осмысленной реализации конституционного права личности на свободу совести и вероисповедания. Религиоведение как учебная дисциплина решает задачу полнокровности гуманитарного научно обоснованного образования молодежи. Религиоведение исследует как религиозную, так и светскую (безрелигиозную) духовность и, не отвергая ни ту, ни другую, даёт возможность их сравнения с учётом негативных и позитивных моментов той и другой, их совпадения и различия. Не отдавая предпочтения ни религиозной, ни светской морали, религиоведение, тем не менее, не может не констатировать огромное влияние религиозной морали на формирование и содержание морали светской, поэтому знание религиозной морали, её принципов и норм поможет более глубоко понять сущность морали светской, активно повлияет на формирование нравственной позиции молодого человека. Предмет, цели и задачи религиоведения определяют круг и содержание тех функций, которые оно призвано выполнять. Функция (от лат. *functio*) - исполнение, круг действий. В философском смысле это отношение двух объектов, в котором изменение одного из них влечёт за собой изменение в другом. Функция есть действие, «это существование, мыслимое в действии». Функции религиоведения многообразны. В этом многообразии функций ведущей является методологическая, определяющие основные принципы, методы и способы, с помощью которых религиоведение познаёт, исследует свой предмет во всех формах и сферах его проявления. Общие принципы и методы религиоведения может интегрироваться с другими социально-гуманитарными науками как история, социология, культурология, этика, психология и их методологией. Главной же методологической основой самого религиоведения остается философия. Целью является научное, объективное, беспристрастное изучение религиозного феномена. Современное религиоведение избегает оценочных, идеологических, апологетических суждений. Оно рассматривает религию как культурно- исторический феномен и ориентирует на изучение специфики различных религиозных традиций во всем их многообразии. Академическое религиоведение рассматривает разнообразные религии как важный компонент единой культуры человечества; анализирует причины возникновения, становления, развития религий в контексте социокультурного пространства.

Процесс формирования в обществе терпимого отношения и возможности осуществления мировоззренческого плюрализма очень сложен. В этой связи большое образовательное и воспитательное значение имеет преподавание религиоведения, способствующего формированию толерантности, взаимопониманию и взаимоуважению между верующими и неверующими, между верующими, принадлежащими к различным конфессиям. В условиях поликонфессиональности общества изучение религиоведения играет позитивную роль в воспитании уважения к религиозным и нерелигиозным убеждениям человека. Религиоведение ставит своей целью сформировать у студентов адекватный образ религии и объективное отношение к ней, определить место и роль религии в системе культуры. В рамках религиоведения изучаются основные концепции происхождения и сущности религии, история развития мировых и национальных религий, феномен свободомыслия и атеизм, современная религиозная ситуация в мире. В результате изучения религиоведения студент должен не только усвоить определенную информацию и знания о религиозном феномене, но и приобрести навыки толерантности и веротерпимости, умения вести диалог при обсуждении религиоведческих проблем. Таким образом, религиоведение позволяет реализовать образовательные и нравственно-воспитательные цели в любой аудитории. В целом можно сделать вывод о растущей потребности в религиоведении как в современном обществе, так и в системе высшего и послевузовского образования.

Религиоведение необходимо как часть общественнознания. Специалисты-религиоведы нужны не только для системы образования, но и для сферы государственных структур и общественного сектора. А это требует роста масштаба профессиональной подготовки профессионалов в области религиоведения. Востребованным является создание академической традиции религиоведения в Казахстане.

В казахстанских вузах увеличивается количество грантов по специальности «Религиоведение». Об этом свидетельствуют вытекающие из идеи и цели государственного закона «О религиозной деятельности

и религиозных объединениях». В сентябре 2011 года Агентством по делам религии РК совместно с Министерством образования и науки проведено совещание с ректорами вузов, где обсуждался данный вопрос.

История развития религиоведения в Республике Казахстан берет свое начало с 1992 года, когда появилась специальность «Религия и свободомыслие» в Международном казахско-турецком университете им. Х.А. Яссави. На сегодняшний день в Казахстане бакалавров религиоведения готовят кафедра религиоведения Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, кафедра религиоведения и философских наук Казахского Национального университета им. аль-Фараби, кафедра философии и теории культуры Карагандинского Государственного университета им. Е.А. Букетова, кафедра религиоведения Египетского университета исламской культуры «Нур-Мубарак», кафедра религиоведения и теологии Международного казахско-турецкого университета им. Х.А. Яссави, а также кафедра религиоведения Университета деловой карьеры и иностранных языков. Кроме этого, во всех вышеназванных вузах, а также КазНПУ имени Абая (кроме КарГУ им. Е.А. Букетова), функционирует магистратура по специальности «Религиоведение», а в Казахском национальном университете им. Абая, в Египетском университете исламской культуры «Нур-Мубарак». По специальности «Религиоведение» ведется подготовка докторов PhD.

Министерство образования и науки РК ежегодно выделялось 65 государственных грантов на специальность «Религиоведение». В 2013-2014 учебном году их количество возросло до 77 образовательных грантов. Некоторые учебные заведения посредством выделения собственных грантов обеспечивают значительную часть религиоведов бесплатным обучением. В настоящее время в Республике Казахстан бакалавриате религиоведения обучаются 493 студента (на первом курсе – 110, 2-м – 116, 3-м – 134, 4-м – 133) бiлiм алуда. А в магистратуре страны обучается **120** магистрант (на первом курсе – 62, 2-м – 58 человек). **8** докторант продолжают работать над творческой работой. В вузах республики обучаются всего **621 будущих религиоведов**. Ежегодно 200 молодые специалисты религиоведы трудоустраиваются в востребованные сферы труда (www.e-islam.kz). Вместе с тем вопрос увеличения государственных грантов на специальность, доработки концептуальных подходов в определении предмета и проблематики религиоведения, определения цели и задач преподавания религиоведения остается актуальной.

1. www.e-islam.kz

2. Введение в общее религиоведение: Учебник /Под ред. проф. И.Н. Яблокова. – М.: Книжный дом «Университет», 2001.

3. Конституция Республики Казахстан. – Астана-1995.

4. Закон РК «О борьбе с экстремизмом», 2005

5. «О религиозной деятельности и религиозных объединениях». Закон РК, 2011г.

6. Национальные стратегии развития тюркоязычных стран: материалы V Конгресса социологов тюркоязычных стран. (Алматы, 25–26 апреля 2014 г.). – Алматы, 2014. – 586 с. ISBN– 978-601-304-006-6

7. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни // Религия и общество: Хрестоматия. – М., 1996. – С. 111-145, 438- 441, 469-471.

8. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990.

9. Артемьев А.И. Религиоведение: основы общего религиоведения, история религий, религия в Казахстане. В 2-х томах./А.И.Артемьев. – Алматы, 2011. – 380.

10. Бурова Е.Е., Даненова Д.Д., Муканова О.Ж. Оценка религиозного сознания: основные проблемы и рекомендации по совершенствованию религиозной политики // Эл. Журнал ӘЛЕУМЕТТАНУ/ Sociology. Доклады пленарного заседания и диалоговых площадок Астанинского социологического форума, посвященного Дню Первого Президента Республики Казахстан. Межд. науч.-прак. конф. / Отв. ред. З.К. Шаукенова. – Астана, 2014. – 476 с. ISBN– 978-601-304-040-0 / . – С. 59-63. Iph.kz.

11. Элбакян Е.С. задачи развития современного религиоведения /Религиоведение в России. К 50-летию кафедры философии и религиоведения. – МГУ им.М.В. Ломоносова, 3 февраля 2010. – М., 2010.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы «дінтанушы» мамандығына кадрлар даярлау ісінің өзектілігі қарастырылған және негізделіп көрсетілген. Автор бұқаралық ақпарат құралдарының статистикалық деректері негізінде елдегі дінтанушыларды кәсіби даярлау барысына талдау жасауға тырысқан. Беделді ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып, дінтанушы мамандардың әлеуметтік қызметтік функциялары туралы ойын білдірген.

Кілт сөздер: дінтану, қоғамдық сана, зайырлы мемлекет, деструктивті бірлестіктер, көзқарастар жүйесі.

The article reviewed and justified demand special professional training in "Religion" in the Republic of Kazakhstan. The author attempts to analyze the process of preparing the country's institutions of higher education in religious studies based on statistical data of the media. Based on the views of leading scientists showed the thought of the social function of religious studies experts.

Keywords: religion, social consciousness, secular state, the formation of destructive system outlook.

УДК 78.01.55

ЭКСТРЕМИСТІК ҚҰРЫЛЫМДАР: ТАРАЛУ СЕБЕПТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ АЛДЫН-АЛУ

Башанова Д.М. – «Дінтану» мамандығының 2-курс магистранты, Абай атындағы ҚазҰПУ

Бұл мақалада қазіргі кезде әлемде орын алған діни экстремистік құрылымдардың белең алу себептері және оның таралу факторлары қарастырылады. Сонымен қатар, экстремистік құрылымдардың қоғамға әсері мәселесіне және олардың іс-әрекеттерін болдырмау, алдын-алу шараларының қажеттілігіне назар аударылады. Экстремистік құрылымдардың іс-әрекеттері көп жағдайда діни сипатта болуына қарамастан, олардың негізінде бүгінгі таңда қоғамда орын алған әлеуметтік қайшылықтардың жатқандығы талданады.

XXI ғасырда әлем адам айтқысыз жылдам өзгеруде. Ол барған сайын қауіп-қатерлі және болжап болмайтын сипат алууда. Бүкіл әлемнің саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени және рухани жағдайына кері ықпал етіп отырған экстремистік құрылымдардың іс-әрекеті XXI ғасырдың ең өзекті мәселелерінің біріне айналып отыр. Түрлі мақсатта құрылған әр түрлі экстремистік құрылымдардың белсенді түрде жүргізіліп жатқан іс-шаралары террорлық актілерге итермелейтін қақтығыстар мен қайшылықтарға соқтыруда. Жаһандану процесі мен идеологиялық қарама-қайшылықтар, қауіпке толы ұлттық-діни келіспеушіліктер де өршуде, бұлар бірімен-бірі астасып күрделіленіп келеді. Әлемдік дәрежеде де терроризмге апаратын діни негіздегі экстремизм де қанат жаюда. Түрлі топтар осыны пайдалану арқылы әр түрлі елдерде саяси-экономикалық мәселелерді шешуге тырысуда. Оның Қазақстанға да ықпалы болатыны сөзсіз. ҚР Президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан 2050 стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» Қазақстан халқына арнаған жолдауында, қазіргі кездегі экстремистік құрылымдардың осы кезге дейінгі ұйымдастырған террорлық әрекеттерін тоқтала келіп, былай деп атап көрсетеді: «Қазақстандағы экстремизм мен терроризмде идеялық емес, қылмыстық негіз бар. Жалған діни көпірмеліктің артында қоғамның негізін күл-талқан еткісі келетін қылмыстық іс-әрекет жасырынып жатыр. Бұл біздің еліміздегі бейбітшілік пен тұрақтылыққа шабуыл. Бұл біздің мемлекеттігіміз бен азаматтық кемелдігіміздің мықтылығының сынға түсуі» [1].

Әлемдік тарихта экстремизм мен терроризм ертеден орын алып келеді, оның күш алып, кең етек жайған тұсы XXI ғасыр болды. Бұл ғасыр әр түрлі террорлық әрекеттердің көбейген тұсы, атап айтсақ: мемлекеттік, саяси, ұлтшылдық, діни және т.б. «Экстремизм» деген латын сөзі «шеттеу», яғни орталықтан ауытқу, қандай да бір белгіленген шектен тыс кету деген мағына береді. «Экстремизм» сөзінің ең жақын синонимі «радикализм». Бұл сөз де жанама түрде мейлі дінде, мінез-құлықта, пікірде болсын, қалыпты, дұрыс деп қабылданған деңгейден ауытқу. Экстремизм жалпы түрде ешбір мөлшерді, тәртіпті мойындамайтын, өзінің шектен шыққан пікірі мен іс-әрекеттері арқылы ерекшеленген адамдарды білдіреді [2]. Экстремистік топтардың еркін қоғамға ене алуының мынадай факторларға байланысты: кез келген елдегі ішкі саяси тұрақсыздық, экономикалық дағдарыстар, діни және этникалық негіздегі қақтығыстар, дінді саяси мақсатқа пайдалану - міне осы факторлар экстремистік идеяларды басшылыққа алған топтардың құрылуына мүмкіндік тудырады. Сонымен қатар, спутниктік байланыс, ғаламтор және басқа да телкоммуникациялық құралдар терроршылардың басқару орталықтары мен орындаушыларының арасындағы оперативтік-шұғыл байланысты жеделдетеді. Қазіргі жаһандану жағдайындағы түрлі экстремистік топтардың кез-келген елге шекарадан кедергісіз өтіп, ол елдің ішкі саясатына еркін араласып өз мүдделерін іске асыру әрекетіне қолайлы жағдай тудырады.

Діни экстремизм мен терроризмнің әлемде орын алуының жаңа кезеңінде оңай ақпарат алу терроршыларға белгілі дәрежеде көмектеспей қоймайды. Осыдан келіп терроршылардың түрлі стратегиялық объектілерге қауіп төндіруі және бейбіт халықты қырып жоятын қаруды пайдалану мүмкіндігі күшейеді. Химиялық, биологиялық және ядролық қарулардың терроршылардың қолына түсуі үлкен қатерлі қауіп болып табылады. Қазіргі ғылым тіліне жаңадан еніп отырған «биотерроризм» ұғымы кең етек жайып келеді [3]. Ол биологиялық қаруларға байланысты. Соңғы жылдары кейбір терроршыл ұйымдар жаппай қырып жоятын бактерияларды (мысалы, сібір мерезі) қолдануға тырысуда.

Экстремистік құрылымдардың іс-әрекеттерінің нақты себептеріне келетін болсақ, олар алуан түрлі. Ең алдымен экономикалық жағдайға байланысты, яғни, Е.П. Кожушконның пікірінше, «бір адамның немесе белгілі бір топтың табан астынан байып кетуді көздеуі. Осыған орай адамдарды кепілдікке ұстап үлкен қаржы талап ету әдістері пайда болды» [4].

Біріншіден, әлеуметтік, оның ішінде ұлттық және діни мәселелердің шешілмеуі. Бұл тұрғыда халық-

тың тарихы, салт-дәстүрі және оның негізгі ұлттық құндылықтарына байланысты мәселелер өзекті болып отыр.

Екіншіден, дүниежүзінде миллиондаған адамдар аштықтың, жалаңаштықтың қасіретін тартуда. Дәрі-дәрмек, медициналық көмек, тұрғын үй және т.б. жоқшылығы үлкен қиыншылықтарға әкелуде. Қазақстан қоғамында да бұндай жағдайлардың көрініс беріп жатқаны жасырын емес.

Үшіншіден, террорлық қауіптің жоғарыдағы айтылғандардан да маңызды себептері – діни сауатсыздықтың төмендігі, ксенофобия, ұлттық бас араздық және т.б. Мысалы, марионеттік биліктің жағымсыз ықпалына түскен діни төзімділіктің жетіспеушілігі тарапынан террорлық наразылықтар туындайды.

Шындығында діни экстремизм дегеніміз – діни ұрандарды жамылып саяси және т.б. мақсаттарға жету жолындағы адам айтқысыз қантөгіс арқылы бейкүнә адамдарды құрбан етуге әкелетін құрал. Бірақ, осыған қарамастан кейінгі уақытта кез келген террорлық актіге тек «ислам діні кінәлі» деген айдар тағылуда. Ислам діні мен террорлық актілер не себепті байланысты түрде қарастырылады? Алдымен, соны анықтап алу қажет.

Біріншіден, идеологиялық мүмкіндіктің бәрі батыс БАҚ-тарының қолында болғандықтан, олар әлемде болып жатқан барлық оқиғаларға өздеріне тиімді тұрғыда баға береді. Екіншіден, ислам дінін ұстанушылардың Батысқа деген теріс көзқарастары күшеюде. Үшіншіден, қанды оқиғалардың барлығын тек «исламистер» деп атаудың өзі ислам дініндегілерді одан сайын ашындыра түседі. Ал турасын айтқанда, Батыс саясатшыларының «ислам мен террор біртұтас» деп түсіндіруі орынсыз. Іс жүзінде ислам дініндегілердің саясаттандырылған аз бөлігі ғана өзін өлімге қиятын террористер. Мұндайлар радикалды исламның догмаларын жамылып, билік үшін тероризмді кәсіп еткендер. Бұл жоғарыда айтқандай, оны саясатқа пайдаланудың нәтижесі. Олай болса, бүгінде әлемде болып жатқан жанжалдардың бәріне тек қана ислам кінәлі деу қате көзқарас. Керісінше, кезінде ислам қауымын ынтымақтан ажыратып, ыдыратып жібереген еуропалықтар енді одан өздеріне жау жасап алып отыр. Діни экстремизм тек қана исламдық болмайды, бұл әртүрлі діни және мистикалық секталар ретінде бой көрсетеді.

Сонымен қатар, фундаментализмнің әрбір дінге тән екенін ескерсек, онда қоғамға қарсы құбылыс ретінде діни фундаментализмнің қатері, оның қандай конфессияға жататынына қарамастан, кез келген қоғам үшін қауіпті. Ал, исламдық экстремистердің кең таралуы себебі, біздің ойымызша, мүдделерін қорғайтын әлеуметтік негізінде. Турасын айтқанда исламистер исламды белді саяси күшке айналдыра білетін беделді жетекшілерді алға тарта білген. Араб елдеріндегі зайырлы биліктің исламдық идеологияны пайдалануы исламдық оппозицияны да жандандыра түсті. Осы ретте сол елдердегі исламдық фактор саяси аренада діни экстремизмнің жандануына себепші болады.

Бүгінгі таңда, исламдық діни экстремизм жаһандық сипат алып барады. Оның себептері: біріншіден, исламның бірнеше тармақтарға бөлінуі (шиит, суннит және т.б.); екіншіден, барлық мұсылмандардың бәріне бірдей басшылық жасай алатын исламдық орталықтың болмауы; үшіншіден, діни фундаменталистік тұжырымға негізделген іс-қимылдардың өздері ортақ жауына қарсы жақтаушылар санын көбейтуде; төртіншіден, ислам мессионерлігі де өз рөлін еркін атқаруда. Осының бәрі ислам дінінің негізгі ұстанымдарын бұрмалап, оның атын жамылып террорлық мақсатты жүзеге асыруға негіз болады.

Діни экстремизм мен тероризмді екі бөлек қарастыру қажет. Көп жағдайда қазіргі қоғамда екі ұғымды бірге немесе мән-дес ұғымдар ретінде қарастыратындар көбейді. Экстремизм жеке тұрғыдан алғанда тероризм емес, соған әкелетін жол. Осы жолдағы экстремистік құрылымдар ұйымдастырған террорлық әрекеттердің зардапты салдарымен күрес әр уақытта қажет. Бірақ, ең алдымен олардың себептерін болдырмау әлдеқайда маңызды. Террорлық актілерді болдырмау үшін алдын-алу шаралары күшейтілуде және күшейтіле де бермек. Ол үшін жаңа технологиялар мен әдістерді пайдалану кеңінен енгізілуде. Бұл үшін мол қаражат қажет ететіні сөзсіз. Террорлық актілердің алдын-алу (превентивті) шаралары алуан түрлі. Оған, мысалы, елдегі жемқорлықпен күрес, азаматтардың саяси-мәдениет дәрежесін көтеру, демократиялық нормалар мен құндылықтарды сақтау және т.б. жатады.

Осыған орай, Қазақстанға діни экстремизмнің таралуына жол бермеу үшін көптеген сақтық шараларын жүзеге асыруға тура келеді. Біріншіден, түрлі діни бірлестіктердің ел ішіндегі тұрақтылықты шайқалтуға бағытталған іс-әрекеттеріне заң жүзінде тиым салу. Екіншіден, діни фундаментализм идеяларын әшкерелейтін діни ағарту жұмыстарын жандандыру. Үшіншіден, оқу орындарында жастарды зайырлылық рухында тәрбиелеуді күшейту және діни сауаттылықты көтеру. Төртіншіден, ең бастысы, әлеуметтік жағдайы төмен адамдарға мемлекет тарапынан арнайы көмек шараларын нақты қолға алу және т.б.

Қорыта келе айтатын болсақ, терроризмнің алдын-алу шаралары бұл айтылғандармен шектелмейді. Оның алдын-алу үшін тероршыл күштердің өз мақсаттарынан бас тартуына дейін жеткізетін әділетті консенсустық саясатты жүзеге асыру қажет. Бұл қиын да күрделі іс. Қазіргі кездегі әлемдегі көптеген

елдер бұл саясатты қолға алып отырған жоқ. Осындай жағдайда біржақты күштеу саясатына негізделген антитеррорлық немесе контртеррорлық әрекеттер, бізше, түпкілікті нәтижеге қол жеткізе алмайды. Түптеп келгенде терроризммен күрестің ең тиімді түрі - күресуші жақтардың өзара тиімді жол таба білуінде, компромиске келуінде, яғни, барлық мүдделі күштер мен топтардың түйінді мәселелерді диалог жолымен шеше алуында.

1. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан 2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан Халқына Жолдауы // Егемен Қазақстан. – 2012. – 15 желтоқсан.
2. Сапарғалиева С. Ж., ф.ғ.к. // «Экстремистік әдебиеттер туралы саулар»
3. Прокудин Ф. Объективный подход. // Экспресс К. – 8 апреля. – 2004. – 3 б.
4. Кожушко Е. П. Современный терроризм. – Минск: Харвест, 2000. – 452 б.

В этой статье рассматриваются причины эскалации экстремистских религиозных структур в мире, и ее факторов распространенности. В дополнение к воздействию на общество экстремистских организаций и их деятельности, что делает необходимость превентивных действий, чтобы избежать внимания. Деятельность экстремистских организаций, в большинстве случаев, несмотря на религиозный характер действий, которые имели место на основе современного общества, что социальные противоречия анализируются.

In this article, the reasons for the escalation of extremist religious structures in the world and its prevalence factors are considered. In addition to the impact on society of extremist organizations and their activities, making the need for preventive action to avoid attention. Activities of extremist organizations, in most cases, despite the religious nature of the actions, which took place on the basis of today's society that the social contradictions are analyzed.

УДК 061.3(574)

ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫ АССАМБЛЕЯСЫНА 20 ЖЫЛ

Нусипова А.У. – Абай атындағы ҚазҰПУ, 2 курс магистранты

Мақалада Қазақстан халқы Ассамблеясының 20 жылда жеткен жетістіктері және алға қойған мәселелері қарастырылады.

Қазақстан халқы Ассамблеясы өзінің 20 жылдық белсенді жұмысында орасан біріктірушілік және зияткерлік әлеует жинақтап және халықтық дипломатия институты үлгісіне бейімделе отырып, ұзақ даму жолынан өтті.

Ассамблея жұмысының арқасында біздің елімізде этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей моделі, әрбір азамат этникалық және діни ерекшелігіне қарамастан Конституцияда кепілдік берілген азаматтық құқықтарымен бостандықтарын толық пайдалана алатындай ерекше сенім, ынтымақ, өзара түсініктік ахуалы қалыптасты.

Республикада еліміздің барлық этностарының мәдениетін, тілін, дәстүрін дамыту үшін қажетті жағдайдың бәрі жасалған. Ассамблея қызметі Қазақстанның этносаралық қатынастар мәселелерін тиімді шешетін ел ретіндегі халықаралық беделін арттыруға ықпал етеді.

Тірек сөздер: этнос, конфессия, келісім, дін, кепілдік, азаматтық құқық, сенім, ынтымақтастық, өзара түсініктік, қоғам, халық, әлеуметтік топ.

1995 жыл – тәуелсіздігін дүйім дүниеге паш етіп, өзін егемен ел ретінде жариялағанына бірнеше жыл ғана болған Қазақстанның күйреген империядан мұраға қалған құлдыраған экономикасының ауған жүгін түзету жолындағы арпалыспен қатар шекарасын шегендеп, мемлекеттілігін нығайтып, алдағы даму жолын айқындау мақсатында әлемдік үрдістердің беталысын байыптап, барлай отырып, ешкімге ұқсамайтын, ешкімді қайталамайтын бірегей Қазақстан жолын салуға кіріскен кезі болатын.

Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясын құру идеясын алғаш рет 1992 жылы Тәуелсіздіктің бірінші жылдығына арналған Қазақстан халықтарының форумында айтты. 1995 жылғы 1 наурызда Қазақстан халқы Ассамблеясын Мемлекет басшысы жанындағы консультативті-кеңесші орган мәртебесімен құру туралы Президенттің Жарлығы шықты.

2007 жылғы мамыр айында Қазақстан Республикасы Конституциясына бірқатар өзгерістер енгізіліп, Қазақстан халқы Ассамблеясына конституциялық мәртебе берілді, ол ҚР Парламенті Мәжілісіне тоғыз депутат сайлау құқығына ие болды. Осы арқылы Ассамблеяның қоғамдық-саяси рөлі айтарлықтай артты.

2008 жылғы 20 қаңтарда Президент «Қазақстан халқы Ассамблеясы» туралы әлемде баламасы жоқ заңға қол қойды. Қазақстан халқы Ассамблеясы еліміздің саяси жүйесінің толыққанды субъектісіне айналды. Оның қызметінің нормативтік құқықтық негіздері айқындалды [1].

Бүкілқазақстандық бірліктің бірегей моделін қалыптастыруда Қазақстан халқы Ассамблеясы маңызды рөл атқарады. Қазақстан халқы Ассамблеясының басты міндеті мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру болып табылады.

Бүгінде Ассамблея этносаралық келісімді, қоғамдағы толеранттылықты және халық бірлігін одан әрі нығайту үшін қолайлы жағдай жасауға септігін тигізеді. Сонымен қатар Қазақстан халқы Ассамблеясы мемлекеттік органдарға экстремизм мен радикализм көріністеріне қарсы әрекет етуге, азаматтардың демократия нормаларына негізделген саяси-құқықтық мәдениетін қалыптастыруға көмек көрсетеді. Ассамблея этномәдени бірлестіктердің күш біріктіруін қамтамасыз етеді, этно мәдени орталықтардың, Қазақстан халқының ұлттық мәдениеттері, тілдері мен дәстүрлерінің өркендеуін, сақталуын, және дамуын қамтамасыз етеді.

2015 жылы Қазақстан халқы Ассамблеясының құрылғанына 20 жыл толды. Соған орай 2015 жыл Мемлекет басшысының Жарлығымен Қазақстан халқы Ассамблеясының жылы деп жарияланды.

2015 жылғы 23 сәуірде Бейбітшілік және келісім сарайында Қазақстан Республикасы Президентінің төрағалығымен Қазақстан халқы Ассамблеясының XXII сессиясы өтті. Сессияда Нұрсұлтан Назарбаев 7 жаңа міндет алдыға қойып, оны жүзеге асыру ісіне Ассамблея тікелей қатысуы тиіс деп жариялады. Бұлар – бүкілқазақстандық мәдениетті дамыту, халық бірлігін ортақ рухани-моральдық құндылықтар негізінде нығайту, жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу, мемлекеттік тілді және үштілді білім беруді одан әрі дамыту, транспарентті мемлекеттегі қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету, этносаралық қатынастарды саясилендіруге жол бермеу, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы серіктестермен мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайту жұмыстары болып табылады.

Ассамблея жылы қатардағы көп мерейтойлардың бірі емес. Бұл – Елбасы айтқандай, той тойлайтын емес, ой ойлайтын жыл. Себебі, елдегі бейбітшілік пен келісімді, тұрақтылық пен татулықты сақтап, дамытудың бірегей тетігіне айналған Қазақстан халқы Ассамблеясы еліміздің өшпес құндылығы – Тәуелсіздікке тірек болған Ел бірлігінің ең басты тұтқасы. Өткен 20 жылда Ассамблея қандай жолды жүріп өтті? Қандай табыстарға жетті? Қазақстан басшысының «Ел бірлігі» саясаты елімізге не берді? Әлі қандай бағыттар бойынша жұмыстарды ширата түсу керек? 20 жылдық қарқынды жұмыстан кейін, өз дамуының үшінші онжылдығына аяқ басар тұста бұл сауалдарға егжей-тегжейлі жауап берілгені абзал. Сол арқылы халқымыз бейбітшілік пен қоғамдық келісім саласында бағындырған биік, жеткен мақсаттарын нақтылап, алдағы белестерге көз жібере алады. 1995 жылдан бастап Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқы Ассамблеясының әрбір сессиясында сөйлеген сөзі мен көтерген бастамалары сол кездегі ел дамуының ең өзекті мәселелерін қамтып отырды. Сондықтан, Ассамблеяның тарихы – соңғы жиырма жылдағы Қазақстан тарихы. Тиісінше, дербес институт ретінде Ассамблеяның жүрген жолы, оның жеткен жетістіктері мен шыққан биіктері еліміздің даму даңғылындағы айтулы оқиғалармен тығыз астасып жатыр. Өткен 20 жылда Қазақстан қоғамының ішкі ықпалдасуының, қоғамдық келісім мен ел бірлігін нығайтудың біртұтас мемлекеттік және қоғамдық жүйесі толығымен қалыптасты. Қазақстан халқы Ассамблеясы мемлекеттің этностық саясатын қоғамдық келісім саясаты деңгейіне көтерген бүкілхалықтық институтқа айналды. Этносаралық қатынастарды реттеудің толық заңнамалық базасы құрылды. Ассамблеяға конституциялық орган мәртебесі беріліп, ол Қазақстан Республикасы Парламентінің Мәжілісіне 9 депутат сайлау құқығын иеленді. «Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы» Заң қабылданып, Ассамблеяның құрылымы мен қызметінің, еліміздің қоғамдық-саяси жүйесінде алатын орны мен рөлінің нормативтік-құқықтық реттелуі заңнамалық негізде қамтамасыз етілді. Ассамблеяның негізгі стратегиялық және бағдарламалық құжаттары өмірге келді. Ел ішінде мұқият талқыланып, Елбасы мақұлдаған «Ел бірлігі доктринасы» бейбітшілік пен қоғамдық келісімді нығайтудың «бір ел – бір тағдыр», «тегі басқа – теңдігі бір», «ұлт рухының дамуы» сияқты басты қағидаларын айқындап берді. Елбасының Өкімімен бекітілген Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы ережелер оның мәртебесі мен құзыреттерін, сондай-ақ, Ел бірлігі саласындағы мемлекеттік саясатын жүзеге асыруға қатысу тәртібін бекітті. «Қазақстан халқы Ассамблеясының 2020 жылға дейінгі даму тұжырымдамасы» Ел бірлігін нығайту және қоғамдық келісім саласын дамытудың орта мерзімдік стратегиялық бағытын нақтылай түсті. Ассамблеяның жыл сайынғы кезекті сессиясы бұл саланың қысқа мерзімдік мақсат міндеттерін айқындап отыратын бірегей сұхбаттас-тық алаңына айналған. Мемлекеттік этностық саясатты жүзеге асырудың жаңа институционалды тетіктері толығымен қалыптасты. Өткен жылы Елбасының Өкімімен Президент жанындағы «Қоғамдық келісім» республикалық мемлекеттік мекемесі құрылды. «Облыстардағы, республикалық маңызы бар

қалалар мен елордадағы Қазақстан халқы Ассамблеяларының қызметтерін қамтамасыз ету» атты жаңа бюджеттік бағдарлама қабылданды. Аймақтарда 11 мамандандырылған облыстық «Достық үйі» табысты жұмыс істеп тұр. Тағы 4 облыста Ассамблея жылы барысында ашылатын болады. Елбасының тапсырмасы бойынша Достық үйлерін дамыту тұжырымдамасы бекітіліп, Достық үйлері директорларының әдістемелік кеңесі құрылды. Күнделікті өмірден туындайтын нақты мәселелер жергілікті жерлерде пайда болады, тиісінше түйткілдердің түйінін тарқату да сонда жүзеге асырылады.

Еліміз Қазақстандағы түрлі мәртебесі бар, сан алуан қоғамдық немесе мемлекеттік институттардың мерейтойларын мемлекеттік деңгейде атап өтпейді. Дегенмен, Ассамблеяның орны ерекше. Қоғамды біртұтас ағзаға баласақ, оған қан жүгіртетін алуан түрлі қантамырлар сияқты барлық салаларды біріктіретін, бәрінің жолын бір арнаға тоғыстырып, бір ағысқа бағыттайтын бір жүрек – Ел бірлігі. Бірлік болмаса, бейбітшілік пен келісім болмаса өлшеусіз термен, қыруар қажыр-қайратпен жасалып жатқан елімізді өркендету жолындағы еңбектің бәрі де бекер. Яғни, ресми түрде Қазақстан халқы Ассамблеясы жылы деп жарияланған 2015 жыл Ассамблея институтының мерейтойы емес, құнды қазынамыз – Ел бірлігі жылы, бейбітшілік пен келісімнің Назарбаев моделінің жылы [2].

Көптеген ата-бабаларымыз айтып кеткендей ел бірлігі болмаса, онда экономика мен әлеуметтік даму тұрмақ тәуелсіздік пен тұғырлылық туралы да сөз айтуға шама жетпес еді. Сондықтан да, табалдырықтан аттағаннан бастап елдің түкпір-түкпірінде осынау мерейтойға арналған шаралар бастау алса, бүгін ресми түрде Қазақстан халқы Ассамблеясының жылы ашылып отыр.

Осындай айтулы шараға орай өз құттықтауын жолдаған Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Ассамблея Жылы - барша қазақстандықтардың ортақ мерекесі, барлық 17 млн қазақстандықтың ісі» екенін алға тартады. «Ассамблея Жылы біздің орасан нақты істер мен жаңа жетістіктердің жылы болады. Ассамблея жылы Конституциямыздың 20 жылдығы, Қазақ хандығының 550 жылдығы, Ұлы Жеңістің 70 жылдығы сияқты маңызды оқиғаларға бай. Биылғы жыл тарихи тағдыры ортақ халық бірлігінің жарқын көрінісіне айналуы тиіс. Қазақстан - бір ел, бір халық, бір болашақ. Сондықтан Ассамблея Жылының басты идеясы - «Менің елім - мәңгілік ел!», - дейді Мемлекет басшысы Н.Назарбаев өз құттықтауында.

Шындығында, Қазақстан халқы Ассамблеясы Конституцияның 20 жылдығы, Қазақ хандығының 550 жылдығы, Ұлы Жеңістің 70 жылдығы секілді мемлекеттік маңызды мерейтойлар қатарында аталып тұр. Қатарында аталып қана тұрған жоқ, тұтастай бір жыл бірегей институтқа арналып отыр. Ассамблеяның қоғамдағы орнының маңыздылығы өте кең мағыналы. Өйткені, Ассамблеяның басты ұраны - Ел бірлігі! Ал бірлік болмайтын жерде береке де, тірлік те болмайтыны белгілі және бұл жайында ата-бабаларымыз айтып кеткен даналық ой, асыл сөздер өте көп. Айта келгенде, Тәуелсіздік жылдарынан беріге қарай жеткен әрбір жетістіктің, асқан әрбір асудың өзегінде - елдегі тыныштық пен тұрақтылық, бейбітшілік пен бірлік жатқаны да ақиқат.

Бұл жайында Елбасы Н.Назарбаевтың осыдан 20 жыл бұрынғы: «Бірлік аспаннан өзі келіп түспейді, тек қарқынды жұмыс арқылы ғана келеді. Мен кең-байтақ жерімізде татулық пен тыныштық болғанын тілеймін. Мұның, ең алдымен, миллиондаған қазақстандық отбасына керек екенін еске аламын. Мен қайғыдан шашы ағарған аналардың балаларын жоқтамағанын, сәбилердің мүгедек болмауын, қарт адамдардың күйреген үйлерінің алдында қасірет шегіп, жыламағанын қалаймын» деп мәлімдеуі институттың шын мәніндегі миссиясын ашып көрсетсе керек.

Ал Қазақстан халқы Ассамблеясы бұл миссиясын лайықты деңгейде атқарып та келеді. Оның бірден бір айғағы осындай қазақстандық үлгідегі институттың керектігін әлемнің көптеген елдерінде мойындалуында болып отыр. Нақтырақ айтқанда, Назарбаев айқындаған қоғамдық келісімнің қазақстандық үлгісін зерттеу үшін Қазақстан халқы Ассамблеясына әлемнің 15 мемлекетінен, атап айтқанда, Болгария, Ұлыбритания, Германия, Франция, Испания, Италия, Қытай, Малайзия, АҚШ, Ресей, Түркия, Украина және Армения елдерінен шетелдік сарапшылар мен ғалымдар, дипломаттар, журналистер мен үкіметтік емес ұйым өкілдері 60-тан астам өтініш білдіріпті. Түрлі деңгейдегі кездесулер барысында елімізге келген мәртебелі меймандар қазақстандық үлгіні мойындап қана қоймай, толеранттылықтың ең таңдаулы үлгісі ретінде зерттеп, зерделеуге және оны өз елдерінде қолданысқа енгізуге ынталы екендерін де айтып жатады [3].

Бұдан бөлек, осы жылдар ішінде Қазақстан халқы Ассамблеясы азаматтық қоғамның барынша дамыған бір саласына айналды. Институт еліміздегі қоғамдық бірлестіктер мен мемлекеттің өзара әрекеттестігіне қажетті басты сұхбат алаңы тұрғысынан да танылып келеді. ҚХА Төрағасының бірінші орынбасары Ералы Тоғжанның айтуынша, бүгінгі таңда Қазақстанда 820 этномәдени бірлестік жұмыс істесе, Ассамблея мен этномәдени бірлестіктердің активі 67 мыңнан астам адамды қамтиды. «Елбасының

тапсырмасы бойынша аймақтық әкімдіктердің жанынан ақылдастық-кеңестік орган ретінде құрылған Қоғамдық келісім кеңестері Ассамблеяның Елбасы айқындап берген жалпыхалықтық институт мәртебесін айшықтай түседі. Себебі, ауыл, аудандардағы әртүрлі ұйымдардың басын бір арнаға тоғыстыратын, қоғамда туындайтын негізгі сауалдардың барлығымен айналысатын осы кеңестер. Бүгінде еліміздің барлық аймақтарында түрлі деңгейдегі 1035 қоғамдық келісім кеңесі табысты жұмыс істеуде. Ассамблеяның жанынан құрылған Отбасында толеранттық тәрбие беру жөніндегі Аналар кеңесі еліміздің ең басты құндылықтары - татулық пен тұрақтылықты ұрпақ жадына сіңірудің тиімді тетігі ретінде өз жұмысын бастады», - дейді Ералы Тоғжан.

Сонымен қатар, Ассамблея «Мәңгілік Ел» мен Ел бірлігі саясатын насихаттау тұрғысынан да ерекшеленіп отыр. Мысалы, қоғамдық келісім мен бейбітшілікті насихаттаудың қуатты құралы ретінде Ассамблея қолдауымен әлемнің 47 мемлекетіне таралатын «Достық - Дружба» журналын, 4 телеарнада тұрақты түрде шығатын 5 телебағдарлама мен 8 радио бағдарламаны, 9 республикалық басылымдағы 22 тұрақты айдарды, Қазақстандағы түрлі этностардың тілінде жарық көретін 37 мерзімді баспасөзді санап шықсақ та болады. Бұдан бөлек, Ассамблея қызметін халыққа таратуға 100-ден астам республикалық басылым мен электронды ақпарат құралы жұмылдырылыпты. Ассамблея жанынан құрылған этносаралық қатынастар мәселелері жөніндегі журналистер мен сарапшылар клубы да ортақ іске өз үлестерін қосып келеді екен [4].

Республикада еліміздің барлық этностарының мәдениетін, тілін, дәстүрін дамыту үшін қажетті жағдайдың бәрі жасалып отыр. Ассамблея қызметі Қазақстанның этносаралық қатынастар мәселелерін тиімді шешетін ел ретіндегі халықаралық беделін арттыруға ықпал етуде. Қазақстан халқы ассамблеясы өзінің құрылған кезінен бастап орасан біріктірушілік және зияткерлік әлеует жинақтап және халықтық дипломатия институты үлгісіне бейімделе отырып, ұзақ даму жолынан өтті. Еліміздегі 100-ден аса этностың басын біріктіретін бірегей құрылым тұрақтылықты сақтап, республиканың ілгерілей дамуы үшін маңызды рөл атқарды. Қазақстан халқы Ассамблеясы бүкіл әлемге Қазақстанның этносаралық қатынастар саласында жүргізіп отырған саясатының табысты екенін паш етіп келеді.

Негізінен Ассамблея жұмысының арқасында біздің елімізде этносаралық және конфессияаралық келісімнің бірегей моделі, әрбір азамат этникалық және діни ерекшелігіне қарамастан Конституцияда кепілдік берілген азаматтық құқықтары мен бостандықтарын толық пайдалана алатындай ерекше сенім, ынтымақтастық, өзара түсініктік ахуалы қалыптасты [5].

Бір сөзбен айтқанда, сонау жылдары Елбасы Н.Назарбаевтың бастамасымен құрылған Қазақстан халқы Ассамблеясы өзінің өміршеңдігін танытып қана қойған жоқ, қазіргі таңда одан әрі өрлеу үстінде. Еліміздің тұрақтылығы мен татулығына, бейбітшілігі мен бірлігіне қызмет ететін Ассамблея сияқты айрықша институтқа бір жылымызды арнау құптарлық қана емес, қуанарлық та іс. Тіпті бұл жыл дәл осы тұрғыдан алғанда тарихи жылға айналуы да мүмкін. Өйткені, табыстың, тұтастықтың кілті - бірлікте. Сондықтан да, Ассамблея жылының - Ел бірлігі жылы ретінде есте қалатындай өткізуге барша халық жұмыла атсалыссақ игі.

1. *Ассамблея народа Казахстана: исторический очерк* / Тугжанов Е.Л., Кан Г.В., Коробков В.С., Шаяхметов Н.У. – Алматы, 2010.

2. *Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты*, http://www.akorda.kz/kz/page/page_kazakstan-khalky-assambleyasu_1352453861.

3. АСТАНА. Қазақпарат, Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы деректер, <http://www.inform.kz>;

4. Егемен Қазақстан, 2015 – Қазақстан халқы Ассамблеясының жылы, Ералы Тоғжанов, <http://egemen.kz/2015/01/01/46404>.

5. «Біз тұратын үй» - «Дом, в котором мы живём». – Павлодар, 2011.

В статье рассматривается 20-летний опыт деятельности и дальнейшие задачи Ассамблеи народа Казахстана, который позволил сконцентрировать интеллектуальный потенциал общества и интегрировать его в модель Национального института.

Обязанность Ассамблеи народа Казахстана – эффективно решать проблемы межнациональных отношений в стране и способствовать увеличению международного авторитета.

Благодаря работе Ассамблеи народа Казахстан сформирована уникальная модель межэтнического и межконфессионального согласия в нашей стране. В Республике созданы все необходимые условия для развития культуры, языка и традиций этнических групп страны. Каждый гражданин, независимо от этнической и религиозной

принадлежности, может пользоваться всеми гражданскими правами и свободой, гарантированными Конституцией в атмосфере доверия, солидарности и взаимопонимания.

Ключевые слова: этнос, конфессия, согласие, религия, гарантия, гражданское право, доверие, сотрудничество, взаимопонимание, общество, народ, социальная группа.

The article deals with the 20-years of experience and the further tasks of the Assembly of People of Kazakhstan, which allowed to concentrate the intellectual potential of society and to integrate it into the model of the National Institute.

The mission of the Assembly of Peoples of Kazakhstan is to effectively solve the problem of the interethnic relations in the country and help to increase the international prestige.

Thanks to the work of the Assembly of Peoples of Kazakhstan a unique model of interethnic and interreligious harmony in our country formed. The Republic created all necessary conditions for the development of culture, language and traditions of ethnic groups of the country. Every citizen, regardless of ethnic and religious belonging, can enjoy all the civil rights and liberties guaranteed by the Constitution in an atmosphere of trust, solidarity and mutual understanding.

Keywords: ethnos, confession, consent, religion, warranty, civil law, trust, agreement, understanding, society, people, social group.

УДК 321(514)

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ТРАНЗИТНО-ТРАНСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА КЫРГЫЗСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Качкыналиев М. – соискатель

Института инновационной экономики Кыргызского экономического университета

В статье анализируются проблемы и перспективы создания транспортно-логистических центров в Кыргызской Республике, рассматриваются требования к их техническому оснащению в свете интеграционных процессов. Обосновываются пути повышения привлекательности инвестирования в строительство современных транспортно-логистических центров в Кыргызстане.

Ключевые слова: логистика, логистическая инфраструктура, транспортно-логистические центры, транспортные коридоры.

Региональная интеграция является процессом комплексным и многовариантным и характеризуется углублением отношений между государствами. Региональная интеграция является одним из наиболее актуальных трендов в быстро меняющемся мире. Только экономических интеграционных объединений по всей планете сейчас насчитывается около 240. В качестве полюсов нового глобального мира выступают не традиционные государства, а новые интеграционные образования, объединенные в «геоэкономические пояса». Региональные новые интеграционные образования создают новые формы управления, сосуществующие с традиционными формами институтов государственного управления на национальном уровне.

В современных условиях региональная интеграция рассматривается как многоаспектный процесс, который наряду с экономической кооперацией также включает вопросы взаимодействия в области транспортной логистики стран.

В современном этапе в странах евразийской интеграции поиск путей углубления сотрудничества в области транспортной логистики на протяжении десятилетий оставался одним из важных элементов стратегии развития стран региона. Не одно государство в регионе не способно самостоятельно решать вопросы наращивания своего стратегического потенциала в области транспортной логистики. Но экономические взаимодействия в рамках интеграционных проектов затормозились, так как, экспорт ресурсов потребует согласованной цены, транспортных коридоров и создания отраслевых объединений экспортеров. Наступил период, понимания о том, что только интеграция может создать эффективную систему, которая не только была бы интересна зарубежному рынку, но и привлекательна для инвестиций.

Поэтому, политика модернизации транспортного сектора стран региона должна исходить из понимания структурных изменений и перспектив глобального социально-экономического развития и выявления национальных конкурентных преимуществ, активизация которых способна обеспечить устойчивый и быстрый рост экономического потенциала.

В новых условиях, необходимо понимание структурной составляющей глобального кризиса, которая

определяется сменой технологических укладов и соответствующих им длинных волн экономического роста и выход связан со становлением нового технологического уклада.

Наши исследования показывают, что в такие периоды крупномасштабных глобальных технологических сдвигов возникает «окно» возможностей для отстающих стран вырваться вперед и совершить «экономическое чудо». Для этого необходима региональная интеграция, позволяющая сконцентрировать имеющиеся ресурсы на перспективных направлениях экономического роста стран, один из таких направлений является модернизация транспортного сектора.

Интеграция государств региона направлена на максимально эффективное использование совокупного потенциала, использование на рыночной основе преимуществ территориального разделения труда, межгосударственной торговли, специализации и кооперирования производства. Реализация этой цели должна способствовать достижению общих для всех участников интеграционного процесса стратегических задач, которые включают модернизация основных отраслей экономики.

Наиболее сложным при становлении новых отношений на постсоветском пространстве является согласование объективной экономической выгоды с политическими позициями. В долгосрочном аспекте изменения в экономических взаимоотношениях будут обусловлены переходом к рынку и перераспределением факторов производства согласно критериям их эффективности. Эти изменения являются следствием изменений внутренней экономической структуры каждого государства. Экономическая интеграция в регионе, по историческим меркам срок небольшой для того, чтобы она принесла, ощутимые результаты. Здесь больше проблем, чем достижений.

Процесс интеграции обусловлены объективными причинами и стремлением государств к объединению усилий для противостояния новым вызовам и угрозам. Интеграция не должна становиться самоцелью, напротив, должна быть ясная стратегия и реально достижимые цели. В данном случае главной целью является создание общего рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы, то есть единого экономического пространства и признание интеграции в качестве приоритетного направления во всех сферах государственной политике государства.

Региональная интеграция – пространство, на котором функционируют однотипные механизмы регулирования экономики, основанные на рыночных принципах и применении гармонизированных правовых норм, существует единая инфраструктура и проводится согласованная налоговая, денежно-кредитная, валютно-финансовая, торговая и таможенная политика, обеспечивающие свободное движение товаров, услуг, капитала и рабочей силы.

Основные цели региональной интеграции: 1) эффективное функционирование общего (внутреннего) рынка товаров, услуг, капитала и труда; 2) создание условий стабильного развития экономики Сторон в интересах повышения жизненного уровня населения; 3) поведение согласованной налоговой, денежно-кредитной, валютно-финансовой, торговой, таможенной и тарифной политики; 4) развитие единых транспортных, энергетических и информационных систем; 5) создание общей системы мер государственной поддержки развития приоритетных отраслей экономики, производственной и научно-технологической кооперации. Среди основных целей региональной интеграции формирования единого транспортного пространства государств-членов ЕАЭС.

Основные направления транспортной политики стран евразийской интеграции намечаются в Совете по транспортной политике при Интеграционной Комитете ЕАЭС.

Основными задачами Совета, созданного решением Интеграционного Комитета в январе 2002 года, являются координация деятельности государственных органов управления транспортом по реализации Соглашения о формировании Транспортного союза от 22 января 1998 года, решение неотложных задач, касающихся обеспечения согласованного функционирования транспортных систем государств, входящих в Сообщество, и участие в разработке и реализации межгосударственных проектов и программ в сфере транспорта.

Повестка дня заседания Совета включает в себя вопросы тарифной политики, привлечения инвестиций для формирования и развития транспортных коридоров, обеспечения безопасности на транспорте, сохранности перевозимых грузов и защиты окружающей среды. В одном из недавних заседаний министр транспорта Российской Федерации, проинформировал участников заседания о предложении президента России В.В. Путина по созданию международного консорциума для строительства второй нитки Волго-Донского канала.

Члены Совета по транспортной политике одобрили российскую инициативу о строительстве Каспийско-Азовского судоходного канала, отметив, что это позволит значительно повысить транзитно-транспортный потенциал

Особое внимание среди стран региональной интеграции уделяется концепцию формирования единого транспортного пространства (ЕТП) государств – членов ЕАЭС. В документе изложены принципиальные положения, которые должны найти отражение при разработке и реализации мероприятий по формированию единого транспортного пространства; он содержит установки общего характера, вытекающие из закономерностей развития транспортных систем и анализа состояния транспортной отрасли, а также некоторую конкретизацию этих установок, учитывающую особенности каждого из государств-членов.

Цель формирования единого транспортного пространства – обеспечение свободного перемещения граждан, товаров, транспортных средств и транспортных услуг по всей территории Сообщества, необходимого для решения программных задач ЕАЭС по созданию Единого экономического пространства и повышения конкурентоспособности услуг транспортной отрасли Сообщества на мировом рынке. Участники очередного заседания Совета транспортной политики Интеграционного Комитета региональной интеграции приняли решение одобрить проект концепции формирования ЕТП с учетом высказанных замечаний и внести его на рассмотрение Интеграционного Комитета ЕАЭС.

Постоянно проходить рабочая встреча министров транспорта стран региональной интеграции, в ходе которые обсуждаются вопросы многостороннего сотрудничества в сфере развития транспортной инфраструктуры и различные приоритетные аспекты углубление сотрудничество в рамках ЕАЭС.

На заседаниях Совета по транспортной политике при Интеграционном Комитете региональной интеграции обсуждаются актуальные аспекты разработки согласованной транспортной политики участников ЕАЭС.

Совет по транспортной политике при Интеграционном Комитете несколько раз обсуждали проект Концепции формирования единого транспортного пространства государств – членов ЕАЭС. Совет по транспортной политике при Интеграционном Комитете проводил:

- анализ потенциальных грузопотоков, проходящих через страны ЕврАзЭС до 2020 года;
- анализ существующих барьеров при перемещении пассажиров и грузов между странами Сообщества;

А также, определял совокупного транзитного потенциала стран ЕАЭС

В результате, разработаны предложения по перечню конкретных приоритетных транспортных программ и проектов с указанием примерных объемов финансирования и сроков их реализации;

Проработаны также предложения по размещению транспортно-логистических центров в рамках Сообщества.

В ходе выполнения решения Межгоссовета ЕврАзЭС (на уровне глав правительств) от 19 мая 2006 года «Об Общих принципах формирования и применения железнодорожных тарифов и Порядке установления понижающих коэффициентов и сквозных тарифных ставок на перевозки грузов между станциями железных дорог государств – членов ЕврАзЭС», создавались рабочие группы для анализа потенциальных грузопотоков, проходящих через эти страны, для анализа существующих барьеров при перемещении пассажиров и грузов между странами данного региона.

В странах региона (Республика Казахстан, Кыргызская Республика и Республика Таджикистан) в центре обсуждения был процесс выполнения внутригосударственных процедур по вступлению в силу Общих принципов формирования и применения железнодорожных тарифов и Порядка установления понижающих коэффициентов и сквозных тарифных ставок, утвержденных решением межгосударственного Совета ЕАЭС;

В связи с этим, Совет по транспортной политики решил, согласиться с выводами комиссии по транспортным тарифам о преждевременности распространения применения Общих принципов и Порядка на перевозки транзитных грузов из третьих стран вследствие того, что названные документы не вступили в силу.

Совет по транспортной политике при Интеграционном Комитете ЕАЭС принимает меры по стимулированию образования совместных предприятий, обслуживающих конкретные маршруты перевозки пассажиров и грузов

Совет по транспортной политике при Интеграционном Комитете ЕАЭС изучал вопросы об опыте работы совместных предприятий и операторов, обслуживающих конкретные маршруты перевозки пассажиров и грузов по принципу «от двери до двери», и представил предложения на очередном заседании Интеграционного Комитета ЕАЭС.

Кроме того, Советом по транспортной политике при Интеграционном Комитете ЕАЭС подготовлены предложений по разработке нормативных правовых актов, регулирующих мультимодальные (смешанные) перевозки грузов

Все предшествующие годы шла работа по гармонизацию транспортного законодательства. Создана рабочая группа по развитию транспортных коридоров в рамках региональной интеграции. А также, на основе международного опыта подготовлен проект соглашения о мультимодальных перевозках.

Изучались технические характеристики автомобильных дорог и железнодорожных маршрутов, включенных в Перечень транспортных маршрутов ЕАЭС, и подготовлены предложений по разработке межгосударственной целевой программы развития их транспортной инфраструктуры

В каждой стране проводились системный анализ технического состояния национальных участков автомобильных и железных дорог, включенных в Перечень, и их соответствия международным стандартам, в частности, нормативам Совета по железнодорожному транспорту государств – участников СНГ, условиям, определенным Европейским соглашением о международных автомагистралях (СМА), Протоколом о международных автомобильных дорогах СНГ;

В комплексе подготовлены предложений с учетом объемов перевозок сопредельных государств по увеличению пропускной способности транспортной инфраструктуры, повышению интенсивности и безопасности движения транспортных средств (подвижного состава) по маршрутам, включенным в Перечень.

Рабочая группа по развитию транспортных коридоров ЕАЭС изучала интенсивность движения транспортных средств по каждой автомобильной магистрали, включенной в Перечень, а также количество пар поездов, пропускаемых через пограничные передаточные станции железных дорог государств – членов ЕАЭС.

Подготовлены предложения по разработке межгосударственной целевой программы развития транспортной инфраструктуры автомобильных и железных дорог, включенных в Перечень транспортных маршрутов ЕАЭС.

Страны члены-участники ЕАЭС постоянно обсуждают вопросы о проведении согласованной политики по привлечению инвестиций для формирования и развития транспортных коридоров

Совет по транспортной политике при Интеграционном Комитете ЕАЭС обратился к:

- Совету по финансово-экономической политике государств – членов ЕАЭС – в рамках рассмотрения проекта концепции формирования единого транспортного пространства сформулировать основные принципы привлечения инвестиций на развитие инфраструктуры транспортных маршрутов;
- Евразийскому Банку Развития – разработать условия и механизмы привлечения средств для формирования и развития транспортной инфраструктуры ЕАЭС.

О внедрении международных нормативных правовых документов, регламентирующих безопасность на транспорте и реализацию мероприятий по отдельным видам транспорта, направленных на обеспечение безопасности на транспорте, сохранности перевозимых грузов и защиты окружающей среды

В центре внимание Совета по транспортной политике при Интеграционном Комитете ЕАЭС вопросы применения международных нормативных правовых документов в этой сфере.

Рабочая группа по развитию транспортных коридоров изучала вопрос по развитию транспортных коридоров проработать предложения таджикской стороны о дополнении автомобильными маршрутами (Самарканд – Хаваст – Худжанд – Коканд и Граница Афганистана – Нижний Пяндж – Куляб – Хорог – Мургап – Ош), а также казахстанской стороны – о включении нового ответвления железнодорожного маршрута (Золотая Сопка – Каерак – Костанай) в Перечень. Совет по транспортной политике и Совет руководителей таможенных служб при Интеграционном Комитете ЕАЭС:

рекомендовал таможенным службам и транспортным операторам содействовать минимизации случаев применения таможенного сопровождения посредством: более широкого использования такого способа обеспечения уплаты таможенных платежей, пошлин и налогов, как поручительство третьих лиц (ассоциаций товаропроизводителей, фермерских хозяйств и иных объединений малого и среднего бизнеса); внедрения современных механизмов обеспечения уплаты таможенных платежей с использованием новых информационных технологий; увеличения суммы гарантии при перевозке товаров с применением книжки МДП.

Совет по транспортной политике и Совет руководителей таможенных служб при Интеграционном Комитете ЕАЭС считает необходимым продолжения деятельности рабочей группы для решения вопросов взаимодействия таможенных и транспортных органов государств – членов ЕАЭС в области совершенствования процедур и технологий, направленных на выявление и устранение барьеров на пути движения товаров и транспортных средств при перевозке пассажиров и грузов, в том числе определение случаев применения таможенного сопровождения.

Исходя из этого, укрепление мощи и ускорение темпов экономического роста региона, интеграция отдельных государств и в целом постсоветского региона в мирохозяйственное пространство во многом зависят от уровня развития транспортно-коммуникационного комплекса и его соответствия мировым требованиям.

1. *Национальная стратегия устойчивого развития КР на 2013-2017 гг.*
2. *Отчет об исследовании вопросов создания торгово-логистических центров по распределению плодоовощной продукции в Кыргызской Республики.* – Бишкек: Нует-Аракет, 2013. – 111 с.
3. *Постановление от 25 августа 2015 года № 600. «Об утверждении Основных направлений создания и развития системы торгово-логистических центров сельскохозяйственной продукции в Кыргызской Республике на 2015-2017 годы».*
4. *Сайт Евразийского экономического союза:* <http://www.eaeunion.org/>.
5. *Аникин Б.А. Логистика //Учебное пособие.* – М.: Инфра-М., 2002. – 220 с.
6. *Бауэрсокс Д.Дж., Клосс Д.Дж. Логистика: интегрированная цепь поставок. Пер. с англ. — М.: Издательство ЗАО «Олимп-бизнес», 2001 г. – 640 с.*

Мақалада Кыргызстан Республикасында транспорттық-логистикалық орталықтарды құру мәселелері мен оның болашақтағы дамуы талданады, интеграциялық үдерістер тұрғысында олардың техникалық жабдықталуына қойылатын талаптар қарастырылады. Кыргызстанда заманауи транспорттық-логистикалық орталықтардың құрылысын инвестицияландырудың тартымдылығын жоғарлатудың жолдары негізделінеді.

Тірек сөздер: логистика, логистикалық инфрақұрылым, транспорттық-логистикалық орталықтар, транспорттық коридорлар.

The article analyzes the problems and prospects for creation of transport-logistics centers in of the Kyrgyz Republic. It considers the requirements of their technical equipment in the light of new state standards. The ways to increase the attractiveness of investing in the construction of modern transport-logistics centers in the Kyrgyz Republic are justified.

Keywords: logistics, logistic infrastructure, transport and logistic centers, transport corridors.

ОҒЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

УДК 929 (574)

ЖАҒАШЫЛ ҒІРІ АҒАРТУШЫ ЖӘҢГІР ХАННЫҒА ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ДҰНИЕТАНЫМЫ

Әбсаттаров Р.Б. – ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;
Шалтықов Ә. – саяси ғылымдарының докторы, профессор

Мақалада әлеуметтік-саяси әдебиетте әлі де жете зерттелмеген ағартушы новатор Жәңгір ханның әлеуметтік-саяси дүниетанымының мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: хандық, жер, саясат, заң, империя, білім, мектеп, медіресе, университет, дін, ағартушылық, ғылым.

«Хан емессің, қасқырсың, қара албасты басқырсың» деп Махамбет ақын бағалаған хан Жәңгір – 1801 жылы Еділ мен Орал өзендерінің арасында құрылған Бөкей ордасының соңғы ханы.

Ішкі Орданы біресе Бөкей ордасы деп те атайды. Себебі, Еділ мен Жайық арасын мекендеуші қалмақтар 1771 жылы дүр көтеріліп, Жоңғарияға өтіп кеткеннен кейін солардан бос қалған қонысын сұрап, орыс патшасы І Павелге арыз беретін – Бөкей сұлтан. Ол 1801 жылы өзіне қарасты ағайын-тума, ауылдастарымен, ноғайлыларымен Жайықтың күнбатыс бетіне өтеді. 1812 жылы патша өкіметі Бөкейді жаңадан құрылған Ішкі Орданың ханы етіп бекітеді [1].

Бөкей 1815 жылы өлгеннен кейін оның өсиеті бойынша орнына баласы Жәңгір хан болуы керек еді. Бұл кезде Жәңгірдің жасы он төртте, ол Астраханның азаматтық істерін басқаратын губернаторы Андреевскийдің үйінде тәрбиеленуші еді. Сонда жүріп ол еуропаша білімге жетіледі, батыс, шығыс тілдерін үйренеді. Бірақ жас болғандықтан, ол кәмелетке толғанша, Орданың істерін Бөкейдің інісі Сығай (әйгілі күйші Дәулеткерейдің әкесі) басқарады.

Бөкей хандығының XIX ғасырда қарасты жерлерге қазақтар 1801 жылдан бастап қоныстанғанмен, бұл аймақ қазақтарға тек 1806 жылы ғана патша жарлығымен заңдастырылды. Осы заңдық күші бар жарлық бойынша Бөкей хандығының аумағы батысында Боғда тауынан, солтүстігінде Саратов губерниясының шекарасымен, солтүстік-шығысында Үлкен өзенмен шектесті. Шығысында Жайыққа жеткен жоқ, ал оңтүстігінде Каспийдің солтүстік жағалауын иеленген помещиктер – граф Безбородко мен князь Юсуповтың жерлерімен шектесті. Нәтижесінде, Бөкей хандығының қазақтары Еділ-Жайық өзендерінің аралығын қоныстанды деген аты болмаса, бірден-бір қос өзенге де, Каспий теңізіне де қолдары жетпей, шаруашылық өмірдің барлық саласы үшін өте маңызды су көздерінен қалды.

17 шілде 1808 жылы І Александр патша Бөкей хандығын Астрахан губернаторына, оның Шекаралық комиссиясына үш жақты бағынышты етті. Сыртқы істер министрлігінің Азия департаменті, Орынбор шекаралық комиссиясы және Астрахан генерал-губернаторы мен Орал казак, қалмақтар тарапынан жан-жақтан бақылау жасалды.

І Павел патша өзінің тақта отырған дәуірінің ақырғы күнінде – 1811 жылдың 11 наурызында Бөкей хандығын ресми түрде жариялаған жарлыққа қол қойып, сол арқылы Кіші жүз қазақтарымен арадағы он төрт жылдық қақтығыстардың салдарынан тіні босап, іргесі шайқала бастаған патшалық үкіметтің сахар төсіндегі абырой - беделін нығайтып алуға үміттенді. Бөкей хандығы – қолдала құзыретке ғана ие қуыршақ мемлекет болды, тек Жәңгір ханның билік еткен кезінде оның өтімділігінің арқасында ғана патшалық орда тірлігіне жөнді-жөнсіз араласып, бақылау орнату әрекетін байыпты саясатқа көшіп, жүзеге асыра бастады. Бүкіл қаржылық, салықтық, соттық және әкімшілік билік тізгіні ханың және кеңесшілердің қолына жинақталды.

Кәмелетке толған Жәңгір таққа мұрагерлік жолмен 1824 жылы келді. Еуропаша білім алған Жәңгірдің ел басқарудағы қызметіне берілген бағада қарама-қайшылықтар көп. Бірі оны қазақтың тұрмыс-тіршілігін дамытуға сүбелі үлес қосқан реформатор десе, «хан емессің, лаңсың, қара шұбар жылансың» деген ақын Махамбет Өтемісовтің ағымымен, үстем тапты ұнатпайтын кеңестік идеологияның ықпалымен жағымсыз бейнеде де көрсетеді. Қалай десек те, хан Жәңгір өз заманының өте білімді, халқының әлеуметтік жағдайын өзгертуге талпынған жағашыл тұлғалардың бірі болды.

Жәңгір хан өз заманының өте жоғары деңгейдегі білім иегеріне айналды: орыс, парсы, араб, татар тілдерін білді және ішінара неміс тілін де игерді.

Жәңгірге білімінен алған пайдасы жас кезінде сезіне бастады. Сондықтан ол Ордада бірде-бір үй болмаған кездің өзінде мектеп ашу туралы пиғылы мен ниетін жасырған жоқ. Ол кезде Орда да хан сарайы да жоқ болатын.

Жәңгір таққа отырған күннен бастап билікті нығайтып, өзінің жеке дара билік жүргізуге ұмтылды. Ол үшін әуелі басқару аппаратын өзгертуге ерекше мән берді. Осыдан көп ірі феодалдардың жергілікті бөлігі жойылып, оның орнына орталықтан басқарылатын аппарат құрылды. Мәселенің бәрі әкімшілік басқару, сот, заң істерін бұрынғыдай хан кеңесі емес, ханның жеке өзі шешіп, ру басын тағайындау да өз қолына көшті. Бірақта, билікті жүзеге асыруда хан Орынбор шекара комиссиясына және мемлекеттік мүлік министрлігіне тәуелді болған.

Хандық аумағының Еділ-Жайық аралығында орналасты дегені болмаса, оның халқы бұл екі өзенге де, Каспий теңізі жағалауына да, тіпті кейіннен Үлкен және Кіші өзендерге шығудан қалды. Хандық аумағына жан-жақты қысым күшейе түсті. Жер үшін тартыс хандық тарихында ешқашан толастаған жоқ. Каспий теңізі жағалауындағы помещиктер мен Үлкен және Кіші өзендер, Қамысты, Самар көлдері мен одан шығыста Жайыққа дейін қоныстанған Орал казак-орыстары хандық қазақтарының жерлерін тартып алып, өздеріне қайта жалға берумен болды. Жер аумағын белгілеуге комиссиялар құрылып, жиі шыққанмен, қазақтар мүддесі қорғалмады, хан өкілдерінің сөздері комиссия мүшелеріне жүрмеді. Бұл хандық халқына түскен негізгі әлеуметтік-экономикалық ауыртпалықтың орнығуында сыртқы факторлардың басты орын алғандығын айғақтайды.

Осымен байланысты, халықтың ішкі саяси жағдайының ушығуына ханның ұстаған саясаты қосымша себептерін тигізді деуге болады. Жәңгір билікке ұзаққа созылған үлкен тартыстан кейін ғана қол жеткізді. Сығай да, кейіннен Қайыпқали Есімов те билік үшін күресті тоқтатпады. 1827 жылғы көтерілістің басында Қайыпқалидың тұруы да осыны айғақтайды.

Бұл оқиғалар Жәңгірді өз билігін нығайтудың әлеуметтік тірегін іздеуге итермеледі. Мұның барлығы XIX ғасырдың 20-жылдарында хандықтың саяси-экономикалық өміріне өзгерістер енгізу қажеттігінің пісіп-жетілгенін көрсетеді.

Қиындықтардан шығу жолын қарастырған Жәңгір өзіне де тиімді жол ойластырды. Хандық жерінің тұтастығын сақтап қалу үшін Жәңгір алдымен шекаралас аумақты жерлерді жеке иеленуге бере бастайды. Жалпы жерді жеке иелікке бермес бұрын, хандықтағы сұлтан, старшын, билердің басын қосып, бірнеше рет кеңес өткізіп, жерді сақтап қалу, пайдалану мәселесін көтерді. Оған жайылымдардың жетіспеушілігі мен жер құнарының төмендей бастағаны түрткі болғаны хақ. Жердің жетіспеушілігінің жаппай сипат алуы старшындар тарапынан наразылықты күшейтіп жіберген. Бірақ бұл көтерілген мәселелердің тиісті дәрежесінде шешімін табуы ханның жеке шешетін мәселе шеңберінен асып, күрделене түскен еді. Алайда, губернаторлар тарапынан осы мәселені нақты шешудің жолдары көрсетіле қоймады да. Жәңгір 1827-1828 жылдары көтеріліс болуына байланысты хандыққа келіп қайтқан сенатор Энгель мен Шекара комиссиясының төрағасы Генстың жерді жеке иелікке беру жөніндегі кеңесін еске алып, жерді бөліске сала бастаған және бұл істі бірнеше салада кешенді жүзеге асырған.

Жайықтың шығыс бетіне өтіп, Нарын құмдарына, Қамысты, Самар көлдеріне келіп қыстайтын, Кіші жүз қазақтарының бұдан бұлай олай етуіне 1827 жылы түпкілікті тыйым салынады.

Хандықтың әкімшілік-саяси құрылымын реформалау да қолға алынады. Өз билігін бір орталықтан жүргізуге ұмтылған Жәңгір басқару аппаратының құрамына сенімді адамдарды тартады. Ол адамдарға хандық жерінің картада көрсетілген өте жақсы жерлері берілетін болады. Нәтижесінде, хан кеңесінің мүшелері, ру, аумақ басқарушылары, тіпті қызметте жоқ бірқатар сұлтандар көп жерге ие болады. 400 мың, тіпті 700 мың десятинаға дейін жерге ие болғандар бар. Бұлар ханның сенімді адамдарына айналды. Қайыпқали Есімов және басқа наразылар тобы хандықтан қуылды. Жәңгір өзінің қарсыластарын осы жолмен жеңіп, өзіне тірек болатын жаңа би, сұлтандар тобын қалыптастырды.

Оған қоса, жерді жеке иелікке алған сұлтан, би, қожалар оны руларға жалға беріп, табыс көзіне айналдырады. Бұл бұқараның ханға деген наразылығын күшейте түсті. Соның ішінде теңіз жағалауына дейін көп жерді иеленген Қарауыл қожа Бабажановтың зорлығы әбден артты. Ол жерді саудаға салудың, табыс көзіне айналдырудың кейбір түрлерін жүзеге асырды. 1836-37 жылдардағы көтеріліс те осы Бабажановтың басқарған және тікелей соның зорлығына қарсы наразылықтан шыққан.

Бұл жердегі Жәңгір ханның басты кінәсі, ол Бабажановтың және жалпы сұлтандардың, билердің қызметіне бақылау жасамауы. Олардың үстінен жазылған арыз-шағымға үңіліп қарамауы, жүйелі тексермеуі. Нәтижесінде, аумақ басқарушылары мен сұлтан, старшындар билік тізгінін теріс пайаланып, алым-салықты асыра жинады, өздеріне көп пайда түсіруге әрқашан ұмтылып отырды.

Айта кету керек, Жәңгірдің сұлтандарға жақсы жерлерді бөліп беруі салдарынан қара халықтың жерден айырылып, үлкен қиындыққа ұшырағанын жоққа шығара алмаймыз. Сондықтан да, Жәңгірдің жеке басының зұлым, зорлықшыл ниетінде, соған Исатайдың қарсы тұруында емес. Бұған себеп болған – Ішкі Орда халқының қоғамдық дамуындағы өзгерістер, сол тұста отаршылдық және феодалдық-әкімшілік қысымының қатаюы. Алдымен жай шаруа қазақ жерден, қоныстан қысым көре бастады. Бұрынғы Бөкей мен Сығайдың тұсында қағаздап жер бергенде «пәлен старшынға қарамағындағы халқымен көшіп, жайлап-қыстап жүру үшін осы жерлер беріледі» деген сөздер жазылатын. Жәңгір сол тәртіпті өзгертіп, жаңағы айтылған мол-мол қонысты төрелер мен билердің жеке өз меншігіне берді, осыны заңға айналдырды. Жерді хан жарлығымен иемденіп алған төрелер сол жерлерді жайлап я қыстаған ауылдардан алам-салық алуды заңға айналдырды. Жерден, қоныстан қысым көрген, хан салығы әбден титықтатқан шаруаны 1816, 1820, 1827 жылдардағы жұт одан сайын күйзелтеді.

Сонымен, Жәңгір билігі тұсында хандықтың дамуында халық үшін жетістіктер басым болған ба немесе кемшіліктер көп болды ма сұрақ өздігінен туындайды. Көшпелі қазақтың байлығының, тұрмыс дәрежесінің көрсеткіші мал екендігін ескерсек, сол жылдары хандық халқының жағдайы ең жоғары дәрежеге жеткен. Бірақ кейін, мал санының өсуіне байланысты, Нарын құмдары аумағындағы жайылымдарға түскен үздіксіз салмақ оның сапасын төмендеткен.

Жәңгірдің хан болғанда жасаған игілікті істеріне келетін болсақ, соның қатарында мектеп ашып, білім беруді жүйелі дамытқаны, жәрмеңке ашып, халыққа тиімді айырбас-сауда жолын ұйымдастырғаны, қала салып, отырықшылықты өрекендетуге үлес қосқаны, тал-бұта, ағаш алқабын қорғап, сусыма топырақ көлемінің өсуіне жол бермеу үшін күрескені, мешіт салдырып, халықты имандылыққа шақырғаны, қару-жарақ палатасын ашып, тарихи экспонаттарды қорғауға алғаны, шығыс тілдерінде жазылған тарихи, әдеби шешіре туындыларын жинастырып, Қазан университетіне тапсырғаны, т.б. атқарған қызметтерін атауымыз керек.

Жәңгір қазақ дәстүрлері мен салттарын қатаң ұстап, олардың дамуына көп күш жұмсады. Оның пікірін басқа адамдар ерекше қызығушылықпен және зейінмен тыңдаған. Бөкей ордасында 1871 жылы жұмыс істеген экспедиция: «Жәңгір ханның 22 жыл бойы билегендегі орыс үкіметіне көрсеткен «үлкен қызметі» мұсылмандықты таратып, дамытуы», - деп қорытынды жасайды. Қазақ мектептерінің инспекторы болған А.Алекторов та өз еңбектерінде Жәңгір ханның христиан дініне теріс көзқарас қалыптастырып үлгіргенін, ордалықтарға мешіттер салып, олардың салтанатты ашылу рәсіміне қатысып, сол арқылы христиан дінін төмендеткенін атайды [2].

Жәңгір хан әр ауылға бір молда, бас діни адам - ахунды бекітеді. Молдалар мен ахун зекет пен соғым төлеуден босатылып, қоғамда артықшылыққа ие болған. Молдалардың басты міндеті – қазақтарды діни ілімге үйрету. Діни білім алғандар ахун алдында емтихан тапсырып, сынақтан өткеннен кейін ғана молда болып тағайындалған. Молдаларға жылына 250 сом, азаншыларға 70 сом, олардың көмекшілеріне 30 сом жалақы белгіленген. Сол кезеңде Ресей селоларындағы діни қызметшілер жылына 96 сом жалақы алып отырған.

Сынақтан өткен молдалардың қолына ахун мен хан қолы қойылып, мөрі басылған нұсқау беріледі. Онда молдалардың міндеттері көрсетілген.

Хан нұсқауының мәтіні «Құқық және мемлекет» журналының 2001 жылғы 2-ші нөмірінде жарияланды. Нұсқауда молдаларға жүктелген міндеттер: жастарды жазуға үйрету; қарапайым қазақтарды татулыққа үндеу; халықты ұрлық жасаудан сақтандыру; заңға қарама-қайшы әрекеттер жасамауын қадағалау; ежелден келе жатқан дәстүрді сақтауға күш салу. Сонымен қатар жесір қалған әйелді ата-анасының келісімінсіз екінші рет күйеуге беруге тыйым салу. Байқағанымыздай, әдет-ғұрып құқығына өзгерістер енгізіп отырған. Еш уақытта әдет-ғұрып бойынша жесір қалған әйелдің әменгерлерге тұрмысқа шығуы үшін ата-анасының келісімі қажет болмаған. Еркіндік сүйген қазақ жесірлеріне де әменгерлерінің біріне тұрмысқа шығуда ата-анасының емес, өзінің келісімін сұраған. Бай қазақтардың жылжымалы және жылжымайтын мүліктері үшін зекет төлеуге міндетті екенін түсіндіру. Қайтыс болған адамның артында қалған мүлкін туыстары арасында бөлуді қадағалау. Мұраны туыстары арасында бөлу орыс заңдары әсерінен келген. Дәстүр бойынша, мұра еш уақытта бөлінбеген. Үйлерінен бөлек шыққан ұлдар үлесін енші түрінде, қыздары жасау ретінде алған [3].

Жәңгір еуропалық өркениет үлгілерін ел өміріне енгізумен қатар қазақи дәстүрдің де дамуына күш жұмсаған. 1835 жылы Бөкей ордасында ресми түрде мешіт ашылады. Жәңгір ханның басшылығымен Ордада мұсылманша білім беру де жолға қойылған. Мешітті ұстау үшін мемлекет қазынасынан қаржы бөлінген.

Мешіт білім және хан кеңесі мен кеңес өтетін зал, хан ордасындағы қызметкерлер үшін 50 тұрғын үй салды. Өзі жазып «Мұсылмандық ықшам шежіресін баспаханадан шығартты» [4].

Империя шенеуніктері атап өткендей, ислам Ордада берік орнығады. XIX ғасырдың екінші жартысында Меккеге қажылыққа барушылар саны көбейді. Жыл сайын ордалықтардан жүз адам қажылыққа барып тұрған. Жергілікті әкімшілік қажылыққа барушылардың санын өткен ғасырдың соңғы ширегінде қаржыны сыртқа шығармас үшін 25-ке дейін шектеген. Өйткені Меккеге қажылыққа барып келу бағасы – 500 сом, сонда жыл сайын 100 адаммен бірге сыртқа 50000 сом кетеді. Ал ордалықтар сол кезде 76000 сом салық төлеп тұрған, 25 адам ғана қажылыққа барар болса, 37500 сом ішкі экономикаға жұмыс істейді. Бұл сол кезең үшін, әрине, аз қаржы емес. 1890 жылы Бөкей ордасында барлығы 216850 адам болса, оның жүзінің Меккеге қажылыққа бара алу мүмкіндігінің болуы қазақтардың нарық экономикасын жете меңгергендігін көрсетсе керек [5].

Жәңгір құлдарша бас иген тәуелді қоғамнан, шектеусіз қысы-жазы көшіп-қонып жүрген кездерде аянышты өлеңдер сарыны бойды билеген ортадан Еуропа дәстүрі қалыптасқан ойшылдар әлеміне, мемлекеттік қайраткерліктерді құрайтын әлеуетті ғалымдар қоғамына батыл қадам басты.

Жәңгір Еуразиялық ғылым мен мәдениеттің көрнекті қайраткерлерімен тығыз араласты. Ханды білімді билеуші ретінде энциклопедист Александр Гумбольдт, өсімдіктанушы Карл Клаус, химик А.Бергман, Тарту университетінің профессоры Ф.Гебель, А.С. Пушкиннің досы С.А. Раевский, этнограф және өзінің серіктесі Г.Карелин аса аса жоғары құрметтеді [6].

Атақты лингвист әрі орыс тілінің «Түсіндірме сөздігінің» құрастырушысы В.И. Даль, Қазан университетінің профессоры Карл Фукс, мемлекеттік қайраткер Н.Мусин-Пушкин, ғалым-саяхаттанушысы Е.Ковалевский, атақты шығыс зерттеушісі В.Григорьев пен П.Небольсин, географтар Я.В. және Н.В. Ханьковтар, антрополог А.Харузин және тағы басқалар Жәңгір ханмен қарым-қатынаста болды [7].

Жәңгір білімге, ағартушылық пен мәдениетке бой ұрмай халық мүддесін тиімді түрде қорғау алдағы уақытта мүмкін емес екендігін қазақ хандарының ішінде біріншісі болып түсінді. Ол бастауыш мектептері бар мешіттерді салу үшін қаржы жинауға арналған ру билеушілері мен ірі ру бөлімдерін міндеттейтін арнайы жарлық та шығарды. Бұл жарлық қазақ халқы тарапынан лайықты түсіністік тапты.

Жәңгір XIX ғасырдың 30-жылдарының ортасында хан ордасында орталық мектеп ұйымдастыру мүмкіндігін ойластыра бастайды. Оның болжамы бойынша бұл мектеп балаларды ресейлік арнайы оқу орындарына түсу үшін дайындауға керек болатын. Бұл мектептің ашылуы 1841 жылы хан Ордасында өтті [8]. Жәңгір хан кеңесшісі Шүке Нұралиевке: «Биылғы мен өз Ордамда училище ашуды ойлап отырмын. Сөйтіп, өз балаларын оқытуға тілек білдіргендердің бәрі маған өтініш жасай алады» [9], - деп жазған. Мектепті ұстау үшін жұмсалатын шығындарды хан өз міндетіне алды. Өмірінің соңғы күніне дейін, яғни 1845 жылға дейін хан өз табыстарының арқасында мектепті ұстады, оқушылардан өзі емтихандарды алды. Ол іс жүзінде мектептің бірінші мұғалімі еді, ал мектеп ісінде оның көмекшісі Садриддин Амин деген татар азаматы балған [10].

Сонымен бірге, мұсылмандық білім беру мәселесіне де көңіл бөлді, білімді молдаларды Орынбор мен Орта Азиядан шақыртты. Мектепте орыс, қазақ, татар, араб тілдері грамматика, арифметика, тарих, географияның бастауыш негіздері, исламның ережелері мен заңдары оқытылды. Мектептің тиісті оқу құралдарымен толық қамтылуы жыл сайын қазақ айы мен мамыр айы аралығында ханның өзі бақылауына алып отырған [11].

Бұл мектеп сол дәуірде бүкіл қазақ даласындағы жалғыз мектеп болатын, яғни бүгін Жәңгірді қазақтың алғашқы ағартушысы деп айтуға толық негіз бар. Хан мектебі қазақ халқының белгілі бір деңгейде сауаттылыққа әуестігін, білім және мәдениетпен байланысын оятуға мүмкіндік берді.

Жәңгір хан ашқан мектепті алғаш бітірген көрнекті тұлғалар Мұхамбет-Салық Бабажанов – этнограф, қоғам қайраткері, ағартушы, Мұхамеджан Бекмұхаметов – қазақ ауыз әдебиетін жинаушы, этнограф, би, әкім, Шәңгерей Бөкеев – ақын, Ғұбайдолла Жәңгіров – қазақ халқы арасына шыққан тұңғыш кавалерия генералы (қазіргі генерал-полковник шенімен дәрежелес), кейін ғұмар Қарашаұлы – ақын, ағартушы, қазақ баспасөзінің алғашқы өкілдерінің бірі, Рамазан Құрманғалиев, Шәкір Жексенбаев Кеңес өкіметі кезінде генерал атанды. Сейтқали Меңдешов қоғам және мемлекет қайраткері, Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитетінің тұңғыш төрағасы болды [12].

Орынбор кадет корпусын бітірген Жәңгір мектебінің түлектері біліммен қатар офицерлік шендер алып отырды. Мектеп Қазақстанда жалпы мәдениеттің дамуы қозғалысында айтарлықтай маңызды рөл атқарды. Бұған Жәңгірдің өзі былай деп жазған пікірі дәлел: «Біздің балалар қоғамға ізгілікті түрде қызмет ету үшін білім ала отырып, барлық ғылымды біле алады деп жар саламын. Осының бәрі мені қатты қуантады, себебі білімге қолы жетуі - менің халқым үшін ең үлкен бақыт».

Жәңгір хан қазақ халқының алдағы тарихи кезеңде көшпенділік дәуірден отырықшы өмір сүру кезеңіне өтуін қолдады, жерді жеке меншікке беру шараларын жүргізді. Тауар айналымының деңгейін

көтеру мақсатымен және көпестердің санын арттыру үшін оның сауда саясаты жәрмеңкелер ұйымдас-тыруға бағытталған болатын. 1832 жылы ол Бөкей Ордасында сауда жәрмеңкесін өткізді, медициналық бөлімдер мен дәріхана ашты (1838), мұрағат пен хандықтың картасын құрастырды.

Жәңгір сол кездегі қазақтардың тұрмыстық заттарының мұражайлық топтамасы мен мәдениетінің тарихын жасады. Бөкей Ордасының мәдени өмірінде ең беделді орынды «қару-жарақ бөлмесі» алды. Қазақстандағы мұражайлық істің алғашқы қадамы да осыдан басталады. «Қару-жарақ бөлмесі» отбасы-династиялық қару-жарақ топтамасынан, сонымен қатар құнды құжаттардан тұрған болатын.

XIX ғасырда Қазан университеті Ресей ғылымының алдыңғы қатарында болды. Ол кезде Бөкей Ордасы аумақтық тұрғыдан Қазан оқу өңіріне жататын. Қазан – университет қаласы мен оқу округінің орталығы болған. Сондықтан Жәңгірдің назары Қазан қаласына ауды.

1826 жылы Бөкей Ордасының ханы Жәңгір Ресейдің Николай I патшасының тәж кигізу жорасына Мәскеу қаласына шақырылды. Қайтар жолында ол Қазанға атбасын тіреді. Жәңгір өз сапарын университеттен бастады. Жәңгір Қазан университетін аралаған кезде өзінің сұрақтарын сыпайы және абайлап қойды, – деп профессор Карл Фукс айтқан болатын. Ол араб және татар монеталарына, араб және татар манускриптеріне ерекше көңіл аударған, әдемі жазылған алқарондарды және жазба кітаптарын қызыға қараған. Содан кейін ханға глобустың мағынасы түсіндірілді. Зоология кабинетінде Жәңгір құс-тардың тұлыптарын қарады және қазақтар аң аулаған кезде пайдаланатын және жақсы көретін сұңқар-ларды іздеді. Жәңгір Карл Фукспен әңгімелескен кезде өзінің екі баласының өскеннен кейін Қазан университетінде тәрбие алса игі болар еді деген тілегін айтты. Сол жолы ол: «Біздің қазақтар да өздерінің жеке мектебінде білім алатын уақыты әлі келеді!» [13], – деп айтқан болатын.

Ханды университетте өзімен бірге алып жүрген профессор Карл Фукс «Қырғыз ханы Жәңгірдің Қазанда болуы» атты мақала жазып, оны жариялаған соң Бөкей Ордасына жіберді.

Жәңгір хан Қазан университетінің бірінші ректорлары Карл Фукс және Н.И. Лобачевскиймен тығыз қарым-қатынаста болды. Олармен хат жазысты, жоғары оқу орнының жебеушісі болды. Қазақ жастары сол мекемеде білім алуы үшін ол өте көп істерді жүзеге асырды. Ол қазақ халқының ауыз әдеби шығарма-шылығын зерттеді және қазақтың шежіре кітаптарын жинады, өзі бірнеше эпикалық шығармалар жазды [14].

Хан университетпен байланысты ешқашан үзген емес. Жәңгір 1839 және 1844 жылдары Қазанға қайта барды және университет кітапханасына араб, парсы және түркі тілдерінде 6 құнды ежелгі жазбаларды сыйға тартты. Солай ол шығыс факультетінің кітап қорын толтыруға атсалысты. Жәңгір қайтыс болар алдында университет кітапханасына парсы тіліндегі үш сирек кездесетін қолжазбаны сыйға тартты. Өзінің 1844 жылғы Қазанға барған соңғы сапары кезінде ол көптеген арнайы қонақасыларында, би рәсімдерінде болып, Карл Фукстың әдебиет кешіне қатысты.

Қазанда болған кезде Жәңгір хан Қазан университетінің профессоры, атақты шығыстанушы Қазым Бектен мұсылмандар үшін аса маңызды кітапты баспадан шығаруға көмек беруін өтінді. Ол осы «Мюхтесе-рюль-викгает» («Қысқартылған заңтану») атты ежелгі араб шығармасын дайындады және баспадан басып шығарды. Бұл кітапты барлық мұсылмандық мектептерде классикалық шығарма деп есептейді. Қазым Бек Жәңгір ханды ағартушылықтың қорғаушысы ретінде құрметтеп, ханның тілегін бұлжытпай орындады. Сол үшін 1844 жылы 18 қаршада Жәңгір хан оның өтінішін өте жақсы орындал-ғанын атап өтіп, ғалымға алғыс хатын жіберді. Кітап Жәңгір ханның қаржылық көмегімен Еуразия аума-ғында алғашқы рет дүниеге келді. Қазым Бекпен таныстық достыққа айналды. Олар хат жазысып тұрды. Қарым-қатынастарының соншама жақын болғандығына олардың құрдас болғандығы да ықпал етті.

Қазан университетінің ғалымдары 1844 жылы Жәңгір ханның жан-жақтылы білімін, ойлары мен пікірлерін жоғары бағалады. Ханның ағартушылыққа көп көңіл бөлетінін, шығыс тарихы бойынша зерт-теулерге белсенді қатысатынын ескеріп, оның білім мен ғылымға тигізген көмегін бағалай отыра ғалым-дар оны Қазан университетінің профессоры атағы беріледі [15]. Жәңгір өзінің осындай құрметті атағын мақтан етті. Университеттің материалдық базасына көмек бергені үшін хан осындай абыройға ие болды. Жәңгір Қазан университетінің кітапханасына VIII-XI ғасырлардың алты сирек қолжазбасын сыйға тарты. Ол осы көне дәуір раритеттерінің әуесқойы, іздеушісі және білімпаз білгірі болды. Хан берген материал-дарда қазақ халқының ғасырлар бойы ауыздан-ауызға беріліп келген эпикалық поэмаларының нұсқалары болды.

Оған берілген патент - мадақтаманы ол өзінің қонақ бөлмесінде құрмет жиектемесінде сақтады. Санкт-Петербургтің «Солтүстік ара» (1844) газетінің корреспонденті Жәңгір хан туралы өз пікірін келесі сөздермен дәйектеді: «Жәңгір сияқты адуын құпиясының иесін, осыншама білімі бар адамды дала мекен-деушісінен тапқан кезде, оған таң қалмау мүмкін емес. Оның пікірлері және жалпы ой-өрістік жолдау-лары Еуропа өркениеттілігінің көбін ол өз бойына сіңіріп алғандығын аңғарттырады».

Қазан университетінде студент Лев Толстой, В.Ульянов, А.Рыковтар лекция тыңдаған акт залы мен заң факультетінің аудиториясы бүгінгі күні жұмыс істейді. Мұражайдың көрінетін жерінде университеттің екі түлегі - Қазан университеті ректорларының портреттері орналасқан. Олар математик, евклидтік емес геометрияның құрастырушысы Н.И. Лобачевский және химик, органикалық заттардың химиялық құрылыс теориясын құрастырушысы А.М. Бутлеров. Қазан университетінің түлектері қатарында С.Аксаков, В.Хлебников, А.В. Вишневский, А.Е. Арбузов және тағы басқалар еді. А.М. Горький Қазан университетінің абитуриенті болған. Университетке жас кезінде Федор Шаляпин жиі келіп жүрді. Осында көрнекті физиолог, психиатр және психолог В.М. Бехтеревтің кешенді экспонаттары бар. Қазан университетінің тарихи мұражайында өткеннің сирек кездесетін жәдігерлері сақталған: Нобель сыйлығының лауреаты Л.Ландаудың қойын дәптері, Нобель сыйлығының лауреаттары В.Гинзберг және И.Таммның қолтаңбалары және көптеген басқа ерекше экспонаттар.

XIX ғасырда қазақ-орыс мәдени байланыстары қалыптасқан кезде Ресейде ғылым және білім гүлденеді. Осы кездегі оқу орындары санының көбеюі білімнің өркендеуіне Ресейдің өзінде ғана емес, сонымен бірге ұлттық аймақтарды да осы процеске тартуына көмектесті.

XIX ғасырда қазақ қоғамының ішінде орысша сауатты адамдардың қажеттілігі пайда болды. Осындай қажеттілік хандықтың солтүстік көршімен сыртқы байланысын нығайтуға ықпал етті. Жәңгір хан бұл бағытта белсенді түрде жұмыс істеді. Ол Санкт-Петербург пен Мәскеуге бірнеше рет сапар жасады, императордың тәж кигізу жорасына қатысты. Қазан, Орынбор, Астраханға ба рып жүрді.

Ағартушылық өмір салтын насихаттау мақсатымен Жәңгір Ордада ақсүйектер жиналыстарын өткізді, балаларды оқыта беруге шақырды. XIX ғасырдың 30-жылдарының соңында қазақ балалары мен жасөспірімдерің Ресей оқу орындарында оқытуы Бөкей хандығында қоғамдық қолдау алды. Ресей оқу орындарында балаларды оқытуға арналған үгіт-насихаты Жәңгір хан саясатының негізгі бөлігіне айналды. Хан өзінің барлық балаларын, соның ішінде қыздарын да, орыс оқу орындарына бергені Орда тұрғындарына үлкен әсер етті.

Жәңгірдің С.-Петербург, Астрахань, Орынбор, Қазан оқу орындарына қазақ жастарын қабылдауға вакантты ашық бос орындардың рұқсатын алуына қолы жетті. Кезінде Орыс географиялық қоғамының мүшесі болып сайланған және осы қоғамының күміс медалімен марапатталған (Ш.Уәлихановтан кейінгі Орыс географиялық қоғамы мүшесіне сайланған екінші қазақ және ғылыми жұмыстары үшін күміс медальмен марапатталған бірінші қазақ) - XIX ғасырдың ортасындағы білімді қазақтардың бірі және Ордадағы Жәңгір мектебі түлектерінің бірі Мұхамбет-Салық Бабажанов былай деп жазған: «1801 жылға дейін біздің қазақтарға «хат» деген сөз түсініксіз болды. Ол аңыз әрекет сияқты көзге елестетілді, мысалы ауада самғап қалқу сияқты. Осы уақыттан бастап, яғни халқымыз Орал өзенінің оң жағына көшкен кезден бастап бізде хаттың аңыз емес екендігі мойындалды. Оның бөлек жағдайларда тілекті ауызша білдіруден күшті екенін ел түсіне бастады» [16].

Ханның білім саласындағы бағдарламасы мен мектепті ашу мақсаты оның Ш.Нұралиевке жазған хатында анық көрінеді. 1841 жылы Жәңгір былай деп жазған болатын: «Сіздерді тиісті іждағаттарын және жақындары мен достарын, сонымен бірге барлық керек адамдардың ақылдарын тиісінше қолдана-сыздар деген сенімдімін. Егер ғылым қазіргі уақыттың өзінде қоғамға осыншама үлкен пайданы әкелсе, болашақта біздің немерелеріміз ғылым мен білімсіз жақсы өмір сүре алмайды. Бұдан былай сауатсыз және орыс тілін білмейтін адамдарды жауапты жұмыстарға белгілемейді. Қазақтар арасында емшілердің болуы бізге өте пайдалы және тиімді. Әрбір ынта, ақшалай қаражаттың әрбір шығыны жасөспірімдерді оқытуға кететін болса, онда ол болашақта жүз есе артық табыс әкеледі. Қаражатты ғылымның дамуына, игі идеял арға және халыққа адал қызмет етуге жұмсағанымыз дұрыс болар еді».

Жәңгірдің атқарған істері далаға кеткен жоқ. Ордадағы хан мектебі мен Бөкей хандығындағы басқа мектептерде оқуға тілек білдірушілер саны жылдан-жылға көбейе бастады. Жәңгір хан билік еткен кезеңдегі Бөкей хандығында ағартушылық, мәдениетінің қызметіндегі жетістіктер Қазақстанның басқа аумақтарына да үлкен әсерін тигізді.

Ресей мәдениетінің Бөкей хандығына тигізген әсері қазақ балаларының орыс білімін алуы бойынша сәтті жүрді. Ханның ағартушылықты өркендету саласы бойынша жұмсаған күші текке кетпеді. Оның қазақ жасөспірімдерін Қазан университетіне оқуға орналасуына қолы жетті. 1877 жылдан бастап Қазан университетінде қазақ жастары білім ала бастады. Осы уақыттан бастап 1917 жылға дейін аталмыш университетте 33 адам курстан өтті, оның ішінде 20-сы оқуды сәтті аяқтады.

Қазақ қоғамының алдыңғы қатарлы өкілдері өздерінде бастауыш мектептерін ашты. Ол мектептерде Қазан және Уфадан шақырылған діни мұғалімдер сабақ жүргізді. Қазанның діни адамдары қазақ қоғамының исламдануында белгілі дәрежеде қолдау көрсетті. Ордаға Қазанның молдалары шақырылды,

ал қазақ балалары Қазандағы діни мектеп-медресеге оқуға барды. Бөкей Ордасында 20 жыл билік еткен Жәңгір хан өз мақсатына жетті [17].

Сонымен, тек бір ғана тұлғаның – Бөкей Ордасының ханы Жәңгірдің арқасында Қазақстанда еуропалық үлгідегі алғашқы мектеп, алғашқы архив (мұрағат) пен алғашқы қазынашылық қызметі, алғашқы музей (мұражай), алғашқы дәріхана ашылуына, аурухана мен мешіт салынуына, пошта қызметінің дәйекті мекемесі, іс жүргізу дәстүрі енгізілуіне, шөл далада «жасыл оазис» - қарағайлы қара орман пайда болуына бұрын-соңды болмаған мүмкіндік туды. Қазақ даласында медицинаның, сот ісін, сауданың дамуы Жәңгірдің есімімен тығыз байланысты.

Ресей империясының құрамында бола тұра Бөкей Ордасы өзінің ішкі басқарушылық мәселелері мен шаруашылық құрылымындағы дербестігін сақтай алды. Бұндай жетістіктер Жәңгірдің көрегендігі мен дипломатиялық дарындылығының арқасында іске асты.

Жәңгір хан қайталанбас саяси тұлға ретінде емес, еуропалық тұрмыс-салтқа көшу жөніндегі бастамаларымен белгілі күрделі тұлға ретінде тарихта қалатындығында күмән жоқ.

1. Сариева Р.Х. Бөкей хан мен Жәңгір хан // Сариева Р.Х. Ұлағат және тарих=Архив и история: мақалалар, баяндамалар = статьи, выступления. – Алматы, 2004. – 116-127 бб.
2. Алекторов А. Материалы для изучения страны, истории и быта киргизов. – Оренбург, 1892, вып. 2. – С.1.
3. Сапарғалиев Ғ.С. Қазақ көшпелі қоғамының әдет заңдарының бастауы туралы // Құқық және мемлекет. - 2004. – №2. – 4 б.
4. Созиева Р. Мұсылмандық ықшам шежіресінің шығарылуы // Ақиқат. – 2001, №9. – 49 б.
5. Энциклопедический словарь. Под редакцией проф. И.Е.Андреевского. Издатели Ф.А. Брокгауз (Лейпциг), И.А.Ефрон (Санкт-Петербург). – СПб., 1890. Т.8. – С.866-871.
6. Дүйсенбаев А. Еуропалық білімді қазақ ханы // Президент және халық, – 2014 жыл, 28 қараша.
7. Бұл да сонда.
8. Ахмет Аққали. Жәңгір ханның жеке қаражатымен мектеп ашылуы оның азарту саласындағы еңбегінің бірі болды // Аңыз. – 2013, №17. – 19 б.
9. Оренбургский листок. – 1890 г., №50.
10. Дүйсенбаев А. Еуропалық білімді қазақ ханы // Президент және халық, – 2014 жыл, 28 қараша.
11. Ахмет Аққали. Жәңгір ханның жеке мектеп ашуы оның азарту саласындағы еңбегінің бірі болды // Аңыз. - 2013, №17. – 20 б.
12. Бұл да сонда.
13. Дүйсенбаев А. Еуропалық білімді қазақ ханы // Президент және халық, – 2014 жыл, 28 қараша.
14. Бұл да сонда.
15. Сабыров С. Жәңгір хан // Зерде. – 2001, №10. – 51 б.
16. Дүйсенбаев А. Еуропалық білімді қазақ ханы // Президент және халық, – 2014 жыл, 28 қараша.
17. См.: Касымбаев Ж.К. Государственные деятели казахских ханств XVIII- первой половины XIX вв. Жангир Хан (1807-1845 гг.). Т.4. – Алматы: Наш мир, 2007. – С.9-181.

В статье рассматриваются вопросы социально-политического мировоззрения новатора просветителя Жангир хана, которые еще недостаточно изучены в социально-политической литературе. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: ханство, земля, политика, закон, право, империя, образование, школа, медресе, университет, религия, просвещение, наука.

In article questions of socio-political outlook of the innovator of the educator Zhangir of the khan which are still insufficiently studied in socio-political literature are considered. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: khanate, earth, policy, law, right, empire, education, school, madrasah, university, religion, education, science.

Әбсаттаров Р.Б. – ҚР Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;
Шалтықов Ә. – саяси ғылымдарының докторы, профессор

120

Сол жылдардың ішінде белгілі «Қырық мысал» жазылған. Қалың қазақ жұртының алғашқы төңкеріс рухындағы сөзі «Қырық мысал» болатын. Бұдан кейін Аханның атағы жайылып, елдің шын қамқоршы екендігі екінің біріне мәлім бола бастаған. Бірақ сол кезде төңкерістің күні бітіп, патшаның жауыз үкіметі қайта күшейіп, елшілерге қуғын жасап, қысымшылық жасайтын қанды күндері қайта туған.

Қазақ ішінен ежелден елді ұмытып, адамшылық қарызын шенді-шекпенге сатқан құзғын сияқты құзғын тілмаштары, өзімшіл надан болыстары бірен-сарандап бас көтерген. Олар Аханның «Қырық мысал» кітабындағы өлеңдерін орысшаға аударып, 1905 жылдағы петиция астына қол қойған адамдардың бәрінің атын жиып, үстерінен арыз-шағымдарын жүргізе бастаған. Қазақтың өзгеріс уақытындағы түзілуді ойлап, тура бетпен жүрген азаматтарының бәрі де үкіметтің қырын қабағына ілініп, абақтыға түсе бастаған.

Сол доностың арқасында 1907 жылы Қарқаралы қаласында Аханды 6 жолдасымен абақтыға салған. Қарқаралы тұтқынында аз уақыт отырған соң, «жазалыларды» Семейге айдаған.

Сол кезеңнен бастап жандармдық бақылауға алынған Байтұрсынұлы 1909 жылы 1 шілдеде губернатор Тройницкийдің бұйрығымен тұтқындалып, Семей түрмесіне жабылды. Ресейдің ІІМ-нің Ерекше Кеңесі 1910 жылы 19 ақпанда Ахмет Байтұрсыновты қазақ облыстарынан тыс жерге жер аудару жөнінде шешім қабылдады. Осы шешімге сәйкес Ахмет Байтұрсынов Орынборға 1910 жылы 9 наурызда келіп, 1917 жылдың соңына дейін сонда тұрды.

Ахмет Байтұрсынов өмірінің Орынбор кезеңі оның қоғамдық-саяси қызметінің аса құнарлы шағы болды. Ол осы қалада 1913–1918 жылы өзінің ең жақын сенімді достары Ә.Бөкейханов, М.Дулатовпен бірігіп, сондай-ақ қалың қазақ зиялыларының қолдауына сүйеніп, тұңғыш жалпыұлттық «Қазақ» газетін шығарып тұрды. Газет қазақ халқын өнер, білімді игеруге шақырды.

Ахмет Байтұрсыновтың Орынбордағы өмірі мен қызметі Ресей үкіметінің қатаң жандармдық бақылауында болды. Ол «Қазаққа» жабылған негізсіз жала салдарынан абақтыға отырып шықты.

Ахмет Байтұрсынов 1917 жылы революциялық өзгерістер арнасында өмірге келіп, қазақ тарихында терең із қалдырған Қазақ съездері мен Қазақ комитеттері сияқты тарихи құбылыстың қалың ортасында жүрді, оларға тікелей араласып, «Қазақ» газеті арқылы саяси теориялық бағыт-бағдар беріп отырды. Ахмет Байтұрсынов Алаш партиясы бағдарламасын даярлаған шағын топтың құрамында болды. Байтұрсынов пен Дулатов қазақ арасында бұрыннан келе жатқан ру – жүзаралық алауыздыққа байланысты Алашорда үкіметінің құрамына саналы түрде енбей қалды, бірақ олардың қазақ ұлттық мемлекеттік идеясын жасаушы топтың ішінде болғандығын замандастары жақсы біліп, мойындады. Алашорда үкіметі құрамын бекіткен 2-жалпықазақ съезі Оқу-ағарту комиссиясын құрып, оның төрағасы етіп Байтұрсыновты бекітті. 1919 жылы наурызға дейін Алашорда үкіметінің Торғай облысы бөлімінің мүшесі болды.

Ахмет Байтұрсынов 1919 жылы наурызда Алашорда үкіметі атынан Мәскеуге Кеңес үкіметімен келіс-сөзге аттанды, осы жылғы шілдеде РКФСР Халық Комиссарлар Кеңесі мен Қазақ әскери-революциялық комитеті төрағасының орынбасары болып тағайындалды. Ахмет Байтұрсыновтың ықпалымен сәуірде Алашорда басшылары мен мүшелеріне Кеңес үкіметінің кешірімі жарияланды.

Ахмет Байтұрсынов бұл тарихи кезеңде «патшалардың төрінде отырғаннан, социалистердің босағасында өлгенім артық» деген пікірде болды. 1920 жылы В.И. Ленинге үкіметінің Қазақстанды басқару ісіндегі алғашқы қадамын қатал сынға алған хатын жолдады. Қазревком мүшесі ретінде Қазақстанның Ресеймен шекарасының қалыптасу ісіне белсенді түрде араласты.

Бүкілресейлік ОАК-нің 1919 ж. 27 тамызда Қостанай уезін Челябинск облысына қосу туралы шешіміне қарсы Ахмет Байтұрсыновтың жазған саяси наразылығы Қостанай уезін Қазақстан құрамына қайтаруға негіз болды.

Ол 1920 ж. тамызда құрылған Қазақ АКСР-і үкіметінің құрамына еніп, 1920-1921 жылы Қазақ АКСР-і халық ағарту комиссары қызметінде болды. 1922 жылы Өлкелік халық комиссариаты жанындағы Академиялық орталықтың, 1922-1925 жылы Халық ағарту комиссариаты ғылыми-әдеби комиссиясының, Қазақ өлкесін зерттеу қоғамының төрағасы болып қызмет атқарды.

Ахмет Байтұрсынов түрлі мемлекеттік қызметке ат салыса жүріп, сонымен бір мезгілде өзінің жаны сүйген оқытушылық-ұстаздық жұмысынан да қол үзбеген. 1921-1925 жылы Орынбордағы, 1926-1928 жылы Ташкенттегі Қазақ халық ағарту институттарында қазақ тілі мен әдебиеті, мәдениет тарихы пәндерінен сабақ берді. 1928 жылы Алматыда Қазақ мемлекеттік педагогикалық институтының ашылуына байланысты ректордың шақыруымен осы оқу орнына профессор қызметіне ауысты. 1929 жылы 2 маусымда 43 Алаш қозғалысы қайраткерлерімен бірге ол Алматыда тұтқынға алынып, осы жылдың соңына қарай тергеу үшін Мәскеудегі Бутырка абақтысына жөнелтілді. КСРО Халық комиссарлар кеңесі

жанындағы ОГПУ «үштігінің» 1930 ж. 4 сәуірдегі шешіміне сәйкес Ахмет Байтұрсынов ату жазасына кесілді. Бұл шешім бірнеше рет өзгерістерге ұшырады: 1931 жылы қаңтарда 10 жылға концлагерьге ауыстырылса, 1932 ж. қарашада 3 жылға Архангельскіге жер аударылсын деп ұйғарылды. 1933 жылы мамырда денсаулығы нашарлап кетуіне байланысты қалған мерзімді Батыс Сібірде айдауда жүрген отбасымен (әйелі мен қызы) бірге өткізуге рұқсат беріледі.

1934 жылы М.Горькийдің жұбайы Е.П. Пашкованың көмегімен Ахмет Байтұрсынов отбасымен мерзімінен бұрын босатылып, Алматыға оралады. Бұл жерде тұрақты жұмысқа қабылданбай, түрлі мекемелерде қысқа мерзімдік қызметтер атқарды. 1937 жылы 8 қазанда тағы да қамауға алынып, екі айдан соң, яғни 8 желтоқсанда атылды.

Ахмет Байтұрсынов дарынды ақын да болған. Оның ақындық таланты да, беріп кеткен поэтикалық мұрасы да оның өте күші дарынды, ойлы ақын екендігін танытады.

Біздің байқауымызша, оны ақындыққа да алып келген – өзінің халыққа қызмет ету, қалық көпшілікті еңбекке, мәдениетке шақыру, сауаттарын ашып, дүниені таныту сияқты мақсаттары тәрізді.

Ахмет Байтұрсынов шығармашылық жұмысын өлең жазудан бастаған. Онда ол еңбекші халықтың ауыр халін, арман-тілегін, мұң-мұқтажын көрсетіп, жұртшылықты оқуға, білім-ғылымға, рухани биіктікке, адамгершілікке, мәдениетті көтеруге, еңбек етуге шақырады. Патшалық Ресейдің қанаушылық-отаршылдық саясатын, шенді-шекпендінің алдында құлдық ұрған шенеуніктердің опасыздығын сынады.

Оның өлеңдері «Қырық мысал», «Маса» деген аттармен Санкт-Петербург, Қазан, Орынбор қалаларында 1912 жылдан 1922 жылдарға дейін бірнеше жарияланған.

Ахмет Байтұрсынов «Қырық мысал» еңбегінде Ресей отаршыларының зорлық-зомбылығын, елдің тұралаған халін жұмбақтап, тұспалдап жеткізді. Байтұрсынұлы мысал жанрының қызықты формасы, ұғымды идеясы, уытты тілі арқылы әлеуметтік сананың оянуына ықпал етті.

«Қырық мысал» - орыстың атақты мысалшысы И.Крыловтан аударылған және оның ізімен, идеясымен жазылған өлеңдер. Ол жөнінде ақын замандастарына арналған бастау сөзінде:

Орыстың тәржіме еттім мысалдарын,
Әзірге қолдан келген осы барым.
Қанағат азға деген, жоққа сабыр,
Қомсынып, қоңырайма, құрбыларым, - деп, өзі айтып береді.

А.Байтұрсыновтың әдеби шығарманың дәл осы жанрын таңдауында және нағыз халықтық Крыловты алуында үлкен мән бар. Мысал жанры – қазақ халқына да жақын, таныс дүние, ғибрат айтып, дұрыстыққа, жақсылыққа шақырудың ең бір түсінікті амалы. Мұнда әрбір мысалдың соңғы шумақтары алдыңғы айтылғаннан шығатын ой түйіні, ақыл-насихат болып бітеді де, ол қазақтың жалпақ тілімен жеткізіледі. Айталық, «Қасқыр мен тырна» деген мысалда сүйекке қақалып, өлгелі тұрған жеріне қасқырды құтқарған тырнаға алғыс айтудың орнына тап беріп жеп қоюға даяр болғанын суреттеп келіп:

Қысқасы қасқыр, тырна болды тамам,
Мінездес қасқырменен кейбір адам,
Басына бәле түсіп қысылғанда,
Жалынып, жалпаяды келіп саған.
Құтқарып ол бәледен жіберген соң,
Болмайды оған кісі сенен жаман.
Жоқ болған отқа күйіп мүлкіндей-ақ
Қайырың зайғы кетер өткен оған...

деп ғибрат айтады.

Ақынның азаматтық арман-мақсаты, ой-толғамдары кестеленген өлеңдері «Маса» деген атпен жеке кітап болып жарық көрді (1911). Оған енген өлеңдер ақынның төл туындылары.

«Масаның» негізгі идеялық қазығы – жұртшылықты оқуға, өнер-білімге шақыру, мәдениетті уағыздау, еңбек етуге үндеу. Ақын халықты қараңғылық, енжарлық, кәсіпке марғаулық сияқты кемшіліктерден арылуға шақырды.

Бұл өлеңдер жөнінде зерттеуші Қайым Мұхаметжанов: «Маса» - патша заманындағы қазақ халқының басынан кешкен аса ауыр хал-ахуалын айнытпай суреттеп берген шыншыл көркем шығарма. Қазақ әдебитетінде ешқашан тарихтық маңызын жоймайтын дәуір (эпоха) туындысы», - деп өте дәл, жоғары баға береді.

Кезінде М.Әуезов «Қырық мысалды» қалың қазақ жұртының алғашқы естіген, төңкеріс рухындағы сөзі» деп бағаласа, «Маса» - қазақ оқушысына естілген екінші елшілдік ұран» деп сипаттаған болатын [1].

Мұндағы сол кездің терминімен «елшілдік ұран» дегені бұқарашылдық, демократтық бағыт, халыққа қызмет ету идеясы, «Маса» жинағындағы ақын өлеңдері оның азаматтық борышының, арман-мақсатының толғауы. «Маса» деген жинақ атының өзі – символ: қараңғылық, надандық, шаруаға енжарлық, кәсіпке марғаулық – осылардың бәрі, автордың бейнелеуінде, қазақты шағуға дайын тұрған жылан, өлең иесі «аяқтары ұзын, сары маса» болып, ызыңдап, ұйықтап жатқан халқын оятпақшы:

Мысалы, қазақ малшы ұйықтап жатқан,
Жыланды бәле делік аңдып баққан.
Бәленің түрін көрген мен сары маса,
Қазақты оянсын деп сөзбен шаққан.

Қазақ қауымын оятсам деудің жөні бар. Өйткені қазақтың атынан айтқанда:

Қалтылдақ қайық мініп еспесі жоқ,
Теңізде жүрміз қалқып кешпесі жоқ.
Жел соқса, құйын қуса жылжи беру
Болғандай табан тіреу һәш нәрсе жоқ.

Елдік, ұлттық бостандығы жоқ, отаршылдық күй кешіп отырған, ғылым–біліммен де теңдесе алмайтын көшпелі жұртына ақын:

Қазағым, елім,
Қайқайып белің
Сынуға тұр таянып.
Талауда малың,
Қамауда жаның
Аш көзінді оянып.
Қанған жоқ па әлі ұйқың,
Ұйықтайтын бар не сиқың? - дейді.

Халықты ояту жолында қызмет ететін күштің әлі де аз екенін айтады. Міржақып Дулатовқа арналған өлеңінде айтқандай, «аз-көбіне қарамастан ат қойып жүрген» өздерін «ақылға жарлылар» деп табады. Алдыңғы толқын ұлы Абай сияқты, өз үшін емес, халқы үшін қызмет ету - «Масадағы» өлеңдерінің леймотиві.

«Қазақ қалпы» деген өлеңінде:
Дегендер мен жақсымын толып жатыр,
Жақсылық өз басынан артылмаған –

деп, жеке бастың мүддесінен қоғам, халық мүддесін жоғары қоятындығын бір білдірсе, екінші бір шумағында:

Не пайда өнерің мен біліміңнен
Тиісті жерлеріне сарф ұрмаған –

деп, бұл ойын бекіте түседі. Сондықтан өзі «адамдық диқаншысы» болып, оның тұқымын шашуды мақсат еткенін білдіреді:

Адамдық диқаншысы қырға шықтым,
Көлі жоқ, көгалы жоқ қырға шықтым.
Тұқымын адамдықтың шаштым, ектім,
Көңілін көтеруге құл халықтың.

Ахмет Байтұрсынов адамдық деген ұғымға ең алдымен үлкен адамгершілікті, адалдықты, қалтқысыз еңбекті сыйғызатын тәрізді. Сондықтан ол қай заманда да, қай ортада бар арам ниеттілерді, қарақан басының пайдасына әрекеттерүшілерді, күншілдерді, тоқмейілсігендерді кешірмейді. Оның атақты мына тармақтары әр кезде басынан осындай хал кешкен әр адамның көңіліне ұялар еді:

Қинамайды абақтыға жапқаны,
Қиын емес дарға асқаны, атқаны,
Маған ауыр осылардың бәрінен
Өз ауылымның иттері үріп, қапқаны.

Мұны ақын 1909 жылы өз пайдасын көздеп, патша әкімшілігіне жағынып, Ахметтерге жала жауып, түрмеге отырғызғандарға айтқан. Дәл осы сөзді ол 1929 жылы да, 1937 жылы да айтқан болар еді, өйткені бұл жылдарда көрген әділетсіздігі де – бейморальдықтың, заңсыздықтың, сол заңсыздықтарға жол берген өз ауылының, өз елінің адамдары болатын. Мұндайларға ақын өзі беретін әділ төрелігін де ашып айтады:

Көң тасыған көк есектер, бәріне,
Қалдырмастан жағалай жас-кәріне
Үрім – бұтақ нәсіліңе қалғандай
Нық басылар кетпейтін мөр тәніңе.

Бұл Сталин, Берия, Ежов, Голощекиндерге айтылған тарих сөзі.

Асықпаңдар, артымызда қазы бар,
Тергеп талай сүйетерің қазылар –

деп, түбінде әділеттің, шындықтың жеңетініне, болашақ сенімін қоса білдіреді. Бұл – әр құбылысты таразыға салып, өлшей білетін ойшылдың, көреген жанның сөзі.

Халыққа қызмет еткенде тек оның бүгінгісін ғана емес, болашағын ойлап, іс-әрекет жасау – әрбір ұлы ойшылдың парызы екенін А.Байтұрсынов жақсы таныған. Өзі де «бір күннің, бүгінгі күннің» қамы емес, ертеңі үшін күресетінін Нәзипә Құлжановаға арнаған өлеңінде поэзия тілімен әдемі білдіреді.

Ұзақ жолға ниет қып шыққан соң,
Жарым жолдан қайтпаспын, қарындасым –

деп, өзінің азаматтық парызын өтеу жолындағы табандылығын, мақсаткерлігін ашып айта келіп:

Мен өлсем де өлемін жөніменен,
Тәннен басқа немді алар өлім менен,
Өлген күні апарып тығар көр,
Мен жоқболман тығылып тәнімменен.
Тән көмілер, көмілмес еткен ісім,
Ойлайтындар мен емес бір күнгісін.
Жұрт ұқпаса, ұқпасын – жабықпаймын,
Ел бір күншіл, менікі ертеңі үшін!-

деп, туған халқының бүгінгісін, бір күнгісін ғана емес, ертеңі – болашағы үшін маңызы бар іс-әрекеттерге тер төгіп жүргенін айтады. Бұл – алысқа, биікке самғаған қыранның – үлкен қайраткердің сөзі.

Халық ауыз әдебиетінің үлгілерін жинап жарыққа шығаруда Ахмет Байтұрсынов зор еңбек сіңірді. Әдебиет саласындағы алғашқы зерттеуі деп оның «Қазақ» газетінің 1913 жылғы үш санында шыққан «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақаласын атауға болады. Онда қазақ халқының рухани өмірінде Абайдың аса ірі тұлға екені, өмірбаяны, шығармаларының мазмұн тереңдігі, ақындық шеберлігі, поэтикасы, орыс әдебиеттерімен байланысы туралы ойлы пікірлер айтылған, ақын мұрасының эстетикалық қадір-қасиеттері ашылған. Қазақтың эпостық жыры «Ер Сайында» алғы сөз бен түсініктемелер жазып, оны 1923 ж. Москвада шығарды.

Қазақ ауыз әдебиетінде молынан сақталған жоқтау-жырларын арнайы жүйелеп, сұрыптап, 1926 ж. «23 жоқтау» деген атпен жеке кітап етіп жариялады. Ахмет Байтұрсыновтың қазақ әдебиеттану ғылымы мен әдебиет тарихы жөніндегі тұңғыш көлемді еңбегі — «Әдебиет танытқыш» (1926). Мұнда көркем сөз өнерінің табиғаты, сыры, мазмұны, ерекшеліктері, жанрлары, жаңа терминдер, ұғымдар жайлы жан-жақты зерттеулер, тұжырымдар сөз болды. Бұл еңбегінде Ахмет Байтұрсынов ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің әлеуметтік, қоғамдық мән-маңызын ашудан гөрі адамгершілік, эстетикалық әсемдік әуенін талдауға көбірек көңіл бөлген. Сондай-ақ мұнда жазба әдебиеттегі ағымдар, әдістер туралы ой-түйіндер айтылған. Кітаптың бірінші бөлімі «Сөз өнерінің ғылымы» деп аталады да, онда көркем сөздің толып жатқан қыры мен сыры, тараулар мен тармақтар, тіл әуезділігінің қыруар шарттары, «сөздің өлең болатын мәнісі», өлең айшықтары, «шумақ түрлері», «тармақ тұлғалары», «бунақ буындары», «ұйқастығы» т.б. сөз етіледі.

Екінші бөлімі «Қара сөз бен дарынды сөз жүйесі» деп аталады да, көркем қара сөз табиғаты, оның тараулары – шежіре, заман хат, өмірбаян, «мінездеме», тарихи әңгіме, «әліптеме, әліптеу тәртібі – мәнді әліптеме, сәнді әліптеме, жол әліптемесі, байымдама, байымдау әдістері, түрлері – пән, сын, шешен сөз, оның түрлері, саясат шешен сөзі, білімді шешен сөзі, уағыз көркем сөз» деп жүйелеп келіп, әңгіме, романға сипаттама береді. Еңбектің «сындар дәуірі, онда шығарма түрлері» атты тарауы өте маңызды. Онда сыншыл реализм туралы алғашқы пікірлер нышанын кездестіруге болады.

Ахмет Байтұрсынов Еуропа жұртындағы сындар әдебиетінің бай тәжірибесін меңгеруге бет алушылық, қазақ көркем сөз ізденістерінде сәйкестік, үйлесімділік тапқанын айтады. Ахмет Байтұрсынов әдебиет зерттеушісі ретінде қазақ әдебиетінің даму процесін жеке дара бөліп қарамай, барлық халықтар әдебиетіне ортақ сипаттармен ұштастыра талдауға тырысады.

Ахмет Байтұрсынов жыраулардың мұрасын жетік білетінін осы еңбегінен айқын көреміз. Сөз өнерінің

көне дәуірдегі үлгілері, 15-17 ғасырлардағы жыраулар поэзиясының біразы ақын назарына іліккен. Асан Қайғы, Нысанбай жырау, Бұдабай ақын, Наурызбай би, Құбыла ақын, Жарылғап ақын, Алтыбас, Ақмолда, Әбубәкір, Шортанбай, Байтоқ, Сүгір ақын, Мұрат, Досжан, Орынбай, Шернияз т.б. ақын-жазушылар шығармаларынан үзінділер бар.

Ахмет Байтұрсынов қалдырған бай мұраның тағы бір саласы — көркем аударма. Ол орыс классиктерінің шығармаларын қазақ тіліне аударып, көркем қазынаның бұл саласын байытуға мол үлес қосты. И.А. Крылов мысалдарының бір тобын қазақ тіліне аударып, «Қырық мысал» деген атпен жеке жинақ кылып бастырды. И.И. Хемницердің «Атпен есек», А.Пушкиннің «Балықшы мен балық», «Алтын әтеш», «Ат», «Данышпан Аликтің ажалы» шығармаларын, орыстың белгілі лирик ақыны С.Я. Надсонның өлеңін қазақ тіліне аударды.

Абайдың ағартушылық, сыншылдық дәстүрін жаңарта отырып, Ахмет Байтұрсынов 20 ғ. басындағы қазақ әдебиетін төңкерісшіл-демократтық дәрежеге көтерді. Сондай-ақ, Ахмет Байтұрсынов қазақ тіліне А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, Ф.Вольтер, С.Я. Надсон өлеңдерін аударды. Бұл аудармалар Ахмет Байтұрсыновтың тақырыпты, идеялық-көркемдік деңгейі жоғары туындылар. Ел тағдырының келешегіне алаңдаулы ақын көп қырлы ісімен, даналық саясатымен қазақ жастарының рухани көсемі болды.

Ахмет Байтұрсыновтың «Қазақтың бас ақыны» деген көлемді мақаласы — әдебиеттану ғылымындағы алғашқы зерттеу еңбектердің бірі. Мақалада ұлы ақын Абайдың тарихи миссиясы, рухани болмысы, өлеңдерінің ұлттық сөз өнеріндегі маңызы, көркемдік-эстетик сипаты баяндалды. Ол Абай өлеңдерінің даралығын, «сөзі аз, мағынасы көп, тереңдігін», сыншылдығын ұғындырды. Ахмет Байтұрсыновтың Абайдың ақындық шеберлігі, поэзияға деген көзқарасы туралы ғылыми тұжырымдары қазақ әдебиеттану ғылымында жалғасын тапты. Оның «Әдебиет танытқыш» деген зерттеуі (1926) қазақ тіліндегі тұңғыш іргелі ғылыми-теориялық еңбек.

Ахмет Байтұрсынов әдебиет тарихына, теориясы мен сынына, методологиясына тиянақты анықтама беріп, қазақ әдебиеттану ғылымының жүйесін жасады. Халық тілінің бай қоры көзінен мағынасы терең, ұғымдық аясы кең сөздерді термин етіп алып, соның негізінде қазақ әдебиетінің барлық жанрлық формаларын топтап, жіктеп берді. Мысалы, сөз өнері, шығарма, ауыз әдебиеті, толғау, т.б. ғылыми-теориялық еңбекке қазақ әдебиетінің ең бейнелі, мазмұны мен мағынасы терең шығармаларын мысал ретінде пайдаланды. Сөз өнері жайында жазылған әлемдік ғылымның ең үздік үлгілерін пайдалана отырып, әдебиеттанудағы ұғым, термин, категориялардың соны ұлттық үлгілерін жасады.

Ахмет Байтұрсынов қазақ әдебиетінің даму кезеңдерін ғылыми негізде топтап берген. «Әдебиет танытқыш» — сан-салалы әдебиет табиғатын жан-жақты ашып, талдап-түсіндірген ғылыми-зерттеуші Ахмет Байтұрсынов «Әдебиет танытқышымен» қазақ әдебиеттану ғылымының негізін салды. Сондай-ақ, ол — әдебиет тарихының мұрасын, ауыз әдебиеті үлгілерін жинаған зерттеуші ғалым.

Халық мұрасына үлкен жанашырлықпен қараған Ахмет Байтұрсынов «әдебиет тіліне негіз етіп ел аузындағы тіл алынбаса, оның адасып кететіндігін» айтты.

Ахмет Байтұрсынов — қазақ кәсіби журналистикасын қалыптастырған ірі қайраткер. Ол қазақ халқына, зиялы қауымға газеттің қоғамдық қызметін ұғындырып, баспасөздің өркениетті, тәуелсіз елге аса қажет нәрсе екенін жанкешті іс-әрекетімен көрсетті.

Ахмет Байтұрсынов ұйымдастырып, бас редактор болған «Қазақ» газеті қоғамдық ойға ірі қозғалыс, рухани санаға сілкініс әкелді. «Қазақ» газеті халықтың рухын сергіткен ірі құбылысқа айналды.

Ахмет Байтұрсынов — әлеуметтік мәселелерге, қоғамдық ой-пікірге ықпал жасаған публицист. Оның мақалалары ғылыми байыптауымен, өткір ойларымен сол кезеңнің шындығынан хабар береді. Абайдың қоғам өмірінің демократиялық құрылысы туралы ойларын дамытып, саяси-әлеуметтік жағдай, оқу-ағарту, халықтың тұрмыс-тіршілігі туралы мәселелерді қозғады. Қазақ зиялыларының жан-жақты білімдер әрі саяси күресте шыңдалған легін қалыптастыруда Ахмет Байтұрсыновтың публицист, баспасөз ұйымдастырушы ретіндегі еңбегі ұшан теңіз. Ол — қазақ ғылымы тарихында ұлттық әліпби жасап, жаңа үлгі ұсынған реформатор.

Ахмет Байтұрсынов әліпбиі қазақ тілінің табиғатына бейімделген араб жазуы негізінде жасалды. А.Байтұрсыновтың қазақ жазуының реформаторы ретінде тануда ғалым, академик Р.Ғ. Сыздықтың сіңірген еңбегі мол. Бүгінгі күнде орфоэпия мәселесі тіліміздің тазалығының көрінісін байқататын А.Байтұрсыновтың мына сөзін есте ұстаған жөн: «Дыбысқа сәйкестеп әріп алынбаса, сөздің жазылуы мен айтылуы бөлектенбей қала алмайды» [2].

А.Байтұрсынов Қазақ білімпаздарының тұңғыш съезінде (Орынбор, 1924), Баку құрылтайында (Баку, 1926) араб жазуындағы әліпбидің қажеттілігін, құндылығын жан-жақты тұжырыммен дәлелдеген ғылыми баяндама жасады. Бұл әліпби ұлттық жазудың қалыптасуындағы ірі мәдени жетістік болып табылады. Ол

халыққа ғылым-білімнің қажеттілігін түсіндірумен ғана шектелмей, білім беру ісін жолға қоюға күш салды. Орыс, татар мектептерінен оқып шыққан ұлт мамандарының өз тілін қолданудағы кемшіліктерін көріп: «Әр жұрттың түрінде, тұтынған жолында, мінезінде қандай басқалық болса, тілінде де сондай басқалық болады. Біздің жасынан не орысша, не ноғайша оқыған бауырларымыз сөздің жүйесін, қисынын нағыз қазақша келтіріп жаза алмайды не жазса да қиындықпен жазады, себебі, жасынан қазақша жазып дағдыланбағандық», - деп жазды.

Ахмет Байтұрсынов қазақ балаларын ана тілінде оқыту ісіне арнап, оқулықтар жазды. Оның «Оқу құралы» (1912) – қазақша жазылған тұңғыш әліппелердің бірі. Бұл әліппе оқытудың жаңа әдістері тұрғысынан өңделіп, 1925 жылға дейін бірнеше рет қайта басылды. «Оқу құралы» қазіргі әдістеме тұрғысынан әлі күнге дейін маңызды оқулық ретінде бағаланады.

Ахмет Байтұрсынов қазақ тілінің тазалығын сақтау үшін қам қылды. Өзі жазған «Өмірбаянында» (1929): «...Орынборға келгеннен кейін, ең алдымен, қазақ тілінің дыбыстық жүйесі мен грамматикалық құрылысын зерттеуге кірістім; одан кейін қазақ әліпбиі мен емлесін ретке салып, жеңілдету жолында жұмыс істедім, үшіншіден, қазақтың жазба тілін бөтен тілдерден келген қажетсіз сөздерден арылтуға, синтаксистік құрылысын өзге тілдердің жат әсерінен тазартуға әрекеттендім; төртіншіден, қазақ прозасын жасанды кітаби сипаттан арылтып, халықтық сөйлеу тәжірибесіне ыңғайластыру үшін ғылыми терминдерді қалыптастырумен айналыстым» деген.

Ахмет Байтұрсынов қазақ мектептерінің мұқтаждығын өтеу мақсатында қазақ тілін пән ретінде үйрететін оқулықтар жазды. Оның үш бөлімнен тұратын «Тіл – құрал» атты оқулығының фонетикаға арналған бөлімі 1915 жылы, морфологияға арналған бөлімі 1914 ж., синтаксис бөлімі 1916 жылдан бастап жарық көрді. «Тіл – құрал» – қазақ тілінің тұңғыш оқулығы. Оқулық қазіргі қазақ тілі оқулықтарының негізі болып қаланды. Оның тілдік ұғымдарға берген анықтамаларының ғылыми дәлдігі қазіргі ғылым үшін өте маңызды.

Ол – қазақ тілін оқыту әдістемесінің іргетасын қалаған ғалым-ағартушы. Ахмет Байтұрсынов оқулығындағы тілдік категорияларды ұғындыру мақсатында енгізген «сынау», «дағдыландыру» деген арнайы бөлімдер қазіргі заманғы әдістеме ғылымы үшін де өз маңызын жойған жоқ.

Ахмет Байтұрсыновтың ақын, аудармашы, ғалым, тілші, әдебиеттанушы ретіндегі ұлан-ғайыр еңбегі өз дәуірінде зор бағаға ие болды. 1923 жылы Байтұрсыновтың 50 жасқа толғаны Орынбор, Ташкент қалаларында салтанатты түрде аталды. С.Сәдуақасов, С.Сейфуллин, М.Әуезов, М.Дулатов, Е.Омаров сияқты замандастары баспасөзде мақалалар жариялап, Ахмет Байтұрсыновтың қазақ халқына сіңірген еңбегін өте жоғары бағалады. Өмірі мен қызметіне, шығармашылығына ғылыми пікір-тұжырымдар айтылды. Әуезов Ахмет Байтұрсынов туралы «Ақаңның елу жылдық тойы» деген мақаласында «Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны, «Қырық мысал», «Масаның» еңбегі, «Қазақ» газетінің 1916 жылы қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер-білім, саясат жолындағы қажымаған қайраты біз ұмытқанда да, тарих ұмытпайтын істер болды» - деп асқан бір көрегендік сөз айтты [3].

«Еңбекші қазақ» газетінде Сакен Сейфуллиннің «Ахмет Байтұрсынов 50-ге толды» мақаласы жарияланды. Мұнда автор: «Ахаң байлардың құлдығында шіріген шайқайшысы емес, олардың қолшоқпары емес, бірақ адал жүрек, байын, кедейін айырмай, қазақты сүйетін тазаұлтшыл. Қалай болса да, жазушысы аз ғана, әдебиеті нашар қазақ жарлыларына оқу һәм тіл құралдарымен қылған қызметі таудай» деп, шын көңілден құттықтайтынын білдірді [4].

Түркістан республикасы орталық атқару комитеті мен Түркістан Орталық партия комитетінің арнаулы хаттарында «Қазақ дыбысына, сөзіне арнап, әліппе шығарған, тіл һәм оқу құралдарын шығарып, қазақтың жалпақ тілін талайға үйреткен Ахаң еді. Ұлт қамы дегенді көксеген адам болмай, қазақ құлшылыққа кез болғанда, бостандыққа жол көрсеткен Ахаң еді», - деп жазған [5].

1929 ж. шыққан «Әдебиет энциклопедиясында» (Мәскеу) Ахмет Байтұрсынов тұлғасына «аса көрнекті қазақ ақыны, журналисі және педагогы. Ол қазақ тілі емлесінің реформаторы және қазақ әдебиеті теориясының негізін салушы» деген ғылыми әділ баға берілді [6].

1933 жылы шыққан М.Баталов пен М.Сильченконың «Қазақ фольклоры мен қазақ әдебиетінің очерктері» деген кітапшасында: «оның негізгі бағыты қазақ халқының қоғамдық-мәдени оянуына ықпал ету болды» деп, Ахмет Байтұрсыновтың қоғамдық қызметін қорытындылады [7].

Кейінгі коммунистік идеология Ахмет Байтұрсынов есімін ауызға алуға көп жылдар бойы тыйым салып, ол туралы сыңаржақ пікірлер айтылды. Саяси қысымның қаупіне қарамастан белгілі түркітанушы, академик А.Н. Кононов «Отандық түркітанушылардың библиографиялық сөздігі» деген еңбегінде (1974) Ахмет Байтұрсыновтың толық өмірбаянын беріп, әлеуметтік-қоғамдық қызметін, басты еңбектерін нақты

айтты. Оның қазақ әліппесінің авторы екендігі, қазақ тілінің фонетикасы, синтаксисі, этимологиясы, әдебиет теориясы мен мәдениет тарихы оқулықтарын жазғандығы көрсетілді [8].

Демек, Совет Одағында, тіпті бүкіл дүние жүзіне тараған бұл құнды көрсеткішті пайдаланушылар Ахмет Байтұрсыновты революцияға дейінгі Ресей түркологтерінің бірі деп біледі және бұл кітап шыққаннан бергі жылдар ішінде ондағы мәлімет пен таным-бағаны ешкім жоққа шығарған жоқ.

Бүкіл бір халықтың ұлттық тілін, әдебиетін жасап, ғылымын жетілдіріп, қоғамдық санасын қалыптастырып, ойын оятқан Ахмет Байтұрсынов секілді тұлғалар сирек.

Сөйтіп, Ахмет Байтұрсынов, біріншіден, қазақ тілінің тұңғыш әліппесі мен оқулықтарының авторы, соныдан із салған жаңашыл ағартушы. Ол жазған мектеп оқулықтары 1914-1915 жылдардан 1927-1928 жылдарға дейін пайдаланып келді. Қазақ оқушыларының бірнеше буыны сауатын Ахмет Байтұрсыновтың «Әліпбиімен» ашып, ана тілін А.Байтұрсыновтың «Тіл – құралы» арқылы оқып үйренді.

Екіншіден, Ахмет Байтұрсынов – араб графикасына негізделген қазақ жазуының реформаторы. Бұл жазу да үстіміздегі ғасырдың 10-жылдарынан бастап, 20-жылдардың соңына дейін (латынға көшкенше) қазақ мәдениетіне, оқу-ағартуына жақсы қызмет етті.

Ахмет Байтұрсынов жасаған жаңа жазу күні бүгінге дейін қолданыс тауып келеді. Шетелдердегі қазақ бауырластарымыз сауаттарын осы жазумен ашып, баспа дүниелерін осы графикамен шығарады.

Үшіншіден, Ахмет Байтұрсынов – қазақ әдебиеті мен мәдениетін зерттеуші филолог-ғалым және Қазақстан ғылымын алғашқы ұйымдастырушылардың бірі.

Төртіншіден, Ахмет Байтұрсынов – қазақ халқына, жас кеңес үкіметіне адал қызмет еткен ірі қоғам қайраткері.

1988 жылдан кейін Қазақстандағы көптеген көше, мектептерге Ахмет Байтұрсынов есімі берілді. Тіл білімі институты, Қостанай университеті Ахмет Байтұрсыновтың есімімен аталды. 1998 жылы оның туғанына 125 жыл толған мерейтойы салтанатпен атап өтіліп Алматы қаласынданда республика ғылыми конференция өткізілді, Ахмет Байтұрсыновтың мұражай-үйі мен ескерткіші ашылды.

Ахмет Байтұрсынов XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының үркердей жарқыраған жарқын шоғырының келбетті өкілдерінің бірі. Оның өмірі өз халқына деген, ел-жұртының мәдениеті мен әдет-ғұрпына деген айнымас махаббатың айқын үлгісі.

Міне, қазақ халқының абзал ұлдарының бірі, өткен ғасырдың бас кезіндегі демократтық бағыттағы қазақ зиялыларының ең ірі, ең беделді өкілі, бір емес, екі рет заңсыз жазғырылып, сталиндік режимнің құрбаны болған Ахмет Байтұрсыновты осылай танимыз.

1. Әуезов М. Ахаңның елу жылдық тойы // «Ақжол» газеті, 1923 жыл, 4 февраль. – 270- саны.

2. Сыздықова Р. Ахмет Байтұрсынов – ағартушы, ғалым, қоғам қайраткері // Мақалалар, естеліктер. – Алматы, 1991. – 18 б.

3. «Әуезов М. Ахаңның елу жылдық тойы // «Ақжол» газеті, 1923 жыл. – 4 февраль. – 270- саны.

4. Сейфуллин С. Ахмет Байтұрсынұлы елуге толды // «Еңбекші қазақ» газеті. – 1923, 19 январь.

5. «Ақжол» газеті, 1923 жыл, 4 февраль.

6. Әдебиет энциклопедия. – М., 1929. – 305-309 бб.

7. Баталов М., Сильченко М. Қазақ фольклорі мен қазақ әдебиеті. – Алматы, 1933. – 22 б.

8. Кононов А.Н. Отандық түріктанушылардың библиографиясы. – Алматы, 1974. – 19 б.

В статье рассматриваются актуальные вопросы социально-политических взглядов Ахмета Байтурсынова, которые еще недостаточно изучены в научной литературе. В статье уделено внимание социально-политическим идеям и принципам А.Байтурсынова. Вместе с тем уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: народ, просвящение, культура, язык, Россия, казах, газета, политика, колонизация, насилие, нравственность, справедливость, права, свобода, образование, режим.

In article topical issues of socio-political views of Ahmet Baytursynov which are still insufficiently studied in scientific literature are considered. In article the attention to socio-political ideas and A. Baytursynov's principles is paid. At the same time the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: people, prosvyashcheniye, culture, language, Russia, Kazakh, newspaper, policy, colonization, violence, moral, justice, rights, freedom, education, mode.

УДК 343.848.3

ПРАВОПОРЯДОК И ПОДРАСТАЮЩЕЕ ПОКОЛЕНИЕ

Абсаттаров Г.Р. – заместитель декана факультета истории и по работе с иностранными студентами КазНПУ имени Абая, кандидат политических наук

В статье на материалах Казахстана рассматриваются политологические аспекты воспитания правовой культуры подрастающего поколения как важного направления правопорядка, которые еще не изучены в казахстанской политической науке. Вместе с тем, уделено внимание и дискуссионным вопросам.

Ключевые слова: право, политика, культура, правопорядок, закон, молодежь, государство, общественные организации, активность, нигилизм, свобода, правонарушение, пропаганда, информация.

Прежде всего, следует сказать, что вопросы правопорядка, правовой культуры еще недостаточно изучено в социально-политической литературе. Поэтому, на материалах Казахстана рассмотрим политологические аспекты воспитания правовой культуры подрастающего поколения как стержень правопорядка. При этом надо отметить, что воспитание правовой культуры подрастающего поколения, т.е. молодежи Казахстана мы рассмотрим как выражение основы правопорядка в стране.

Строительство демократического общества, новые условия жизни, многогранная воспитательная работа казахстанского государства и общественных организаций, направленная на повышение политической сознательности, нравственной зрелости, образованности, на овладение современными достижениями науки и техники, на развитие всей духовной и материальной, политической и правовой культуры, позволили сформировать такие черты молодого поколения Казахстана, которые делают его носителем передовой идеи, в том числе правовой.

Овладение научным мировоззрением, социально-политическими идейность и убежденность, верность общечеловеческим и патриотическим традициям, широта кругозора, высокая интеллектуальность и гуманизм, творческая смелость, честность и доброта, богатство чувств и переживаний, гармоническое единство внутренней и внешней, политической и правовой культуры – таковы наиболее характерные черты, присущие большинству юношей и девушек демократического, казахстанского общества.

Тем не менее при всех успехах в воспитании масс молодежи несомненным также является и тот факт, что высокие нравственно-политические качества и правовая культура не являются присущими всем юношам и девушкам Казахстана. Среди них еще встречаются те, кто заражен потребительской психологией, проявляет недисциплинированность, нигилизм, аполитичность, преклонение перед ложными «ценностями» образа жизни, совершает порой аморальные поступки, правонарушения и преступления.

Все это не что иное, как проявление остатков прошлого сознания, чуждого передовой правовой и политической идеологии. К сожалению, эти остатки прошлого не сходят со сцены вместе с физическим уходом из жизни их носителей. В силу закономерностей отставания общественного сознания от развития общественного бытия, сложных форм преемственности духовного, социально-политического наследия поколений такие остатки прошлого сознания воспринимаются и сохраняются отдельными представителями нового поколения.

Объективное требование общественно-политического, правового развития в условиях демократического общества заключается в том, чтобы усилить и расширить правовоспитательную работу среди казахстанской молодежи [1], обеспечить её всеобъемлющий характер, находя пути подхода к каждому молодому человеку. Новые условия требуют во многом и качественного совершенствования соответствующей работы. Сделать это возможно лишь при условии неуклонного и последовательного повышения эффективности всех средств, призванных обеспечивать идейно-политическую, правовую закалку казахстанской молодежи, её комплексное воспитание, в том числе воспитание правовой культуры и правопорядка.

Казахстанскому праву принадлежит значительное место в формировании у молодежи правомерного поведения, трудолюбия, идейной убежденности, патриотической самоотверженности, культуры межнационального общения, дисциплины. Казахское право и его неразрывная часть – законодательство о молодежи построены на научной основе.

Именно поэтому роль права Казахстана как средства направления и регулирования поведения молодежи, вовлечения её в активную производственную и общественно-политическую деятельность в современных условиях объективно возрастает. Эта закономерность возрастания воспитательной роли казахского права получила широкое признание, как в науке, так и в жизни.

Однако объективно возрастающая воспитательная роль казахстанского права не сможет быть достаточно эффективной, если не будет поддержана целенаправленной деятельностью по воспитанию правовой культуры молодежи. Смысл воспитания правовой культуры состоит в усвоении каждым молодым человеком основных принципов и направленности казахстанского, международного права, в выработке правильной правовой ориентации, в приобретении не только знаний основ законодательства, но и в формировании глубокого уважения к казахстанскому праву, превращающегося в личное убеждение, в потребность и привычку соблюдать закон и правопорядок.

Следует сказать, что воспитание правовой культуры казахстанской молодежи направлено на формирование правосознания молодого человека. Являясь индивидуальным правосознанием конкретной личности, правовое сознание молодого человека формируется в чрезвычайно сложной, целостной системе взаимодействия внешних и внутренних факторов, включающих как объективные условия жизни казахстанского общества, всей общественно-политической практики, так и внутренний мир казахстанца, его психофизиологические особенности.

Воспитание правовой культуры молодежи не охватывает всего процесса формирования индивидуального правосознания личности и правопорядка, но оно является решающим, определяющим фактором в этом процессе. Следует также подчеркнуть, что формирование правосознания – это не единственная цель воспитания правовой культуры, ибо его важной задачей является также и повышение правовой культуры, правовой, общественно-политической активности казахстанской молодежи.

Проблеме воспитания правовой культуры казахстанской молодежи в общетеоретических, политологических работах не всегда уделялось необходимое внимание, а между тем проблема эта чрезвычайно важная, актуальная.

Как известно, важной составной частью работы по формированию научного мировоззрения юношей и девушек Казахстана, их высоких моральных, политических качеств является воспитание правовой культуры. Отмечая специфику методов воспитания правовой и политической культуры казахстанской молодежи, вместе с тем надо сказать, что это вовсе не означает выведения его за пределы целостной системы комплексного воспитания. Необходимо указать на тесное взаимодействие и связь воспитания правовой культуры с нравственным, трудовым, политическим и т.д.

В нашей научной литературе справедливо отмечается, что в генезисе социально отклоняющегося, в том числе преступного, поведения наиболее значимы не пробелы в объеме правовой информации, а искажение нравственно-политической позиции в сфере оценки правовых факторов. Нравственно-политическая позиция молодого казахстанца формируется в итоге систематического влияния на его сознание норм прогрессивной морали, научной политики и правовой культуры при взаимодействии всех направлений комплексного воспитания. Следует также учитывать, что потребность и привычка соблюдать закон будут тем успешнее закрепляться в сознании каждого молодого казахстанца, чем глубже и нагляднее будет выделяться правовой аспект в других формах воспитания. Таким образом, политологическая проблема воспитания правовой культуры казахстанской молодежи является многоаспектной и комплексной. Для её разрешения требуется философское, юридическое, социологическое, социально-психологическое, педагогическое рассмотрение большого числа факторов и зависимостей.

Наиболее важными составными частями воспитания правовой культуры молодежи Казахстана, на наш взгляд, являются его теоретические, организационные основы, социально-психологические, политические особенности формирования правосознания.

Известно, что морально-политические качества молодых людей, уважение к требованиям казахстанских законов, к установленному правопорядку формируются новым укладом нашего общества, демократическим образом жизни. Важнейшее значение в становлении правосознания и правовой культуры казахстанской молодежи имеют: идеологическая работа государственных органов и общественных организаций; социальные политические условия, практический жизненный опыт молодых людей; деятельность правотворческих, правоприменительных и правоохранительных органов, обучение и воспитание в семье, школе, средних и высших учебных заведениях; деятельность средств массовой информации и пропаганды.

Воздействие всех этих факторов на наш взгляд, должно быть согласованным и скоординированным. Представляется возможным следующим образом обобщенно выразить направленность такого воздействия: дать правовые, политические знания, воспитать убеждения, побудить к правомерным поступкам, поднять нравственную, политическую и правовую культуру.

Следует сказать, что социально-политическое учение рассматривает поведение человека как сознательную деятельность, как внешний акт целенаправленной активности сознания [2]. Поэтому для

выяснения причин и мотивов, побуждающих казахстанца действовать, необходимо выявить внутренние источники активности самого сознания. К таким источникам обычно относят потребности, интересы и убеждения. Опираясь на эту трактовку, при политологическом исследовании правомерного поведения целесообразно выделять два основных аспекта: во-первых, саморегулирование, формирование под влиянием условий общественного бытия внутренней потребности юношей и девушек поступать в соответствии с требованиями норм права и, во-вторых, подчинение их поведения воздействию на сознание внешним правовым, политическим и моральным факторам.

Среди казахстанских исследователей нет единого мнения по поводу роли потребностей в поведении казахстанца. Одни по существу приравнивают потребности к таким факторам поведения казахстанца, как интересы, желания, стремления, цели. Другие считают потребности главным фактором лишь импульсивного поведения казахстанца, отрицают или умаляют их роль. Третьи объявляют потребности основным фактором (или основой факторов) человеческих дел и поступков.

Признание потребностей в качестве решающего (в социально-психологическом плане) фактора поведения казахстанца является, на наш взгляд, правильным.

Для обеспечения правомерного поведения казахстанца важнейшим является наличие потребности индивида в соблюдении закона. Превращение общественной потребности соблюдения норм казахстанского права и научной морали и политики в субъективную установку каждого юноши и девушки – главная задача воспитания правовой культуры молодежи. Но это станет возможным лишь тогда, когда необходимость соблюдать несложные, основные правила всякого человеческого общежития станет привычкой и нормой жизни молодых людей.

Чтобы гарантировать устойчивость правомерного поведения каждого юноши и девушки Казахстана, необходимо повышение их правового, политического и нравственного сознания до такого уровня, когда уважение к праву, к закону станет личным убеждением, а объективная потребность соблюдать закон превратится в субъективную привычку. Говоря о привычке к исполнению норм права, следует иметь в виду, что сферы её применения могут быть различны: во-первых, привычка к исполнению той или иной нормы права и морали, во-вторых, привычное отношение к исполнению правовых, нравственных требований в целом, т.е. восприятие права и морали как руководства к действию. Вместе с тем необходимо отметить, что важнейшей общегосударственной задачей должно быть формирование у казахстанской молодежи привычной готовности соотносить свои действия с требованиями казахстанских правовых, политических норм, добиваясь точного и безусловного выполнения требований закона.

Привычная готовность к исполнению казахстанского закона должна быть обусловлена наличием в сознании каждого молодого человека системы правовых, политических ориентаций. Под правовой, политической ориентацией понимается определенный аспект правового и политического сознания личности казахстанца. Это то же правовое и политическое сознание, но рассмотренное с точки зрения направленности на соблюдение правовых, политических норм. Привычная готовность к исполнению казахстанского законодательства может сформироваться у юношей и девушек только в результате глубокого осознания ими единства общественных и личных, общеказахстанских и личных интересов, проявления заинтересованности и убежденности устойчивой идейной направленности на выполнение тех или иных норм права в системе социально-политических процессов.

В казахстанском обществе право выражает общие интересы в их единстве, сочетании с интересами личности казахстанца. Правовой регламентации при этом подвергаются не все интересы личности казахстанца, а только те, которые являются жизненно важными для всех членов общества (или части), типическими, т.е. такими, которые наиболее ярко выражают сущность прогрессивных общественно-политических отношений (характерных для них), имеют известное социальное, политическое значение. Показательно то, что общий, типический интерес, выраженный в нормативных актах и лежащий на основе субъективного права Казахстана, становится самостоятельным явлением по отношению к конкретным интересам гражданина.

Процесс осознания и оценки личностью казахстанца своих и общественных интересов, выраженных в праве, политике, может быть весьма длителен по времени. Более того, интересы могут быть осознаны неточно, неполно, на разных уровнях. До конца не осознанный интерес может привести к ложной постановке цели, порочным методам её достижения и даже к правонарушениям и преступлениям. Поэтому важнейшим идеологическим фактором воспитания правовой культуры казахстанской молодежи является разъяснение юношам и девушкам на конкретном материале идеи сочетания в казахстанском праве, политике общественных и личных интересов.

Казахстанское право выступает, прежде всего, как реализация человеческой свободы. Молодежь – наиболее динамичная часть нашего общества. В то же время в поведении молодых людей проявляются

возрастные особенности интеллекта, воли, эмоций, связанные, в частности, с недостаточным умением анализировать, определять значение того или иного факта в огромном потоке информации, разбираться в сложной ситуации, требующей выбора одного из нескольких вариантов поведения, а нередко и противостоять давлению микросреды. Казахстанское право в этих условиях становится одним из важнейших регуляторов поведения юношей и девушек, каналом усвоения ими жизненного опыта казахстанского общества, который поможет в конкретной ситуации наметить и реализовать правильную линию поведения, несмотря на недостаточность собственного жизненного опыта.

Казахстанское право на подлинно научной основе отражает интересы молодежи как общественной группы в целом, так и каждого отдельного молодого человека. В его содержании следует выделить нормы и отдельные законы, направленные на: охрану молодежи от вредных антиобщественных влияний; охрану здоровья молодежи; создание оптимальных условий для семейного, школьного, производственного воспитания, организацию досуга молодежи; непосредственное формирование социально-позитивных, политологических интересов, потребностей и положительных, правомерных привычек поведения; реализацию прав молодежи на образование, трудоустройство, профессиональную ориентацию, труд и отдых, развитие способностей, участие в политической жизни общества; непосредственное предупреждение и пресечение преступных и иных антиобщественных проявлений.

Решая в комплексе все эти задачи, казахстанское право способствует созданию для каждого молодого человека и казахстанской молодежи в целом «ближней», «средней» и «дальней» социально-политической перспективы, воспитанию чувства уверенности, ответственности и правовой культуры [3]. При этом казахстанское законодательство учитывает и возрастные социально-психологические, политические особенности молодежи; меняющиеся условия общественно-политической жизни; необходимость использования не только механизма воздействия: закон – личность, но и более сложного взаимодействия: закон – общество – личность.

Совершенствование законодательства о молодежи и корректировка практики его применения производится в Республике Казахстан по научно обоснованным предложениям, в разработке которых участвуют государственные органы и общественные организации, социологи, юристы, психологи, политологи, педагоги.

Твердый правовой режим и устойчивость правопорядка в казахстанском обществе создают атмосферу уверенности каждого молодого человека в своих правах и обязанностях, обеспечивают индивиду условия для свободного выбора способа реализации его конкретного интереса в пределах своего субъективного права.

В связи с этим необходимо особо подчеркнуть, что казахстанское право наиболее оптимально решает проблему «баланса» прав и обязанностей молодых людей как субъектов права и политики. Интересно в этом отношении проведенное ЮНЕСКО в сотрудничестве со Всемирной ассамблеей молодежи и Всемирной федерацией демократической молодежи исследование законодательства 45 стран по проблеме «Права и обязанности молодежи». Исследование показало, что даже в развитых странах законодательство возлагает на молодого человека обязанности значительно раньше, чем у него возникают дееспособность и политическое совершеннолетие.

Казахстанское трудовое право выделяет молодых рабочих и служащих в качестве особых субъектов права, устанавливает для них наряду с общими специальные гарантии, обусловленные особенностями возраста и начала трудовой деятельности. Понятием «молодежь» в казахстанском трудовом праве охватываются рабочие, специалисты и служащие в возрасте от 15-16 до 27-30 лет. По отношению к ним действующее трудовое законодательство содержит нормы, обеспечивающие повышенную охрану здоровья в процессе непосредственной трудовой деятельности, а также нормы, содействующие приобщению молодого работника к трудовому коллективу, устанавливающие дополнительные юридические, политические гарантии, связанные с началом самостоятельной трудовой деятельности.

Казахстанское законодательство содержит и многие другие нормы, охраняющие объективные интересы молодого поколения. Выражая общие интересы в их единстве сочетании с индивидуальными интересами, казахстанское право обеспечивает формирование развитой личности с правовой культурой.

Вот почему важнейшей задачей воспитания правовой культуры казахстанской молодежи является достижение такого результата, когда основными стимулами поведения молодого человека становятся осознанный гражданский, нравственный долг и убежденность в социальной, политической ценности казахстанского права.

Общеизвестно, что идейные убеждения – это глубокие, прочные знания, опосредствованные жизненным опытом, высокими социальными, политическими чувствами и ставшие основой, стимулом

целенаправленной практической деятельности. В правовой сфере их содержательную сущность составляет уверенность личности казахстанца в необходимости, обоснованности и справедливости требований и предписаний норм права. В нашей научной литературе в этом отношении вполне справедливо подчеркивается регулирующая сила правовых убеждений. Последние прямо и положительно влияют на волевою деятельность казахстанских людей, удерживая их от совершения недозволенного и поощряя предписываемое» [4].

Большая роль и значение убеждений для правомерного поведения казахстанской молодежи требуют ясного и четкого понимания методов их формирования. Совершенно очевидно, что для того, чтобы каждый молодой человек Казахстана обладал правовыми убеждениями, недостаточно только одного воздействия извне. Необходимо стимулирование его собственной активности и творческих усилий. Социально-психологической наукой установлено, что успешность внешнего воздействия зависит не только от отношения человека к этому воздействию, но и от отношения к самому себе, к своей собственной деятельности.

Поэтому важнейшим условием для образования правовых убеждений является создание юношам и девушкам Казахстана возможности при помощи общественных организаций, семьи, школы, производственных коллективов посылить и сознательно участвовать в практической деятельности. Разносторонняя общественно-политическая деятельность наилучшим образом способствует воспитанию у молодежи Казахстана чувства ответственности и гражданского долга, сознательного отношения к своим обязанностям, нетерпимости к правонарушениям, к различным антиобщественным явлениям.

Участие молодого поколения Казахстана в экономической, политической и культурной жизни страны, в отправлении правосудия, в охране общественного порядка, в управлении делами общества и государства постоянно поддерживается и развивается государством. Реальным подтверждением такой политики является непрерывный рост числа молодых активистов в стране.

В целом вся общественно-политическая жизнь Казахстана способствует тому, чтобы выраженные в праве индивидуальные и общественные интересы преобразовывались в сознании каждого юноши и девушки в устойчивую идейно-правовую убежденность. Но такая убежденность молодых казахстанцев, может появиться не на основе безотчетной веры и слепой преданности не на основе обыденного сознания, а на основе научных знаний, на базе научного мировоззрения.

Следовательно, речь должна идти прежде всего о том, чтобы наиболее эффективным образом обеспечить у различных категорий молодежи Казахстана необходимый уровень знания права и политики. При этом важна и деятельность государственной системы обучения и воспитания (школа, профессионально-техническое обучение, система высшего и среднего специального образования), и воспитательная деятельность профсоюзных, молодежных организаций, административных органов, и пропагандистская работа средств массовой информации и т.д.

Общественные организации Казахстана значительно активизировали в последнее время пропаганду среди молодежи казахстанского законодательства, теоретических и практических вопросов государства и права. Однако задачи повышения эффективности проводимой работы, её результативности требуют создания научно обоснованной, четкой, последовательной системы правового обучения и просвещения казахстанской молодежи.

Важнейшим вопросом при создании такой системы является правильное определение содержания правовой информации для учащихся школ, колледжей, студентов вузов, работающей молодежи в промышленности, сельском хозяйстве, сфере торговли и бытового обслуживания и т.д.

Система воспитания правовой культуры казахской молодежи основывается на принципах идейности, связи с практической деятельностью, всесторонности и эффективности воспитания, означающих необходимость учета всех факторов, положительно или отрицательно влияющих на уровень правосознания и правовой и политической культуры юношей и девушек, базирующихся на индивидуальном подходе к воспитуемым. Целостное воздействие этих подходов должно осуществляться с учетом особенностей различных социальных групп казахстанской молодежи: юноши и молодые рабочие, крестьяне и студенты, служащие и специалисты в области науки и техники. Поэтому важно представить внутреннюю структуру казахстанской молодежи как общественной группы, ее дифференциацию по целому ряду демографических и социальных, политических признаков.

Как показывает политологический анализ молодежи Казахстана как объекта правовоспитательной деятельности можно вести по крайней мере на трех уровнях: первый из них – индивидуально-психологический, через соотношение с конкретным человеком: второй – социально-психологический, через политическо-правовое исследование наиболее существенных свойств, качеств, черт, настроений,

стремлений, интересов социальных групп и слоев молодежи, общества; третий – социально-политический уровень, путем анализа непосредственной и динамической связи с общественным, политическим строем и правовой системой, характером общественно-политических, правовых отношений, через определение места молодежи в системе материального и духовного производства и потребления в социальной структуре многонационального, многоконфессионального общества.

Характерной особенностью молодежи Казахстана является повышенная динамичность, подвижность правосознания, исключительная восприимчивость, «открытость» для всего интересного и нового, в том числе в сфере права.

Эти особенности являются общими для всех поколений казахстанской молодежи. Время обновления и научно-технического прогресса, не «отрицая» их, отразилось на личности молодого человека. Это отмечается исследователями. Так, например, академики НАН РК А.П. Сейтешев и Т.С. Садыков отмечают о повышенной возбудимости, активности юношей и девушек и о их нравственно-правовом воспитании, о том, что быстрая смена открытий ведет к ломке установившихся понятий, устойчивых представлений, вызывает у молодежи несколько будничное отношение даже к выдающимся открытиям и вместе с тем стремление подчас подвергнуть сомнению научно доказанные истины, особую требовательность к аргументированности провозглашаемых научных и общественно-политических, правовых положений.

Это ни в коей мере не означает снижения общественной, правовой и политической активности нашей молодежи. Наоборот, именно высокая гражданская активность молодого поколения, рост ее интересов ко всем сторонам жизни (в том числе правовой) казахстанского общества объясняют в то же время характерное стремление юношей и девушек не просто принять готовую истину, а прийти к ней в процессе серьезного размышления, обсуждения в самую глубину явлений.

В наше время не менее значимым является учет и того, что начало самостоятельной трудовой деятельности юношей и девушек Казахстана отодвинулось, так как существенно удлинились сроки общего и специального образования. Это не может не сказаться на представлениях о взрослости и собственном самосознании казахстанской молодежи.

Особенности социального, правового, политического положения молодежи Казахстана [5] преломляется в специфических для нее психологических чертах и проблемах. Молодой человек страстно жаждет «найти себя». Найти себя – значит определить свое место в общественно-политической, правовой жизни, выбрать из громадного множества форм деятельности ту, которая максимально соответствовала бы твоим склонностям, твоей индивидуальности.

Сделать в современном казахстанском обществе этот выбор очень сложно, так как значительно расширились его пределы. Это касается и выбора профессии, и определения образа жизни, и выбора социально-политически, юридически значимых ориентаций, нравственного идеала. Проблема выбора неизбежно рождает раздумья, сомнения и колебания, столь характерные для юношеского возраста. Не случайно именно в этом возрасте с особой остротой ставится вопрос о смысле жизни, о правовой и политической жизни. Казахстанская молодежь жадно ищет формулу, которая бы позволила осмыслить и собственное существование, и свое право и обязанность, и перспективы развития общества.

Воспитываясь в обстановке обновления правосознания, очень часто не только для подростка, но и для юноши фраза: «Все так поступают» - не только оправдывает и обосновывает тот или иной поступок, но и превышает аргументы морального и даже правового порядка. В жизни мы нередко сталкиваемся с фактами так называемого ложного товарищества, когда основным, а то и единственным критерием оценки коллектива становится безоговорочная поддержка товарищей независимо от не правомерности их деятельности. Особенно характерно это для неформальных малых групп. Ложные принципы товарищества становятся в этом случае опасными, выливаясь в антиобщественную, антиправовую направленность. Тяга к «принципиальности» при отсутствии глубокого знания социально-политической деятельности и личного жизненного опыта оборачивается крайней нетерпимостью, упрямством, правонарушением, а стремление к подвигу вырождается в бессмысленное самолюбование и т.д.

В казахстанском обществе достигнут высокий общеобразовательный уровень молодежи. Значение его заключается и в том, что он усиливает свойственную юношам и девушкам тягу к самостоятельности. Вот почему важнейшее значение имеют научно обоснованные организационные принципы воспитания правовой культуры казахстанской молодежи. Среди них заслуживают быть выделенными: ориентировка на более дробные контингенты (по возрасту, роду занятий, поведению); актуальность проблематики с учетом особенностей молодежи; взаимоподкрепление и закрепление различных методов воспитания; обеспечение оптимального соотношения различных методов; координация.

Осуществление этих принципов во всей системе воспитания правовой культуры казахстанской молодежи является одним из важных путей его эффективности.

В последнее время большинство молодежных организаций совместно с отделами юстиции, отделами образования, административными органами, органами печати, радио и телевидения наметили комплексные планы усиления правового воспитания юношей и девушек. Это комплексное планирование позволяет максимальным образом скоординировать деятельность всех субъектов системы воспитания правовой культуры казахстанской молодежи как политической проблемы.

Правовая, политическая идеология наиболее эффективно овладевает молодежью, массами в процессе активной правовой, политической деятельности. Поэтому обобщающим, интегральным показателем результативности правовоспитательной работы среди казахстанской молодежи можно считать уровень ее общественной, политической, правовой активности. Этот «осязаемый» показатель правосознания и должен находиться в центре внимания при определении стратегии и тактики воспитания правовой культуры казахстанской молодежи, населения в демократическом обществе.

Таким образом, в заключении можно сделать вывод, что задачи воспитания правовой культуры подрастающего поколения, населения Казахстана в контексте правопорядка очень сложное дело, требующее комплексного подхода, исследования. Как известно, многонациональное, многоконфессиональное, различно социально-слойное население, молодежь Казахстана имеет большие особенности. Например, студенческой молодежи присущий определенный максимализм, категоричность в правовых, политических оценках и суждениях, эмоциональность. Молодые люди смело ставят острые и дискуссионные вопросы права, правовой культуры, правовой политики, политики вообще, государства, они нетерпимы к схоластике, начетничеству, наместничеству, догматизму, апологетике и т.д. Для воспитания правовой культуры подрастающего поколения как основа правопорядка в стране необходимо использовать все политологические механизмы – формы, методы и средства политико-правовой работы, учитывать их специфику и постоянно совершенствовать в повседневной работе. При этом надо сказать, что предлагаемые соображения в статье носят, возможно, дискуссионный характер, но важно обратить на них внимание политологов при формировании и выработке политики правовой культуры и правопорядка в Республике Казахстан.

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан с 2010 до 2020

года // *Казахстанская правда*. – 2009, 27 августа.

2. *Новейший социологический словарь*. – Минск: Книжный дом, 2010. – С.735.

3. См.: Исеев Б. Проблемы формирования и повышения правосознания

и правовой культуры молодежи в современном Казахстане // *Высшая школа Казахстана*.-2007, № 3.-С.218-222.

4. Рябко И.Ф. Основы правовой педагогики. – М., 2002. – С.132.

5. См.: Мукатаева Г.Е. К вопросу о правовой культуре молодежи // *20 лет независимости Республики Казахстан: достижения и перспективы. Международная научно-практическая конференция. Т.2.* – Караганды, 2011. – С.245-246.

Мақалада Қазақстан материалдары негізінде қазақстандық саяси ғылымда әлі зерттелмеген құқықтық тәртіптің маңызды бағыты ретінде өскелең ұрпақтың құқықтық мәдениетін тәрбиелеудің саясаттанулық аспектілері қарастырылады. Сонымен қатар, пікірталас тудыратын сұрақтарға да көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: құқық, саясат, мәдениет, құқықтық тәртіп, заң, жастар, мемлекет, қоғамдық ұйымдар, белсенділік, нигилизм, бостандық, құқық бұзушылық, үгіт-насихат, ақпарат.

In article on materials of Kazakhstan politological aspects of education of legal culture of younger generation as important direction of a law and order which aren't studied in the Kazakhstan political science yet are considered. At the same time, the attention and to debatable questions is paid.

Keywords: right, policy, culture, law and order, law, youth, state, public organizations, activity, nihilism, freedom, offense, promotion, information.

МЕКТЕП ҰСТАЗЫ ҰЫЗМЕТІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК МӘНІ

Қалдыбаева Т.Ж. – социология ғылымдарының докторы, Абай атындағы ҚазҰПУ, саясаттану және әлеуметтік-философиялық пәндер кафедрасының профессоры

Мақалада қазіргі заман мектебі мұғалімдерінің қоғам, әлем және оқушы алдындағы жауаптылығы, ұстаздар қызметінің әлеуметтік мәні, мұғалімдерді кәсіптік даярлау жауаптылығы мен проблемалық қырлары, мұғалім мамандығын таңдау ісінің қоғамдық-әлеуметтік мәні туралы әлеуметтанулық көзқарас пен ой-пікір баяндалған.

Кілт сөздер: ұстаз, мектеп, кәсіби даярлық, әлеуметтік жауаптылық, ұстаз тұлғасы, әлеуметтік мән.

Әлем мәдениетінің ең басты құрылымдаушы элементі Білім және білімділіктің негізгі тірегі Мектеп екенін дәлелдеп жатуыдың өзі қазіргі заманда орынсыз болар еді.

Өсіп келе жатқан елінің жас ұрпағын адамгершілікпен әлеуметтендіру бір елдің ғана емес, жаһанданушы әлемдік қауымдастық алдындағы аса зор әлеуметтік-саяси жауаптылық. Сол себепті жалпыға бірдей білім негізін қалайтын мектептің ең басты субъектілері болып табылатын оқушылар мен мұғалімдердің әлеуметтанулық зерттеудің өзекті құбылысы болуы заңды. Мектеп білімін алу дегеніміз әр оқушының өзінің оқу еңбегінің нәтижелі болуы деген сөз. Дегенмен оқушылар қауымының мектепке, мектеп ұжымына ең басты әлеуметтік тапсырыс беруші екенін ескерсек, мектептің тәрбиелік-білімдік қызметінің басты жауапкершілігін алып барушы әлеуметтік қауымдастық мұғалімдер болып шығады. Мұғалім қызметінің қоғамның да, оқушының да талаптарына сай келуі оның адамдық қасиеттері мен кәсіптік даярлығының сапасына бағынышты. Осыдан келіп мұғалімнің кәсіптік даярлығының сапасы, оның мемлекет және жаһанданушы әлем адамзаты алдындағы әлеуметтік-саяси маңыздылығы туындайды. Тек экономикалық емес әрі рухани-мәдени дамуы жағынан «Жоғары дамыған ел» қатарында болуды әлеуметтік мақсат еткен Қазақстан мемлекеті үшін ұстаз мәселесі ең басты стратегиялық басымдықтардың бірі. Себебі жоғары қарқынды әрі сапалы әлеуметтік-экономикалық дамуды тек білімдік-мәдени жоғары дамыған, жоғары әлеуметтік саналы азаматтар, өрісті әлеуметтік тұлғалар ғана қамтамасыз ете алады. Зерттеу назарын мектеп мұғалімдерінің кәсіптік даярлығы мен әлеуметтік тұлғасына аудартып отырған да осы қоғамдық сұраныстар.

Әлемнің әр мемлекеті үдерісті дамуы сұраныстарына сай өзіндік міндеттер қояды. Ал әлемдік өркениет төріне ұмтылушы Қазақстан Республикасы сияқты мемлекеттің қоғамдық шындығы мектептеріне қандай мұғалім керек және «ұстаз» феноменіне байланысты үдеріс қалай жүріп жатыр деген сұрақ зерттеушіден өзінің жауабын сұрайды. Бұл мәселеге ғылымдар тәжірибесінде ең көп назар аударатыны педагогикалық ғылым субъектілері болып келді. Еуропа дәстүрінде, соның ішінде француздық әлеуметтану мектебінде XX ғасырдың ортасынан бастап мектеп мұғалімдерінің құндылықтарын зерттеу білім әлеуметтануына зерттеу бағыты ретінде енген. Қаншама зерттеуші болса соншама көзқарастар, тұжырымдар мен пікірлер баяндалуда. Дегенмен әр зерттеудің өзінің ғылыми методологиялық тұрғылары, танымдық логикасы мен мақсаты мен міндеті болғандықтан, толғандырған сұрақтарға жауапты, басқа ғылыми пікірлермен санаса отырып, зерттеушінің өзі ғана бере алады.

Назарға алынып отырған әлеуметтік құбылыстың маңызды бір қыры -оқушылар қауымның ұстаздары тұлғасынан қандай адамдық және кәсіптік қасиеттерді көргісі келетіні, мектеп мұғалімін даярлайтын арнайы білім институттарының қазіргі заман мен мемлекеттің түбірлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістері мен мәдени сұраныстарына сай іштей сапалық өзгерісі, мұғалімдердің қоғамдағы әлеуметтік мәртебесі.

Аталған қоғамдық құбылыстарды әлеуметтанулық зерттеу алдымен өзарабайланысты үш мәселенің басын ашып айқындап алуды талап етіп тұр.

Біріншісі: мұғалімдік жоғары білім институттарынан кәсіби білім алуға қандай жастардың келетіні және оларды қозғалысқа келтіруші негізгі құндылықтар. Егер таңдау мен құндылықтар үйлеспесе оның жеке адамдар үшін де, мектеп үшін де әкелер салдарлары ауыр болған болар еді. Қаламаған іске уақытын өткізіп алған жас адам, мақсатына жете алмаған оқу процесі, шығармашылық әріптестікке қол жеткізе алмаған шарасыз жағдайдағы жоғары оқу орнының ұстазы, әлеуметтік тапсырысына жас маманын ала алмаған мемлекет, күткен білікті ұстазына қол жеткізе алмаған мектеп оқушысы қауымы.

Ішкі дүниесімен ұстаздық еңбекке бағдарланып келген талапты жас оқу орнындағы кемшіліктің де орнын өз ізденісі арқылы толықтыра алады, керегін табу және алу үшін өзі қозғаушы күшке айналады.

«Мұғалім» кәсібіне оқуға түскен жастардың оған білімдік, рухтық, мәдени даярлықпен келуі шынайы ұстаз бола алатын тұлғаның «Мектеп» деп аталатын ерекше әлеуметтік институттың табалдырығын аттап енуінің басты алғышарты.

Екіншісі: мұғалімдік оқу орнына кәсіптік білім алу үшін бел буып келген жастардың алдынан кімдер, қандай ұстаздар шығады, олардың ізденуші жастармен адами, білімдік, еңбек арабайланыстары қаншалықты шығармашылық әріптестік талаптарына сай және бұл әлеуметтік орта нағыз ұстаздық орта бола алды ма екен. Әсіресе әлі де өзінің кәсіби тандауына күмәнді жастар үшін жаңа ортаның дамытушы кәсіби әлеуметтік орта болып кездесуінің мәні зор.

Сөзсіз, мұғалім даярлайтын оқу орны мұғалімінің өзі ерекше таным көзі, болашақ маман үшін тірі үлгі. Жастардың бұл әлеуметтік кеңістіктен ұстаз идеалын көруі, оған адами сенім артуы, тек оқулықтардан емес алдындағы ҰСТАЗ бейнесінен тәрбие алып шығуы мәні ерекше қоғамдық қажеттілік. Әсіресе шынайы маман, ғылым мен практиканың ажырамас бірлігі, жаңашылдығы, адамгершілік қасиеттері мен әлеуметтік арабайланыс мәдениеті жағынан. Бірлескен еңбек барысындағы әділ және өзара талапкер шығармашылық әріптестік ұстаздық қызметтің мәнін арттыра түседі.

Үшіншісі: кәсіби оқу орны болашақ мұғалімдерді қандай білім мен әлеуметтік мәнді тәжірибеге үйретуде екендігі.

Білім жүйесі, соның ішінде орта мектеп консервативтік әлеуметтік институттар қатарына жатады. Бұғанға дейін адамзат өркениеті жинақтаған әлеуметтік тәжірибені қанша ғасыр өтсе де іріктей отырып, жас ұрпаққа жеткізіп беру осы білім және мәдениет институтының ғана қолынан келеді. Сол үшін білім стандарттары, пән бағдарламалары, соған сай оқулықтар жасалады. Осы мақсатта ғылыми, ғылыми-педагогикалық орталықтар өмірге келген. Олардың қоғам алдындағы борышы - әрбір тарихи кезеңнің адам дамуы алдына қоятын талаптарын ескере отырып, жеткізіп берілетін білімнің бағыт-бағдарын, мазмұндық өлшемін, пәндердің ішкі мазмұнын айқындап, өлшемдеп беру. Оны, сөзсіз, қоғамтанушы ғылымдармен, қоғамдағы, әлемдегі әлеуметтік қатынастардың мәні мен қыр-сырын зерттейтін әлеуметтану ғылымымен арабайланыста болмай жасау мүмкін бола бермейді. Бұғанға дейінгі білім стандарттары мен мазмұнындағы кемшіліктердің негізінде оны жасап келген ғылыми-педагогикалық ортаның біржақтылығы жатыр. Білім мазмұны стандарттары мен пәндер бағдарламасын, соған сай оқулықтар мазмұнын жасау ісі тек өскелең жастардың ғана емес, ең алдымен мемлекет болашағы үшін аса маңызды әлеуметтік және саяси қоғамдық іс.

Мектеп мұғалімін кәсіптік даярлау барысында болашақ ұстаздар өзара байланысты екі мазмұнмен бетпе-бет кездеседі. Бірі - мұғалім даярлайтын оқу орны білімінің мазмұны, екіншісі – жас мамандардың ертеңгі күні мектеп оқушыларына жеткізіп беретін білімі мазмұны. Екеуінің арасын жалғастырушы әлеуметтік тұлғалар - ол педагог даярлайтын оқу орны ұстаздары. Бір өзі – ғалым, оқытушы, тәрбиеші, әріптес, жаңашылдық ой-өрісі арқылы жасалмағанды жасаушы, сондай тәжірибеге жас мамандарды баулушы, шығармашылық ізденісі үлгісі.

Аталған үш әлеуметтік және тұлғалық адами құбылыстар өзара тығыз байланысты, бірінсіз екіншісі баянды бола алмайды.

1. Мектеп мұғалімінің әлеуметтік тұлғасы

«Қоғам», «әлем» дегеніміз ең алдымен адамдар, олардың ой-өрісі мен іс-әрекетінің нәтижелері. «Адам» деп аталып кеткен табиғат баласының қоғам мен әлемнің қалыпты тіршілігін қамтамасыз етуі, оны адамзаттың игілікті сұраныстарына орай реттеп, дамытып отыруы – адамзат өркениетінің заңдылығы. Ол үшін, алдымен, жаңа ұрпақтың адамзаттың осыған дейінгі жинақтаған тәжірибесі негіздерін білгені, меңгергені және өз тәжірибесінде іске асыра отырып жалғастырғаны керек. Тек бір өлшемді тәжірибеде тұрақтап қалса, прогресс болмай қалады. Адамдық және қоғамдық дамудың жаңа сападағы деңгейін қамтамасыз етіп отыру үшін адамға үнемі жаңа білімдерді іздеуге, оны өмірге жаңадан қосылып жатқан жандарға үйретіп отыруына тура келеді. Адам баласының басқа да табиғаттың тірі жанды туындыларынан басты айырмашылығы мен өміртіршілігінің мәні осында. Жаңа ұрпақты алдыңғыларының қоғамдық мәнді тәжірибесін игеріп қана қоймай, оны жаңалай отырып дамытуға даярлау қажеттілік. Осылайша адамзат тарихы «білім» дегенді ойлап тапқан. Ол дегеніміз, ең алдымен, болашақ «ересектер» үшін қажетті өткендегі (тарихи), қазіргі және ертеңгі (жобаланған) әлеуметтік тәжірибені білім ретінде игеру. «Әлеуметтік» дейтін себебіміз, бұл адамдар қалдырған, адамдар атқарып отырған, адамдар атқаруға тиісті өмірлік тәжірибелер. Ол жоғары әлеуметтік сана деңгейіндегі адамдардың шығармашылық өзара байланыстары арқылы бір-біріне беріледі, орнығады және іске қосылады. Өскелең ұрпақ үшін қажетті адамаралық әлеуметтік қатынастар ортасы алдыменен, отбасы, балабақша, мектеп, бұл үшеуінен тыс жатқан баланың айналасындағы ересектердің мінез-қылықтары, іс-әрекеттері, сонымен қатар,

ересектер жасаған тұрмыстық, өндірістік, техникалық, ақпараттық, еңбек қатынастары мен қоршаған табиғат аясы. Өсіп, тұлға болып қалыптасып келе жатқан жас ұрпақ өзін қоршаған адами әлеуметтік арабайланыстар арқылы қоршаған ересектер әлемін, оның қыр-сырын, қоғамдық қатынастар жүйесін танып біледі. Алайда әр баланы қоршап жатқан адамдық, материалдық, ақпараттық және еңбек ортасы әркелкі. Бірі баланың адамдық болашағына керектің бәрін дерлік бере алады, ал бәрін өз бетімен бере алмайтын жағдайда, оны ұйымдастыру жолдарын іздеп, іске қосады. Екінші ортаның баланы дамытуға ниеті мен қалауы дұрыс болғанымен, оны іске асыру мүмкіндігі шектелулі. Ал үшінші адами орта баланың өскелең талаптарына құлақ та аспайды, керісінше, өздері бөгет жасап, оны кері бұрады, өз ұрпағының, жасөспірімдердің ішкі дүниесін жарақаттау арқылы өмір жолындағы сәтсіздікке итермелейді.

«Қоғам» деп аталатын күрделі әлеуметтік ағзаның денінің дұрыс болып, өркениеттілігін сақтап, прогресті дамып отыруының басты алғышарты - оның әрбір жаңадан қосылған азаматтарының биологиялық және әлеуметтік денсаулығының дұрыстығы, тәрбиелі және білімді болуы. Сол үшін, отбасымен қатар жауап беретін жүйе бар. Оны «білім» жүйесі дейді. Білім жүйесінің алдында тұрған қоғамдық міндетті орындауға қызмет ететін арнайы қауымдыстық бар, ол – балабақша педагог-тәрбиешілері, мектеп мұғалімдері, кәсіби даярлық институттарының білімдендіруші мамандары. Олардың өзін ұстаздыққа даярлайтын арнайы әлеуметтік институттар педагогикалық оқу орындары. Бұл институттың да шешуші субъектісі – ұстаздары.

Ата-ана қаншалықты ақылды және талапты адамдар болғанымен, баланың әлеуметтік тұлға болып өсуіне керек білім мен тәжірибенің бәрін өз бетімен орнықтырып бере алмайды. Оның әрқайсысына, айталық, физиканы, химияны, әдебиет пен өнердің бәрін игеріп алу мүмкін емес және оның қажеті де жоқ. Себебі адамзат қоғамы оның бәрін сұранысқа сай оқытып, үйрете алатын әлеуметтік институтты өткен ғасырларда-ақ қалыптастырып қойған. Сол себепті, арнайы мекемеден білімденуге уақыты келгенде баласын балабақшаға, одан кейін мектепке жетектеп келіп, тәрбиешілер мен мұғалімдерге сеніп, сенім артып, әлеуметтік тапсырыс жасайды. Бұл тұста отбасы мен мемлекеттің мүддесі бір-біріне сай келеді. Сол себепті аталған білім-тәрбие институттары қызметі қадағаланады, реттеледі, қаржыландырылады, қоғам тарапынан қамқорлыққа алынады. Сөйтіп, «мұғалім» деп аталатын азаматтар отбасы мен мемлекеттің, оның өскелең азаматтарының әлеуметтік тапсырысын өзіне қабылдайды. Әр баланың тұлғалық ақыл-есі қалыптасып, білімді және тәрбиелі азамат болып шығуы жауаптылығын өзінің институционалдық жауаптылығына алады. Сатылатын тауар емес, қоғамның интеллектуалдық әлеуетін, тұлғаға айналған азаматын тәрбиелеп шығару жауаптылығы өте жоғары әлеуметтік іс! Мектептің күнделікті және жыл сайын қайталанып отыратын тіршілігіне «еті үйреніп» алған қоғамдық орта оның қызметінің мәніне өз дәрежесінде мән бере де бермейді. Ал сол уақытта кейбір «оқушылар» мектепке тек барып-қайтып жүр, сол сияқты кейбір «функционер-мұғалім» сыныптарға кіріп-шығып, «сабақ беру» деген тіршілік дағдысымен жүр.... Ондайлар бірен-саран емес, ондаған, тіпті жүздеген болса ше? Шындап келгенде, дәл осы адами ортада әрбір баланың бүгінгісі мен болашағы, отбасының да, қоғамның да, әлемнің де бүгінгі және ертеңгі тағдыры шешіліп жатыр.

Мектеп қызметін отандық және әлемдік сұранысқа лайықты етудің мәселелері баршылық. Алайда олардың арасында қалайда болмай қоймауға тиісті, заңдылық сипатындағы екі құбылыс тұр. Біріншісі – мектепке оның беретін білімін алуға денсаулығы, базалық мәдени дамуы жеткілікті, оқу еңбегіне бағдарланған баланың келуі. Екіншісі – білім мен мәдениет іздеп келген әрбір балалардың қажеттілігі мен сұранысын дәл анықтап, кәсіптік шеберлікпен және жоғары адамгершілікпен «оқушылар» деп аталатын әлеуметтік қауымға адал және білікті қызмет көрсетуші білікті мамандардың болуы. Ендігі жерде балалардың тек білімі мен тұлғалық тәрбиесі ғана емес, олардың психологиялық және моральдық денсаулығы да ұстаздар жауаптылығында.

Нағыз мұғалім тек пән бойынша білімдендіруші емес, қоғамдық және қоршаған адами өмір-тіршілік бойынша білімдендіруші, ең сенімді әріптес, ақылшы, бағыт-бағдар беруші, әлеуметтік бақылаушы және адамдықтың қайнар көзі.

Атап айтылған әлеуметтік құбылыстар өте күрделі әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық құбылыстармен тұтасып жатыр. Сонысымен де «Мұғалім» ерекше мамандық, халықтар арасындағы ерекше әлеуметтік тұлға.

Соңғы ондаған жылдары қоғамдық ортадағы мұғалімнің беделінің біршама төмендеп кетуіне алып келген бірқатар себептер бар. Соның бірі - «Мұғалім» атын арқалап жүргендердің барлығының мінез-қылығы мен іс-әрекеті, сыртқы болмысы мен кәсіптік қабілеттілігі оның құзырлы атына сәйкес келе бермейтіндігінде. Екіншіден, қоғамдық ортаның өзінің де осы ерекше тұлғалардың кәсіптік даярлық мәселесіне, тұрмыс-тіршілігіне, қызметтер жүйесіндегі мәртебесі мен құзырына тиісті мән бермеу

психологиясына дағдыланып алғанын. Үшіншіден, әлі күнге көпшілігі кедей таптың жоғарғы қабатын құрап отырған оқытушылар қауымының жалақы капиталының төмендігі оны рыноктық қатынас пен қоғам әлеуметінің әлеуметтік стратификациялық жіктелісі жағдайындағы бәсекелестік кеңістігіндегі «қарапайым ғана» әлеуметтік қауымдастыққа айналдырды.

Әлеуметтік тарихи уақыт пен кеңістік өзгерістері тек оқушы типіне ғана емес, ұстаз тұлғасына да өзіндік талаптарын қояды. Сол себепті «Мектеп мұғалімі қандай болуы керек?» деген сұраққа жауап іздеу ісі тоқталған емес. Педагогика, психология және социология ғылымы сол ізденістердің алдыңғы шебінен табылуда. Айталық, Ресей ғалымы Л.М. Митина 1994 жылы Мәскеуде жарық көрген «Учитель как личность и профессионал» атты еңбегінде «мұғалімге» тұлғалық және кәсіптік қасиеттері тұрғысынан келе отырып, оған тән болуға тиісті 35 көрсеткішті атаған. Олар: сыпайылық, ойшылдық, байқағыштық, өзін-өзі ұстай білуі, мінез-қылығын бағдарлай алуы, қайырымдылық, идеялық сенімділік, ісіне мұқияттылық, бастамашылдық, ісіне шынымен ықыласты болуы, ұжымшылдық, саяси саналылық, бақылау ісіне қабілеттілік, тыңғылықтылық, жауаптылық, балаларға сүйіспеншілігінің мол болуы, бала сұранысына сергектік, өзін-өзі ұйымдастыра алуы, адамдық арақатынастығы ашықтық, тәртіптілік, әділдік, педагогикалық ой-өрісінің жоғарылығы, көрегендік, принципшілдік, өз еркімен әрекет ете алуы, өзіне-өзі сыншы бола алуы, қарапайымдылық, шыншылдық, тез ойлау және шешімділік, батылдық, өзін-өзі жетілдірушілік, үлгілі болуы, жаңаны сезінгіштік, өз қадірін сақтай алатын болуы, сезімталдық, эмоцияға бай болуы [1].

Көрсетілген қасиеттердің бірқатары тек педагогтарға ғана емес, барлық тіршілігі дұрыс азаматтарға тән. Дегенмен, әңгіме балалар, өскелең жас ұрпақ тәрбиесі туралы болғандықтан, кәсіптік қасиеттерімен қатар, кез келген адамгершілікті азаматқа тән болуға тиісті қадір-қасиеттердің жас ұрпақ тәрбиелеуші ұстаздардың бойынан терең орын алуы заңдылық болып табылады. Оның өзіндік өмір салты, жалпы-тұлғалық қасиеттері мен кәсіби қасиеттері үйлесіп, «мұғалім», «ұстаз», «тәрбиеші» бейнесін шығарады, оларды әлеумет ортасында ерекше тұлғалық құбылысқа айналдырады.

Мектеп мұғалімінің қызметі мен тіршілігін әлеуметтану ғылымы тұрғысынан қарастыра келе, В.Я. Нечаев өзінің 2005 жылы Мәскеуде басылып шыққан «Общество и образование» атты іргелі еңбегінде оның мынадай қабілетіне ерекше назар аударады: отбасы және мектепке дейінгі тәрбие тәжірибесін қабылдап алушы; «оқу» деп аталатын ерекше тіршілік режимін қалыптастырушы; оқу қызметі барысындағы арабайланыстардың құрылысшысы; оқу материалдарын даярлаушы; өмір тәжірибелеріне оқулықтық сипат беруші; оқу еңбегі барысындағы оқушылардың ішкі дүниесі құбылыстарын әлеуметтік-психологиялық сезінуші; оқу еңбегіне байланысты адамаралық құбылыстарды танып білуге іргелі ғылыми және методологиялық даярлығы; оқыту әдістері мен технологияларын меңгергені; білім мазмұнының оқушылардың жекебастық сұраныстарына бейімдеу шеберлігі; оқушылар қабілетін алдын ала берілген үлгіге, яғни, стандарт деңгейіне бейімдеп жеткізуі; оқу процесін бақылау, талдау және істелетін істі оны алғышарттарын есепке ала отырып анықтау; оқыту ісіне сенімділігі мен іштей бағдарлануы; мұғалімдік ұжымның ынтымақтас қауым екеніне түсіністікпен қатынасы, шығармашылық жасампаздығы [2].

Мұғалімнің өзінің әлеуметтік орнына лайықты болуы оның отбасынан өзіне мұра еткен мәдениетіне және мұғалімдік қызметке бейімділігімен байланысты деген беделді пікір бар (П.Бурдые). Алайда, кәсіби мұғалімдер даярлаушы оқу орындары ұстаздарының әркелкі дамыған деңгейлер мен психологияларды болашақ ұстаздың әлеуметтік-педагогикалық бейнесіне сәйкестендіру үшін жасайтын қызметін ескермеуге болмайды.

Біздіңше, «мұғалімнің» әлеуметтік, педагогикалық, психологиялық тұлғасын айқындауда жақында ғана орта мектеп оқуын біріп шыққан, әлі мектеп білімі мен тәрбиесі туралы ой-пікірі суымаған жастардың пікірі ерекше. Басты эксперттер қатарына көруге негіз бар. Олар мұғалімнің кім және қаншалықты мамандығына сәйкес екенін өз тіршілігінде, өзінің мұғаліммен етене бірлескен еңбегінде бақылағандар, көрген және өз түйсігімен түйсінген, кімнің кім екені көз алдынан өтіп, сабағы мен салдарын өзінің тұлғалық тәжірибесіне айналдырған жандар. Бұлардың ішкі сезімі мен сезінісінен туындаған әрбір тұжырым – ол нағыз шындық көрінісі, нағыз оқушы қалауы және ұсынысы. Ұстаз еңбегінің басты тұтынушылары да, сыншысы да, бағалаушылары да, алдымен, осылар.

Әдетте техникалық университеттерден білімденуге неғұрлым озық ойлы, іс-әрекеті жинақы, өзіне және басқаларға қоятын талабы жоғары жастар келеді. Бірінші курсты жаңа оқып бастаған, әлі өздері оқыған мектептің тыныс-тіршілігінен, ондағы өзін қоршаған әлеуметтік-психологиялық құбылыстардан алыстап үлгермеген, әркелкі мамандықты таңдап келіп, жақында ғана студент аталған жастар сұхбат-сауалнамаға тартылған еді. Оларға тән тағы бір ерекшелік – университет пен мектеп мұғалімдерін салыстыра қарау мүмкіндігінің де болуы. Алдын ала ұстаздық қызмет және оның әлеуметтік мәні туралы біршама

ойтолғаудан соң оларға қойылған сұрақ мынадай болды: «Сіздіңше, мектеп мұғалімі тұлғасына қандай қасиеттер тән болуға тиіс?» Жас студенттердің жазбаша жауаптарын талдай отырып, жауаптың қайталануы санына қарай жасалған тізбедегі анықтамаларының алдыңғы қатарына енгендері төмендей болып шықты:

- білімділік;
- бала психологиясын білуі;
- көңіл-күйінің дұрыс болуы;
- шыдамдылығы;
- оқушымен түсіністікпен жұмыс жүргізе алуы;
- тәртіпті ұйымдастыра отырып, сабақты дұрыс жүргізуі;
- білімді өмірмен байланыстыра алатыны;
- жаңашылдығы;
- тіл байлығы;
- қарапайымдылығы;
- бағаны әділ қоюы.

Біздіңше, қай елдің болмасын жастары осындай ой-пікірді қайталай алады. Байқап отырғанымыздай, жиі қайталанған пікірлердің бірі - мұғалімнің оқушынының жан дүниесін түсінуі және оқушы білімін бағалаудағы әділдігі болып шықты. Оған қосымша жастардың келесі пікірін қоса көрсету артық болмас: «Қазақстан жоғары дамыған елдердің қатарына енуді мақсат етуде. Ол үшін, әрине, экономиканы да, шаруашылықты да жаңаша дамыту керек, дегенмен, ең бірінші, білім сапасы жоғары болуы керек. Ол үшін алдымен, білімді және білікті мұғалім мамандар керек»; «Бірдеме түсінбей қалып, қайта сұрасаң, зіркілдеп теріс бұрылып кететін мұғалімдер де болады. Жемқорлықтың да көріністері байқалады. Осындай жатымсыз іс-әрекеттерді көрген шәкірттер алдағы өмірде дәл осыны қайталайды емес пе!?».

Әлеуметтанулық зерттеулер барысында ауыл мектептерінің жоғары сынып оқушыларымен де пікірлесудің реті келген. Олардың талап тілектерінің арасында жиі бой көтеріп қалатыны – «мұғалімдер оқушылар арасында жиі кездесетін келген тұйық мінезділіктен арылуға көмектессе», «оқушының оқу еңбегі әділ бағаланса», «алыс елді-мекендерде тұратын отбасы балаларының біліміне баса назар аударылса», «оқулықтар барлық оқушыларға жеткілікті болса», «пәндер бойынша оқуға керекті жабдықтар жеткілікті болса». Жастар пікірі барынша құнды, себебі олар мектеп өміртіршілігін өзінің тыныс-тіршілігінде сезінушілер, басты бақылаушылар мен бағалаушылар.

Оқушылармен пікірлесу зерттеушінің өзіне зор әсер етеді және олардың көмегімен мектептің басты субъектілерінің әлеуметтік арақатынасының проблемалық қырларын неғұрлым дәл басып танып-білу мүмкіндігін береді әрі зерттеушіге тың ойлар тастайды. Ал байқалып тұрғандай, оқушылармен жұмыс істейтін бірқатар мұғалімдер өзінің мінез-қылығының біржақтылығын, монополиялық сипаттағы үстемдік психологиясына жол беріп алатынын өзі де байқамайтын болса керек. Оқушыға тек оның айтқанымен жүруші, тек қана орындаушылар ретінде қарайшылықтың кездесіп тұратынын кешегі мектеп оқушыларының «мұғалімдер бала жанын түсінсе» деген тілегінің жиі қайталанушы талап-тілектері арқылы сезінуге болады.

Иә, мектептің ең басты субъектісі – оқушы. Егер «мектеп» деген мекемеге оқуға келетіндер болмаса, мұғалім не істейді, тіпті оның керегі де болмай қалар еді. Оқушылары болмаса, ел өзінің оқытып тәрбиелеген азаматтарынсыз қалып, тек шеттен келгендерге тәуелді адамдық кеңістікке айналар еді. Балаларсыз бірде бір білім немесе тәрбие мекемесінің есігі ашылмайды. Осы тұста отбасы мен мектептің қаншалықты бір-біріне жақын тұрған әлеуметтік институттар екенін, қаншалықты бірі-бірімен тығыз байланысты тіршілік буындары екені айқындала түседі. Бала өмірге келмесе, табиғи өсім шектелсе, білім институттарының да есігі жабылады.

Сөз жоқ, кез келген отбасынан мұғалім қалауына сай оқушы келе бермейді. Бірі ынталы, жігерлі, түсінгіш, еңбекшіл болса, екіншісі әлі нормаға сай тәртіпке дағдыланбаған, білімі немесе мәдени базасы төмен, мінезі қиқар, құлықсыз, оқу еңбегіне немқұрайды қарайды, т.с.с. Алайда, дені сау болып туған балалар биологиялық жағынан бәрі бірдей еді ғой, неге өсе келе кейбірі проблемалы адамға айналды, қиқарлық пен артта қалушылық қайдан келді? Әрине, оны қоршаған адами кеңістіктен, баланың қалыпты дамуын қамтамасыз ете алмаған қоршаған әлеуметтік ортадан келді. Бала тағдырына тиісінше мән бермеген әрі өзінің де адами мүмкіндігі жеткіліксіз ересектер ортасынан келді.

Балаға жас шамасына сай өз уақытында жеткілікті деңгейде тәрбие бере алмаған ортаның өзі психологиялық-педагогикалық, білімдік-мәдени мүмкіндіктері немесе әлеуметтік-экономикалық жағынан шектеу-

лі. Егер отбасы баласының жарқын болашағына негіз сала алмаса, жергілікті басшы оған «ел баласы», «болашақ Отан азаматы» деп қарамаса, іскерлер балаларға болашақ білікті ресурсы ретінде қарамаса, ересектердің жас ұрпақ болашағы үшін күш біріктіруге даналығы жетпесе.... соның бәрі үшін бала кінәлі ме?

Көптеген балалар мектепке өз отбасынан, қоршаған әлеуметтік ортасынан уақытында ала алмағанының орнын толықтыру үшін, басқа құрбыластары сияқты қалыпты адамдық дамуы үшін келді ғой. Неге олай болса сенім артқан мектебі оны шеттете береді, неге оның білімдік және мәдени сұраныстарын толық қанағаттандыру үшін мектеп ұжымы, мұғалімдер барлық әлеуетін толық жұмылдырмайды. Нағыз ұстаз үшін оқушының «жақсы» мен «жаманы» болушы ма еді? Өмір қойып отырған сұрақтар баршылық.

Білім беру жүйесінің өзінің шындығы көпқырлы. Мектеп оқушыларының мұғалімінің жан-дүниесін терең сезіне отырып білімдендіруіне сұранысының әліде жоғары болып отыруы мәселенің өзектілігін көрсетеді. Әрі оқушы жастардың шындыққа сыни көзбен қарай алатыны, оқу-тәрбие мәселелерін әлеуметтік сезініп, оның проблемалалық жағына немқұрайлылықпен қарай алмайтындығының куәсіз. Өсіп келе жатқан жастардың мұғалімінің кәсіптік біліктілігі мен адамдық қасиеттеріне артатын аманаты зор.

Әр мұғалімнің өз ісіне өзінің бақылаушы болуы, ең алдымен оқушысының білімдену мәдениетін көтеруге күш салуы, оқу еңбегіне құштарлығын оятып, қабілетін арттыру шеберлігі, әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық арабайланыс әдістерін шеберлік тапқырлықпен сұрыптап алып пайдалану қабілеті әрбір мұғалімге әлі де тән емес. Соның салдарынан мектеп оқушылардың барлығының тұлғалық қасиеттерін қалыптастырып шығару әлі мүмкін болмай келеді. Әрбір оқушының үлкен өмірге әлеуметтік тұлға болып енуін мектеп ұжымдары толық қамтамасыз ете алмай келеді. Оны мектеп мұғалімдерімен болған кездесулер, пікірлесулер растай түсуде. Көптеген мектеп бітірушілердің тұлғалық және интеллектуалдық даму идеалына қол жеткізуінде, тұлғалық дамуында ата-аналардың қосқан үлесі басымырақ. Оны мұғалімдердің өзі де жасырмайды және басты себептер ретінде төмендегілерді атап айтады:

- мұғалімдер даярлайтын оқу орындары қызметінің кемшіліктері;
- мұғалімдердің қызметінің «көпсалалығы» (ол - оқытушы, сабақтан тыс тәрбиеші, отбасымен байланысшы, әрқелкі ішкі және сыртқы қоғамдық жұмыстарды атқарушы, мектепті жөндеу жұмысына қатынасушы, т.б. мұғалімдік қызметіне бөгетін тигізетін, көп жағдайда өз лауазымы міндетіне кірмейтін тапсырмаларды орындаушы);
- басым көпшілігі үшін отбасы тіршілігі мен тұрмыс тауқыметінің бастан асып жататыны;
- мұғалім жалақысы сұранысты қанағаттандырмайтындықтан, қосымша қаржы көзін табу үшін жасалатын іс-әрекеттері;
- жас мұғалімдердің практикалық даярлығының жеткіліксіздігі және оқушымен жеке дара жұмыс жүргізуге психологиялық даяр еместігі;
- мектептен басқа сабақтан тыс уақытта оқушылармен тәрбиелік жұмыстарды іске асыратын мекемелер мен құрылымдардың болмауы, немесе аздығы. Сол себепті мұғалімдер иығына түсетін жас ұрпақты дамыту жауаптылығы мен атқарылуға тиісті жұмыстар салмағы мектеп алдына шоғырлануы.

Шынында, оқушылардың мектептен тыс мәдени, білімдік, спорттық, рекреациялық тіршілігін өркениетті ұйымдастыру қай мемлекеттің болмасын аса маңызды ісі. Аталған жүйе тек ірі қалаларда ғана дамытылып қоймай, барлық жергілікті қоныстарда мемлекеттік деңгейде қолға алынып дамытылған болса, жасөспірімдер арасындағы ауытқушылықтар барынша азайып, артық кеткен компьютерлікмания сияқты құбылыстарға шектеу қоюға болар еді. Отбасы мен мектептің білімі мен тәрбиесін тереңдете түсетін дамытушы құрылымдардың дамуы барлық жергілікті атқарушы билік орындарының, мәдени және іскерлік жүйелердің, түптеп келгенде мемлекет пен бизнестің өркениетті әлеуметтік әріптестігінің жауаптылығында. Мәселе тек білімділікте емес әрі өскелең ұрпақтың әлеуметтік денсаулығын қорғау және нығайтуда қажеттілігінде.

Қалай елде болмасын, қандай қысылтаяң саяси, әлеуметтік, экономикалық жағдай болмасын, өзінің тұрмыстық тіршілігінің әрқелкі қолайсыздықтарына да қарамастан, балаларға күйінің келгенінше білім мен тәрбие беруге беріктігін сақтап келген, ұстаздық парызымен ажыраман ең алдымен мұғалімдер қауымы болып келген. Әсіресе, жалпығабірдей білім беретін бұқаралық сипаттағы орта мектептер ұстаздары. Өткен мыңжылдықтың 90-шы жылдарында Қазақстан Республикасында да, экономикалық дағдарыс, және халықтың нарықтық қатынасқа үйренуінің қиындығы мол болған жылдары, ата-аналардың бірі жұмыс таба алмай, екіншісі жалақысын уақытында ала алмай, енді бірі қоныс аударып, біразы өзі де қысылып отырған қаланы жағалап жүрген уақытта да отбасыларының да, мемлекеттің де негізгі сенері осы бұқаралық сипаттағы мектептер мен оның ұстаздық ұжымдары болған еді. Олар қандай жағдайдай болмасын балалар, жасөспірімдер мен жастардың жанынан табылды. Бәрі ойдағыдай болмаса да, олар әлеуметтік-таптық жіктеліп үлгерген қазақстандық қоғамның білім беруі ісіндегі ең ауыр салмағы мен

жауаптылығын өз арқаларымен көтерді. Жаңадан бой түзеген «жекеменшік», «элиталық» мектептер мұғалімдерінің материалдық және мәртебелік жағдайы біршама басқаша болғанымен, олардың да өтпелі кезең шындықтарынан еске алатындары бар.

90-жылдардың аяғында Алматыдағы бірнеше жекеменшік мектептің оқу ісін басқарушылары және мұғалімдерімен болған біздің сұхбат-әңгімеміз барысында өзіне назар аудартқан мәселенің бірі-«элиталық» деп есептелген мектептегі моральдық ахуал. Ондағы оқытушылардың біразы мынадай пікір білдірді: біздер балалардың әкесін немесе шешесін кездестіріп, бала мәселесі төңірегінде ақылдаса алмаймыз. Оларды автокөлікпен басқа адамдар әкеліп, алып кетіп отырады. Айтқан ескертпе тілегімізге алатын жауабымыз біреу – «не үшін мен ақша төлеп отырмын....», басқа әңгіме дерлік жоқ. Бірқатар оқушы балалардың да көңіл-күйі осындай. Талабынды орындағысы келмесе «мен сені жалдап отырмын» деп шыға келеді. Әрине, біз барынша тырысып еңбек етеміз, дегенмен бала алдында өзіңнің дәрменсіздігіңді сезіну де ауыр тиеді екен».

Өзінің кейбір менталитеттік және ұйымдастырушылық ерекшеліктеріне қарамастан Тәуелсіз Елдер Достастығы кеңістігіндегі білім жүйесі жағдайы бір біріне жақын. Жас егемен мемлекеттер дерлік өтпелі кезең тауқыметін қатар көтеріп жатты. Солардың алдыңғы қатарында оқытушылар қауымы тұрды және өзінің кәсіби ісіне мүдделілігі артты. Оған ықпал етуші қоғамдық факторлар да болды. Соның бірі-қоғам дамуының транзиттік кезеңінде мектептің, жалпы, білім институттарының сенімді жұмыс беруші жүйе болып қала бергені. Әрі бұл әлеуметтік орта өзінің әлеуметтік-мәдени құндылықтарымен, рухани біртұтастығымен ерекшеленді.

Әлеуметтанушы Валерий Нечаевтің қатынасуымен, Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті жанындағы социологиялық зерттеулер лабораториясының және Ресейлік білім Академиясының «Білім социологиясы Орталығымен» бірлесе отырып өткізген «Мұғалім – 97» атты зерттеудің өзегіне «Мұғалім мамандығының тартымдылығы факторлары» алынған болатын. Зерттеу көрсеткіштері бойынша, 90-жылдардың ортасында мұғалімдермен жүргізілген сауалнама нәтижесі төмендегідей болған :

- мұғалімдік еңбектен алатын қанағаттанушылық сезім	46%
- мамандықтың интеллектуалық сипаты	25%
- еңбектің шығармашылық сипаты	37%
- балалармен арабайланыста болуға қызығушылық	26%
- еңбегіңе сай жалақы алу	3 %
- бос уақыт мүмкіндігі	9%
- мұғалім мамандығының әлеуметтік беделі	4 %

Ерекшеленіп байқалып тұрғаны-зерттеуге тартылған мұғалімдердің 46 пайызының өзінің кәсіптік жұмысы нәтижесінен рухани қанағат табатынын ризашылық сезіммен атап көрсетуі, ал сөйте отырып, жақысына көңілі толатындарының барлығы 3 пайыздан аспауы және өзінің мамандығының сол кездегі әлеуметтік мәртебесін бағалауы 4 пайыздық көрсеткішке тұрақтағаны [3]. Қалай болғанда да респонденттердің 26 пайызы балалармен арабайланыстың өзінің жан-дүниесі үшін тартымдылығын атап көрсекен. Жалпы алғанда, алдыңғы қатарға шыққан төрт көрсеткіш ел үшін дағдарыстық жағдайда бұл кәсіби қауымның басым көпшілігінің өзінің әлеуметтік тұлғалық қасиетінен ажырамағанын дәлелдей түседі.

Жаңа ғасырдың басталуы Достастық елдеріндегі әлеуметтік-экономикалық ахуалдың оңалумен тұспа-тұс келді. Қазақстан Республикасында кешегі құлдыраған экономиканың қайтадан әрі жаңаша бой көтеріп, 2003-ші жылдардан бастап елдегі кедейшілікті азайтудың мемлекеттік бағдарламасы іске қосылды. Жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнімнің үлесі артты. «Ауыл» бағдарламасы, орта және шағын бизнесті дамытуға жасалған онды мемлекеттік қадамдар, ірі бизнестің әлеуметтік жауаптылығын аттыруға ұсталған әлеуметтік-саяси бағыт, аймақтар мен территорияларды дамыту жобалары, тағы басқа мемлекеттік шаралардың онды іске аса бастауы қоғамды әлеуметтік салаға түбірлі бет бұрғызды. «Бюджеттік» деп аталатын саланың ірі құрылымы - білім институттарына оң өзгерістер жете бастады. Ұстаздардың еңсесі көтеріліп, кәсібінің болашағына сенімі артты. Олар алдыңғы қатары орта таптың қатарынан көріне бастады. Ал орта тап өкілдеріне, әлеуметтанушылардың пайымдауынша, негізінен, елеулі кірісі және мәртебелі мамандығы бар, билікке де қатынасы және жоғары білімі бар, жоғары және төменгі таптың арасын алып жатқан әлеуметтік қабат жатады. Орта таптың өзі де іштей жоғарғы, орта және төменгі қабаты болып бөлінеді. Қазіргі қазақстандық қоғамның мектеп мұғалімдерінің қалың бөлігі әлі де орта таптың жоғары қабатына көтеріле қойған жоқ. Мұғалімдердің әлеуметтік мәртебесін моральдық және материалдық тұрғыда олардың атқарып отырған қызметінің әлеуметтік мәніне сәйкестендіру мәселесі қоғам және әлем алдындағы елеулі міндет болып қалауда.

2. Мұғалімнің кәсіби даярлығына әлеуметтанулық көзқарас

Жаһанданушы қазіргі заман сұраныстары мектеп мұғалімдерін даярлайтын оқу орындарының өзінің әлеуметтік функцияларын нақтылай түсуді, кәсіби білім мазмұнының өзін әлеуметтік-мәдени тұрғыдан қайта қаралуы қажет етуде. «Педагогикалық» деп аталып келген оқу орындары алдындағы міндеттер тек педагогикалық емес, ең алдымен әлеуметтік міндеттер мен әлеуметтік мәндерге толы іс-әрекеттер. Бұл әлеуметтік ортада ұстаздық ететін мамандардың өзінің кәсіптік даярлығы мен адамгершілік мәдениетінің өзі мемлекет үшін маңызды әлеуметтік танымдық құбылыс.

Оқыту мен әлеуметтік тәрбиелеудің біртұтастығын, білімнің адамгершіліктілігін болашақ жас мұғалімдер осы оқу орындарында жан дүниесімен терең сезініп, санасына ұялатып, оның әлеуметтік мәніне өзінің ұстаздарымен бірлес шығармашылық еңбегінде, практикалық тәжірибесінде қол жеткізуі – кәсіби даяр болудың заңды элементі.

Болашақ мұғалімдер кәсіптік даярлық барысында әлеуметтік арақатынастар мен арабайланыстардың әдіснамалық, теориялық негіздерін жете игеріп, арнайы практикалық жаттығулардың өтуі оларды мектептің әлеуметтік кеңістігіне тән адами қатынастардың түйінді талаптарын терең сезініп, жоғары саналылықпен игеруіне мүмкіндік береді. Ал мектеп оқушы тұлғасы, Э.Ильенков өсиет еткендей, білім субъектілерінің әлеуметтік арабайланыстары түйінінде туып қалыптасады. Соны жете түсінсе ғана сабақ және сабақтан тыс адами арабайланыстарға мұғалім тиісінше мән беріп, әлеуметтік қатынастар мен арабайланыстарды мақсатты түрде санасымен басқарып, реттеп отырған болар еді. Ондай мұғалім орынсыз эмоцияға жол берілмейді, тек ақылға салынған салқанқанды мінез-қылық пен іс-әрекет иесі бола алады. Осындай әлеуметтік мінез мұғалімге тек әртексті мінезді оқушыларымен ғана емес, отбасымен, қоршаған макроортамен оқушы мүддесі үшін арақатынастарға түсу үшін де қажет.

Оқытушы мен оқушының әлеуметтік мінезі мен іс-әрекетінің ғылымы мен практикасы білім көтеру институттарының да назарда ұстайтын басты білімдік және тәрбиелік мәселенің бірі. Себебі, білімнің сапасы мен оқушының тәрбиелілігі тек мұғалімнің пәнді жақсы білуі және оқыту технологияларына күш салуымен ғана анықталмайды. Адамдық әлеуметтік арақатынастарды, оның әлі іске қосылмаған ресурстарын, білімденушінің ішкі дүниесін шығармашылық еңбекке жұмылдыруды әлеуметтік-педагогикалық үйлестіру шеберлігіне де байланысты. Сабақ беру технологияларын әлеуметтік-психологиялық арабайланыстарды реттеп ұйымдастыру әдістерінің бірі деп санаған күннің өзінде, оқытушы оған «сабақты өткізу» тұрғысынан қарап даярланды. Ал оқу ісі мен әрекеті оқу еңбегімен шұғылданушының өзінің қызметі болғандықтан (болуға тиіс болғандықтан) оны ұйымдастыру шеберлігі адами арабайланыс пен өзара түсіністікке, ынтымақтастыққа басты акцент жасауды талап етеді.

Соңғы жылдары тәрбие мен оқу еңбегін бөлектемей, үйлестіре қарауға педагогика ғылымдары өкілдері арасында жатымды қозғалыстар байқалды. Соның бір дәлелі Әділхан Дүйсенбектің 2006 жылы «Педагогика мәселелері» журналының 1-2 санында жарияланған 12 жылдық мектеп мазмұнын анықтаудың методологиялық негіздеріне арналған ой толғауы. Автордың пікірінше, педагогика ғылымы дидактикалық мәселемен, оқытудың әдістерін жасаумен және «қатып қалған» білім стандарттарын жасаумен әуестеніп кетті. Жағдайдан шығудың жолы - гуманистік педагогиканы дамыту. Гуманистік педагогика арқылы адамның ішкі әлеуетін ашу, қазіргі күрделі әлеуметтік мәдени кеңістікті бағдарлай алатын жанжақты үйлесімді тұлғаны дамыту. Қазіргі заман білімі мазмұнының сапасын анықтайтын басты қасиеттерге келетін болса, олар: пәнге тән басты қойылымдар мен компетенциялар тұтастығы; субъектілік қасиеттерді дамытып қоғалысқа келтіру қабілеті; тұлғаның құндылық-мотивациялық, эмоциялық-ерікжігері, іс-әрекеттік мінезі сияқты негізгі тұлғалық сфераларының үйлесімді байланысын орнату.

Ә.Дүйсенбектің тұжырымдауынша, жаңа білімнің басты міндеттерін анықтағыштар мыналар: оқушының әрқайсысының мүмкіндігін ашу, оның мәдени сәйкестілігін қалыптастыру, адамды әлеуметтендіру; іргелі білімнің өзектілігі мен қажеттілігі; жасампаздық, белсенді және өзгертушілік қызметке қабілетін қалыптастыру; азаматтық және патриоттық сезімдерін қалыптастыру [4].

Зерттеушінің келесі тұжырымы мектепке дейінгі және мектеп білімі сабақтастығына қатынасты. Үш-бес жастар аралығында балалардың қабілетінің ерекше екенін орынды пайдалану қажеттілігі. Әсіресе, мектепалды мен бастауыш мектеп білімінің мазмұнын білім стандарттарында үйлестіру. Әрі білім стандарттарын жасау барысында әлеуметтік жағдайды, соның ішінде қала, село, шағын мектептер жағдайын ескеру. Отандық білім басымдылықтары – мемлекеттің ұлттық идеясын іске асыруды, адам капиталының дамуын, рухани-адамгершілік, ұлттық-мәдени құндылықтардың сақталып дамуын, ел азаматтары мен патриоттарын дамытуды қамтамасыз ету. *Білім стандарттарын жасауға ғылыми орталықтарды, педагогтар мен психологтарды, әлеуметтанушылар мен қоғам өкілдерін тарту керек* [5]. Келтірілген ой-пікірлер педагогикалық ортаның білім мазмұнын жасауда әлеуметтікке, әлеуметтік

ғылымдарға, қоғамдық қатынастарға, оны қоғам сұранысы мен тұлға тәрбиесіне барынша бейімдеуге бетбұрысының көрінісі. *Шығатын қорытынды, мектеп білімінің мазмұны мен мұғалімдер даярлайтын оқу орнының білімі мазмұны арасындағы өзара үйлесімдіктің болуы, мазмұндарды оның әлеуметтік мәніне, яғни қоғам мен әлем болашағының сұранысына қарай өргерту ісіндегі өзара тығыз байланыстың, өзара интеграциялық ынтымақтың қамтамасыз етілуі қажеттілігі. Бұл істі қамтамасыз ету мұғалім даярлаушы жоғары оқу орындарының, оның ғылыми әлеуетінің, арнайы зерттеу институттарының ғана қолынан келетін іс. Ал оған педагогикалық жоғары оқу орындарының өзінің ғылыми-практикалық әлеуеттік, әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық даярлығы қаншалықты? Бұл да танымдық мәнді әлеуметтік-саяси мәселе.*

Қоғамдардың полиэтникалық құрылымы, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейлері мен әлеуметтік-территориялық ерекшеліктері білім мазмұнын іріктеу, құрылымдау ісінде есте ұстайтын негіздердің бірі. Қазақстан Республикасының қоғамдық шындығында тек саяси тәуелсіздік орнағаннан кейінгі уақытта ғана қазақ тілінде білім беретін балабақшалар мен мектептердің оқу-тәрбие жұмысына өз мәнінде назар салынды. Қоғамдағы орта мектептерінің басым көпшілігін құрайтын ауыл мектептері мәселелері ғылыми ортаның талқылауына түсуі жиіледі. Ауыл мектептерінің қоғамдық қатынастардағы әлеуметтік маңнасы төңірегінде елеулі ой-пікірлер айтылды. Бірқатар мектеп жанашырларының ойынша «мектептердің өзінің әлеуметтік міндетін толық атқаруы үшін қоғамның оған қоятын әлеуметтік сұранысын жеткілікті деңгейде ескеруі, білімнің барлық сатыларында оқушылардың сапалы және әлеуметтік бағдарланған білімге қол жекізу құқын қамтамасыз етуі, білімдендіру қызметін таңдау мүмкіндігін ұсынуы, азаматтық, ұлттық-мәдени тәрбиелеуі, мемлекеттік тілді жан-жақты игеретіндей оқу-тәрбие мазмұнын қалыптастыруы, педагогтың әлеуметтік мәртебесін көтерілуі, ұстаздық шеберліктің арттырылуы, білім жүйесін басқаруды жетілдіру, қазақ мектептері білімін жалпы әлеуметтік білім кеңістігімен интеграциялауы өзекті міндет болып тұрды.[6] Әлеуметтік сұраныспен санасып қана қоймай, оны терең және жан-жақты білу мәселесі қойылды.

Егеменді Қазақстан елі жағдайында ауыл мектебі дегеніміз - жерін, атақонысын көзінің қарашығындай қорғаштап, жергілікті қоныстарда қолда барын ұқсатып отырған әлеумет балаларына қазіргі заман білім мен мәдениетті жеткізіп беріп отырған әлеуметтік қауымдастық тіршілігі. Оның әлеуметтік-саяси мәнділігін тек басқарушы саясаткерлер мен білім жүйесі субъектілерінің ғана емес, жоғары сапалы өндірістер мен қызметтер субъектілері болып табылатын іскерлік әлеуметтік ортаның жеткілікті деңгейде түсіне алатын уақыт жақындап келеді. Алдымен атқарушы үкімет, жоғарыдан төменге дейін (немесе керісінше) бұл мәселеге қатынасын түбірлі өзгертсе, оның үйлестірушілік әлеуеті арта түспек.

Алыс ауылдық елді мекендер жағдайындағы білім мәселесі бұрын да (кеңестік үкімет тарапынан) және ғылыми ортада көтеріліп те келген келген. Бірақ ол уақытта шаруашылықтар құрылымдары мен меншік түрлері, шаруашылықтар мен мемлекеттік басшылық арақатынасы басқаша болған. Басқару жүйесінің және территорияларды қоныстану сипатының түбірлі өзгерістері ауыл мектептері мен балабақшаларының ұйымдық мәселелеріне жаңа әлеуметтік-мәдени қатынасты қажет етеді [7]. Басты әлеуметтік мүдде - балалардың қандай отбасында туғанына, қандай географиялық-территориялық кеңістікте өмір сүруіне қарамастан, оның жас шамасына сай интеллектуалдық және адамгершілікті білім алуы мен дамуын қамтамасыз ету. Аталған мәселелер білім мазмұнының сыртында жатқан емес, ең алдымен мектептің мемлекеттік стандарты мазмұнында ескеріліп, педагогикалық жоғары оқу орны мазмұнынан ойып тұрып орын алатын қоғамдық мәнді құбылыстар. Егер білім стандарттары қоғамының даму стратегиясы мен әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерін ескере алған мазмұнды жасауға негіз болды десек, ол дегеніміз - оқушылар өмір сүріп отырған әлеуметтік-территориялық, әлеуметтік-экономикалық, этнодемографиялық, мәдени-дәстүрлік ерекшеліктердің білім мазмұнында тиісті орын тебуі. Бұл тек мектеп білімі мен мазмұнына ғана емес, ең алдымен мұғалімдер даярлайтын оқу орны мазмұнынан табылуға тиісті мәнді құбылыстар.

Болашақ мұғалімдерді әлеуметтік тәрбиелеу ісіне жанаша көзқарас пен шешімдер керек екенін педагогикалық орта мойындап, оны жаңа заман тұрғысынан қайта қарауға біржола бетбұрыс жасай бастағаны анық. Дегенмен, ғылыми-педагогикалық орта мектеп қызметінің негізгі әлеуметтік мәніне әлі де толыққанды және жүйелі назар аударып отыр деп тұжырымдау ерте. Ұстаз даярлайтын педагогикалық оқу орнының қызметі оның атқаруға тиісті әлеуметтік функцияларының нақтылығы мен іс-әрекеті мазмұнының сол функцияларға толық сәйкес келтірілуі әліде өзекті мәселе болып қалуда.

Мәселенің шындығына жете түсу мақсатында қазақстандық үш педагогикалық институттың тәжірибелі ұстаздарымен алдын ала даярланған сұрақтар негізінде эксперттік бетпе-бет сауалнама жүргізілген еді. Қойылған сұрақтың бірі: «Педагогикалық жоғары оқу орнында оқытылатын пәндердің мазмұнын

қазіргі қазақстандық қоғамның және әлемдік дамудың сұраныстарына сәйкестендірудің негізгі жолдары, сіздің ойыңызша, қандай?».

Жауаптар көпмағыналы болып шықты. Алынған ақпаратты өңдеу барысында қайталануының сандық жиілігі тұрғысынан топталған пікірлер қатарының көбінен азына қарай орналастырылуы төмендегіндей орындарды иеленді:

1. Қазақстандық және шетелдік пән бағдарламаларын салыстыра отырып, екеуінің тәуір жақтарын іріктеп алу; базалық пәндер сағаттарын қысқартпау және 12 жылдық мектепке көшуге байланысты жоғары оқу орны (ЖОО) пәндеріне қажетті өзгерістер енгізу.

2. Пәндердің мазмұнын даярлап жазатын ғалымдарға жағдай туғызу; білім стандарттарын жасаудағы барысындағы біржақты монополиялық ықпалдан арылу. Ол үшін шығармашылық қабілеті жоғары ғалымдарды жұмылдыру.

3. ЖОО пәндері мен мектепте оқытылатын пәндердің мазмұнын бір-біріне жақындату және мектептің тәжірибелі ұстаздарының пікірлерімен санасу.

4. Стандарттар мен мазмұнды даярлаудан бұрын ол жұмыстың методологиялық негіздерін анықтап алу.

5. Типтік бағдарламалардың сапасын арттыру және пәндер мен оқу құралдарының мазмұнын соған сәйкестендіру. Әлемдік білімнің озық жаңалықтардан артта қалмау.

6. Қазақ тіліндегі сапалы оқу құралдарын даярлауға ерекше көңіл бөлу және аудармалардың жоғары сапасын қамтамасыз ету.

Білім жүйесі мәселелерімен шұғылдану сеніміне ие болып келе жатқан бірден бір ғылым - ол педагогика ғылымы. Осы жағдайды ескере отырып, эксперт-респонденттерге қойылған сұрақ: «Мектеп білімінің сапасын арттыра түсу мақсатында педагогика ғылымына, педагог-ғалымдарға қандай тапсырыс жасар едіңіз». Сандық көрсеткішіне қарай топтастырылған пікірлер қатарында бірінші орынға ие болғаны: «Оқулық авторлары міндетті түрде мектепте қызмет етуге тиіс»; екінші орындаған орналасқаны – «педагогика ғалымдарының өзін жаңаша қалыптастыру керек»; үшінші орында - «ұстаз бен оқушы арабайланысын қазіргі заман талабы тұрғысында ой елегінен өткізу қажет»; бесіншіден тоғызыншы арасындағы ой-пікірлер оқыту технологиясы мен әдістеріне назар аудартқан. Ал оныншы орында тұрғаны - «ғалым-педагогтардың мектеппен тығыз байланыста болуы»; Соңғы орында: «қазақшылықтан шығу».

Жоғары оқу орындарының білімі мен тәрбиесі мазмұнында көзге көрініп бір аспектісін келесі сұрақ пен оның жауаптары көрсетіп тұрғандай. «Мектеп оқушылары «Мұғалімдер оқушылардың жан-дүниесін жақсы түсінсе» деген тілекті жиі айтады. Жағдайды түзетудің қандай жолдарын атап көрсер едіңіз».

Эксперттердің басым көпшілігі алғашқы екі пікірді білдірді. Олар: «Мұғалімнің психологиялық мәдениетін, адами қарым-қатынастағы компетенттілігін арттыру»; «Мұғалімнің адамгершілік ұстанымының жоғары болуы». Келесі кезектегі орындарға ие болған ұсыныс-пікірлер: «Болашақ мұғалімдердің психологиялық, биологиялық, педагогикалық даярлығының біртұтастығын қамтамасыз ету», «Адам жанының инженері етіп даярлау»; «Сынып оқушыларының санын азайту»; «Жеке оқушымен тәрбие жұмысын ұйымдастыру шеберлігіне көңіл бөлу»; «Мектеп мұғалімін конкурс арқылы және психологиялық тестен өткізу арқылы қабылдау».

Жоғарыда атап айтқанымыздай, мамандар оқу орны мен орта мектептің әлеуметтік функцияларын нақты білсе ғана сол бағытта мақсатты қызмет ете алады. **«Сіздіңше, қазіргі Қазақстан қоғамы мектебінің атқаруға тиісті әлеуметтік функциялары қандай?»** деген сұраққа педагогикалық оқу орнының озық ойлы оқытушыларының берген жауабы бізді біршама абыржытып тастады. Түсініктер мен ой-пікірлер бытыраңқылығы және таяз. Отыз сарапшының тоғызы «тәрбиелеу» десе, сегізі «оқыту», алтауы «әлеуметтендіру» деп түсінеді. 3-4 рет қайталанған жауаптар қатарында «адамгершілікті дамыту», «оқушы денсаулығына көңіл бөлу», «әлеуметтік белсенділікке үйрету», «мамандыққа бағдарлау», «жағдайы төмен оқушыларға жағдай жасау», «сапалы білім беру», «еңбекке үйрету», «өзіндік ізденіске дағдыландыру» бар.

«Мектеп мұғалімін даярлаушы ғылыми-педагогикалық ортаның мектептің қоғам және бала алдындағы әлеуметтік міндетін нақты және дәл басып айта алмағаны қалай» деген келесі сауал туындайды. Егер мектептің ерекше маңызды әлеуметтік институт ретіндегі мемлекет алдындағы міндетті түрде атқарылуға тиісті функционалдық қызметін болашақ мұғалім нақты түсініп алмаса, ол қалайша оған мақсатты даярланбақ.... Мұғалім даярлайтын оқу орны қызметінің мазмұны мен өмірлік сұраныс арасында әліде үлкен алшақтық жатыр. Бұл қоғамды, ғылымды алаңдататын жағдайдың бірі.

«Сіздіңше, жоғары педагогикалық оқу орнындағы әлеуметтік арабайланыстардың қандай қырлары болашақ мұғалімдер үшін ерекше маңызды?». Жиі қайталанған жауаптар қатары

төмендегідей: адамгершілік; білімділік; ізгілік; студентке тең әріптес ретінде сыйластықпен қарау; өзара сенімділікке негізделген арақатынастар басым болса; студенттің басты жұмыс беруші екені есте ұстау; мінез-қылық пен іс-әрекеттің екі түрлі стандартын байқатпау; үйдегі көңіл-күйді аудиторияға алып кірмеу; студент талабына немқұрайды қарамау; мұғалім нағыз ұстаз, жанашыр, әріптес болғаны абзал. Аталған адами және кәсіби қасиеттер әрбір оқытушыға тән болған жағдайда бұл ортадан шынайы ұстаздық негіздерді бойына жинаған түлектердің ұшып шықпасы мүмкін емес болар еді.

«Білім және ғылым министрлігі тарапынан отандық мектеп оқулықтарының сапасын қамтамасыз ету үшін қандай тиімді шаралар атқарылуға тиіс деп есептейсіз?». Сандық көрсеткіштерге сай ретімен:

- авторлар еңбегін қаржыландыру;
- мазмұн мен бағдарламаларды сәйкестендіру;
- ашық конкурс арқылы оқулықтар авторларын іріктеу, шағын топтың ықпалынан бұл жұмысты құтқару;
- терминологияны дұрыс нақтылау және оны жасаушы авторлардың қазақ тілін жетік білуі және аударманың сапалылығын қамтамасыз ету;
- мектептің базасын жақсарту және сынып оқушыларын 20-25-тен асырмау;
- оқулықтарды сараптаушы және бақылаушы ұйымның біліктілігі;
- ғылым мен тәжірибенің бірлігін қамтамасыз ету;
- оқулық сапасын шенеуніктер емес, ғалымдар мен тәжірибелі мұғалімдер тексеруі керек, т.б.

Байқалып отырғандай білім мазмұны мен оқулықтар сапасы, оны жасаушылардың компетенттілігі басты өзекті мәселе ретінде көрінді. Оларды даярлауға шын мәніде бұл істе білікті ғалымдар пен оқытушылар шақырылса және шығармашылық топтар еңбегі жоғары бағаланса.

Жоғары кәсіби мектеп пен орта мектептің өзара байланысы қаншалықты өзара мүдделілік талаптарына сай: **«Педагогикалық жоғары оқу орны мен мектептердің өзара түсіністілігін арттыру жолдары қандай деп ойлайсыз?»** Педагог-әріптестеріміздің ойы төмендегідей пікірлерінде көрініс тапты. Оның алғашқы бестігіне енгендері -

ЖОО өзінше, мектеп өзінше тіршілік етуді қойып, тығыз байланыста болса;

Мектеп үнемі жоғары оқу орнының іс-тәжірибе орталығы болса;

Мектептерде ЖОО кафедралары филиалдары үзіліссіз жұмыс істеп тұрса;

ЖОО ұстаздары мектеп мұғалімінің деңгейін көтеруге көмектессе;

Ғалымдар мұғалімдердің ғылыми жобаларына жетекшілік жасаса.

Сонымен қатар, оқытушылар пікіріне қарағанда, екі оқу орны байланысына бөгет болушы объективті және субъективті бөгеттер нақтылануға және ығыстырылуға тиіс. Ал ауыл мектебімен байланысты арттыру үшін жолақы төленбеген жағдайда олармен арабайланысқа шығу күрделі мәселе болып қала бермек.

Ендігі кезек болашақ мұғалімдердің тәжірибеленуі мәселесіне де келіп жетті. **«Студенттердің педагогикалық практикасын барынша тиімді етудің басты жолдары, сіздіңше, қандай?»**. Жоғарыдағы келтірілген реттік тәртіппен берілген ЖОО ұстаздарының ой пікірлері:

О педагогикалық практикаға тек тәжірибелі педагогтар басшылық жасаса;

О педагогикалық практика барысын психологиялық-педагогикалық қадағалауға ерекше мән берілсе;

О мектептегі және ЖОО жағдайындағы кездесетін екі қырлы стандарттар практикаланушы студент көңіл-күйіне теріс ықпалын тигізбесе;

О педагогикалық практика туралы жаңа тұрғыдағы іргелі зерттеулер жоқ;

О базалық мектептердің өзінің базасы жоғары деңгейде болса;

О тәрбие сабақтарын өткізуге назар аударылса;

О практика жетекшілеріне бөлінетін сағат саны көбейтілсе.

Алғашқы қатардағы оқытушылар пікірлері бар проблеманың мән-жайын жеткілікті деңгейде баяндап тұр. Тәжірибесі жеткіліксіз адамның практикалану процесіне басшылық жасауы тіпті үнемі кездеспегеннің өзінде, ондай құбылыстардың бой көрсетуі тәжірибеленуші жас маманның көңіліне және үмітіне оқу орнының өзінің бөгет қойып отырғаны. Өзі де педагогикалық оқу орнына кездейсоқ келіп қалған жастар үшін мұндай әрекет кәсіби бағдарлау емес, керісінше бұл кәсіптен қашып кетуге итермелегенмен бірдей. Екінші қатардағы пікірлер біздің мектеп ұжымдары арасында болғанымызда естіп жүрген «оқу бітіріп келген жастардың психологиялық даярлығы таяз» деген тұжырымдарының негізді екенін дәлелдей түсті.

Студенттермен өткізілген зерттеудің нәтижелеріне сүйене отырып қойылған келесі сауал: **«Сіздіңше, ЖОО оқытушыларының елеулі бөлігі не себепті болашақ мектеп мұғалімдерінің білімдік, тәрбиелік даму сұраныстарын толық қанағаттандыра алмай отыр?»** Жинақталған ой-пікірлер қайталану санына және көбінен азына қарай, төмендегідей көрініс берді.

• педагогтардың жүктемесі өте көп болғандықтан, тәрбие және дамыту жұмыстарымен байсалдылықпен шұғылдануға уақыты жоқ. Ең болмағанда сабақ беру жүктемесі 800-850 сағатқа дейін төмендетілсе.

• тәрбие және ғылыми жұмыс негізгі жүктеме ішіне енбегендіктен, мұғалімдер оны міндетті және бәріне бірдей қажеттілік деп санамайды;

• ЖОО материалдық базасы оқытудың қазіргі талаптарына сай емес;

• студенттердің көпшілігінің базалық білім деңгейі төмен және оқу еңбегіне ынтасы жеткіліксіз;

• ЖОО оқытушыларының өзінің біліктілік әлеуеті төмен. Біліктілер басқа салаларға кетті.

• кадрлар ылғида ұстаздық және ғылыми біліктілігіне қарап іріктелмейді;

• қағазбастылық пен мұғалімге тиісті емес жұмыстардың тапсырылуы мұғалімдерді шаршатып жібереді;

• ЖОО мұғалімдері қазіргі мектептегі өзгерістермен өздері таныс емес;

• ЖОО білімі мазмұны мен мектеп білімі мазмұны арасындағы алшақтық болашақ мұғалімдер даярлығына кері әсер етуде;

• ғалымдардың рөлін көтеру керек;

• білім және ғылым министрлігінде мектепті жақсы білетін адамдар көбірек болса.

Барынша құнды ой-пікірлер, сыртқы емес, педагогикалық оқу орнының ішкі құбылысын өз көздерімен көріп, шындықты әлеуметтік сезініп жүрген, ортақ іске жаны ауыратын тұлғалардың ойлары мен ұсыныстары. Дегенмен, мұғалімдер даярлайтын орны ұстаздарының өзінің уақыт талабына сай болуы үшін қандай факторлар бөгет болып келеді екен. **«Сіздіңше, ЖОО ұстаздарының барлығының бірдей қоғам талабына білімдік, тәрбиелік, ғылымдық тұрғыдан сай болуы үшін қандай алғышарттар әлі жетіспей тұр?»**. Сарапшылар жауаптарыда ең көп қайталанғанда мыналар: «Оқу орнының материалдық базасының артта қалуы», «Жүктеменің шектен тыс көптігі», «Мұғалім жалақысы төмен, сол себепті бірнеше орында жұмыс істеуге тура келеді», «Кем дегенде бес жылда, немес ғылым өзгерістердің өте тез қозғалысын есепке ала отырып, 3-4 жылда білім көтеріп отыру қамтамасыз етілсе»; «Ақпараттық технологияны кең пайдалану, оқытушыларды компьютерлік техникамен қамтамасыз ету қажет»; «Ғылымның нәтижесін жарыққа шығарудың автордың есебінен іске асырылуы тығырыққа тіреп келе жатқан фактор», т.б.

Жапы алғанда эксперт-оқытушылар оқу орнының жоғары білікті маман даярлау үшін оқу орнының өзінің материалдық базасына-жаңаша жабдықталған пәндік лабораторияларының, ақпараттық технология жүйесінің, сенімді баспа қызметінің, тәжірибелеу алаңдарының болуын жоғары бағалаған, солай болуы қажеттілігін атап көрсеткен.

Мазмұн мәселесі мұғалімдердің білім көтеретін институттарына да тікелей қатынасты. Мектеп, педагогикалық институт (университет) және мектеп мұғалімдерінің білімін көтеру мекемелері мазмұндары арасында логикалық өзара байланыс болмаса, олар қалай бірін-бірі толықтыра да алмаған болар еді. Сөзді сарапшылар жалғастырсын Олардың ой-пікірі және ұсыныстары мынаған саяды:

1. Мұғалімдік оқу орнының мектеппен тығыз байланысының болуы;

2. Білім көтеру мекемесінің функцияларын нақтылап алу қажет және оның қызметін мектеп білімі стандартына сәйкестендіру;

3. 4-5 бес жыл ішінде барлық мұғалімдердің білімін жаңартылуы;

4. Қаладан тыс жерден келетіндер үшін орналастыру орнының болуы;

5. Ғылыми жаңалықтармен мұғалімдерді қамтамасыз ететіндей материалдардың даярланып таратылып отыруы;

6. Қажетті білім мен ғылымды мұғалімдерге дер кезінде жеткізу үшін ең таңдаулы, озық ойлы ғалымдар білім жетілдіру орталықтарынан табылса.

Жанашырлық және мүдделілікпен айтылған білікті пікірлер шындықтың дәл өзінен алынғандығын тағы бір атап айтуға болар.

Мектепке дейінгі қоғамдық ұйымдасқан білім-тәрбие мазмұны да мектептің әлеуметтік және педагогикалық сұраныстармен тікелей байланысты. Қазақстан мектептерінің 12 жылдық оқуға біржола аяқ басуы ендігі жерде мектеп пен мектепке дейінгі білім мазмұнын бөлектеп қарауды көтермейді.

Балабақшаларға бүлдіршіндердің бәрінің қолжетімділігін қамтамасыз ету және мектепке дейінгі тәрбие жүйесі үшін маман кадрлар даярлау мәселесі отандық тәжірибеде өткен ғасырдың 70-80 жылдарында әртүрлі ведомстволарға және Білім министрлігіне қарасты мектепке дейінгі мекемелердің қатарының көбейе бастауына байланысты тек қана педагогикалық училищелерде ғана емес, жоғары оқу орындарында да даярлау қолға алынды. Сексенінші жылдардың аяғында Қазақстан республикасында 9 педагогикалық институтында «Мектепке дейінгі тәрбие педагогикасы мен психологиясы» факультеті жұмыс

істеп, күндізгі және сырттай оқытатын бөлімдерінде жүздеген педагог-тәрбиешілер даярланды. Бірақ сұраныс әлдеқайда артып жатты. Ал 90-шы дағдарысты және өтпелі кезең жылдары, ведомстволық жүйенің дерлік жойылуы, өндірістердің жекешеленуі, т.б. жағдайларға байланысты республикада балабақшалардың басым көпшілігі жұмысын тоқтатып, бар тәрбиешілердің өзі жұмыссыз қалды. Көпшілігіне кәсіптік бағдарын өзгертуге тура келді. Дегенмен отбасылары мен қоғамдық ортаның балалардың білімдік мекемелерінің жаңа сапалық деңгейде қайта жаңғырып дамитынына сенімі азайған жоқ. Сол қиын-қыстауы мол 90-жылдардың өзінде ата-аналар тәрбиеші-педагогтар даярлығына зор мән берді.

«Тұлғаны тұлға ғана тәрбиелей алады» тұжырымы ең алдымен балалық шақ тәрбиешісіне қатысты. Осы тұрғыда аз зерттеулер жасалмаған және талай тағылымды тәжірибелер жинақталған. Соның бірі - Жапондық ғылыми-практикалық тәжірибе. Балабақша педагогтарға қойылатын талаптар негізіне мынадай басты идеялар алынды:

- баланы «оқыту» - біржақты ақыл айту, ақылгөйлік, иландыру емес, балалармен бірге тіршілік ету;
- өзінің ойын, сезімін, мінез-қылығын талдауға, өз мінезі мен ісіне жауап беруге тәрбиелеу;
- бір ұжымның мүшесі екенін, басқалардың да мүддесімен санасу керектігін түсініп, ұжым алдында өз жауаптылығын сезінуге тәрбиелеу;
- ортақтасқан топ жұмысын, оған топтың барлық мүшелерінің қатынасуын ұйымдастыру;
- топта немесе қоғамда өмірдің ортақ нормалары мен заңдары бар және оны сақтау әрқайсысының міндеті екенін баланың түсінуі.

Осының бәрі балаларды белгілі бір пәндік негізде оқытып тәрбиелеуге бөгет жасамайды, керісінше, дәстүрлі пәндік бағдарланған оқу-тәрбие жұмысының тиімділігін арттырады [8].

Республикадағы тәрбиеші-педагогтарды кәсіптік оқытып тәрбиелеудің проблемалық жақтарын айқындау мақсатында 90-жылдардың ортасында әр аймақта орналасқан педагогикалық жоғары оқу орнының мектепке дейінгі педагогика және психология бөлімінің жоғарғы курс студенттері арасында социологиялық зерттеу жүргізген едік. Респонденттер назарына ұсынылған және өзінің өзектілігін жоймаған сұрақтардың бірнешеуін назарға ұсыналық: «Сізді бұл мамандыққа сізді алып келген қандай мақсат?», «Тәрбиеші педагогтың даярлығы жеткілікті болу үшін оқу орны неге баса назар аударуға тиіс?», «Сіздіңше, жақсы үлгерімнің басты алғышарттары қандай?», «Қала мен ауылда балабақшаларының даму болашағы туралы не айтасыз?».

Нәтижесінде респонденттердің 60 пайызының өз мамандығына сүйіспеншілікпен қарайтыны және саналы түрде таңдау жасағаны анықталды. «Балаларға деген сүйіспеншілік», «Балалармен бірге жұмыс істегенді ұнатамын», «Балалармен жұмыс істегенді үйренгім келеді», «Балаларға қамқорлық жасағым келеді». Басым көпшілігінің айтқаны осылар. Тек 7 пайызы ғана «Бұл мамандық маған ұнамайды» деп ашығын айтты. Зерттеуге қатынасқандардың 31 пайызы ауылдан келген жастар болғанымен, тек оның 12 пайызы ғана келген елді-мекенге қайтып баруы мүмкін екендігін білдірді. Мамандыққа даярлығын аяқтап жатқан жастардың пікірінше, болашақ педагог-тәрбиешілердің білімі мен біліктілігі жеткілікті болуына қажетті алғышарттар қатары төменде көрсетілгендей болып шықты. Олар:

- психологияның тереңдетіліп оқытылуы – 36%;
- балалар психологиясы бойынша практикалық сабақтардың (диагностиканы қоса алғанда) сағаттарының көбейтілуі – 25%;
- жаңашыл, реформатор психологтер еңбегіне негізделген жаңа теориялық ойлауды қалыптастыру – 18%;
- эксперимент жасау, т.б. зерттеулер әдістерін меңгеру – 18%;
- барлық пәндерді терең оқып игеру – 13% .

Жас мамандар пікірінше, олар ата-аналармен жұмыс жүргізуге толық даяр емес және оқу процесінің тиімділігіне оқу орнындағы материалдық-техникалық базаның толық қамтамасыз етілмеуі елеулі бөгет жасады. Оның үстіне педагогқа қажетті шеберлікті бойына жинақтауда өздері тарапынан да аз кемшілік жіберілмепті. Өздеріне өзіндік талдау жасау мүмкіндіктері туралы қойылған сұраққа жауап беру барысында студенттер оның аса қажеттілігі, бірақ өздері үшін мұндай практиканың болмағанын өкінішпен атап айтты.

Түлектер түсінігінде оқу орнындағы үлгерімнің жақсы болуына басты екі фактор ықпал етеді. Бірі - оқытушылардың білімділігі (95%). Екіншісі - өзінің ұмтылысы (94%). Үшінші орында – ұстаздарының адалдығы, талап қоя білетіні және қайырымдылығы (80%).

Жастардың білдірген ойларының әлі де өзектілігін жоймаған мына бір тұстарын келтірейік: қала мен ауыл балабақшалары арасындағы айырмашылықтар жойылуға тиіс, ауыл балалары жергілікті басшылардың назарынан тыс қала бермесе [9]. Сонымен бірге, пікірлесу барысында жас мамандар өздерінің

зерттеушілік-танымдық білімі мен тәжірибенің аздығын, оның баланың ішкі дүниесі мен сұраныстарын, балаларға сырттан келетін әркілі ықпал етуші факторларды, отбасы мен жақын әлеуметтік ортасы ерекшеліктерін жете түсінуге кедергі болары атап айтылды. Баламен, жалпы адаммен жұмыс істеуге бағдарланған мамандықтарда міндетті түрде әлеуметтану, әлеуметтанушылық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық зерттеулер жүргізудің теориясы мен практикасы жеткілікті деңгейде оқытылу керек деген тұжырым жасалды. Осындай қойылымдар мен өмірлік талаптардың мұғалім даярлаушы бардык жоғары оқу орындарына тікелей қатысы бары даусыз.

Біз мектепке дейінгі білім педагогтары мен мектеп педагогтарын даярлау ісін кездейсоқтықпен байланыстырып отырған жоқпыз. Мектеп есігін мұғаліммен шығармашылық арабайланысқа түсуге даярланған, білімдік-мәдени көңіл-күйінің негізі қаланған балалардың келуі мен мектеп мұғалімдері қызметінің табысты болуы тікелей байланысты. Балабақша мен мектеп қызметінің сабақтастығы орта мектептегі «нашар оқитын», «жалпы дамуы артта қалған» оқушылардың санын азайтады, барлық балаларға тең жағдайда сапалы білім-тәрбие беру мүмкіндігін молайтады. Балабақша жұмысының тиімділігіне ең алдымен мектеп, білім сапасы үшін қоғам алдында жауапты басқару жүйелері, әрине, ата-аналар барынша мүдделі.

Сонымен, «мұғалім» мамандығы жүздеген адамдар үшін тіршілікке қолайлы білікті және негізінен интеллектуалдық іспен шұғылдану мүмкіндігі, жұмыссыз қалмайтынына берілген қоғамдық кепілдік, тек оқушыларға ғана емес, қоршаған әлеуметтік орта ересектеріне де ізгілікті ықпал ету, шығармашылық даму, жетіле беру мүмкіндігі. Дегенмен бұл мамандықтың басты құндылығы оның атқаратын қызметінің әлеуметтік мәнімен байланысты. Ең өзектісі оның әлеуметтік мәні. Адамзат жинақтаған әлеуметтік тәжірибенің ең таңдаулысын, болашақ үшін ең маңыздысын әрбір жаңа ұрпаққа жеткізіп беріп отыратыны; сол арқылы жер планетасында адами өркениеттің сақталуын, жаңарып, жетіліп отыруын қамтамасыз етуі; «әлемдік қауымдастық» деп аталатын адамзаттық әлеуметтік ортаны бір-біріне түсінікті ететіні, өзара байланыстыратыны; көпқырлы тіршілік сырларын адамдар үшін түсінікті, қолжетімді ете отырып, оның қайшылықты қырларын реттеу арқылы табиғат пен адами ортаның өзара пайдалылығын қамтамасыз ететіні, ғылым мен білімге негізделген даму үрдісіне жол салатыны. Дәл осы аталғандарға әрбір жаңа ұрпақтың саналы қатынасын қамтамасыз ету бақыты «мұғалім» деп аталған тұлғаларға бұйырған. «Мұғалімнің» өзін кәсіби даярлау «педагогикалық оқу орындары» деп аталатын әлеуметтік институттардың әлеуметтік функционалдық қызметі болып тарихи, саяси, әлеуметтік, мәдени қалыптасқан.

Әлеуметтану ғылымы тұрғысынан мұғалімдер даярлайтын әлеуметтік институттың функционалдық қызметі ретінде іштей өзарабайланысты үш міндетті атап айта аламыз.

Біріншісі – болашақ пән мұғалімдерінің өздері оқытатын ғылым саласының теориясын, танымдық методологиялық тұрғыларын, практикалық қолданысын терең меңгеруі және осы білімдерде сала ғылымының болашағын болжамдап бағдарлауға қабілеттілігінің негізделуі. Білімді, білгір, ойшыл, шығармашылық мобилді мұғалімнің кез келген оқушының назарын «жаулап» алары және жас жеткіншектер алдында «ұстаз» идеалына айналатыны тарихи, практикалық дәлелденген.

Екіншісі – оқушының тәрбиесі мен оқу еңбегін ұштастыру шеберлігін игеріп шығуы. Оқушылар қауымдастығы қоғамның және отбасыларының әлеуметтік-таптық құрылымы мен мәртебесінің, материалдық және мәдени жағдайының, өмірлік құндылық бағдарларының, баланың мектепке дейінгі және мектептен тыс алған, алып жүрген тәрбиесінің жинақталған көрінісі. Әртүрлі әлеуметтік-мәдени себептермен мұғалім алдында таланттылар мен ынталылар, орта және төмен білімділер қатарласа келіп отырады. Ал мемлекеттің, отбасыларының, оқушылардың ұстаз алдына қоятын әлеуметтік тапсырысы – осы әркімге әлеуметтік базадан бірыңғай білімді, әлеуметтік тәрбиелі, ізденімпаз субъектілерді қалыптастырып шығару. Ол үшін білімділікпен қатар аса зор гуманистік (балалардың бәріне бірдей адами сүйіспеншілік), әлеуметтік-антропологиялық (адамгершілікті), үлкен ерік-жігер, төзімділік пен ақыл қажет. Осының бәріне ол мұғалімдік оқу орнында үйреніп, шыңдалады.

Үшіншісі – алдыңғы екеуінің мәні әлеуметтік тұлғаны қалыптастыру ісімен үйлесіп жатады. Алдыңғы ұрпақтың жасағанын сын көзбен қарай отырып, жаманын түзетіп дұрыстай отырып, жақсыны жасау, яғни, өз елінің және әлемнің алға қарай өркениетті дамуын қамтамасыз ету - тек ел-жұртының сенімді азаматының, азаматтық борышын жеке бастық мүддесімен өркениеттілікпен ұштатыру басты құндылығына айналған, өмірде кездескен қиындықтарды жеңіп шығуға әлеуметтік-мәдени бағдарланған, ерік-жігерін шыңдаған тұлғаның ғана қолынан келеді. Дәл осындай азаматтарды шыңдап шығару мектеп алдына қойылған әлеуметтік тапсырыс. Осындай қоғамдық мәнді істі атқара алатын мұғалімді даярлау үсі педагогикалық оқу орындарына сеніп тапсырылған.

Аталған әлеуметтік тапсырыстар «педагогикалық» деп аталып келе жатқан оқу орындарының ішкі ағзасын осы талаптарға сәкес келтіруді сұрап тұр. Ерекше қоғамдық, әлемдік және адами мәнді міндеттер.

1. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. –М., 1994.
2. Нечаев В.Я. Общество и образование. – М., 2005. – С.6.
3. Нечаев В.Я. Общество и образование. – М., 2005. – 9-ая лекция.
4. Дүйсенбек А.Т. Национально- культурные ценности как методологическая основа определения содержания 12-летнего общего среднего образования // Педагогика мәселесі. Вопросы педагогики. – 2006 № 1-2. – С. 30-34.
5. Педагогика мәселесі. Вопросы педагогики. – 2006 № 1-2. – С. 29-34.
6. Жүкенов Ж.К. Қазақ мектебінің қазіргі мәселесі // Педагогика мәселесі. Вопросы педагогики. – 2006 № 1-2. – Б. 31-40.
7. Калдыбаева Т.Ж. Защита образовательно-культурных интересов животноводов – важная социальная задача профсоюзов / Актуальные проблемы профсоюзного движения Казахстана в условиях перехода к рыночной экономике. Материалы междунауч.-практ. конференции. – Москва: Алматы, 1994. – С.-77-81.
8. Калдыбаева Т.Ж. Институт дошкольного образования : Социологический анализ (на материалах Республики Казахстан). Саратов: Саратов.гос.техн. ун-т, 2000. – С. 110.
9. Там же, – С.111-114.

В статье изложены мировоззрение, мысли и мнения социолога об ответственности учителей современных школ перед миром, обществом и учащимися, ответственности и проблемах профессиональной подготовки учителей, о социально-общественной значимости выбора профессии учителя.

Ключевые слова: учитель, школа, профессиональная подготовка, социальная ответственность, социальный смысл.

The article describes the worldview, thoughts and changes sociologist about the responsibility of teachers in modern schools before the world, society and students, responsibilities and problems of professional training of teachers, social significance of the choice of the teaching profession.

Key words: teacher, school, vocational training, social responsibility, social sense.

УДК 35.08 (574)

ПЕРВЫЙ КАЗАХ ГЕНЕРАЛ ТЕХНИЧЕСКИХ ВОЙСК ВОВ ШАКИР ДЖЕКСЕНБАЕВ

Сансызбай Ситаканов

Данная статья посвящена первому казахскому генералу технических войск Шакиру Джексенбаеву. В статье подробно рассмотрена его служба в рядах вооруженных сил Советского Союза, особенно во время Великой Отечественной войны. Также уделено внимание его деятельности в мирное время.

Ключевые слова: Красная Армия, война, военные кадры, химотдел, боеприпасы, зажигательная смесь.

Родился Шакир Джексенбаев 28.02.1901 года в ауле Шунгай Урдинского района Западно-казахстанской области в семье скотовода. Вообще, местность, откуда он родом, старые люди окрестили краем «лиманов и легенд» - откуда родом батыр Ер-Таргын, предводитель Исатай Тайманов, Махамбет Утемисов, бунтари куйши Курмангазы, Сейтек, акын Абубакир, Кердери и тд. В 17 лет пошел в Красную Армию, потом его направили на кавалерийские курсы комсостава Красной конницы. Молодому красному дали взвод 1-го отдельного Киргизско-Казахского кавалерийского дивизиона, а вскоре помощником эскадрона. В 1920 г. Джексенбаев поступает в Академию Генштаба РККА в Москве. Кстати, в 1924 г. удостоверение вручает сам зампред Реввоенсовета и начальник штаба РККА М.В. Фрунзе.

Джексенбаев активно участвовал в создании военного комиссариата Казахстана, в военном строительстве автономной республики, руководил полком, замком эскадрона отдельного Киргизско-Казахского кавдизизиона, начальник учебной части объединенной военной школы им. КазЦИК (Оренбург), начальник строевого отдела военного комиссариата Казахской АССР (г. Кызыл-Орда). Воевал с белогвардейцами Колчаком и Дутовым. В 1927 г. он избирается кандидатом в члены ЦИК КазАССР.

Задача подготовки, воспитания военных кадров молодой автономной республики Казахстан решались благодаря открытым Джексембаевым курсов ОСОАВИАХИМ где готовились кавалеристы, снайперы, пулемётчики и лётчики и др. Не говоря о других, вспомним хотя бы о летном училище Оренбурга и авиаклубе Уральска, где подготовлено целая плеяда героев и отважных защитников отечества: это дважды герои Т.Бегельдинов, Л.Беда, герои Н.Абдиров, Х.Дспанова и летчица К.Умбеталина и многие другие военные разных родов войск. Началось техническое перевооружение РККА, его направляют на высшие химические курсы (1930-31 гг.), получил специальность, определившую весь дальнейший путь

его жизни (теневую). Заметив его талант, сразу назначают помощником начальника сектора химуправления Мин. обороны СССР. За шесть лет прошел путь от Татарского пролива до Северной армейской группы через Хасан и Халхин-Гол.

Войну Джексенбаев начал в чине полковника помощником начальника химзащиты западного направления с главкомом С.К. Тимошенко, начштабом Б.М. Шапошниковым. Через некоторое время с октября 1941 г. его направляют начальником химотдела Брянского фронта, которым командовал К.К. Рокоссовский, где сложилось крайне тяжелое положение, танковые дивизии угрожали Москве и Туле. На них возлагалась ответственной задачей обороны Москвы, Тулы – кузницы военной промышленности СССР. Тут-то и пригодились все таланты казахского «химика». Однажды им попала трофейная фургонная машина и Джексенбаев немедленно переоборудует ее в стационарную фронтовую испытательную химическую лабораторию (СФИХЛ). В этой лаборатории Джексенбаев со своими химиками разрабатывает рецептуры для фугасных огнеметов, рецепты огневой струи с высокой температурой, хорошей дальностью и большой продолжительностью горения готовились мины, ампулы АЖ-2 и КС, дистанционные зажигательные ампулы и гранаты, авиационные бомбы с гранулированным фосфором, сигнальные, дымовые шашки и др. Они выпускали тысячи. Это же целый арсенал эффективных боеприпасов! И в такое трудное безвыходное время!!!

Это было так кстати, в период когда не хватало боеприпасов. «Ведь значительные наши стратегические запасы были либо уничтожены при отступлении, либо достались врагу, а промышленность, переместившаяся на восток, только обживалась на новых краях. Ну прямо хоть голыми руками вой! ... (Успенски - «Тайный советник вождя (Н.А. Лукашев) Сталина» т.1 стр.11).

«А на фронте в это время вооружают солдат бутылками с бензином, выдают рекомендации держать в окопах ведро с песком и когда немецкий танк проезжает мимо, то запрыгивать на него с ведром и засыпать песком воздушные фильтры (Ю.Мухин «Убийство Сталина и Берия» стр. 148, Москва 2007 г.)».

Военные историки знают кавалерийские атаки с шашкой 17-ой и 44-ой дивизии из Средней Азии, попавшей в огневой мешок немецких артиллерийских батарей танковых дивизий. Трудно представить разницу в ударной силе, бессмысленность потерь – но не их вина! Отчаянной, смелой атакой, они вдохновляли других, выполняли приказ командования.

В руках смелого бойца зажигательная бутылка является грозным оружием. Именно в это время проявляется талант Джексембаева как военного специалиста с творческим мышлением, он проводит сборы специалистов разных армейских частей, на которых обсуждались достижения, опыт.

Перед наступательной операцией Курского сражения в 1942 г. генерал Тихомиров из мин. обороны СССР берет Джексенбаева с собой для инспектирования линии Курского фронта.

Убедившись в эффективности зажигательных смесей сказал Джексембаеву: «Не приказываю а убедительно прошу обеспечьте тайно прибывающих в Курск воинские соединения необходимым количеством таких бутылок».

Джексенбаев обеспечивает 3-ю, 38-ю, 48-ю, 50-ю армии бутылками с огнесмесью, вязкая липкая, горит с высокой температурой. Вражеские танки горели как дрова. Бутылки с огнесмесью – против танков?! Нашим бойцам удалось отстоять позиции, они чувствовали себя защищенными: зажигательные бутылки уничтожали доты, дзоты, танки, автомашины, склады боеприпасов, горели вражеские бензохранилища, склады, аэродромы, самолеты это сеяло панику в боевых порядках противника, враг нес потери в живой силе и технике.

В боях 15-тая воздушная армия самолетами У-2 и ИЛ-2 широко использовала метание ампул АЖ-2 снаряженные гранулированным фосфором. Так 25 августа 1942 под прикрытием истребителей разбомбили вражеские аэродромы в Курске. На земле сгорело 16 самолетов врага был взорван бензосклад, подожжены ангары, отдельные хоз. здания авиагородка, подавлено 9 точек зенитной артиллерии, повреждено 10 самолетов противника (из книги «И горек дым войны» стр. 149 Алма-Ата 1985 г.)

Вот как описывает применения этих средств Маршал Советского Союза К.К. Рокоссовский: «Мы приступили к созданию прочной обороны на своем участке в больших масштабах создавались противотанковые и противопехотные огневые заграждения, огневые волы и бутылочные поля. В наиболее опасных направлениях создавались минно-огневые и фугасные поля» Самым уязвимым местом немецких танков «тигров» и «фердинандов» была задняя сторона поэтому наши солдаты в окопах пропускали их через себя и вдогонку кидали бутылки с зажигательной смесью.

Оценивая эти действия К.К. Рокоссовский пишет «Величайшую стойкость показали бойцы командиры и политработники. Трудно найти слова что бы воздать им должное, мужеству и героизму. Это об их стойкость разбилась бронированная лавина врага. Это они превратили хваленые «тигры» и

«фердинанды» в бесформенную грудю искореженного металла (Солдатский долг стр. 210-213). Когда К.К. Рокоссовский перед операцией «Багратион» выступил против штампа генерального штаба. Его план был настолько необычен что, решение принять было сложно он знал, что сильно рискует и в случай провала его судьба и его жизнь повисла бы на волоске.

Может именно эти огнесмеси подкрепляли его уверенность и надежду.

Участник Курского сражения Сафиулин Г.Б. - генерал-лейтенант, Герой Советского Союза, отозвался на запрос; Огни Алатау 1965 г вот что писал о Ш.Джексенбаеве «блестяще зарекомендовали себя на Брянском и других фронтах созданные и включенные под его руководством в боевые действия роты фугасных огнеметов, наводивших на врагов неописуемый ужас. После войны ему как специалисту экстра-класса были доверены кафедры 2-х военных академий г. Москвы».

Позже Джексенбаева вызвали в Москву для доклада о работе к заместителю мин. обороны СССР генерал-лейтенанту В.В. Аборенкову. Разговор состоялся долгий. Напоследок сказал: «Теперь предстоит, невзирая на всякого рода трудности, активизировать действия, смелее вовлекать все имеющиеся зажигательные, дымовые средства. От того, как вы будете действовать, зависит количество потерь с нашей стороны». Вечером того же дня ему было присвоено воинское звание генерал-майор технических войск. Кстати, он был первым и единственным казахом, получившим это звание во время ВОВ. Постпредство Казахстана в Москве устроило скромный прием в честь первого генерала казаха. Войну закончил Джексенбаев пленением немецко-фашистских войск «Курляндия».

Необычайно радостным событием в жизни Ш.Джексенбаева было участие в военном параде 1945 года, тогда ему была оказана большая честь, и он шел во главе 2-го батальона Военной Академии Химзащиты им. К.Е. Ворошилова.

После войны его назначают зам. начальника химуправления Минобороны СССР. Позже его назначают начальником 2-го факультета Военной Академии Химзащиты им. К.Е. Ворошилова, а с 1950 г. до увольнения в запас в 1958 г. назначается старшим преподавателем, начальником кафедры Военной инженерной академии им. В.В. Куйбышева. До войны 1940-1941 гг. был командиром курсантского батальона ПХО Калининского Военного училища химзащиты РККА (Кому как ни ему присваивать у нас имя учебных заведений). После отставки работал в Московском ДОСААФе, Московском автомеханическом институте, Московском заводе-вузе им. Лихачева.

Если мысленно перечислять все армии и фронты, где он служил, то это от татарского пролива до Белого моря, от джигита полковой школы Киргизско-Казахского конной дивизий, Кирвоенкомата, до зам. начальника химуправления министерства обороны СССР.

Всю войну Ш.Джексенбаев прошел рядом с такими прославленными полководцами, как маршалы: Тимошенко С.К., Шапошников Б.М., Рокоссовский К.К., Еременко А.И., Говоров Л.К. и генерал-полковник Рейтер М.А. – это часть его характеристики и заслуг, это они представляли его к высоким наградам. О его воинском мастерстве и мужестве свидетельствуют боевые награды 7 орденов (Ленина, 4-Красного знамени, Отечественной войны - 1 степени, Красной звезды) и более 10-и. медалями. Его жизнь была интересной, многогранной, своим талантом, профессионализмом, превосходил многих своих соратников. До конца своей жизни он не уронил высокой офицерской чести.

Вот несколько примеров, как отзываются о Ш.Джексенбаеве в боевой характеристике:

- Командующий Брянским фронтом, маршал СССР Рокоссовский К.К. с комиссаром Шабалиным С.И.: «Предан делу, Родине, в оперативной обстановке ориентируется хорошо и принимает правильное решение по использованию спецхимподразделений. Непосредственным руководством неоднократно помогал Военным советам армий и командирам частей и соединений (3, 38, 48 армии). Он уделяет большое внимание применению зажигательно-огнеметных и дымовых средств и подготовке кадров (огнеметные роты ФОГ и РОКС) от 07.09.1942 г». И это сразу же после первых успешных боев на Курской дуге. Какая оценка?!

- командующий Брянским фронтом генерал-полковник Рейтер М.А. и член военного Совета Сусайков И.З.: «Волевой, решительный, грамотный, целеустремленный, руководящий делом хим. подготовки. Смелый, энергичный, инициативный командир, много способствует наступательным действиям частей фронта...10.05.1943 г. ».

- Участник Курского сражения генерал-лейтенант Красота П.Е. «Он прибыл на передний край обороны нашей дивизии чтобы лично проконтролировать как организована противохимическая защита наших войск. Это преданность делу в большом и малом, стремление и изучение обстановки непосредственно на месте, где разворачивались решающие события умение инициативно использовать все возможности для успешного химобеспечения боевых операций снискали Шакиру Джексембаеву глубокое уважение общевойсковых командиров, командиров фронтов и армий, простых солдат. Нельзя

не отметить искренность и скромность, его любовь и уважение к боевым товарищам, как к живым так и павшим товарищам не зависимо от служебного положения.»

Кроме того – Благодарность замминистра Обороны СССР маршала Конева И.С.

Высокую оценку его научно-педагогической деятельности дают начальники академий.

- Шабалин А.О. - начальник Военной Академии химической защиты им. Тимошенко, дважды Герой СССР, контр-адмирал в своем обращении пишет: «Своим участием в боевых действиях Брянского, Прибалтийского и Ленинградского фронтов Вы внесли большой личный вклад в дело Победы советского народа над фашистской Германией». Такие же отзывы: начальника Военно-инженерной академии им. В.В. Куйбышева генерал-полковника инженерных войск, героя СССР Котляря П.З.; ректора, профессора завода-втуза им. И.А. Лихачева – Лызо А. и др.

Он своим самоотверженным трудом и глубокими знаниями, внес неоценимый вклад в дело обороноспособности страны и завоевал признания военно-начальников СССР высокого ранга. Редко бывает, чтобы видные Союзные (Московские) деятели высокого ранга давали отличную оценку нашим специалистом.

То, что в решающий момент генерал Тихомиров (из Минобороны) берет его с собой инспектировать Курскую линию фронта и Министерство обороны дважды назначает на руководящие посты в Центральном аппарате Минобороны (1931, 1946 гг.), а затем начальником кафедр двух военных академий, есть признание в нем военного химика высокого класса. Едва ли кто из других наших генералов имеет такой послужной список. Если мысленно собрать всех вражеских солдат и военную технику уничтоженную его огнесмесьями то трудно представить, сколько его изобретениями спасено наших солдат и офицеров, вернулись домой или получили звания Героя Советского Союза, в т.ч. и казахстанцев. А его доброе имя в Казахстане до сих пор по заслугам не увековечено... Память о нем нужна не ему и не его единственному сыну (ушедшим из жизни), а нам Казахстанцам это же пример национальной гордости. Десять лет пишу руководителям правительственных структур о присвоении военному институту его имени. Эту идею поддерживают и пишут ветераны правительства, РОО Совета генералов, академики и родственники. Но...

Правительство и общественность Москвы не забывают и по ныне 27 февраля 2013 года в Москве состоялся вечер памяти первого советского генерала казаха Ш.Джексембаева в честь 70-я звания генерал майора и 25-я смерти. О нем пишут исторические очерки в Военной Академии Химической Защиты им. С.К. Тимошенко, его портрет висит среди заслуженных работников Академии. А что у нас?!

А вот как чтят память о своих генералах в других республиках СНГ, не говоря о России и Украине. Правительство Калмыкии именем Городовикова О.И. переименовали город Башанта, в Элисте - проспект, через 11 лет после отставки добились присвоения Героя СССР.

В Грузии именем своего генерала Леселидзе К.Н. переименован город Ермоловск, в Тбилиси – проспект, через 27 лет после смерти добились присвоения Героя СССР (1971 г.).

В Узбекистане именем Рахимова С. в Ташкенте названы станция метро, район, проводят турнир, в 1955 г. через 12 лет после смерти добились присвоения Героя СССР. (А теперь в Шымкенте названа улица и поставлен памятник).

Разминировать объекты саперам помогали дрессированные собаки. Одна из них по кличке Джульбарс помогла разминировать много снарядов. Незадолго до парада Победы Джульбарс получил ранение и не мог идти. Тогда И.В. Сталин приказал нести его по Красной площади на шинели... На параде сабаки шли рядом с саперами. Н.Стариков «Сталин вспомним вместе» Москва 2014 стр.388. Что сделали мы для Шакира Джексембаева!?

Вот как он вспоминает о родном крае в своей книге: «Мой край Родной. Голос одного человека он усилит, удесатерит, размножит, а душу его, словно родная мать, взлелеет, обласкает, в минуту горести укрепит и поддержит». А вспомнила ли Родина?

Эти слова звучат как укор нам – казахстанцам.

Как-то в момент недовольства И.В. Сталин сказал Г.К. Жукову «В Крандштате есть памятник адмиралу Макарову, на котором запечатлены вещие слова «Помни Войну»

Р/С Прискорбно что у нас в Казахстане, в отличии от других государств СНГ почему то статус генерала считают ниже статуса героя Советского Союза. Вот как например писал советник И.В. Сталина генерал Н.А. Лукашов: «Награждением орденами, присвоением звания Героя Иосиф Виссарионович обычно не занимался, для этого существовал специальный аппарат, был определенный порядок. Но звание генералов – обязательно через него. Сталин держал в памяти фамилии почти всех крупных военачальников, включая генерал-майоров их у нас было немного более ста...» 81 общевойсковых, 33

родов-войск, 6 по ведомству Берии-в войсках НКВД. А Героев более 11 000. (Успенский В.Д. «Тайный советник вождя» Том 3 стр. 59)

Рисунок 1 Шакир Джексембаев

Рисунок 2. Первый Слева сидит пом. ком. отдельного кавалерийского эскадрона Киргисского краевого Военкомата Ш. Джексембаев 1919г. Оренбург

Рисунок 3. Командиры парадных расчетов к параду готовы. Второй справа Ш. Джексембаев 1945г. Москва

Бұл мақала техникалық әскерлердің тұңғыш қазақ генералы Шәкір Жексенбаевқа арналған. Мақалада оның Кеңес Одағының қарулы күштерінің қатарында, әсіресе Ұлы Отан соғысы кезінде әскери борышын өтеуі жан-жақты қарастырылады. Сонымен қатар, оның бейбіт кездегі қызметіне де көңіл бөлінген.

Тірек сөздер: Қызыл Армия, соғыс, әскери кадрлар, химбөлім, оқ-дәрі, жанғыш қоспа.

This article of a posyashchen to the first Kazakh general of technical troops Shakir Dzheksenbayev. In article its service in armed forces of the Soviet Union is in detail considered, especially during the Great Patriotic War. The attention of its activity in a peace time is also paid.

Keywords: Red Army, war, military shots, chemical department, ammunition, incendiary mix.

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ

Мерейтой – 80 жас

ҒЫЛЫМНАН БАҒЫТ ТАПҒАН ТҒЛҒА

Белгілі бір тұлға жайлы ой толғап, сөз айтар тұста, ең алдымен, ол тұлға кім? Оның тұлғалық бейнесін неден көруге болады? – деген сауалдарға жауап іздейтініміз хақ.

Бұл адамның қоғамға, ел-жұртына сіңірген еңбегін бағалаудың, адамтанудың басты ұстанымы. Кез келген адамның өскен-өнген ортасын, оған өмір сыйлаған ата-анасын, олардың тегін зерделеу арқылы біз сол адамның қайраткерлік, ғалымдық, түптеп келгенде оның адамдық, тұлғалық болмыс-бітімін жан-жақты тануға мүмкіндік аламыз. Өйткені тұлғаның тегі мен өскен, қалыптасқан ортасы оның бойына даралық қасиеттер дарытады.

Қазақстанның экономика ғылымында өз биігі, өрісі бөлек өз кеңістігі бар Ораз Баймұратов сияқты біртуар қазақ азаматының өмір белестеріне, ғылымдағы өнегелі жолына зер салған жанның тұлға болмысын ашар осындай тегінен дарыған, өскен ортасы қалыптастырған өзіндік қасиеттерін аңғармауы мүмкін емес.

Ораз Баймұратовтың өзгелерден ерекшеленіп тұратын біраз қасиеттерін атауға болады. Әуелі, оның өзгеше үлгі қасиеті – өзі таңдап-талғаған ғылым жолына деген сенімділігі. Осы жолда талмай, таудай талаппен, ғылыми ізденіспен студенттік өмірден академиктік дәрежеге дейін жетті. Жастық жігерімен өз замандастарынан көш ілгері озып, ғылымның ең шыңы – академиктік дәрежеге жетті. Мұның өзі дарындылық пен аса қабілеттіліктің арқасы. Өз өмірінің жартысынан артық бөлігін күрделі де күрмеуі қиын экономика ғылымын дамытуға арнады. Ол үшін өзіндік ғылыми бағыт-бағдарын анықтап, көптеген теориялық және практикалық бағыттарда зерттеулер жасады.

О.Баймұратовтың тағы бір ерекше үлгілі қасиеті – өмірге деген ынтықтығы мен алға ұмтылысы, ой-өрісінің кең ауқымдылығы. Осының өзін қоғамның бүгінгі дамуына үлкен еңбек сіңіргендігінен көруге болады.

Ораз ағамыздың үлгі қасиеттерінің бірі – ол талабы зор жастарды қолдап, олардың ғылым жолында өсуіне бағыт-бағдар көрсете білуінде, қатаң талап қоятын ұстаздығында.

Ойы озық ғалымның кейінгі жастар мен ізбасарларына деген үлгісі – өнеге қасиеті – ғұлама ұстаз және Қазақстанда тиімді қаржыландыру теориялық мектебінің негізін қалаушылардың бірегейлігі.

Ораз ағамыздың үлгі тұтарлық ерекше қасиеті – оның адамгершілік ізгі қасиеттері мен парасаттылығы, қызмет бабында адамдарды алалауға тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі, сондай-ақ, өзгеге де, өзіне де талап қойғыштық қасиеттері ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді.

Ата-анасы Ораз дүниеге келгенде «бақыт, сәттілік» деген мағынаны білдіретін көне түрік есімін берген екен. Енді, міне, көп жылдар өткен соң олардың арманы орындалды деп нық сеніммен айтуға болады.

Қасиетті Қызылжар топырағында талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығырмашылығын әлемге паш еткені тарихқа анық. Ораз ағамыз да осы өңірдің қазіргі Мағжан Жұмабаев ауданы Дүйсеке ауылында туған.

Әрине дарынды азамат болу оңай емес және ондай биікке көтерілудің өзі екінің-бірінің қолынан келе де бермейді.

Міне, осындай қасиетті топырақта дүниеге келген Ораз Баймұратов жасынан өмірдің өрелі жолын таңдай білді. Орта мектепті ойдағыдай бітіргесін білімге деген құштарлық албырт жасты байтақ еліміздің астанасы Мәскеудің түсті металдар және алтын институтына алып келді. Бұл атақты институтты кезінде Қазақстанның экономикасы, мәдениеті және ғылымына үлкен үлес қосқан көрнекті қоғам және мемлекет қайраткерлері Д.А. Конаев, А.А. Конаев, К.С. Салыков, Э.А. Туркебаев және т.б. бітірген.

Жоғары білімді жас маман осы институтты 1957 жылы ойдағыдай тәмамдағасын туған еліне оралғаннан кейін оның қажыры мен қайратының арқасында өрлеу баспалдақтары биіктей береді. Академик Ораз Баймұратовтың келешектегі бар ғылыми өмірі еліміздің аяулы азаматы Қаныш Сәтбаев құрған ғылым ордасы – Ғылым академиясының қабырғасында өтеді. Әуелі кіші ғылыми қызметкер, аспирант, ғалым-хатшы, бөлім меңгерушісі болды.

Сонымен, академик О.Баймұратовтың сан-қырлы ғылыми және ғылыми-ұйымдастырушылық қызметі осы Ғылым академиясының Экономика институтымен тікелей байланысты. Осы институттағы ғылыми орта оның бұрынғы алған терең білімімен қоса жас маманның алғашқы келешек ғылыми мүдделерін анықтады – ол инвестициялар және өндірістік экономика еді. Жас ғалымның бұл таңдауы оның өте көрегендігі болды - ол республика дамуының келешекке арналған негізгі бағыттарын анықтайтын маңызды, көлемді жұмыстарды күн тәртібіне қоя білуінде еді.

Ораз Баймұратұлы үлкен қажыр-қайрат танытып, өмірінің ғылымдағы жолын үздіксіз ізденісте өткізеді. 1962-1964 жылдары ол Мәскеудің болат және балқыту институтының «Экономика» кафедрасында өндірістік экономика саласының білгір мамандарының бірі профессор С.Я. Рачковскийдің басшылығымен аспирантурада оқиды. Оны 1964 жылы «Металлургия заводтарының қайта құру және ұлғайтудың экономикалық тиімділігі» деген тақырыпта кандидаттық диссертацияны қорғап шығады.

Ораз Баймұратұлы аспирантурада оқыған кезде бұрынғы Кеңес Одағына, тіпті әлемге әйгілі ғалымдар академик Т.С. Хачатуров, профессор В.П. Красовский мектебінен өтуі оның экономика ғылымының саласында белгілі ғалым болуына негіз қалаған алғы шарт болғандығы анық.

Аталған ғалымдар Кеңес Одағында ғана емес барлық социалистік жүйеде экономиканың тиімділігін есептеу әдіснамасын ұсынған болатын. Негізінде онда ұзақ мерзімді және ағымдағы шығындарды бір түрге келтіру арқылы тиімділікті есептеу әдісі зерттелген. Кезінде бұл бағыт Кеңес Одағының экономика ғылымының үлкен жаңа болып танылған, ел шеңберінде ғылыми мектеп те қалыптасқан. Міне, Ораз Баймұратұлы осы ғылым мектептің шәкірті, қатынасушысы болды. Жаңа әдіснаманы Қазақстан Республикасының экономикасында пайдалануда бастаушылардың бірігейі болды.

Кандидаттық диссертацияны ойдағыдай қорғаннан кейін, Экономика институтында қызмет істей жүріп ол өзінің талапты ғалым екенін көрсете білді. Қысқа мерзім ішінде дайындап, 1971 жылы «Өнеркәсіп өндірісіне капиталдық салымдардың экономикалық тиімділігі» атты тақырыпта докторлық диссертацияны табысты қорғап, Қазақстан бойынша ең жас экономика ғылымдарының докторы дәрежесіне ие болады да, 1975 жылы экономика бойынша профессор атағын алады. Оның мұндай табыстарына диссертациясының кеңесшісі ҚССР ҒА корреспондент - мүшесі Р.М. Петухов, ресми оппонент ҚССР ҒА академигі С.Б.Мильграм, тағы басқа көптеген Қазақстан және Ресейдің көрнекті экономист-ғалымдары үлкен қолдау жасады.

Академик О.Баймұратовтың ғалым ретіндегі ерекшелігі - ғылымдық тұрғыдан жүргізілген ғылыми-зерттеу жұмыстарымен айқындалады. Оның ғылыми мүдделері ғылыми-техникалық прогреске капиталдық салымның теориялық, методологиялық және практикалық әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің тиімділігін зерттеу еді. Бұл түбегейлі мәселе экономика ғылымы дамуының ең негізгі болған Қазақстанда алғашқы болып зерттеле бастауы 29 жастағы жас ғалымның жетекшілігімен қолға алына басталды. 1964

жылдан бастап мұндай бағыт еліміз бен шет елдерде де кең белгілі болып, ірі ғылыми мектеп ретінде қалыптаса бастады. Бұл ғылыми жолдағы соны ізденіс еді. Ғылыми тұжырымдарды сабақтай өрбіту негізінде ол ғылыми-техникалық прогрестің капиталдық салымының практикалық әлеуметтік-экономикалық тиімділігі проблемаларын Одақ дәрежесіне көтеріп, оның осы жүйедегі елдердің даму үрдісіне бірден-бір ықпал етіп, келешегіміздің мақсат-мағынасын айқындайтынын баса көрсетті. Әрине, бұл сол кездегі «тоқырау» кезеңінде батыл қойылып, туған ел мұқтаждарын нысанаға алып, нақтылы өмір тәжірибесінде қарастырған тұңғыш еңбектер еді. Біз оны академик О.Баймұратовтың ғылымда сара жол тартып, туған халқының, республикасына аса өзекті мәселелерін зерттеулерді ғалым ретінде күн тәртібіне қоя білгенін ерекше атап өтеміз.

Жалпы алғанда, О.Баймұратовтың ең алғашқы еңбектері өзінің жоғары ғылыми-теориялық деңгейімен айрықшаланады да, теорияны шаруашылық практикамен, зерттеудің прогрестік әдістерін қолданумен ұштастырылатынын ерекше атаған жөн. Олардың ішінде оның басшылығымен және тікелей авторлығымен шыққан «Қазақстан өндірісінде капиталдық салымдардың тиімділігі» (1964 ж.), «Теникалық прогрестің тиімділігі» (1973 ж.) атты монографияларды атауға болады. Соңғысында қазіргі заманда да ғылыми-техникалық прогресті болжамдарды толық қолдануға болатын шетелдік тәжірибеде пайдаланатын болжамның прогрестік әдістемелерін республика бойынша алғашқы рет түсіндіріле бастады.

О.Баймұратовтың монографиялық зерттеулерінің ішінен 70-жылдары кең тараған «Капиталдық салымдардың экономикалық тиімділігін бағалау және талдаудың әдістері» атты монографиясын ерекше атауға болады. Бұл еңбегінде автор бірінші рет экономикалық категория ретінде капиталдық салымның техникалық негізін қарастырған, негізгі қордың ұдайы өндірілуінің мәнін білдіретін негіз болатын ұғымдар жүйесіндегі орны көрсетіледі, методологиялық бірлікте капиталдық салымдар мен ғылыми-техникалық прогрестің үрдістері қарастырылған, экономикалық өсудің факторы ретінде инвестицияларды бағалау әдістері ұсынылған, қоғамдық еңбектің шығындарының салыстырмалы тиімділігінің теориясы одан әрі дамытылды. Бұл кітапты еліміздің ғылыми қауымдастығы ең ірі және ерекше іргелі деп таныды.

О.Баймұратовтың ұсынған қағидалары мен өзіндік методологиялық құндылықтары бұл күндері де маңыздылығын жойған жоқ. Олардың инвестициялық жобаларды бағалаудағы көптеген принциптері, әдістері мен амалдары жоспарлы және нарықтық экономкаға да қолдануға болады. Мысалы, нарықтық экономикада капиталдық салымдары тиімділігінің салыстырмалы әдісі, әр уақытағы шығындарды дисконттау және басқалары қолданылады, бұның өзі әлемдік деңгейдегі ғалымдар академик Т.С. Хачатуров және профессор В.П. Красовскийлер басқарған белгілі экономистердің ғылыми мектебінің сөзсіз жетістігі еді. Олардың еңбектері және творчестволық ықпалдасығы О.Баймұратовтың осы мектептің белгілі өкілі ретінде қалыптасуына үлкен әсер етті, себебі бұл мектептің ғылыми беделі бүкіл әлем таныған қазіргі инвестициялар тиімділігі теориясының негізі болып табылады.

Қазіргі заманда Қазақстанның экономикасы қарыштап дамығын жағдайында экономикалық өсудің сапасын қамтамасыз ету өте маңызды. Оны тек қана кез келген инвестициялармен ғана емес, оларды түбегейлі инновациялармен іске асыру жағын көбіне қарастыру қажет. Сондықтан да сол жылдардан еңбектерінің негізі болып келе жатқан инвестиция мен экономикалық өсудің өзара байланыстылығы, инвестициялық және технологиялық прогрестің бірлігі туралы О.Баймұратовтың линиялық емес методологиялық тәсілі бүгінде де өзектілігін жойған жоқ, өте құнды болып есептеледі. Бұл тәсіл еліміздің қазіргі индустриалды-инновациялық бағдарламасы үшін өзекті болып табылады.

Экономикалық өсудің жаңа сапасын қамтамасыз ету, оны гуманизациялау тұрғысынан алып қарағанда «Капиталдық салымның әлеуметтік тиімділігі» атты мақаласы қазіргі заман талабына үндес келеді. 1979 жылы «Вопросы экономики» деген орталық теориялық журналда жарық көрген мақала өзінің терең жаңашылдығымен өз елімізде ғана емес, сонымен бірге шетелдерде де үлкен қызығушылық білдірді. Мақала қолма-қол АҚШ-та (Нью-Йорк) ағылшын тіліне аударылып, әлем деңгейіндегі «Проблемы экономики» журналында басылып шығуы ол кездегі Кеңес Одағының экономист-ғалымдары үшін өте сирек жағдай болатын.

О.Баймұратов өз заманының жаңа бағыты болып табылатын Қазақстанда шыққан ғылымтану және экономика ғылымының бастамашысы болды. Ғылымның тиімділігін бағалау проблемалары туралы, әсіресе, теориялық зерттеулердің нәтижелері бойынша, оның өзіндік зерттеулері бұрынғы Одақ бойынша да және бүгінгі күнге дейін кейбір аспектілері бойынша үздік болып есептелінеді.

Ғалым басшының ғылыми жетекшілігімен және авторлық қатысуымен (1978 ж.) жарық көрген «Ғылыми зерттеулердің тиімділігі (бағалау методологиясы және арттыру проблемалары) атты кітабын ерекше атау керек. Бұнда айтарлықтай орын ғылымның экономикалық рөлін теориялық жағынан дәлелдеуге арналған. Кітапта тиімділікті бағалауға тірек болатын негізгі принциптер тұжырымдалған.

Ғалымның бұл еңбегі, ең алдымен, мазмұнының тереңдігімен және айтар ойының ашақтығымен ерекшеленетіндігін әріптестері құрметпен атайды. Сонымен бірге ғылымды зерттеу проблемалары О.Баймұратовтың басқа да еңбектерінде жалғасын тапқан.

О.Баймұратовтың экономика ғылымы саласындағы циклдық зерттеулері 1985 жылы Қазақстан Ғылым Академиясының Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлықпен атап өтілді. Ғылымтану – оның негізін қалаған екінші ірі мектебі болды.

Көрнекті эксперт-ғалымдардың пікірінше, О.Баймұратовтың (1958-1980 жж.) республиканың Академиясының Экономика институтында істеген жылдары ол Одақтағы ірі экономист - ғалым ретінде тек Қазақстанда ғана емес, оның сырт жағында да белгілі болды.

Академик О.Баймұратов ірі ғалым-экономист ретінде отандық экономика ғылымының дамуына үлкен үлес қосуы 1980 жылы республика Ғылым академиясының өндіргіш күштерді зерттеудің Кеңесіне (ӨКЗК-СОПС) ауысуынан басталады. 1989-1994 жылдары осы ғылыми органының төрағасы қызметін ойдағыдай атқарды.

О.Баймұратовтың басшылығымен ӨКЗК-нің ғылыми әлеуеті біршама нығайып, жетекші ғылыми орталыққа айналды да, республиканың өндіргіш күштерінің орналасуы мен олардың ұзақ жылғы даму болжамдары жасалды, зерттеулердің ұйымдастырылуы мен үйлестіруі де қамтамасыз етіліп отырды.

Бұл жылдары ӨКЗК жалпыакадемиялық пәнаралық ғылыми мекемеге айналып, халық шаруашылығының дамуын болжамдауда, табиғатты тиімді пайдалану және аймақтық өндіргіш күштердің дамуы мен территориялық-өндіргіш күштердің кешендерін зерттеуде үлкен тәжірибе жинады. Қазақ КСР Ғылым академиясының ӨКЗК-нің зерттеулері тек республикада ғана емес, сонымен бірге Ресей, Украина, Орталық Азия республикаларын да кеңінен белгілі болды. АҚШ, Англия, Швеция, Австрия, Болгария елдерінің ғалымдарымен халықаралық қатынастар нығайды. Мысалы, Ресей Ғылым академиясының академиктері А.Г. Гранбергпен, А.Ю.Ишлинскиймен, сол академияның корреспондент-мүшесі Б.В. Гусевпен, профессорлар В.А. Лисичкинмен, Д.Дмитриевпен, А.И. Щербаковпен, т.б. тығыз байланыстар орнады.

1980-1990 жылдары О.Баймұратов бастаған үлкен ұжым бүгінгі күндері де өзінің өзектілігін жоймаған Қазақстанның бірқатар әлеуметтік-экономикалық ірі проблемаларын қойып және зерттелген. Мысалы, ӨКЗК Батыс Қазақстанды тікелей зерттеумен айналысты. Ғылыми жұмыс кезіндегі ең маңызды нәтижелер - ол аймақтық өндіргіш күштер дамуының стратегиясын дәлелдеу, өндірістің мұнайөндіргіш және мұнайхимия салаларының дамуына болжам жасау, Батыс Қазақстанның өндіргіш күштерінің кешенді дамуының концепциясы бұрынғы КСРО мен Қазақстанның мемлекеттік экономикалық комитеттері, ірі одақтық ғылыми-зерттеу мекемелері өздеріне пайдалануға алды. Академик А.Г.Аганбегянмен бірге ол Батыс Қазақстан аймағының мұнайгазын кешенді даму концепциясының бастамашысы болды, бұл, әрине, ол екеуі осы аймақпен және бүкіл Каспий өңірінде ұйымдастырған ведомствоаралық экспедиция жұмыстарының нәтижесі еді.

Академик О.Баймұратов Арал апатына білек сыбана кіріскен шын жоқтаушыларының бірі болды. Оның басқаруымен ӨКЗК-нің творчестволық ұжымы 2006 жылға дейін «Арал-2006» атты Арал теңізін сақтап қалудың Арал өңірінің экологиялық бірқалыптылығын қайта келтірудің Мемлекеттік бағдарламасын жасады. Бағдарламаның шеңберінде Арал өңірінің Қазақстандық бөлігінде су ресурстарын тиімді пайдаланудың жолдары мен кешенді шаралары; Арал теңізін сақтаудың баламалы түрлері және оны қалпына келтіру; Арал өңіріндегі экологиялық жағдайды қалпына келтіру және денсаулық сақтау шараларын жақсартудың кешенді шаралары; тұрғындардың өмір сүру деңгейін көтеру; экологиялық-экономикалық проблемаларды шешуде интеграциялық байланыстар мен халықаралық ықпалдастықты кеңейту мәселелері жете зерттелді. Арал өңірі бойынша кешенді зерттеулер мен ғылыми экспедиция О.Баймұратовтың басшылығымен өтті. Оған сол кездегі депрессиялық өңірде экономикалық қызметтерді тежеу және тұрғындарды бұл өңірден басқа облыстарға көшіру идеяларына қарсы Арал өңірін әлеуметтік-экономикалық даму концепциясын жасауға сіңірген еңбегі жатады. Бүгінгі шындық дамудың осы концепциясының дұрыстығын дәлелдейді.

Тағы да ірі жоба болған Қазақстан Ұлттық академиясының ӨКЗК бастаған республикалық «Балхаш» бағдарламасы болды, онда 2010 жылға дейін Іле-Балхаш өңірінің экологиялық жағдайын жандандыру және әлеуметтік-экономикалық дамуы анықталған. Одан басқа ірі жоба Каспий теңізі жағалауындағы халықшаруашылық объектілерін және тұрғындардың қоныстарын сақтауға бағытталған.

Академик О.Баймұратов «тоқырау» кезеңінде ірі теоретик ретінде экономикалық құбылыстардың терең мәніне жете білді. Ол әлемдік әдебиетте басымдылық түсінігін алғашқы болып жан-жақты саяси-экономикалық жағынан зерттеп, оның өндіргіш күштер мен экономикалық заңдар жүйесіндегі орнын көрсетті. 1985 жылы қоғамның экономикалық басымдылықтары туралы ғалымның кітабы жарық көрді.

Бұл жылдары академик О.Баймұратов Қазақстанда алғашы болып экономика ғылымының өзінде де сирек кездесетін ғылыми танымдық бөлімді ұйымдастырып, басқарды. Бұл ғылымдық таным секторының ерекшелігі - оның өңірлік мәселелерді зерттеудің басымдылығы еді. Олар Мәскеу, Минск, Донецк қалаларының белді ғылыми мекемелерімен тығыз ынтымақтастығымен жүргізілді. Бұл зерттеулерде ғылыми-техникалық прогрес дамуының ең негізгі кедергісі – кеңестік экономиканың өте жоғары шоғырландырылғандығы себептері ашылды. Осыған байланысты ғылым-техникалық даму проблемасы жөнінде КСРО Ғылым академиясының Ғылыми Кеңесінің территориялық басқару комиссиясы базасында формальды емес ғылыми ұжым құрылып, оған О.Баймұратов та мүше болып кірді. Осының нәтижесінде бұл ұжымда алғашқы болып концептуалды түрде территориялық шаруашылық есеп идеясы пайда болды. Кейіннен бұл заңды түрде одақтық республикалардың экономикалық және саяси егемендігі идеясына ұласқан болатын. Ал, біздің кейіпкеріміз осы идеяны өз қолымен жүзеге асырғандардың бірі болды.

1990 жылы О.Баймұратовтың басшылығымен авторлар ұжымдығының «Ғылым және өндіргіш күштер: аймақтық мәселелер» атты монография жарыққа шықты. Кітапта өндірістің ғылыммен өзара байланыстылығының теориялық аспектілері зерттеледі, оны жетілдірудің ұсыныстары жасалған, ғылыми әлеуетті жылдам өсірудің жолдары дәлелденген, ғылыми күштерді республиканың өндіргіш күштерінің ғылыми-техникалық дамуының шешуші бағыттарына ғылыми күштерді тоғыстыру мәселелері. Бұл кітапта Қазақстанда алғашқы болып ұсынылған және біздің елде қазірде кең тараған технопарк идеясы іс жүзінде дами бастады.

Еліміздің егемендік алуы мен одан кейінгі нарыққа көшу жылдары академик О.Баймұратовтың шығармашылық және ұйымдастырушылық өмірінде өзгеше жаңа бір кезең басталды.

1992 жылы О.Баймұратовтың ғылыми басшылығымен ҚР ҰҒА ӨКЗК-де «2015жылға дейінгі Қазақстанның ғылыми-техникалық және әлеуметтік-саяси дамуының кешенді болжамы» атты көлемді зерттеу жобасы жасалды. Бұл еңбектің Қазақстанның өндіргіш күштерін дамытудағы әлі де маңызы зор. Дағдарыстан шығу жағдайында және нарықтық қатынастардың өрістеген кезінде бұл болжамдық-талдау зерттеуіне 6 академиялық, 6 салалық ғылыми-зерттеу институттары мен жоғары оқу орындарының белді ғалымдары қатысты. 5 томдық ғылыми есеп ҚР ҰҒА Президиумы мәжілісінде талқылынып, қабылданды. Нарықтық экономикаға көшудің балама бағдарламасы ретінде ол Республикалық комиссияда да қаралып, өте жоғары баға алды.

Бұл еңбегінде О.Баймұратов бірінші рет Орталық Азияда Қазақстанның Жаңа Индустриалдық Елге айналуы туралы идеяны ұсынды, өзінің қазақстандық нарық экономикасының моделінің қандай болуы керек екендігінің түсінігін дәлелдеді. Оған біздің республиканың Еуропа мен Азияның экономикалық «көпір» концепциясы тиесілі болып табылады, ол тіпті 1992 жылы экономикаға лайықтап Л.Н. Гумилевтің еуразия идеясын табысты пайдаланған болатын.

1990 жылдары О.Баймұратов республикалық баспасөз беттерінде экономикалық реформалардың ең маңызды және өткір мәселелерді талқылауға белсенді түрде қатынасты. Оны өте қызықтырған макро-экономика мәселелері еді. Ғалымның ғылыми ықыласында жаңа бастама қалыптасты – қаржы және банк проблемаларын зерттеу. 1996 жылдан бастап, ол қаржы-банк менеджментінің ғылыми-зерттеу институтын басқарады. Осы кезеңде шыққан оның еңбектерінде қазіргі қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық жағдайларға объективті бағасын беріп, экономика реформаларының үрдісіне ұғыныспен қарайды, Қазақстанның экономикалық даму жолдары дәйектелінеді.

Ғалымның кеңінен толық түрдегі көзқарастары 2002 жылы жарыққа шыққан «Ұлттық экономикалық жүйе» атты іргелі монографиясында көрініс тапты. Бұл кітап оның трансформацияланушы экономика теориясына қосқан үлкен үлесі еді. Оны О.Баймұратовтың ғалым және өз Отанының азаматы ретінде өзіндік бағдарламасы деп қарау керек сияқты.

90-жылдары автор саяси қызметпен белсенді араласып, нарықтық реформаларды дайындауға қатысты, заңнамалық актілерді дайындауға, талқылауға және оларды қабылдауға араласты, яғни оқиғалардың қалың ортасында болды деуге болады. Сондықтан да еңбектерінде экономикалық теория мен шаруашылық жағдайларға бірдей көңіл бөлінген. Бұл зерттеулердің көпжоспарлылығын, көпаспектілігін анықтайды.

Ораз Баймұратовтың ғылыми ізденістерінің ауқымы қуатты ойымен парасатты пайымдауының кеңдігін сипаттайды. Соңғы жылдары О.Баймұратов өзінің назарын жаһандану жағдайында ұлттық ақша-қаржы жүйесін қалыптастыру және жетілдіру проблемаларына, қазіргі аймақтануға, сонымен бірге, экономикалық зерттеулерде жаңа ғылыми методология мен жаңа ғылыми ойлау стилі – линейлік емес тәсіліне аударуда. Линейлік емес тік экономикалық теория – бұл экономикалық ойдың «жырып өткен жері» деуге болады. О.Баймұратовтың басшылығымен және тікелей қатысуымен қаржы-банк менеджмент ғылыми-зерттеу институты іргелі және қолданбалы зерттеу бағдарламалары шеңберінде бірнеше ірі жобаларды орындады.

Институт еліміздің белгілі ғылыми мекемесі болып табылады. Осында О.Баймұратов заңнамалықты зерттеу және жаһандану жағдайында ақша-қаржы жүйесінің дамуының ерекшеліктерін зерттеу туралы өзінің үшінші мектебін қалыптастырды.

Ғалым ізденістерінің тағы бір келелі тақырыбы – еліміздегі әлеуметтік даму проблемалары. О.Баймұратов әлеуметтік экономиканың теоретикалық негіздерін қалыптастыруда ғылыми басымдылыққа тиесілі болды. Оның 2005 жылы шыққан «Әлеуметтік экономика» атты еңбегі осы уақытқа дейін Қазақстан және ТМД көлемінде алғашқы басылым болып табылады. Онда айтылған кемел ойлар мен тиянақты тұжырымдардың әлеуметтік саланың бүгінгі таңдағы проблемалармен де гармониялығы, яғни үндестігі байқалады. Шын мәнінде автор жаңа ғылыми бағытқа жол ашып отыр, ол дегеніміз қазіргі уақытта оның төртінші ғылыми мектебі қалыптасуда.

О.Баймұратовтың түсінігінде әлеуметтік экономика – ол түбірінен басқа экономика. Бұл экономика, оның ортасында әртүрлі материалдық және рухани қажеттіліктерімен тұрған адам. Адам – экономиканың ең басты құндылығы және оның құралы.

Өзінің кезекті жеті томдық «Қоғам гармониялығы және экономика, әлемдік парадигма» (2010 ж.) атты еңбегінде автор экономикалық әдебиетте бірінші болып қоғам гармониясы және оның экономикасы концепциясын айқындайды.

Ғалымның әлеуметтік экономика және гармония туралы еңбектері экономикалық ғылым дамуында жарып өтуші болып табылады. Оны дәлелдейтіні автордың «Қоғам және оның экономикасы – Гармония заңының қимыл аренасы» деген мақаласы 111-ші Астаналық экономикалық форумының Интернет-форумының «Ең үздік мақала» номинациясының дипломы және сыйлығымен марапатталды (2010 ж., шілде).

О.Баймұратов 2011 жылғы наурыз айында исламдық қаржылық қор жөніндегі 11 Қазақстандық конференцияда баяндама жасап, біздің елде ислам қаржы моделінің қолданылуының бастауында болды деуге болады, өйткені ол Қазақстанның болашағы. О.Баймұратов ислами экономика мен қаржының қағидаларын, ерекшеліктерін және келешегін жеті жылға жуық зерттеп келеді. Оның бұл зерттеулері біздің дүниетанымымыздағы зор өзгерістердің бастауына айналды. Осыдан бастап әлеуметтік гармонияны, оның парадигмалары мен заңдарын ислами доктринаның негізінде зерттеу ғылыми қызметтің басты бағыты болды.

2014 жыл Қазақстан ғылымында бұрын белгісіз болған «Әлеуметтік экономика Гармониясының Заңы» жаңалығы ашылған үлкен табысты жыл болды деуге болады. Себебі, Ресейдің жаратылыс ғылымдары академиясы және Халықаралық ғылыми жаңалықтар мен өнертабыстар авторларының академиясы ҚР Ұлттық академиясының академигі Баймұратов Ораздың ашқан жаңа ғылым заңын құптап, оған диплом тапсырды. Бұл тамаша Заң ислам доктринасы негізінде Қазақстанда ашылғанмен, оның бүкіл-әдемдік маңызы бар. Ашылған Заң жержүзіндегі миллиардтаған тұрғындардың тұрмыс қалпын реттейді, барлық елдерде Гармонияның дамуына жетелейді, біздің өркениетімізді құлдыраудан сақтайды. Бұл зерттеулер біздің дүниетанымымыздағы зор өзгерістердің бастауына айналды. Осыдан бастап әлеуметтік Гармонияны, оның парадигмалары мен заңдарын ислами доктринаның негізінде зерттеу ғылыми қызметтің басты бағыт болды. Біздің көз алдымызда әлеуметтік Гармония бойынша ғылыми зерттеулердің тұтас қабаты игерілмеген тыңдай болып ашылды.

Гармония проблемалары жақында ғана АҚШ-та ағылшын тілінде басылып шыққан «Harmony of economy and society» атты кітапта баяндалады.

Академик О.Баймұратов аталған терминді бас әріппен жазуды жөн көрді. Өйткені, оған әдеттегі түсініктен гөрі кең-ауқымды мағына беріп отыр. Сонымен, бұл терминнің сыртында не сыр бүгулі? Қазіргі заманда оның заңдары мен мәндері қандай?

Әлеуметтік Гармония дегеніміз – бұл жеке тұлғалардың рухани және өнегелілік негізіндегі біртұтас өрістердің өзара терең мәнді байланысы, мөлшерлілігі, сәйкестігі.

Бұл қоғам дамуының жаңа парадигмасы елдің демоэтикалық, демократиялық, демографиялық және демоэкономикалық дамуымен толық гармониясын білдіреді. Оның формуласын зерттеудің авторы «D+3D» деп атаған. Яғни, осы аталған өрістердің бірінің гармониялық дамуы үшін қалған басқа үшеуінің сондайлық дамуы қажет. Қоғам өмірінің бұл төрт өрісі де синхронды, өзара байланыста және толыққанды қызмет етеді. Біреуінің артта қалуы (ең жаманы – біреуінің тіптен болмауы) қоғамдағы гармонияның болуын мүмкін етпейді.

Азаматтардың көпшілігінде рухани әлемі материалдық дүниеден жоғары тұрған, гармониясы дисгармониядан басым боп келетін, әркез бірқалыптылық пен әлеуметтік әділеттілік салтанат құрған өрістер арасында мөлшерлілігі, сәйкестілігі және үйлесімділігі бар қоғам жеткілікті негізде гармониялы қоғам

ретінде қарастырыла алады. Жүйеден жеке бөлініп алған әлдебір өріс толық синегрияны бере алмайды. Бүтін жүйе ғана тұрақтылық пен тиімділік қасиетіне ие. Өйткені, бұл жағдайда барлық өрістер арасындағы даму синегриясы пайда болады. Және де қоғам эволюциясы ұшақ жүреді.

Қазіргі әлемде Гармония векторы бойынша өмір сүріп жатқан бірнеше ел бар. Олардың қатарына, мысалы, Малайзияны қосуға болады. Бұл ел рухани дамуға, демографиялық өсуге және демократиялық үдеуге сәйкес технологиялық артта қалушылықтан экономиканың инновациялық дамуына бетбұрыс жасады. Онысы өз нәтижесін беріп те үлгерді. Бұл елдің тәжірибесі көрсетіп отырғандай, қоғамдық барлық төрт өрісінде де гармониялық түрде дамыта отырып, тұйық жолға түсуден сақтанып, Гармония векторына түсуге болады.

Академиктің пайымдауынша, Гармония – барлық парасаттылықты, барлық игілікті –махаббат пен рахымнан бастап, әділеттілік пен бірқалыптылыққа дейін қарастырады. Және де, расында, Гармония әлемді сақтайды. Бұл жерде елдердің алға дамуының аса маңызды шарты – саналы түрде Гармонияға қарай жүру екенін атап өту керек.

Ал, Гармониялық әлеуметтік экономика деп біз рухани дамыған қоғамның көпшілік жеке тұлғалардың саналы материалдық қажеттіліктерін өтейтін шаруашылық жүйесін түсінеміз. Онда асқан байлық пен жоқшылыққа, сіңірі шыққан кедейшілікке орын жоқ. Шаруашылық тетіктің рухын негізге, қоғамның демографиялық және демократиялық дамуына толық сәйкестігі елдердің тұрақты дамуының синергиясын қамтамасыз етеді. Қай кезде шын мәнінде гармониялық әлеуметтік экономиканы, басқаша айтқанда, жаңа әлеуметтік нарықтық шаруашылықты нақты құруға болады? Демократиялық үрдістерді кешенді түрде дамытқанда, саяси модернизацияны жүргізгенде, адами капиталды жақсартқанда, инновацияларды енгізгенде деп түйіндейді академик ағамыз.

О.Баймұратовқа қазақ халқының жаңа мемлекеттігінің қалыптасуына қатысудың тарихи бірегей мүмкіншілігі туды және ол осы азаматтық борышын үлкен абыроймен орындады. Ол Қазақстанның Егемендігі туралы Декларацияны, еліміздің Конституциясын, Салық және Кеден кодекстерін, меншік туралы Заңды, табиғи ресурстарды, Ұлттық банк, банк жүйесі, т.б. дайындауға белсене қатысты. Ол 1993 жылы Қазақстандағы ақша реформасына байланысты тұрғындардың салымдарының өтемақысы Заңның жобасын жасаудың бастамашысы және дайындаушысы болды.

О.Баймұратовтың Алматы қаласының алдында да үлкен сіңірген еңбектері бар. 1989-1990 жылдары қалалық Кеңестің депутаты және жоспар-қаржы комиссиясының төрағасы бола жүріп, бюджеттік қаржыларды тиімді пайдалануға, интенсификация арқылы қаланың экономикасын дамытуға көп жұмыстар атқарды. 1998 жылы оның ғылыми басшылығымен Алматы қаласының 2010 жылға дейінгі Алматы қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуының Кешенді бағдарламасы жасалды, онда қаланы «экономикалық дамудың полюсіне айналдыру» және бұнда ірі қаржы орталығын құру идеялары ұсынылады.

Ғалымның табиғи таланты және белсенді азаматтық ұстамы үлкен саясатқа да қажет болды. 90-жылдары О.Баймұратов экономикалық реформалар жөнінде Үкімет комиссиясының, ҚР ҰҒА Президиумы жанындағы экономикалық реформа жөніндегі Ғылыми кеңестің, Қазақ КСР Жоспарлау комитеті жанындағы болжамдау жөніндегі Ғылыми кеңестің мүшелері болды. Ол еліміздің нарықтық экономикаға көшу жөніндегі алғашқы үкіметтік бағдармаларды дайындауға қатынасты.

Әрине, оған еліміздің мүддесі алдыңғы қатарда болатын. Оны дәлелдейтін мысалдыр жеткілікті сияқты. Тіпті, әлі Кеңес Одағы кезінде, 1990 жылы ол баспасөз бетінде Қазақстанның егемендігі, өзіндік валютасы болу идеяларын жария еткен болатын.

Ғалым туралы сөз болған соң оның ғылыми еңбектеріне көбірек тоқталдық. Дегенмен, Ораз ағамыздың қайраткерлік қырларын айтпай кетсек болмайды. Ол қаншама лауазымы жоғары ғылыми, қоғамдық кеңестердің белсенді мүшесі. 1990-1995 жж. ол Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің және Қазақстан Республикасының XII және XIII шақырылымдарының депутаты, қаржы, бюджет және банк жөніндегі Комитеттің Төрағасы, ҚР Жоғарғы кеңесінің Үйлестіру Кеңесінің, КСРО Жоғарғы Кеңесі Төрағасының орынбасары, ТМД елдері Парламентаралық Ассамблея комиссиясының мүшесі болды. Ол біздің еліміздегі сол кездегі басталған және бүгін жалғасып жатқан экономикалық өзгерістерді заңнамалық қамтамасыз етуге көп еңбек сіңіруде.

О.Баймұратов экономикалық кадрларды дайындауда үлкен еңбек сіңірді. 30 жылдан аса Қазақстанның маңдай алды жоғары оқу орны – Т.Рысқұлов атындағы экономикалық университетте оқытушылық қызметін атқарады. Ұзақ жылдардағы ғылыми қызметінде О.Баймұратов көптеген жоғары кәсіптік ғылыми кадрлар мамандарды даярлап шығарды. Оның ғылыми басшылығымен 50 докторлық және кандидаттық диссертациялар қорғалды. Көп жылдар О.Баймұратов Қазақстан мен Ресейдің докторлық диссертациялық кеңестерінің мүшесі болды. Оның оқушылары Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге

Ресей Федерациясында, Вьетнамда, Балтық жағалауы елдерінде табысты еңбек етуде. Академиктің шәкірттері бүгінде беделді үкімет басқару, министрлік, ведомстволық басшылығында, ірі компанияларда жетекшілік етуде, бірқатары жоғары оқу орындарында, ғылыми мекемелерде, ғылым жүйесінде басшы лауазымында қызмет атқаруда.

Академик О.Баймұратовтың қаламынан шыққан ғылыми еңбектеріне тоқталсақ, олар бір тұтас энциклопедия іспеттес, 32 монография, Қазақстанда, алыс және жақын шетелдерде басылған 500 артық ғылыми еңбектер.

Өзінің зерттеу нәтижелері бойынша көрнекті ғалым АҚШ, Англия, Ресей, Қытай, Швеция, Австрия және басқа елдерде баяндамалар мен дәрістер оқыды. Экономистер мен саясаттанушылардың Халықаралық ғылыми конгрестері мен форумдарында, инвестиция мен салық бойынша Халықаралық орталықтың (АҚШ), ТМД елдерінің Парламентаралық Ассамблеясының жұмыстарына қатынасты.

1990 жылдан О.Баймұратов Қазақстан Республикасының ғылымға еңбегі сіңген қайраткері, 1991 жылдан ол Ұлттық инженерлік академиясының академигі, 1999 жылдан Халықаралық аймақтық даму және ықпалдастық академиясының академигі, 2003 жылдан – ол Қазақстан Республикасы Ұлттық академиясының академигі.

Ғылыми және қоғамдық қызметте сіңірген айтулы еңбегі және экономика ғылымын дамытудағы үлкен үлесі үшін О.Баймұратов көптеген орден мен медальдармен, Қазақстан Республикасының Құрмет грамоталарымен марапатталды.

Ғибратты ғұмырында ғалым-экономист, ғылымды шебер ұйымдастырушысы, білімнің көшбасшысы, кәсіби ұстаз, тәлімгер, мейірімді дос және кеңесші, ілтипатты пікірлес ретінде О.Баймұратовтың ғылыми көзқарастары мен еңбектері қоғамдық ортада кеңінен белгілі және олар өзінің жаңалығымен, өздігімен, ізденгіштігімен, философиялық тереңдігімен, негізділігімен және практикалық мәнділігімен ерекшеленеді.

Ораз Баймұратовты ғылымның адамы ретінде біле отыра, оның мынадай адамшылық қасиеттерін – шексіз мейірімділігі, әріптесімен парасаттылығы, ақылды сұхбаттас, таза және қадірлі дос болуын атап өтуге әбден болады. Әрине, мұның бәрін Ораз ағамыздың адами болмысынан, күнделікті атқарған қызметінен, ел-жұртпен араласқан қарым-қатынасынан байқалатын ерекше қасиеттерінен байқауға болады. Онымен қоса оның ұйымдастырушылық қабілеті, қызмет бабында адамдарды алалаудан тысқары біркелкілігі, ұстамды мәдениеттілігі ағамызды елден ерекшелеп, ірі тұлға деңгейіне көтереді.

Бүгінде Ораз Баймұратов өзінің творчестволық өсу жолын одан әрі сәтті жалғастыруда. Академик ағамыз біздерді жастық энергиясымен рухтандырады, толған идеялары мен творчестволық жоспарлары бар, біз одан әліде көп жылдар даналыққа, ойлануға үйренеміз, әлі де ол талапты жас ғалымдарды және экономистерді тәрбиелейді деп ойлаймыз.

Мерейі үстем ғалым, академик, мықты саясаткер, еліміздің атаулы ерен экономисі болған Ораз Баймұратовтың есімі мен ісі біз үшін өнеге болып, мәңгілік қала бермек.

Жаңа ізденістеріңізбен, шығармашылық табыстарыңызбен барлығымызды қуанта беріңіз. Әріптестеріңіз бен шәкірттеріңіздің арасында үлкен құрметке бөлене беріңіз!

Құрметті Ораз Баймұратұлы! 80-жылдық мерейтойыңызда Сізге ұзақ ғұмыр, зор денсаулық тілейміз. Еліңізге адал қызмет етіп, отбасы бақытының нұрына бөлене беріңіз деп ыстық сезімімізді білдіреміз.

*Әбсаттаров Р. – ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Шалтыков Ә. – саяси ғылымдарының докторы, профессор*

КАРЛ БАЙПАКОВ – КӨРНЕКТІ ҒАЛЫМ

Мерейтой -75 жас

Байпаков Карл Молдахметұлы – археология саласындағы көрнекті ғалым-педагог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Қазақстандағы археология ғылымының негізін қалаушылардың бірі.

1963 жылы Ленинградтың А.А. Жданов атындағы мемлекеттік университетін бітіргеннен бергі уақытта ұдайы, үздіксіз археологияның ғылыми жолдарын зерттеумен айналысып келеді. 1963-1966 жылдары Қазақ КСР Ғылым академиясының Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтының аспирантурасында оқып, кандидаттық диссертациясын табысты қорғады. Кандидаттық диссертация қорғағаннан кейін де Карл Молдахметұлы археологияның іргелі-теориялық зерттеулері мен ізденістерін жалғастыра берді. К.М. Байпаковтың басшылығымен 80-жылдары жүргізілген Отрар, Көк-Мардан, Құйрықтөбе, Мардан-Күйік, Жетісудың оңтүстік-батысындағы Қызыл Речка қалашығындағы зерттеулер оның «ҮІ-ХҮІІІ ғасырдың басындағы Оңтүстік Қазақстан мен Жетісудағы ортағасырлық қалалық мәдениет» деген тақырыптағы 1986 жылы қорғалған докторлық диссертациясының негізін қалады.

1994 жылы Қазақ Ұлттық академиясының корреспондент-мүшесі, ал 2003 жылы академик болып сайланды.

Өзінің еңбек жолын академик Карл Байпаков 1966 жылы кандидаттық диссертацияны қорғағаннан кейін Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтында кіші ғылыми қызметкер болып бастады. 1991 жылға дейін аға ғылыми қызметкер, бөлім меңгерушісі, археологиялық зерттеу Орталығының жетекшісі лауазымдарында қызмет атқарды. Сөйтіп, ғылыми тұрғыдан деңгейі өсіп, кемелдене түсті. 1991 жылдан ол Ә.Х. Мәргұлан атындағы археология институтының директоры, ал 2010 жылдан осы институттың Құрметті директоры, сонымен қатар ол осы институттың урбанизация және номадизм бөлімін де басқарушылық етеді.

Ә.Х. Мәргұлан атындағы археология институты еліміз дамуының ең күрделі кезінде құрылған болатын: тәуелсіз мемлекетіміздің жаңа қалыптасуы, өзіндік жаңа экономиканы құру, жаңа идеологияны қалыптастыру деген сияқты. К.М. Байпаков осындай күрделі жағдайда институтты басқарып, кәсіби кадрларды сақтап қала алды, іргелі зерттеулерді белсенді түрде жалғастырып, бүкіл еліміз бойынша жаңа археологиялық ескерткіштерді ашып, оларды тіркеу жұмыстарын жолға қойды.

Карл Байпаковтың археологияға қызығушылығы студенттік өмірден басталады. Студенттің ғылыми жетекшісі атақты орыстың археолог ғалымы В.М. Массон болды. Университет қабырғасында жүрген кезінен бастап онымен бірге ол Түркменияға археологиялық экспедицияға барып, Қаратөбе, Алтынтөбе сияқты ескерткіштердің қазбаларына қатысты. Екінші курстың студенті ол Түрікмен ғалымы

Е.Атагаррыевпен Қарақұм каналы құрылысы өңіріндегі Хауз хан қалашығы қазбасының архелогиялық отрядына басшылық жасады. Осы студенттік жылдары К.М. Байпақов ортағасырлық Мерв қаласының қазбаларына да қатысты.

Осы студенттік жылдары К.М. Байпақовтың ғылыми мамандануы қалыптасты. Ленинградтық ғалым В.М. Массоның досы әрі әріптесі Ш.Уәлиханов атындағы тарих, археология және этнография институтының бөлім басшысы К.А. Ақышов оған қазақстандық студентті ортағасырлық археология саласында ортағасырлық қалалар мәселелерін зерттеуге дайындауды ұсынады. 4-курс студенті Карл Байпақов 1962 жылы К.Байпақов тарих, археология және этнография институтының Тараздық археологиялық экспедициясына шақырылып, Отрар оазисіне ғылыми іс-сапарға жіберіледі. Міне, сонда ол алғашқы рет Отрар оазисінің ескерткіштерін өз көзімен көріп, танысады. Осы жерде жинаған материалдардың негізінде жас студент «Орта ғасырдағы Отрартөбе және Отрар оазисі қалашығы» атты диплом жұмысын дайындап, оны 1963 жылы сәтті қорғап шығады.

Міне, Отрар оазисіне осы жасаған алғашқы ғылыми сапары және оның ұзақ жылғы Отрар мен Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу аймағындағы нәтижелі жұмыстары Қ.Байпақовтың келешек ғылыми тағдырын айқындады.

К.М. Байпақов Қазақстан мен Орталық Азияның ортағасырлық археологиясы саласының белді маманы болып қалыптасты. Ол қаңлы мәселелерін, Қазақстанның ортағасырлық қалалар тарихын, қалалар мен даланың өзара байланысын, көшпелі және отырықшы өркениеттердің, археологияның ескерткіштерін қорғау мәселелерін зерттеуге үлкен үлес қосты.

Көшпелі мәдениет әлемдік тарихта өте маңызды рөл атқарады. Даламен шекаралас барлық өркениеттерге қайткенмен де көшпелі өмірдің әсері болып отырды, өзара байланыс әртүрлі сипатта болды. Олар жазба деректерден белгілі далалылардың отырықшылар өркениеттері орталықтарына миграциясы және әскери жорықтары: киммерийлердің, скифтердің Қап тауы мен Алдыңғы Азияға жорықтары, ғұндардың Еуропаны жаулап алуы, т.б. болды.

Тарихшылардың, этнографтардың және археологтардың зерттеулері көрсеткендей, тарих «таза» көшпелілерді білмейді және ылғи да тайпалардың бір бөлігінің көшуі басқа бөлігінің отырықшылығымен ұштасып отырған. К.М. Байпақовтың пікірінше, бұл - қоғам дамуының маңызды заңдылығы.

К.Байпақовтың тапқан архелогиялық материалдары адамдардың көшпелі және отырықшы топтары өзара өте тығыз байланыстарын көрсетеді, Сақ мемлекеті, Қаңлы және Үйсін мемлекеттері сияқты бірінғай этносаяси және экономикалық құрылымдарға олар интеграцияланады.

Б.ғ.д. VIII ғасырдан ж.д. IV ғасырына дейін белгіленетін тау маңындағы, таулы және дала аймағында ескі тұрғылықты құрылыстармен сақ-үйсіндердің жер шаруашылығы, тұрақтар қалдықтарының ашылуы отырықшы-жер шаруашықты өмірдің дәстүрін дәлелдейді. К.М. Байпақовтың пікірінше, осындай мал-жер шаруашылығы немесе жер – мал шаруашылықтарына негізделген экономикалық база Орталық Азия тарихында маңызды рөл атқарған Сақ және Үйсін мемлекеттерінің негізі болды.

Мұндай дәстүр ортағасыр дәуірінде де жалғасқан. Қаңлылардың негізін көшпелі, жартылай көшпелікпен айналысқан мал өсіруші тайпалар құраған, тұрғындардың бір бөлігі мал өсіруді жер ісімен үйлестіріп отырған. Қаңлылардың құрамына кірген тайпалардың қатарында жер шаруашылығы олардың шаруашылығының негізі болған. Сырдария алқабында Қаңлылардың территориясында кірпіштен жасалған тұрақты тұрғын жайлармен бірге отырықшы бекіген қоныстар пайда болып, қала құрылысы дамиды.

К.М. Байпақовтың пікірінше, бұл мемлекеттердің көшпелі және отырықшы тұрғындарының экономикалық байланыстары әртүрлі сипатта болуы – ол мал және жер шаруашылықтарының азық-түліктері, қолөнер өнімдерінің тұрақты алмасуы.

Отырықшы және көшпелі мәдениеттердің өзара байланыстары және өзара әрекеттесуі шын мәнінде дамудың сара жолына айналды. Мұндай синтездің түп тамырында Қазақстан мен Орталық Азия халықтары құрған өркениеттің көптеген жетістіктері жатыр, сонымен бірге оларды қоныстайтын халықтардың этногенезінің қайнар көзі – бұл көшпелі және отырықшы тайпалардың өзара байланыстары мәселелерді шешудегі К.М. Байпақовтың зерттеулерінің негізгі қорытындылары болып табылады.

К.М. Байпақовтың көзқарасынша, тарихи терминологиялар мен дефиницияларды нақты анықтау өзекті болып табылады. Оның ойынша, «көшпелі мәдениет», «көшпелі өркениет» терминдері көңілге қонымсыздау сияқты. Дұрысырақ, «дала мәдениеті және өркениеті» деу орынды, себебі бұлар көшуді ғана емес, сонымен бірге отырықшыны да, тек мал шаруашылығы ғана емес, сонымен бірге жер шаруашылығы және қалалық өмірді де тұспалдайды. Сақтар, үйсіндер, түріктер, қазақтар тек қана номадтар емес. Номадизм – тек дала шаруашылығының, өмірінің, тұрмыс-салтының бір бөлігі, Қазақстанның дала өркениетінің өзіндік бөлігі.

Академик К.М. Байпақовтың ғылыми зерттеулерінің негізгі бағыттарының бірі Еуразия мемлекеттерімен саяси, экономикалық және мәдени байланыстары аспектісінде Ұлы Жібек жолын зерттеу болып табылады. Өзінің бір еңбегінде К.Байпақов Ұлы Жібек жолына мынадай баға береді: Ұлы Жібек жолы – адамзаттың ұлы табыстарының бірі. Жібек жолы – Еуразияның Батысы мен Шығысын қосатын керуендік жолдардың жүйесі, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Түркменстан жерлерінен ұзын қашықтықтағы бөліктері өтіп, оларды қосқан. Содан шығыста Корея мен Жапонияға шығып, әрі Қиыр Шығыс; оңтүстікте және оңтүстік-батыста – Таяу және Орта Шығыс, Индияға; батыста Еуропаға. Бұл тауарлардың екіжақты қозғалыстағы жолы, ғылыми ойдың, мәдени құндылықтардың және діндердің жетістіктері болды. Бұл өз заманында көпестер арқылы ақпараттарды таратудың маңызды және жылдам құралы болған. Жалпы алғанда, Ұлы Жібек жолының маңыздылығын өте жоғары бағалап, К.М. Байпақов қазіргі дәуірдегі жаһандану процесінің басын Жібек жолы бастады деп тұжырым жасайды. Соңғы жылдары К.М. Байпақовтың ғылыми қызметінің басты бағыты археологиялық ескерткіштерді зерттеу, қорғау және оларды туристік объект ретінде пайдалану болып табылады. Дамыған елдерде халықтың әлауқатын көтеруде көпшілік туризмнің дамуы, түгелдей туристік индустрияның қалыптасуы мүмкіндік туғызады, ол, әрине, мәдени мұраға назарымызды экономикалық ынталандырады. Бұл салада тиісті заңнамалар жетілдірілуде, ұйымдастырудың ең тиімді түрлері іздестірілуде.

Қазақстанда да мәдени мұра көп зер салатын тақырыпқа айналды. 2004 жылдан бастап «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша кең көлемде зерттеулер жүргізілуде.

Академик К.М. Байпақов «Мәдени мұра» бағдарламасының археология саласы бойынша жасаушысы және оны орындаушылардың бірі болып табылады. Ол бағдарламаның Қоғамдық Кеңесінің археология секциясын басқарады.

Бұл бағдарламаның ең маңызды міндеті - тарих пен мәдени ескерткіштердің Жинағын (Свод) дайындау, тарихи-мәдени мұраның қатаң есебін жүргізу және оларды бақылау болып табылады. Тарих және мәдени ескерткіштері Жинағының аудандық томдарын шығару жөнінде өте маңызды жұмыстар басталды. Жинақтың бірнеше томдарының редакторы және кейбір мақалалардың авторы ретінде К.М. Байпақовтың рөлін ерекше атау керек. Мұндай археологиялық зерттеудің маңызды бағытын өзі бастаған және оны қазір де жалғастыруда. Бұлар аудандық және облыстық тарих және мәдени ескерткіштердің Жинақтары, оның ішінде ең біріншісі Оңтүстік Қазақстан ескерткіштеріне арналған.

Мәдени мұраның маңызды бір бөлігі орта ғасырда Қазақстан мәдениетінің исламдану дәуірімен байланысты, ол кезде Оңтүстік Қазақстан мен Жетісу аймақтары Араб халифатының өзіне тарту орбитасына еніп, Бағдаттан Қаялыққа созылған мұсылман мәдениетінің құндылықтарына тартыла бастаған еді.

Мұсылман мәдениетінің қалыптасуына «Ұлы Жібек жолының» маңызды рөл атқаруы К.М. Байпақовтың еңбектерінің негізі желі болып табылады.

Орта ғасыр дәуірінде Қазақ жерінде архитектуралық ансамбльдері, сарайлары мен мешіттері, зәулім кесенелер мен медреселер, құмырашы мен ұсталар, зергерлермен және тұрғын жай орамдарымен ондаған гүлденген қалалар болған. Бұл қазақстандық қалалар көпфункционалды болып, әкімшілік орталық, қолөнер, сауда және ауыл шаруашылығының орталығы болғандығын көрсетеді деп тұжырымдайды академик К.Байпақов. Сонымен бірге, қалалар ғылым, білім және мәдениеттің орталықтары да болған.

К.М. Байпақов Қаялық, Тальхир, Алматы, Құлан, Қасрибаса, Өсбаникета, Отрар, Кедера, Сауран, Янгикент, Жайық сияқты Қазақстанның ежелгі қалаларын зерттеуге көп көңіл бөледі.

Кейінгі орта ғасыр дәуірінде, Ақ Орда, Алтын Орда, Моғолстан мемлекеті және кейінірек Қазақ хандығы құрылып, дамыған кезде өзіне тән мәдени мұра қалыптасқан. Олардың негізін ескерткіштер, оның ішінде ең әуелі қалалық мәдениет құрастырған. Түркістан, Отрар, Сауран, Сайрам, Шымкент, Қараспан, Созақ, Сығнақ қалалары Қазақ хандығы, яғни, бүкіл қазақтардың саяси, экономикалық және мәдени өмірінің орталықтары болған.

Сондықтан да «Мәдени мұра» Бағдарламасында Шымкент, Сайрам, Қараспан, Отрар, Сауран сияқты кейінгі ортағасырлық қалаларды зерттеуге көп көңіл бөлінген.

2004 жылдан бастап 1991 жылдан К.М. Байпақов басқаратын Оңтүстік-Қазақстанның археологиялық кешенді экспедициясы «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша Антоновка, Талғар, Ақыртас, Шымкент, Жуантөбе, Қараспантөбе, Отрартөбе, Мардан-Құйық, Қаратөбе, Сауран, Сидактөбе, Жанкент, Арал-Асар, Жайық қалашықтарына, Ыссық, Бөріжар некропольдерінде қазба жұмыстарын жүргізді. Бұл жұмыстар осы күнге дейін жүргізілуде.

Осындай қызғылықты ескерткіштерді зерттеу – К.М. Байпақовтың зерттеулерінің басты бағыттарының бірі.

«Мәдени мұра» Бағдарламасы тек қана ескерткіштерді қазып, ғылыми жағынан бағалау ғана емес, сонымен бірге, ол туристік кластерді дамытуды да қамтиды. Археологтардың, оның ішінде К.М. Байпақовтың да ұсынымдары, кенестері туристік маршруттарды құрастыруда үлкен рөл атқаруда.

«Мәдени мұра» бағдарламасының маңызды бір бағыты - ғылыми, ғылыми-көпшілік кітаптар, альбомдар, буклеттер, жол сілтемелер, кино-бейне фильмдер түсірумен ескерткіштерді кеңінен таныту болып табылады. «Мәдени мұра» бағдарламасы бойынша ондаған ғылыми монографиялар, мақалалар, буклеттер, ғылыми-көпшілік әдебиеттер шықты. Жаңа материалдар мектептер мен жоғары оқу орындарының оқулықтарына кірген. Мұның бәрі осы жұмыстардың нәтижесін зерттеушілерге де, оқырмандардың кең тобына қолжетімді етеді.

2006-2009 жылдары К.М. Байпақовтың басшылығымен және тікелей қатысуымен «Ежелгі Отрарды жаңғырту» туралы Мемлекеттік бағдарламаны орындау жұмыстары жүргізілді. Ол Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә. Назарбаевтың ортағасырлық қала Отрарға бірнеше рет сапарынан кейінгі бастамасы болатын.

2001-2014 жж. – К.М. Байпақов Қазақстан Республикасының «Ежелгі Отрар қалашығын сақтау» атты Қазақстан-Жапония-ЮНЕСКО халықаралық Бағдарламаның тең төрағасы.

Академик К.М. Байпақовтың жоғарыда аталған ғылыми зерттеулерінің басты бағыттарымен бірге, оның қызығушылығының ішінде археологияның басқа аспектілерін және басқа да күрделі мәселелерді де қамтиды. Ол, ең әуелі, ғибадаттар мен діндерді зерттеуге мүмкіндік беретін ескерткіштерді зерттеу, мысалы, зароастризм мен манихейство, буддизм мен христианство. Христианствомен К.М. Байпақовтың байланысы Қырғызстандағы Қызыл Речкадан несториандық қайрақтарды табуы болды.

Буддизм мен зароастризмнің әдептілерінің көмілген жерлерін К.М. Байпақов Талас ойпатындағы орталық ғасырлық Жұмақат қаласындағы Қостөбе қалашығының некрополінде ашты.

Қазақстанда әлі де жалғыз болып есептелетін буддийлік ғибадатхананы К.М. Байпақов Қаялық қаласы – Антоновка қалашығында ашты. Бұл ғибадатхананы 1253 жылы француз королі IX Людовиктің елшісі Гильом Рубрук жазған болатын.

К.М. Байпақов бірінші болып Қазақстандағы «мұсылман археологиясы» туралы жаза бастады. Бұл ортағасырлық қалаларда мұсылман мәдениетінің бірнеше қабат ашылуларының нәтижесінде мүмкіндік болды. Мешіттер Қаялық (XIII ғ.), Сауран қалаларында, кесенелер Отрар, Қаялық қалаларында, Жайық, Арал-Асар қалашықтарында ашылды.

Тағы да К.М. Байпақовтың зерттеген бірегей ескерткіші – ол ХҮІ ғасырдың авторы Васифи жазған «тербелетін минареттерімен» Сауран медресесі болды.

Қазақстан қалаларында исламның шығу уақытын және таралуын зерттеудің нәтижелері К.М. Байпақовқа қалалар өмірінде басқа да ежелгі ғибадаттар және діндермен бірге ислам да көп уақыт қатар өмір сүрген деп айтуға мүмкіндік берді: олар зароастризм, пұтқа табынушылық, т.б. К.М. Байпақовтың пікірінше, қазақстандық пұтқа табынушылықты зерттеу Қазақстан мәдениетін толық түсінуге мүмкіндік береді.

К.М. Байпақовтың қызметінің ең құнды бағыттарының бірі – ол Қазақстанның ежелгі астаналарының бірі - Алматы қаласының шығу дәуірі мен даму кезін зерттеу. Студент кезінде-ақ, А.Н. Бернштамнан кейін ол Верный бекінісі орнағанға дейін Алматы көп бұрын шыққан деген болжам айтқан болатын. Кейінірек оқымыстының бұл болжамы қазбалар, соның ішінде табылған жергілікті сарайда соғылған монеталар арқылы дәлелденді. Осы ежелгі Алматы және Жетісу өңірін зерттеулердің қорытындыларын автор өзінің іргелі еңбектері мен монографияларында жариялады, сонымен қатар журналдарда ғылыми-көпшілік мақалалар болып басылды.

Академик К.М. Байпақов ғылым саласындағы іргелі ізденістермен қатар ғылыми-педагогикалық қызметін де жалғастырып келеді. Ол кандидаттық диссертациясын қорғаған жылдан бастап (1966 ж.), С.М. Киров атындағы Қазақ Мемлекеттік университетінің археология кафедрасында дәрістер оқи бастады, студенттердің дипломдық жұмыстарын басқарады. Сонымен бірге ол 1993 жылдан бастап М.О. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университетінің археология кафедрасында да дәріс өткізеді. 1995 жылы ол профессор атағын алды.

К.М. Байпақов Қазақстанның археологтарының көшбасшысы. Өнегелі шәкірт, ұлағатты ұстаз белестерінен өткен академик соңғы жылдары дамып келе жатқан отандық археология саласына өзіндік үлесін қосуда. Осы саладағы өзінің ғылыми мектебін құрып, жоғары білікті ізбасарларын дайындауда. Оның жетекшілігімен 5 докторлық, 17 кандидаттық диссертация қорғалды. Академик 60 авторлық монографиялар жариялаған, археолог мамандығын дайындайтын жоғары оқу орындары үшін 6 оқу құрал-

дарын, мектептер үшін 6 оқулық, 15 альбом және 550 ғылыми мақалалар, олар қазақ, орыс, ағылшын, француз, неміс, итальян, түрік, жапон, корей және қытай тілдерінде шыққан.

Әрине, осындай ұлан-асыр еңбек мемлекет тарапының да, халықаралық ғылыми қауымдастық тарапының да ескерусіз қалған жоқ. Ол «Парасат», III дәрежелі «Барыс» ордендерінің иегері, Ш.Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауераты, әлемдік ғылымға еңбек сіңірген үшін ЮНЕСКО-ның естелік медалі, «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытудағы еңбегі үшін» төсбелгісімен, т.б. марапаттанған.

К.М. Байпақов Қазақстан ғылымын көптеген елдерде үлкен абыроймен танытқан ғалым. Ол таяу және шет елдердің жетекші археолог-ғылымдарымен тығыз байланыс орнатқан. Оның ғылыми және педагогикалық қызметі тек қана Қазақстанда ғана емес, сонымен қатар шет елдерде де кең танымал әрі жоғары бағаға ие. Ғалым Қазақстан археологиясы туралы 50-ден аса халықаралық конференцияларда және симпозиумдарда баяндамалар жасады және шетелдік университеттерде дәрістер оқыды.

Академик К.М. Байпақов отандық және халықаралық деңгейде қоғамдық жұмыстарға да белсене қатысуда. Ол көп жылдардан бері Қазақтың Ұлы Жібек жолы Ұлттық комитетінің мүшесі, екі ЮНЕСКО жобаларының сарапшысы, Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлықты беру туралы комиссияның мүшесі.

Бұл күндері жетпіс жастың ортасына келген Карл Молдахметұлы еш-қолпаштаусыз өзінің саликалы тірлігі, салмақты болмысымен республикаға және әлемге де танымал ғалым деңгейіне жетті. Университетте бір курста оқып, тағдыр қосқан жары Валентина шаңырақтың сәнін келтіріп, отбасына мейірін тосып, ақылын қосып, асықтай ұлын ұяға, ақықтай қызын қияға қондырып, немерелерін аялап, екеуі жұптарын жазбай бақытты ғұмыр кешіп келеді. «Жары жақсының – бәрі жақсы» деген осы.

Карл Молдахметұлы Байпақов өзінің 75 жылдық мерейтойын шығырмашылық күш-қуаты кемелденген, әлі де жүзеге асыратын мол ойлар мен идеяларға толы шағында қарсы алуда.

*Әбсаттаров Р.Б. – ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор,
Шалтыков Ә.И. – саяси ғылымдарының докторы, профессор*

ЖАҒАШЫЛ ҒАЛЫМ, БАСТАМАШЫЛ АЗАМАТ

Қасиетті Семей топырағында талай даналар дүниеге келгені белгілі, талай даналар өз шығармашылығын әлемге паш еткені тарихқа аян және ол дәстүр әрі қарай жалғаса береді деген ойдамыз.

Әрине, дарынды азамат болу оңай емес және ондай биікке көтерілудің өзі екінің-бірінің қолынан келе бермейді де.

Міне, сондай халқымыздың дарынды ұлдарының бірі ҚР ҰҒА академигі Сейіт Асқарұлы Қасқабасов.

С.А.Қасқабасов көп қырлы ғалым. Ол тек қана фольклорист емес, сонымен қатар – әдебиетші, өнертанушы, этнограф, мәтінтану, аударма, лексикография салаларымен де айналысады. Оның есімі қазіргі қазақ фольклортану және әдебиеттану ғылымдарының дамуымен тығыз байланысты. Сейіт Асқарұлы республикадағы ұлттық фольклортану ғылымына үлкен үлес қосып, мифтану және ауызша проза сияқты фольклортану салаларының негізін қалады. Ол түрлі кезеңдердегі мәдениеттердің өзара қалыптасуы мәселелерін тарихи-салыстырмалы тұрғыда зерттеудің көрнекті өкілі ретінде танылып, ғылыми ізденістердің тереңдігін педагогикалық жұмыспен үйлестіріп келеді. Академик С.А. Қасқабасовтың есімін отандық ғылым мен жоғарғы мектеп зор мақтанышпен айта алады. Оның ғылыми еңбектері күрделі құбылыстардың терең қатпарларына бойлай енуімен, ой-тұжырымдарының жаңашылдығымен, үлкен талант қабілеттілігімен ерекшеленеді. Ғалымның көптеген зерттеулерінде қазақ фольклоры мен әдебиетінің ежелгі түп-тамырынан бастап, бүгінгі күнге дейінгі өзіндік даму жолдары, қазіргі жаһандану замандарындағы жетістіктері жан-жақты ашып көрсетілген, оның фольклортану, әдебиеттану және өнертанудың өзекті мәселелеріне арналған және өмірмен тығыз байланысты зерттеулері әдеби процесс пен әдебиет туралы ғылымға игі ықпал етіп келеді. Сейіт Асқарұлының ғылыми мақалалары мен зерттеулерінде қазақ фольклоры тек ұлттық қана емес, сонымен бірге интернационалдық сипаттағы жалпыадамзаттық мәдениеттің бөлігі ретінде қарастырылады. С.А. Қасқабасов оннан аса монографиялардың, 500 артық отандық ауызша және ауызша халық творчествосының негізгі тенденцияларына арналған ғылыми зерттеулердің авторы. Ол Ресей ғылыми академиялық мектебінің дәстүрін жалғастырып, 1989 жылы Мәскеуде докторлық диссертациясын қорғады. Одақ ғалымдары жұмысқа жоғары баға берді. 1991 жылы ол Финляндия Халық шығармашылығын зерттеушілердің халықаралық қоғамына толық мүше болып қабылданды.

С.А. Қасқабасов – өз елімізге және одан тыс шет елдерге белгілі әдебиеттанушы-ғалым, білікті фольклортанушы. Қазақ фольклортану ғылымының тарихын зерттеу ісі XX ғасырдың 70 жылдарында мықтап қолға алынғанда осы жұмыстың бел ортасында С.Қасқабасов жүрді. Ғалым ретінде ол өз батауын А.Веселовский еңбектерінен алатын және В.С.Миллер, М.Сперанский, ағайынды Б.және Ю.Соколовтар, В.Пропп, В.Жирмунский, В.Чичеров, Н.Смирнова зерттеулері арқылы даңқы өрлеген академиялық

әдебиеттану мектебі дәстүрінде қалыптасты. Ол фольклордың прозалық жанларын зерттеуде үлкен табыстарға қол жеткізіп, отандық фольклортану ғылымының дамуына елеулі үлес қосты, оны халықаралық деңгейге көтеріп, фольклортанушылардың жаңа буыны мектебін қалыптастырды, республикада алғашқы рет фольклорды кешенді түрде зерттеу әдісін қолданып, фольклорды оның бүкіл жүйесі бойынша кең тарихи кезеңдік тұрғыда қарастыру негізін қалады.

Ғалым қазақтың қиял-ғажайып ертегілерін ұлттық фольклортану ғылымында алғаш рет зерттеп, олардың түрі мен тегін, жанрлық ерекшеліктері мен фольклорлық даму дәстүрі контекстіндегі орнын, бейнелер жүйесін, көркемдік ерекшеліктерін жан-жақты саралады. «Казахская волшебная сказка» атты тұңғыш монографиясында пайымдағандай, ол қиял-ғажайып ертегілерді қазақ халық ауыз әдебиетінің ең көне жанрларының бірі ретінде қарастырып, шығу мезгілін алғашқы қауымдық дәуірге жатқызады. Қазақ ертегісінің бұл ерекше жанрында адамзаттың ерте замандағы өмір сүру дағдысының көптеген белгілері сақталғанын дәлелдеді. Оның айқын дәлелі ретінде матриархат заманына тән аналық ру мен дуальдық ұйым, аналық мекен, куада, авункульт, аналық неке сияқты көптеген әдет-ғұрып, салт-дәстүр көріністері мен ертедегі анимизм, тотемизм, магия тәрізді діни наным-сенімдерді мысалға келтіреді.

Ғалым қазақтың прозалық фольклорындағы ертегілік проза мен ертегіге жатпайтын прозаның өзіне тән жанрлық ерекшеліктерін алғаш рет ғылыми дәйектілікпен саралап берді. Фольклортану ғылымының маңызды теориялық қисындарын келтіре отырып, қазақтың прозалық фольклорының генезисі мен даму жолдарын, типологиясы мен поэтикасын соны ой-тұжырымдармен айшықтады, миф, ертеке, аңыз, әпсана, хикая, хикаят сияқты жанрлардың өзіндік өзгеліктері мен ортақ белгілерін нақты ашып көрсетіп, оларға алғаш рет ғылыми сипаттама жасады. Халық прозасының алуан салалы үлгілеріне тарихи-салыстырмалы әдіс бойынша талдау жүргізіп, типологиялық сипаттарын анықтады, тарихи-көркемдік табиғаты мен жанрлық бітім-ерекшеліктерін ашып берді.

Қазақтың халық прозасын зерттеу барысында ғалым шығыс, батыс фольклорында қалыптасқан халық прозасының терминдік атауларын сол қалпында ала салмай, олардың ерекшеліктеріне терең мән берді, қазақ қоғамы, қауымы, тұрмыс-тіршілігі, бүкіл-болмысы Еуропа елдерінен өзгеше екендігіне назар аударып, соған орай оның фольклоры да басқаша болатындығын пайымдау негізінде қазақ мифінің еуропалық ұғымындағы мифтен бөлек, өзіндік ерекшелігі бар көне жанр екендігін саралайды, миф туралы мазмұнды да мағыналы ғылыми ой түйеді, әлемдік фольклортанудағы мифке берілген анықтамаларға шолу жасап, салыстырулар арқылы қазақ фольклорында мифтің ежелден болғандығын нақты дәлелдейді.

С.А. Қасқабасовтың тікелей бастамасымен және басшылығымен құрамында сөз өнерінің ең көне түрлерінің бірі – архаикалық мифологияны ашу, прозалық фольклордың алғашқы қауымдағы мифтерінен бастап классикалық көркем жанрларға дейін дамуының жалпы және дербес заңдылықтарын айқындау ғалым есімімен байланысты. Оқымысты фольклор мен әдебиеттің өзара ықпалдастығы, ауызша поэзияның тарихылығы мен поэтикасы бойынша фольклор жанрларының теориясы мен эпикалық шығармашылық саласында терең зерттеулер жүргізді, қазақ фольклоры туралы ғылым тарихын зерттеуге, технологиялық ғылымның қалыптасуы мен ғылыми эдициялық практикаға үлкен үлес қосты.

Сейіт Асқарұлы Қасқабасовтың ғылыми еңбектері фольклордың теориясы мен тарихына, әдебиет пен өнердің проблемаларына, этнография мен дін және текстология мен тіл мәселелеріне арналған. Олар әр елде, әр түрлі қалаларда: Анкарада, Мәскеуде, Минскіде, Кишиневте, Бакуде, Ашхабадта, Ташкенте, Бішкекте басылған. Ғалымның монографиялары туралы АҚШ-тың, Ресейдің, Түркияның, Қазақстанның журналдары мен газеттерінде рецензиялар жарияланып, жоғары баға берілді. Оқымыстының мифология мен прозалық фольклордың шығу тегі мен даму жолдары, фольклордағы әр заман болмысының көрініс табу ерекшеліктері, тұтастану мен фольклордың көркем әдісі туралы теориялық ой-пікірлері мен тұжырымдары Түркия, Өзбекстан, Өзбайжан, Түркменстан, Қарақалпақстан, Татарстан, Башқортстан фольклортанушы-ғалымдарының зерттеулерінде қолдау тауып, негізге алынды.

Сейіт Қасқабасов фольклор мен әдебиеттің, фольклордың, жалпы түркілогияның проблемаларына арналған бірнеше Халықаралық және республикалық конференцияларында баяндама жасап, секцияларға басшылық етті. Оның редакциясымен бірнеше кітап жарық көрді, ғалымның ғылыми жетекшілігімен фольклортану, мәтінтану, әдебиеттану және өнертанудың көкейтесті мәселелері бойынша 13 докторлық, 29 кандидаттық диссертация қорғалды.

Ғалымның ғылымдағы іргелі белестерінің бірі – ол 1984 жылы жарық көрген «Қазақтың халық прозасы» атты монографиясы болды. Бұл монографиясында қазақтың халық прозасындағы жанрлардың бәрі дерлік қамтылып, ғылыми бір жүйеге түсірілген. Зерттеу ғылыми нысанасының айрықшылығымен, тұжырымдамасының айқындылығымен әдеби-мәдени ортаның ықыласына бөленді. Бұл іргелі зерттеу еліміз бен шет елдерде де жоғары бағаланып, 1986 жылы Шоқан Уәлиханов атындағы сыйлыққа ие болды.

«Қазақтың ертегіден тыс прозасы» монографиясында ертегіден тыс проза алғаш рет бір жүйеде зерттеліп, құрылымы, поэтикасы, көркемдік ерекшеліктері нақты айқындалды, ғалымның бұл іргелі еңбегі арқасында қазақ фольклортану ғылымы тарихында жаңа бір үрдіс – қазақ халық прозасын салалап зерттеудің негізі қалыптасты. Осы монографиясы үшін С.Қасқабасов 1992 жылы Қазақстан Республикасының Мемлекеттік сыйлығына ие болды.

С.А. Қасқабасов фольклор, мифология, мәтінтану, этнография, өнер мәселелерін зерделеп, 2000 жылы «Золотая жила» (екі томдық), 2002 жылы «Жаназық», 2008 жылы «Елзерде», 2009 жылы «Ойөріс» атты кітаптарын оқырманға ұсынды.

Қазақстан – Ресей арасындағы ғылыми ықпалдастығының үлкен көрінісі ретінде 2003 жылы «Еуразия халықтарының эпосы» сериясымен Мәскеуден орыс тілінде жеке том болып, «Қозы Көрпеш - Баян сұлу», «Қыз Жібек» жинақтарын жариялап, Ресей жұртына тәуелсіздіктің құндылықтарын жеткізді. Бұл жинақта берілген ҚР ҰҒА академиктері З.Ахметов пен С.Қасқабасов жазған зерттеу-мақалалары үлкен қызығушылық танытты, авторлардың пайымдауынша, өзіндік әдеби жанр ретінде бұл қазақтың романдық эпостары Қазақ хандығы кезінде қалыптасты, оның кейбір сюжеттері мен мәтіндері одан арғы заманда да шығуы мүмкін. Оның кейбіреулері рулық құрылым және ежелгі түрік мемлекеттері кезіне де жатады. Ал, «Қозы-Көрпеш» және «Баян-Сұлу» сияқты ірі эпикалық романдық шығармалардың шығу тегін оқымыстылар XVI-XVIII ғасырларға жатқызады.

Ал, «Қыз Жібек» эпосына байланысты жүргізген С.А. Қасқабасовтың ғылыми ізденістері барысында ғалым бұл туындының екі үлкен жырдан тұратындығы туралы қорытындыға келді, яғни «Қыз Жібек» эпосы біріктірілген жыр екендігін дәлелдеп берді. Шығарманың бірінші бөлігі Төлеген мен Жібектің махаббаты туралы ғашықтық жыр, ал екінші бөлігі Жібек пен қаза болған Төлегеннің інісі Сансызбайдың ара-қатынасы туралы батырлық жыр екендігіне көз жеткізіп, фольклортанушыларды елең еткізген ғылыми жаңалық жасады.

Ғалым тарихи жырларды арнайы зерттеп, бұл жырдың тарихы өлең мен батырлық эпостан бөлек дербес жанр екені, тарихи жыр түптеп келгенде батырлық жыр мен тарихи өлеңнің аралығындағы жыр деп, оның бірте-бірте циклденіп, үлкен жырға, яғни жанрға айналу процесін саралау арқылы дәлелдеді.

М.Әуезов, Ә.Марғұлан зерттеген Қорқыт, Асан Қайғы туралы жаңа ғылыми ізденістерге толы мақалалар жазып, олардың мифологиялық, фольклорлық және тарихи негіздерін ашты. М.Әуезов пікірлеріне сүйеніп, Асан Қайғы туралы аңыздарды халықтың әлеуметтік утопиясы деген дәлелді қисынға келді.

Абайдың ақындық әлемі де ғалым назарынан тыс қалған жоқ. Ұлы ақынның «Ескендір» поэмасының сюжеттік негізін Ескендір туралы қазақ ертегілерінен іздеп зерттеуден бастаған ол кейін «Абай және фольклор» атты еңбегінде Абай поэзиясының негізгі қайнар көзі – ауыз әдебиетінен бастау алатындығы зерттелмей қалғандығына ерекше көңіл бөліп, бұл мәселені арнайы зерттеді, фольклорды ұлы ақын қалай және қандай дәрежеде, мақсатта пайдаланғанын «Ескендір», «Масғұт», «Әзімнің әңгімесі» поэмасының сюжеттік негізін ашу арқылы пайымдады, сондай-ақ, Абайдың қазақ мақал-мәтелдері қандай принцип бойынша бағалағанын нақты көрсетті.

Академик С.А. Қасқабасов соңғы он жыл ішінде Түркияда – «Қыз Жібек» жырын, Оңтүстік Кореяда – қазақ ертегілерін, Қытай мен Ресейде – ұлт фольклоры ерекшеліктерін кітап, ғылыми мақала, баяндама пішімінде насихаттауы оқымыстының өзінің таңдаған саласына адалдығын көрсетеді.

Фольклортанушы-ғалым фольклордың өнерлік сипаты туралы ойларын басқа зерттеу еңбектерінде де өрбітті. М.Әуезовтың ұлттық театр негіздерін қазақ фольклорынан іздеу қажеттігі туралы идеясын дамытып, «Қазақтардың фольклорлық театры» атты зерттеу жазды, халық ойындары, фольклор түрлері театрдың ойындық түрлері деп талданды.

Қазақ әдебиетінің тарихын зерттеу мәселелері де ғалым жіті назарда ұстады. «Қазақстан тарихының» бес томдық жаңа басылымында қазақ әдебиетінің ежелгі және орта ғасырдағы тарихын жаңаша баяндаған «Қазақстанның XIII-XV ғасырлардағы рухани мәдениеті» атты ғылыми тарауы және Қазақ хандығы тұсындағы ақын-жыраулар поэзиясына арналған «Қазақ халқының рухани мәдениеті (XVI-XVII ғ.ғ.)» атты зерттеуі жарық көріп, С.Қасқабасовтың әдебиет тарихының дәуірлерін кезеңдеу, өзіндік ерекшеліктерін айшықтап ашып, көркемдік қуатын танытудағы білгірлігін танытты.

С.А. Қасқабасов қазақ әдебиетіндегі «ақтандық» мәселелерді шешу ісіне үлкен үлес қосты. 1988 жылы ол Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетіне қызметке шақырылып, Идеология бөлімінің консультанты, содан кейін Саяси процестер социологиясы Орталығының жетекшісі болып істейді. Бұл қызметтерді атқару үстінде ол А.Байтұрсынов, Ж.Аймауытов, М.Дулатов, М.Жұмабаев, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы сияқты көрнекті ақын-жазушылардың шығармашылық мұрасын ақтап, жариялау мен зерттеу туралы құжаттарды және басқа дерек көздерін дайындап зерттеу ісіне белсене қатысты, XIX ғасыр мен XX ғасырдың бас кезінде өмір сүрген сөз зергерлерінің туындыларын, көптеген ауыз әдебиеті үлгілерін

пайдалануға тиым салған партиялық қаулылардың күшін жойған және 1930-40, 50-жылдарда жазықсыз қуғын-сүргінге ұшырыған ұлт зиялыларын ақтап, әділдік орнатқан құжаттарды дайындады. Бұл көп жағдайда жауапты қызметкерден функцияға сай жұмысты емес, азаматтық пен біліктілікті талап ететін. Қазақстан Жоғары Кеңесіне (бүгінгі Парламент) 1932 жылғы ашаршылық құрбандарын еске алу күнін белгілеп, (жыл сайын 31 мамыр) оларға арналған монумент тұрғызуды ұсынды.

Ғалым зерттеулері тың көзқарас үрдісімен, теориялық талдау тереңдігімен және танымдық ауқымдылығымен ерекшеленеді. Оның негізгі монографиялары ұлттық әдебиеттану ғылымына қосылған елеулі үлес болып табылды және ТМД түркі тілдес елдерінің фольклортану ғылымына үлкен ықпал етті. Ол ұсынған біраз теориялық тұжырымдар мен жанрларды жіктеудегі авторлық ұстанымы түркі тілдес бауырлас ғалымдарының зерттеулерінде жалғасын тауып, қолданысқа енді.

Сейіт Асқарұлы Қасқабасов ғылымның талантты ұйымдастырушысы ретінде де белгілі. 1970 жылдардан бастап бүгінге дейін Қазақстандағы фольклортану және әдебиеттану ғылымының көптеген жетістіктері оның есімімен байланысты. Ол сол жылдан қоғамдық ғылым бөлімшесінің басшысы ретінде және 2001 жылдан 2012 жылға дейін М.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының директоры ретінде еліміздегі гуманитарлық ғылымдар мен әсіресе, фольклортану ғылыми бойынша зерттеулердің негізгі бағыттарын анықтауға белсене қатысып келеді. Осы жауапты міндетті мінсіз атқарып, үлкен бедел биігінен көрінді. Іскер басшы қажыр-қайраты мен білімінің арқасында аз уақыт аралығында тұралап қалған институт жұмысын ілгері жылжытып, беделін көтерді. Бұл ретте ғалымның тікелей қатысуымен түркітанушылардың халықаралық форумдары, оның бастамасымен «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» эпосының 1500 жылдығына, ұлы ақындар Дулат Бабатайұлы мен Махамбет Өтемісұлының 200 жылдығына, қазақ әдебиетінің классиктері Ғ.Мүсірепов пен Ғ. Мұстафиннің және аса көрнекті ғалым, композитор А.Жұбановтың 100 жылдық мерейтойларына арналған халықаралық ғылыми-конференциялар өткізілді. 2002 жылдан бастап ол басқарған М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында дәстүрлі Әуезов оқулары, 2004 жылдан бастап ұлы Абай шығармашылығына арналған Халықаралық ғылыми-теориялық конференциялар жыл сайын ұйымдастырылды.

С.А. Қасқабасов басқарған тұста, М.О. Әуезов институты өзіне атқарған міндеттерді толық орындап, фольклортану, әдебиеттану және өнертану ғылымдары бойынша іргелі ғылыми еңбектерді өмірге әкелді. Ғалымның тікелей басшылығымен «Қазақ әдебиеті тарихының» 10 томдық жаңа басылымы, 3 томдық «Қазақ өнерінің тарихы» алғаш рет жарыққа шықты. «Қазақ әдебиеті тарихының» фольклорға арналған 1-томы С.Қасқабасовтың тікелей басшылығымен және негізгі авторлығымен жазылып, тәуелсіздік талаптары тұрғысынан жаңаша зерттелген ой-тұжырымдармен, тың пайымдаулармен ерекшеленді.

С.А. Қасқабасов басшылық жасағанда институт ежелгі әдебиет, әлем әдебиеті және халықаралық қатынастар, абайтану және жаңа әдебиет бөлімдері ашылып, жемісті жұмыс атқарды, сондай-ақ, ғалымның бастамасымен ашылған өнертану ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін диссертация қорғау кеңесі, институт жанындағы диссертациялық кеңесінде ашылған орыс әдебиеті, Қазақстан Республикасы және жаңа шет елдер халықтары әдебиеті мамандықтары бойынша жұмыстар сәтті жүзеге асты.

С.А. Қасқабасовтың тікелей бастамасымен және басшылығымен арнайы пікірлер жазылды. 1993-1994 жылдары түркітанушы-ғалым, академик В.Радлов жинаған қазақ фольклоры үлгілері мен ақын-жыраулар шығармалары енген «Алтын сандық» және «Ел қазынасы – ескі сөз» атты жинақтар шығарды. Ал, 2002 жылы ғалымның құрастырумен «Қозы Көрпеш – Баян Сұлу» атты көлемді ғылыми жинақ жарыққа шықты.

Ғалым жеке ақындар шығармашылығын зерттеуге де ден қойды. 1996 жылы жыр алыбы Жамбылдың орыс тіліндегі таңдамалы шығармашылығының бір томдығын шығарды. Томды зерттеу оның мақаласы ашады, әр мәтінге толық ғылыми түсініктеме берілген. Өршіл, асқақ рухты поэзияның көшбасшысы Махамбеттің ақындық талантын жаңа ғылыми қырынан танытып, тәуелсіздік рухымен кең тыныста жазылған «Махамбет – қазақ әдебиетінің классигі» атты еңбегі арқылы көтеріліс жаршысының шығармашылығын жаңаша зерттеуге жол салды. Орыс тілінде шыққан 3 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихын» жазуға қатысып, бұл басылымның 10 томнан тұратын жаңа жобасын дайындады. Журналда жарияланған бұл жоба қазір ғалым өзі басқарып, жүзеге асырған 10 томдық «Қазақ әдебиетінің тарихына» негіз болды. Елбасының тікелей бастамасымен және қадағалауымен атқарылған қайталанбас ғасырлық жұмыс – «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша 100 томдық «Бабалар сөзі» шығып, оны халық биік рухпен қабылдаса, осы идеяны жүйелеп, орындаған да С.А. Қасқабасов екенін қазақ жұртшылығы жақсы біледі. «Бабалар сөзі» 100 томдығы – халқымыздың рухани қазынасы, баға жетпес байлығы болған фольклорлық мұраны қамтыған теңдесі жоқ үлкен еңбек. Сондай-ақ, 5 томдық «Қазақ музыкасының антологиясы», 20 томдық «Әдеби жәдігерлер» оқырманға жол тартты.

1996 жылы С.А.Қасқабасовқа халықаралық Жамбыл қорының Жамбыл атындағы сыйлығы берілді.

С.А. Қасқабасов еңбектерін қазақ және орыс тілдерінде бірдей жазады. Соның нәтижесінде ол «Хайуанаттар туралы қазақ ертегілері» атты қазақ, орыс тілдеріндегі жинақтың академиялық ғылыми басылымын шығаруға белсене қатысты, «Фольклор народов СССР и современность» (Кишинев), «Фольклорный театр народов СССР (Мәскеу), «Азербайджанско-казахские литературные связи» (Баку) жинақтарына, одақтық журналдарға қазақ фольклоры мен әдебиеті туралы зерттеу мақалалар жазып жариялады.

Фольклортанушы-ғалым еліміздің жалпы білім беретін мектептері мен жоғары оқу орындары үшін игі істер атқаруда. Ол әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті мен Қазақ қыздар мемлекеттік педагогикалық университетінің студенттеріне қазақ фольклорынан дәрістер оқып, практикалық сабақтар, арнайы семинарлар өткізеді. Академиктің фольклор, әдебиет және түркітануға арнаған дәрістерін республиканың басқа да оқу орындарының және Түркия, Ресей, Қырғызстан университеттерінің студенттері тыңдады.

С.А. Қасқабасов республикамызда және одан тыс елдерде белсенді қоғам қайраткері ретінде кеңінен танымал. Ол ұзақ жылдар Әдебиет, өнер және сәулет саласындағы ҚР Мемлекеттік сыйлықтары жөніндегі комитеттің секциясын басқарып келеді, ол сондай-ақ «Мәдени мұра» ұлттық стратегиялық жобасын жүзеге асыру жөніндегі Қоғамдық кеңестің мүшесі әрі осы кеңес жанындағы «Фольклортану. Әдебиеттану. Өнертану» секциясының төрағасы, республикалық ономастикалық комиссияда да белсенді жұмыс істейді. Қазір өзі ашқан «Керуен» ғылыми және әдеби-көркем журналының бас редакторы, «Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы» журналы Бас редакторының орынбасары әрі редакциялық алқасының мүшесі. Ол сондай-ақ халық прозасын зерттеушілердің Халықаралық қауымдастығы қоғамының «Финляндия», Дүниежүзілік Шыңғыс хан академиясының «Моңғолия», Халықаралық Айтматов академиясының «Қырғызстан» мүшесі болып сайланды. Ғалым Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі ретінде де еліміздің мәдени өміріне белсене араласып келеді.

Енді С.А. Қасқабасовтың қайраткерлік қырларын айтатын болсақ, тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап, 1991-1992 жылдары ҚР Президенті мен Министрлер кабинеті аппаратында әуелі мәдениет секторының меңгерушісі, содан соң Білім, жастар, туризм мен спорт бөлімі меңгерушісінің орынбасары болып қызмет атқарды. Бұл қызметте жүріп, ол Қазақстан Республикасы егемендігінің алғашқы құжаттарын, мемлекеттік рәміздерін даярлауға қатысты. Республиканың Әнұраны мен Елтаңбасын және Туын таңдау комиссиясының мүшесі болды. Елтаңбаға байланысты оның айтқан ұсынысы толық қабылданды. Сонымен қатар, Абайдың 150 жылдық, Сәкеннің, Мағжанның, Бейімбеттің 100 жылдық мерейтойларын өткізу туралы қаулыларды дайындады, республикалық мерейтой комиссияларына мүше болды.

С.А.Қасқабасов ҚР Қорғаныс министрлігінің тапсырысы бойынша Ұлы Жеңістің 70 жылдығына қарай жарық көрген 10 томдық «Ержүрек» жинағы, «Айтыстану» ғылыми жинағы, т.б. көптеген маңызды жобаларға жетекшілік етті.

1992 жылы ұлт тарихында тұңғыш рет Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен ашылған Қазақстан Республикасы Министрлер кабинеті жанындағы Жоғары аттестациялық комиссияның (ЖАҚ) төрағасы болып тағайындалды. Алғашқы ЖАҚ, алғашқы төраға ғылым саласын аттестациялау, білікті кадрлар сынды жаңашыл жұмыстарды ғылыми ортаның тілегіне сай орындап шығып, білікті кадрлар даярлау ісіне үлкен үлес қосты. Қазақстан ЖАҚ басшысы бастамасымен Халықаралық мемлекеттік органдарды аттестациялау ассоциациясы – МАГАТ құрылды. Ол осы беделді ұйымның бірінші төрағасы болып сайланды. «ЖАҚ туралы Ереже», «Ғылыми дәрежелер мен ғылыми атақтар беру тәртібі туралы ережелер» сияқты алғашқы заңнамалық құжаттарды тікелей өзі дайындады.

Академик С.А. Қасқабасов қазір ғылымның көкейтесті мәселелерін үнемі назарда ұстай отырып, сол арқылы ғылыми шығармашылық тағдырына, ақыл-ой дамуына ықпал етіп, біздің өміріміздегі әдебиет туралы ғылымның орнын, оның қоғамда өтіп жатқан процестер үшін маңызын анықтайды. Ғалым өзінің 75- жылдық мерейтойы қарсаңында оқырманға 5 томдық таңдамалы жинағын ұсынып отыр. Әрине, бұл – оның қажырлы еңбегінің арқасы деп түсінеміз. Ол мерейтойын шығармашылық күш-қуаты кемелденген, әлі де жүзеге асыратын мол ойлар мен идеяларға толы шағында қарсы алуда.

*Р.Б. Әбсаттаров – ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі,
философия ғылымдарының докторы, профессор;*

Ә.И. Шалтыков – саяси ғылымдарының докторы, профессор

УЧЕНЫЙ, ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ И ЧЕЛОВЕК БОЛЬШОЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУШИ

Речь идет о Зареме Каукеновне Шаукеновой, докторе социологических наук, профессоре, член-корреспонденте Национальной Академии наук РК, Исполнительном директоре общественного объединения «Ассоциация социологов Казахстана» (АСК), Члене Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте РК, директоре Института философии, политологии и религиоведения Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, Заслуженном деятеле Республики Казахстан, самое главное, о прекрасном, особо обаятельном, человеческом человеке.

Человек, который свою научную деятельность начинала не в академической аудитории, а на самом передовом фронте производственного труда, собственноручно создавая исследовательскую лабораторию, пройдя школу прикладного социально-психологического исследования в многотысячном коллективе. Ученый, который через познания истины сложных социальных, социально-психологических отношений подошел к созданию теории, к разработке теоретических аспектов человеческих отношений. Подобный жизненный и научно-практический опыт окажется достоянием не каждого ученого и общественного деятеля.

Еще одно личностное свойство особо отличает ЗаремыКаукеновны от других коллег с научного мира. Это ее обаятельность, дружелюбие, уважительное отношение ко всем, не зависимо от их регалии, заслуг и возраста. Подобное теплое человеческое отношение делает любого молодого ученого и коллег равноправным партнером, настраивает на творческий подъем и поиск. В одном лице найдено гармоничное сочетание лучшие качества не только руководителя, организатора, но и педагога. Названные человеческие качества исполнительного директора общественного объединения социологов Казахстана оказывает свое благоприятное социально-психологическое влияние на процесс развития социологической науки и утверждения научно-практических связей не только в республике, но и в пространстве тюркоязычных стран и народов. Творческая и дружеская атмосфера свойственно всем Конгрессам Ассоциации социологов Казахстана и Конгрессов социологов тюркоязычных стран, которые происходят в условиях непосредственного руководства и организаторской деятельности вице-президентов АСК ЗаремыШаукеновой и Серика Тураровича Сейдуманова. Каждая делегация и участники конгрессов становятся не только свидетелями, но и непосредственными объектами высочайшего внимания и уважения со стороны организаторов, обогащаются не только творческими мыслями, идеями, но и высокой культурой общения, психологического притяжения.

Постоянным творческими организаторским покровительством со стороны Ассоциации социологов Казахстана пользуются и коллеги из регионов страны. Любые творческие инициативы из региона получают свое одобрение и оказывается конкретная помощь в реализации новых идеи и планов. Например, при непосредственной поддержке руководителей АСК З.К. Шаукеновой и С.Т. Сейдуманова в 2004 году

была организована и проведена в Восточном Казахстане, на базе Восточно-Казахстанского государственного университета имени С.Аманжолова, международная конференция по теме «Социология духовной жизни казахстанского общества: образование, наука и культура», ав 2007 году, на базе Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д.Серикбаева – международная научно-практическая конференция: «Париотизм как закономерное составляющее социальной культуры информационно развивающегося современного казахстанского общества». На основе материалов названных конференции были выпущены не только сборники, но и специальные номера республиканского социально-политического журнала «Саясат-Policy» под рубрикой «Казахстанская социология: культура и образование», №3 2006 и «Социология нравственности: Казахстанский патриотизм», №8 2007. Это лишь один из примеров, которые свидетельствует о постоянной и активной работе научного сообщества социологов Казахстана, о благоприятном влиянии АСК на развитие отечественной социологической науки, на творческий и плодотворный труд ученых не только в центральных городах, но и регионах страны. Творческий союз двух ученых, членов-корреспондентов НАН РК и соратников по жизни оказывает только благоприятное влияние на деятельность социологического сообщества страны и создает благоприятное социально-политическое и социально-психологическое условие для повышения научно-практического статуса социологической науки перед лицом вышестоящих и местных управленческих структур, общественностью, научной среды республики в целом.

Ученый, общественный деятель, умелый руководитель, мастер социальных технологий, жена, мать... Хрупкая и нежная женщина, откуда черпает столь активной жизненной силы, энергии и социально-культурного разума, которые делают ее особенной, своеобразной, исключительной. Возможно, накладывает свой отпечаток не только правильное воспитание родителей и школьных педагогов, но и жизненный путь, который позволил в одном лице сочетать достижения двух родственных наук – психологии и социологии.

Шаукенова Зарема Каукеновна родилась 29 сентября 1965 года в г. Шымкент. Среднюю школу она окончила в городе Темиртау (школа №20). Поступила, в 1982 году, по направлению Карагандинского Государственного университета, на факультет психологии Ленинградского государственного университета имени А.А. Жданова. Закончив обучение в ЛГУ в 1987 году начала свою трудовую деятельность в городе Темиртау на Карагандинском металлургическом комбинате, где в 1987 году директором комбината О.Н. Сосковцом была создана лаборатория социально-психологических исследований.

С августа 1987 года по сентябрь 1997 года, за 10 лет работы на Карагандинском металлургическом комбинате прошел трудовой путь от инженера психолога до руководителя социально-психологической службы. Работала психологом, начальником бюро стабилизации кадров, руководителем социально-психологической службы Карагандинского металлургического комбината, что называется в настоящее время службой социального технолога.

В странах Запада, с относительно развитой экономикой, со времени правления Ф.Рузвельта началось развитие социологических лабораторий крупных промышленных производственных организаций. Ученые лаборатории в серьез стали заниматься вопросами социальных (человеческих) отношений, видели, что именно здесь заложены успехи производительности труда. На основе социологических исследований вносили свои предложения по совершенствованию аспектов социальных, социально-психологических отношений в трудовом коллективе.

60-е годы в Советском Союзе получила свое развитие заводская социология. Однако проблема заключалась в нехватке квалифицированных кадров-социологов. Если западных странах социолог, как и другие популярные специальности, готовился со второй половины XIX столетия, то в России готовился лишь Петроградским университетом. А в середине 30-х годов «науке правды» вовсе перестало существовать. Запрет социологической науке был снят только в годы «хрущевской оттепели» и во второй половине 60- годов она стало возрождаться в виде «Научного коммунизма». Однако в передовой общественной мысли идеи социологии продолжала существовать и многие ученые-философы несли с собой социологические позиции на реальную жизнь. В том числе, один из основоположников казахстанской социологии, доктор философских наук, профессор Аитов Н.А. (кому в этом году исполнится 90 лет).

Благодаря прикладным исследованиям с привлечением экономистов и философов, других более компетентных специалистов, в стране получила свое развитие социология труда и инженерная психология. Мощные социально-психологические службы были созданы практически на всех крупных промышленных предприятиях, в том числе металлургических – Магнитогорске, Норильске, Липецке. Именно такое социоисторическое время на плечи молодой выпускницы Ленинградского Государ-

ственного Университета легли ответственность создания и развития лаборатории социально-психологических исследований в одном из самых крупных предприятий индустрии страны - Карагиндинском металлургическом комбинате. Возможно, в то время Заремой Каукуеновой не совсем было осознано сложность и важность возложенной на себя ответственности. Но ей помогли не только заинтересованные в результате коллеги, но и энтузиазм молодого компетентного специалиста, полученные в университете фундаментальные знания, любовь к своему родному городу, ответственность доверенному ей делу. Это было поистине новаторское дело, которое требовало постоянного поиска, вложения огромного творческого ума, уверенности в себе, настойчивости, по необходимости проявления социального характера.

Кропотливый труд дал свой результат. Буквально с нуля была создана новая исследовательская лаборатория и за три года ее работа была признана лучшей социально-психологической службой среди предприятий черной и цветной металлургии СССР.

Разработка и внедрение программы исследования морально-психологического климата в многотысячном коллективе, социально-психологическая экспертная оценка деятельности руководителей, внедрение методики отбора кадрового резерва, социально-психологические тренинги для руководителей комбината, разработка и внедрение программы по профилактике нарушения трудовой дисциплины, все это стало повседневной работой, за которой молодой специалист вложил все свои интеллектуальные ресурсы и организаторский талант. Таким образом, сама реальная жизнь крупного комбината вырастила социолога, психолога, организатора, борца за реализацию инновационных идей. Вырос новый казахстанский опыт социологической и психологической службы крупного промышленного предприятия.

Возникла необходимость обобщения и анализа живого жизненного опыта. Зарема Каукуенова в 1990 году (по направлению Карагиндинского металлургического комбината) поступает в заочную аспирантуру Санкт-Петербургского государственного университета, в факультет психологии. В 1995 году окончив аспирантуру в этом же университете, в том же году защитила кандидатскую диссертацию по социальной психологии на тему: «Направленность личности руководителя: диагностика и коррекция (на примере крупного промышленного предприятия)».

В годы работы на Карметкомбинате раскрылся еще один аспект таланта Шаукеновой З.К. в качестве яркого лектора, преподавателя курсов для бригадиров, мастеров и отдела подготовки кадров Карметкомбината. Ее лекции были яркими, запоминающимися, информационными, а главное содержали знания применимыми в жизни, в реальной работе с людьми. За что ее уважали в коллективе.

В период, когда в стране практиковались выборы руководителей – ее выступления на рабочих собраниях перед многотысячными коллективами с социально-психологическими характеристиками кандидатов помогали сделать правильный выбор.

Свои практические навыки Шаукенова З.К. стала передавать студентам психологического отделения Карагиндинского Государственного Университета им.Е.Букетова. В 1993 году она набрала группу из 10 студентов-психологов выпускного курса для стажировки и работы на Карметкомбинате (Испат-Кармете). Из данной когорты ее воспитанников сегодня двое являются кандидатами наук, один-доктор психологических наук, остальные - успешные руководители, педагоги, ученые.

Опыт работы Карметкомбинате дал молодому ученому и будущему руководителю, организатору уникальный и неповторимый жизненный страт стойкости, настойчивости, гибкости в человеческих отношениях, опыта умения продвигать передовые, инновационные идеи и мысли, сочетать науки с практикой, практики с наукой.

Научные интересы молодого ученого привело к более масштабным проблемам социальных, социально-культурных отношений в обществе. Таким образом, Зарема Каукуенова в 2003 г. успешно защитила докторскую диссертацию на тему: «Социальное взаимодействие этносов в современном казахстанском обществе» по специальности 22.00.04 - социальная структура, социальные институты и процессы, в КазНУим. аль-Фараби. В 2006 году присвоено ученое звание «профессор». Заслуги перед наукой и организации науки позволили ей в 2012 году быть избранной в Члена- корреспондента Национальной Академии наук Республики Казахстан.

Хронология научно-практической деятельности доктора социологических наук, профессора, члена-корреспондента Национальной Академии наук Республики Казахстан говорить за себя, отмечая их масштабности, содержательности, ответственности и общественной значимости:

С 1997 года по 2007 год - директор казахстанско-российского Института сравнительных социальных исследований «ЦЕССИ-Казахстан» (г.Астана). Это-многолетний опыт руководства независимой аналитической структурой Институтом сравнительных социальных исследований «ЦЕССИ-Казахстан», реализующей научные проекты, масштабные социологические исследования, в том числе организация

электоральных опросов и мониторинга общественного мнения по изучению общественно-политической и социально-экономической ситуации для Администрации Президента, Парламента, Центральной избирательной комиссии, министерств культуры и информации, науки и образования, внутренних дел, аппаратов Акимов городов Астана, Алматы и областей;

С 2007 года по 2010 год - декан факультета философии и политологии Казахского национального университета им. аль-Фараби. В благодарственном письме ректора КазНУ им. аль-Фараби ее руководство факультетом философии и политологии названо огромным вкладом в развитие КазНУ им. аль-Фараби и в целом социогуманитарной науки. Ее работа на данном посту отличалась творчеством, новаторством и обстоятельностью;

С апреля 2010 года по сентябрь 2011 года - заместитель директора по науке Казахстанского института стратегических исследований (КИСИ) при Президенте РК. Благодаря большому опыту работы по организации и проведению прикладных социальных и политических исследований для высших государственных органов республики была назначена на должность заместителя директора по науке КИСИ при Президенте РК. Во время работы на данной должности активно проводила реализацию важнейшего направления работы КИСИ - организацию, проведение и презентацию результатов социологических исследований по актуальным вопросам развития общества;

С сентября 2011 года работает директором Института философии и политологии (ныне Институт философии, политологии и религиоведения) Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан. С июля 2014 года по совместительству назначена проректором по интеграции науки и образования Казахского национального университета им. аль-Фараби для организации новой в системе высшего образования страны интеграции вузовской системы и академических научных институтов.

Богатый жизненный, научный, организаторский опыт позволяет ей активное участие в общественной жизни государства страны. Она входит в число самых известных и признанных за особые заслуги в общественной деятельности женщин Казахстана. С 2008 года Зарема Каукуеновна является активным членом Национальной комиссии по делам женщин и семейно-демографической политике при Президенте Республики Казахстан. Неоднократно выступала от имени Комиссии на значимых форумах, в том числе перед Президентом Республики Казахстан. Благодаря успешной деятельности на постах директора Института философии, политологии и религиоведения, проректора КазНУ им. аль-Фараби, президента Философского конгресса Казахстана, исполнительного директора Ассоциации социологов Казахстана ее плодотворная деятельность признана по достоинству руководством страны. Она назначена членом Высшей научно-технической Комиссии при Правительстве Республики Казахстан. Учитывая общественную и научную значимость ее выступления Национальная комиссия по модернизации включила ее в состав своей Рабочей группы по 4 направлению реформ казахстанского общества, по четвертому направлению, где речь идет об утверждении национальной идентичности казахстанского народа. Одновременно она является заместителем председателя Научного экспертного совета Ассамблеи народа Казахстана, член Экспертного совета Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан. Как член Политсовета Алматинского филиала НДП «Нұр Отан» она является членом Общественного штаба партии на выборах, одним из известных лекторов партии в городе Алматы.

За научное обеспечение избирательной кампании по выборам в Мажилис Парламента 2007 года и по выборам Президента Республики Казахстан 2011 и 2015 годов награждена благодарственными письмами Главы государства Н.А. Назарбаева.

Зарема Каукуеновна в социогуманитарной научной среде пользуется высоким авторитетом. С момента создания, с 2002 года является исполнительным директором Ассоциации социологов Казахстана – одного из самых успешных и значимых научных объединений ученых в Казахстане. Деятельность АСК признана мировым научным сообществом, в частности со стороны Международной социологической ассоциацией (МСА). МСА вышла с предложением провести в 2017 году очередную конференцию Международной социологической ассоциацией в Казахстане. В истории социогуманитарной науки постсоветском пространстве подобного явления еще не было.

Шаукенова З.К. в 2013 году впервые в истории казахстанской науки организовала Конгресс философов республики, была избрана президентом Философского конгресса Казахстана.

В настоящее время Зарема Каукуеновна является одним из известных казахстанских ученых. Основными направлениями ее научной деятельности являются социология управления, социальная психология, этносоциология, социология религии, социология социальных, политических процессов и социальных, политических институтов. Ученый постоянно и активно занимается научной деятельностью.

Ею опубликовано около 200 научных и методических трудов, в том числе монографии как «Социальное взаимодействие этносов в современном казахстанском обществе» (2003 г.), Автор книг «Идеологический концепт развития Казахстана на современном этапе» (2010 г.), «Идеологическое конструирование в Республике Казахстан» (2012 г.), «Социальное взаимодействие этносов: мониторинг межэтнических отношений в Республике Казахстан» (2013 г.); «Идеологическое конструирование в Республике Казахстан: вехи эволюции и траектории развития в контексте стратегии «Казахстан-2050» (2013 г., в соавторстве с В.Ю. Дунаевым); «Институт семьи как фактор стабильности казахстанского общества» (2014 г., в соавторстве с Г.Г. Соловьевой, Е.Е. Буровой); «Ценностно-смысловые и духовнонравственные основания консолидации этнических и религиозных групп Республики Казахстан в гражданскую общность» (2014 г., в соавторстве с Е.Е. Буровой, А.К. Назарбетовой); «Ценности и идеалы независимого Казахстана» (2015 г., коллективная монография).

Она является ответственным редактором, членом авторского коллектива многотомника «Әлемдік әлеуметтану антологиясы», издаваемого в рамках программы «Культурное наследие». Под ее руководством написана коллективная монография «Современный Казахстан: общественное мнение» (2011 г.).

Шаукенова З.К. активно участвовала в реализации государственной программы «Национальная идея как основа устойчивого развития Казахстана на 2007-2009 годы», обеспечивая руководство проектом: «Гуманитарная интеграция и страновой имидж Казахстана как составляющие национальной идеи». Основатель и руководитель межстрановых научных проектов «Евразийский монитор» (с 2004 года) и «Тюркбарометр» (с 2007 года).

Профессор Шаукенова З.К. с 2008 по 2011 гг. была председателем диссертационного совета Д14А.02.32 при Казахском национальном университете им. аль-Фараби по защите диссертаций по специальностям - социология, психология и педагогика. Ученый осуществляет руководство докторскими и кандидатскими диссертациями, а также докторантами по программе PhD, руководит научно-исследовательскими работами студентов бакалавриата и магистратуры. Имеет пять подготовленных учеников, которым присуждены ученые степени кандидата психологических и социологических наук, одного доктора социологических наук, одного доктора PhD.

Под ее руководством написан и издан первый в стране учебник по социологии на государственном языке: Әлеуметтану оқулық: учебник для вузов, Алматы: Қазак Университеті, 2005. - 1 кітап. - 270 б, 2 кітап. – 268 б. В 2009 году создала новый научно-аналитический межстрановой журнал «Әлеуметтану-Sociology». Издание объединяет социологов и ученых социогуманитарной направленности тюркоязычных стран. Член-корреспондент Национальной Академии наук РК является главным редактором данного журнала и входит в состав редакционных советов таких журналов как «Мир человека - Адам - Әлемі», «Аль-Фараби», «Казахстан-Спектр», «Analytic», «Қоғам және Дәуір». Член международного редакционного совета журнала «Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены» (Россия, Москва).

За 2002-2015 гг. Шаукенова З.К. только по линии Ассоциации социологов Казахстана организовала и провела 15 масштабных научных форумов, в том числе 7 социологических конгрессов и 8 международных конференций.

Если первые публикации Шаукеновой З.К. появились в газетах «Темиртауский рабочий» и «Индустриальная Караганда», то в настоящее время она является одним из наиболее публикуемых в СМИ экспертов по общественно-значимым вопросам – ежегодно более 50-60 аналитических статей и комментариев публикуется в центральных СМИ, в том числе в «Казахстанской правде», «Егемен Казахстан», «Литер», «Аргументы и факты – Казахстан», «Свобода слова», «Вечерняя Астана», «Вечерний Алматы», «Қазақ әдебиеті» и др. В международной газете «Весь мир» с 2012 года по ее инициативе ведется рубрика «Философская гостиная», в которой ведущие ученые руководимого Института философии, политологии и религиоведения Министерства образования и науки РК дают интервью по самым актуальным вопросам. Она была ведущей авторской программы «Дневник психолога» по социально-психологическим вопросам на телевидении в городе Темиртау.

Зарема Каукеновна Шаукенова награждена нагрудными знаками Министерства образования и науки Республики Казахстан «За вклад в развитие науки Республики Казахстан» (2003 г.), «Ы.Алтынсарин» (2009 г.), «Почетный работник образования Республики Казахстан» (2014 г.), а также Почетной грамотой Министра образования и науки за вклад в развитии образования и науки Республики Казахстан (2015 г.). Ученый является обладателем государственной научной стипендии для ученых и специалистов, внесших выдающийся вклад в развитие науки и техники 2008-2010 гг., награждена юбилейными медалями «10-летие Астаны», «20 лет Независимости Республики Казахстан», «20-летие Ассамблеи народа Казахстана».

Видный ученый, компетентный руководитель, признанный общественный деятель, любимая жена и прекрасная мать чудесной дочери Сейдумановой Сабрины, человечный человек, гуманист и боец, доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент Национальной Академии наук РК Шаукеновой Зареме Каукеновне Указом Президента РК от 05.12.2011 года присвоено почетное звание «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері». Она достигла возраста творческого, интеллектуального рассвета, научное сообщество и общественность вправе ожидать от нее еще больших свершений и истинно человеческого счастья.

В заключении, мысли возвращают нас снова к опыту молодого специалиста Карметкомбината. Ведь это актуальнейший вопрос сегодняшнего дня. Крупный бизнес, отечественные и зарубежные инвесторы нуждаются в квалифицированной социально-психологической службе, эффективных результатах социологических лабораторий, эффективно проведенном социальном аудите со стороны социологов. В настоящее время вопросы социальной ответственности бизнеса, корпоративная культура бизнеса имеет огромное социально-политическое значение. Нуждается в развитии наука и практика социальных технологии и социального менеджмента для наиболее крупных производственных организаций. Многие отечественные промышленные предприятия имея штатное расписание социолога, однако не всегда получают ожидаемый результат. Дело упирается проблеме квалифицированных специалистов-социологов, которые имеют глубокое и фундаментальное образование в области индустриальной социологии. К сожалению, наши вузы к этому вопросу все еще не придают должное значение. Имея непосредственное отношение к вузам, где готовятся социологи и имея статуса исполнительно директора Ассоциации социологов Казахстана, используя собственный опыт ученого, практика, руководителя, Зарема Каукеновна могла бы оказать благоприятное влияние на восполнения данного пробела в деле профессиональной подготовки социологов в нашей стране.

*Р.Б. Абсаттаров – член-корреспондент НАН РК,
доктор философских наук, профессор,*

Т.Ж. Калдыбаева – доктор социологических наук, профессор.

САЯСИ ҒЫЛЫМДАР ПРОБЛЕМАЛАРЫ ПРОБЛЕМЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ НАУКИ

Базарбаева Г.А., Базарбаева Л.А. Вклад казахстанских мыслителей в развитие идеи социального государства

Сейсен Н.Б. Свобода слова и обеспечение межконфессионального и гражданского диалога

Жексембекова В.А., Досмагамбетова Г.И. Парламенттің нығаюы Қазақстандағы саяси модернизациялау басымдықтарының бірі іспетті

Мукажанова А.Ж., Мукожанов А.Е. Семейное воспитание как основа формирования личности в многонациональном обществе

Абсаттаров Г.Р. Политологические механизмы воспитания правовой культуры населения Казахстана

Султанова Ф.М. Палестинская проблема и ближневосточный конфликт: историко-политологический анализ

Максат Касен Автономные проекты открытого электронного правительства в США: возможности и вызовы применения

ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ СОЦИОЛОГИИ

Абдикерова Г.О., Курманжанова К.К. Модели сотрудничества вузов с работодателями: реалии и перспективы

Әбішев М.А. Халықаралық антиядролық «Невада-Семей» қозғалысының ядрсыз әлем құру жолындағы күресінің ролі мен орны

Садырова М.С., Алтынбеков А.Б. Сандық революция және жастардың еңбек құндылықтары: проблемалар мен перспективалар

Халидуллин Ғ., Жумабай Ж. Көне түрік дүниетанымындағы «Ұмай» ұғымы жайында

Сейсен Н.Б. Фанатизм, экстремизм, антикультизм, терроризм – реальные угрозы будущей стабильности общества

ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ МІНБЕСІ ТРИБУНА ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Артыкбаев М.Т., Борбодоев Ж.М. Межэтническое согласие – важный фактор национальной идентичности

Исаев К.И., Мендибаев Н. Качество жизни сельского населения Кыргызстана как показатель предпосылок его будущего развития

Кислов Д.В. Государственный маркетинг территорий

Ботоканова Г.Т., Шейшенбаева А.М. Социальная стратификация кыргызского традиционного общества

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ ҒАЛЫМДАРЫНЫҢ ОРТАҚ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕРІ СОВМЕСТНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ УЧЕНЫХ КАЗАХСТАНА И ЗАРУБЕЖЬЯ

Абсаттаров Р.Б., Рау И.А. Миграционные процессы двадцатого столетия: европейский опыт и Германия

ЖАС ҒАЛЫМДАР МІНБЕСІ ТРИБУНА МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

Шнарбекова М.К. Анатомия образовательных и профессиональных стратегий молодежи

Сарсенова Ә.Б. Еңбек нарығын зерттеудің теориялық негіздері

Кедейматов А.Д. Роль транспортной логистики в региональной интеграции

Калдыбаев Е.М. К вопросу профессиональной подготовки религиоведов в Республики Казахстан

Башарова Д. Экстремистік құрылымдар: таралу себептері және оларды алдын-алу

Нусипова А.У. Қазақстан халқы Ассамблеясына 20 жыл

Качкыналиев М. Повышение эффективности транзитно-транспортного потенциала Кыргызстана в современных условиях

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ

Абсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Жаңашыл әрі ағартушы Жәңгір ханның әлеуметтік-саяси дүниетанымы

Абсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Қазақ өркениетінің прометейі

Абсаттаров Г.Р. Правопорядок и подрастающее поколение

Калдыбаева Т.Ж. Мектеп ұстазы қызметінің әлеуметтік мәні

Ситаканов С. Первый казах генерал технических войск ВОВ Шакир Джексенбаев

МЕРЕЙТОЙ ЮБИЛЕЙ

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Ғылымнан бақыт тапқан тұлға

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Карл Байпақов – көрнекті ғалым

Әбсаттаров Р.Б., Шалтыков А.И. Жаңашыл ғалым, бастамашыл азамат

Әбсаттаров Р.Б., Калдыбаева Т.Ж. Ученый, общественный деятель и человек большой человеческой души

Бас редактор / Главный редактор:

Абсаттаров Р.Б. – заведующий кафедрой политологии и социально-философских дисциплин Института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая, член-корреспондент НАН РК, д. филос.н., профессор

Бас редактордың орынбасары / Зам. главного редактора

Насимова Г. О. – заведующая кафедрой политологии КазНУ им. аль-Фараби, д.полит.н., профессор.

Жауапты хатшы / Ответ. секретарь:

Мукажанова А.Ж. - доктор полит. наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая

Члены редколлегии:

Абдирайымова Г.С. - заведующая кафедрой социологии КазНУ им. аль-Фараби, д.соц.н., профессор.

Биекенов К.У. – д.соц.н., профессор кафедры социологии КазНУ им. аль-Фараби.

Жаназарова З.Ж. – д.соц.н., профессор кафедры социологии КазНУ им. аль-Фараби.

Лим Че Ван – доктор PhD, профессор. Директор научно-исследовательского института Национального университета Чоннам (Корея).

Нарбут Н.П. – заведующий кафедрой социологии Российского Университета Дружбы Народов (г. Москва), доктор социологических наук, профессор.

Рау И.А. - д.ф.н., профессор Научного Форума по безопасности Академии Ведущих Кадров Бундесвера (Германия).

Калдыбаева Т.Ж. – д.соц.н., профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая.

Решетников С.В. - доктор политических наук, профессор, заведующий кафедрой политологии юридического факультета БГУ (Белорусия).

Почта Ю.М. – доктор философских наук, профессор, заведующий кафедрой сравнительной политологии Российского Университета Дружбы Народов (г. Москва)

Лоранс Тен – доктор PhD, профессор университета Люмьер Лион 2 (г.Лион, Франция).

Шалтыков А.И. – д.полит.н., профессор кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая.

Сейсен Н.Б. - к.полит.наук, доцент кафедры политологии и социально-философских дисциплин КазНПУ им. Абая.